

XX 710

EMLÉKJELEK BIZONYSÁGOK

ÖSSZEGYÜJTÖTT DOLGOZATOK

II. KÖTET

IRTA

RADÁCSI GYÖRGY

SÁROSPATAKI THEOLOGIAI TANÁR

ÁRA 5 KORONA

SÁROSPATAK, 1910

NYOMTATTÁK DANI ÉS FISCHER A REF. FŐISKOLA BETŰIVEL

EMLÉKJELEK BIZONYSÁGOK

ÖSSZEGYÜJTÖTT DOLGOZATOK

II. KÖTET

IRTA

RADÁCSI GYÖRGY

SÁROSPATAKI THEOLOGIAI TANÁR

ÁRA 5 KORONA

SÁROSPATAK, 1910

NYOMTATTÁK DANI ÉS FISCHER A REF. FŐISKOLA BETŪIVEL

TARTALOM.

I. EMLÉKJELEK.

	Lap
Szász Károly 1829—1905	1
Bocskay István 1906. május 20.	4
Szentpétery Sámuel 1815—1906	9
Dr. Zsindely István 1869—1905	13
A nagy bujdosók hamvainak közeledésekor 1906. okt. 29.	23
Dr. Ballagi Géza 1851—1907	27
Hegedűs Sándor 1847—1906	38
Dr. Bartók György 1845—1907	45
Kun Bertalan 1907. január	50
Örömnappi ima Kun Bertalan jubileumán 1907. május 28.	53
Fejes István 1907. szept.	61
Dr. Duka Tivadar 1825—1908	66
Kenessey Béla 1908	73
Id. Kiss Áron 1815—1908	76
Kiss Albert 1838—1908	85
Dr. Hegymegi Kiss Áron 1845—1908	91
Vitányi Bertalan 1852—1908	99
Szinyei Endre 1837—1909	109
Nagy Ignác 1843—1909	118

II. BIZONYSÁGOK.

Az örömnapp 1882 jun. 25.	127
Ének- és zenetanári állás a sárospataki főiskolában	148
Felsőbb iskoláink jövője	151
Az új biblia hírére	172
A tanári hivatás nehezebb fele	186
Külföldi stipendiumaink	192
Teremtsünk külföldre szóló stipendiumokat	198
Az iskolai év elején (1885)	204
A népnevelés akadályai	215
A múltak tanúságai	229

	Lap
Alkalmi emlékezés	236
A konvent és az Irodalmi Társaság	242
Rampolla bibornok és a pápa világi hatalma	246
Az Irodalmi Társaság és a Parókhíalis Könyvtárak	253
A régi priváták	260
A német császár Rómába utazásakor	264
A Károli-alap és emlék ügyében	268
Utóhangok a Haynald-jubileumhoz	274
Az új év kezdetén (1890)	280
Gimnáziumi reform	287
A Tompa-ünnep küszöbén	306
Mikor én a Tompa legatusa voltam	311
A sárospataki Tompa-szobor történetéhez	315
Régi pataki diákélet	322
Töredékes visszaemlékezés a sárospataki főiskolai énekkarra	347
Visszaemlékezés a régi Sárospatakra	362
A Bocskay-emléktábla leleplezésekor	386
Töredékes gondolatok a sárospataki főiskola helyzete felett	391

— Ez Emlékjelek, Bizonyosságok legtöbbször névtelenül vagy álnevek alatt (Aléthész, Bódva, Orthodox, Tiphagómen stb.) jelentek meg a „Sárospataki Lapok“-ban és a „Sárospataki Ref. Lapok“-ban 1882—1909-ig.

AZ OLVASÓHOZ.

Összegyűjtött dolgozataim I. kötetének előszavában (1906. máj. 3.) felemlítettem nagy őszintén, hogy „ha az történnék, amit nem hihetek, hogy nem kellene a magam Mecaenásaként szerepelnem, nagy boldogan készíteném sajtó alá összegyűjtött dolgozataim II. kötetét.

1907. december 27-diki kelettel előfizetési felhívást küldöztem szét a II. kötetre, egyebek közt — a következő vallomással:

„Hálátlanság volna el nem ismernem, hogy mind halálíg tartó édes jutalom nekem az a többfelől felhangzott erkölcsi elismerés, amelyben remény felett is bőségesen részesültem.“

„Igaz, hogy ezt a nyomdász nem fogadja el számlája kiegyenlítéseül; de theologus embernek ez is kincs, amit a penész és rozsdá meg nem emészt.“

„A jelzett erkölcsi jutalomtól ösztönöztelve, bátorságot meritek arra, hogy munkám folytatásának lehetővé tételére a nagyérdemű közönség támogató jóakarátát kérjem.“

„Tartalmának lényegére és terjedelmére nézve a II. kötet is ugyanolyan lenne, mint az első volt. Búnak és örömmek koszorúba vegyítése, alkalmi dolgozatok a távolabbi és közelebbi multból és a futó jelenből. Apró kövecskék, homokszemek a sárospataki főiskola, a tiszáninneni egyházkerület s némi részben hazai ref. egyházunk történetének építéséhez. Valami a bibliából s a pataki diákéletből; multunkra visszahulló virágok, amiknek a szívünk kölcsönöz bizonyos hervadhatatlanságot.“

Nem az előfizetők megdöbbenően mérsékelt biztatására, hanem bizonyos követelőző benső sugallat parancsára, összegyűjtött dolgozataim II-dik kötete ime, itt van.

Egy darab tükör az én küzdelmes életem bírálatahoz, az én szívem, lelkem megítéléséhez.

„Tetemre-hívás! . . .“

Ha az anyagiakban való fogyatékoság miatt nem kellene a bizonyosságaimból egy jó részt ott hagynom a „Sárospataki Lapok“, a „Sárospataki Ref. Lapok“, a „Protestáns Egyházi és Iskolai Lap“ s a „Protestáns Szemle“ stb. hasábjain, — a tükör teljesebb, az ítélet kétségtelenebb lehetne. De így is, úgy is kétségtelen, hogy én sohasem tartoztam a futkározó, a mindenfelé érvényesülni tudó és akaró atyafiak közé, hanem egész szívvel, egész lélekkel a sárospataki főiskoláé, a tiszáninneni egyházkerületé s a magyar református egyházé voltam s Isten-adta szellemi és erkölcsi erőmet ezek között osztottam meg — hálából és kötelességből.

„Akinek füle van a hallásra, hallja!“

Végképen nincs ugyan reménységem hozzá, hogy dolgozataim III. kötetével is bizonyosságot tegyek az életemet vezérlő, tollamat őrző és irányító indulataim, vágyaim és gondolataim mellett; de ha valami csodának is beváló fordulat ezt a lehetőséget részemre biztosítaná, — boldogan sietnék a III-dik kötet közreadásával.

Az Úr kegyelme mindnyájunkkal!

Sárospatak, 1910. január 12.

Radácsi György,

sárospataki theol. akadémiai tanár.

EMLÉKJELEK

SZÁSZ KÁROLY.

1829—1905.

Ott pihen már Ő is a kerepesi temetőben, nemzeti nagyjaink pantheonában.

Szép, nagy lelke, — ez a dús családi örökség — amelynek virágaival és gyümölcseivel teleszórta egyházi és világi irodalmunk ligetes berkeit, elébb alkonyra borúlt már és szárnyaszegetten várta végleges feloldoztatását.

A százféle gyönyörűséges és fáradságos munkát, az élet sokféle nehéz küzdelmeit kibírta hosszan, diadalmasan. Emberek irigységét, gúnyját tűrte nagy türelemmel s haladt előre, felfelé, mindig felfelé. Lelke acélosodott a munka és a tusakodás tüzeiben s szikrákat és lángokat lövelt s nemcsak figyelmét és biztató szeretetét érdemelte ki nagy kortársainak, hanem oda birkózta nevét azok hervadhatatlan koszorújába is.

Országos nevű atyjának nagy lelkével áldottan s tudatában e nagy örökség kötelező erejének s nemzeti irodalmunk legnagyobb alakjainak termékenyítő társágában s a világirodalom szellemóriásainak fénykörében ihletetten élve, szinte hihetetlen munkaerővé nőtt s újabb és újabb mezőkön igazolta sokoldalú hivatottságát.

Mint tankönyvíró, mint lantos, elbeszélő és drámai költő, mint pap, tanár, miniszteri hivatalnok, tanfelügyelő s mint egyházi és világi szónok, mint ima- és

egyházi beszédirő s mint az ó- és újvilág legnagyobb íróinak tolmácsa s mint püspök és egyházi kormányzó, mindenik minőségében felülküzdötte magát az aranyközépszeren s nem egy téren ragyog neve az úttörők glóriájában, vagy a győzedelmes versenyvívás koszorúiban.

Csak végig kell tekintenünk művei során s csak át kell futnunk dús életének vázlatos történetét, hogy a valódi nagyok iránt érzett hódolattal s szinte tisztelő csodálattal álljunk meg emléke előtt.

Mi protestánsok s még inkább ev. református keresztyének különösebben is!

Olyan büszke önérzettel alig viselte valaki ami országos nagyjaink közül a kálvinista nevet, mint Ő, noha tele volt a jó, áldott szíve emberszeretettel. Olyan nemes tüntetéssel alig próbálta és próbálja valaki igazolni az ő kálvinista papi minőségét fényes, nagy és nem is felekezeti alkalmakon, mint Ő igazolta. Palástjának egyszerű díszét alig becsülte valaki többre egyházi nagyjaink közül, mint Ő becsülte. Utólérte miatta ellenségeinek olcsó gúnyja, hétköznapi hahotája; de Ő nem hallotta azt. Lyrájában, epikájában, sőt drámai költészetében is ott csillámlik mindenütt az ő vallásának és egyházának mélységes szeretete. Bibliásága szinte kihívta már a felületes bírálat ellenszenvét; de Ő mosolyogta ezt. Imakönyvével — ezzel az istensugallta szerencsés alkotással a kálvinista nő-világ szívét tette boldoggá, gazdagabbá; a világirodalom nagy eposzaival a vallásos igazságok után kutatók útját tette gyönyörűsegebbé; egyházi beszédeivel paptársainak mutatott irányt a saját lelkének parancsolata szerint; püspöki egyházlátogatása alkalmával elmondott beszédeivel püspöki hivatottságának adta hatalmas és a duzzogókat is fényesen meggyőző bizonyosságait s Dan-

tejával is csodálatos fényt hintett az örök igazságok után szomjúhozók ösvényeire s ehez fűzött magyarázataiban is ott sugárzik reánk a kálvinista tudós és theologus napfényes lelke s az ő nevéhez fűződik a Magy. Prot. Irod. Társaság megalakítása és a Károlyi Gáspár bibliájának revisiója is, aminek — sajnos — nem érte meg kívánatos végét.

Ó bizony mi kálvinisták örök hálaért vagyunk kötelezve a Gondviselés iránt a Szász Károly lelkeért s lelkének alkotásaiért s a költészet, tudomány és a nemzet nevében nyújtott koszorúk felett is versenyezve vihetjük a magunk mélységes hálájának és tiszteletének virágait a Szász Károly kihűlt poraihoz. Sírboltjából — mint ama szentéből egykor — nekünk is angyal szó hangzik: „Nincsen itt, feltámadott! Menjetek el és meglátjátok őt.“

A magyar prot. irodalom kétségtelenül tudni fogja, hogy mivel tartozik Szász Károly emlékezetének s a mi nem lehetséges napok, órák alatt és a veszteség első időszakában, azt okvetlenül meghozza majd az idő — *a kidőlt jelesnek irodalmi méltó emlékét.*

Az Úr küldöttje volt. Sok fáradalma, utolsó éveinek nagy szenvedéseit, szívének kínos töredelmeit pihenje ki boldogan az Úrnak kebelén s úgy legyen, amint sejtő szíve sugallta :

„Lelkem, mint örök fényből egy szikra
Ott rád talál s lábadnál tiündököl.“ *

BOCSKAY ISTVÁN.

1906. május 20.

A reformátusok konventje hónapokkal ezelőtt érezte már, hogy az 1906-ik esztendőből legalább egy napot — *a Bocskay István tiszteletére* — a többi nap fölé kell emelnie és emeltetnie. Az Isten-sugallta érzés a közös protestáns bizottság útján úgy öltött formát, hogy az az egy nap a május 20-adika legyen.

A közös prot. bizottság nem intézkedhetett az egész nemzet nevében s az egész nemzetre kötelezően! . . .

Vártuk hát a kusza, ferde, összegubancosodott nemzeti állapotok között is, hogy észreveszi-e a magyar nemzet, *mint ilyen*, a protestáns egyházak háládatos készülődéseit? Vártuk, hogy észreveszi-e az ezer szemű és ezer fülű sajtó, hogy mit akarnak az egykor tűzre ítélt, börtönökbe lökdösött és gályákra hurcolt protestáns papok és tanítók utódai s a velök benső szövetségben élő világi protestáns papság? . . . Vártuk, hogy ha csakugyan észreveszi, mi módon méltányolja „*a nemzet élő lelkiismerete*“ ezt a kegyeletes mozgolódást s miképen unszolja, kényszeríti az egész nemzetet arra, hogy koszorút vigyen a *Bocskay István* szobrára és virágot szórjon lábai elé! . . .

Ha a magyarok királya ércbe önthette a *Bocskay István* kuruc-alakját, — a magyar nemzet talán csak

nem fog fukarkodni a hozsannájával, a tulipánjaival -- a bécsi béke nemzeti hősének, a Básták, Barbiánok letaposójának ércszobra körül?! . . . Így álmodoztunk . . .

És elvonúltak lelki szemeink előtt az 1903-ik évi zarándok-seregek ama másik nemzeti nagy hősnek tiszteletére. Látjuk ma is az ország különböző pontjain fellobogó öröm-tüzeket s körülöttök a hálás nemzetnek egy lélektől ihletett millióit . . . „Nincsen közöttük sem zsidó, sem görög . . . ők mindnyájan egy“ — a II. Rákóczy Ferenc nevének s emlékezetének dicsőítésében! . . . A sajtó, a nagyhatalmú sajtó, kifogyhatatlanul gazdag az olajával, amit a lankadó lángokra locsol . . . Iskolákban, templomokban, utcákon, tereken csendül-zendül a versenyes diadal-ének; az egész nemzet növekedni érzi a saját becsületét, hogy nagy fiának tiszteletére magát kedve szerint kibuzoghatja . . . Zsarnoki szivekbe remegés száll az eszmélődő nemzetnek attól a nagy egyértelmű tolongásától — a szabadság oltára körül. A „Pro patria et libertate“ jelszavak belenyomódnak az ünneplő nemzet lelkületébe és ébresztenek szent hevületet, hitet, reményt, nagy elhatározásokat. Az idegenben nyugvó hősök sírjai megmozdulnak és valóra kezd válni egy álom, egy szép, édes álom: „Rákóczy Ferenc — itthon!“

Nem így volt-e?

És most?! Hol van most a nemzet és a sajtó a bécsi béke hősének ünneplésére? . . . Itt-ott egy hírlapi cikk a vonal felett s a vonal alatt . . . s ezekben is néhol bizonyos tartózkodás az elismerésben, a hódolatban s állandóság hiánya mindenütt. Hol a kifogyhatatlan olajos korsó a láng élesztésére, hol a sajtó harsonájának biztos és tartós zengése? Hol a felekezetek összelelkézése, hol maga a nemzet, amely a gyulafe-

hérvári sírbolthoz zarándokoljon — legalább a lelke szárnyain?! . . .

Bocskay István protestáns volt!! . . . De nem voltunk-e mi ott protestánsok valamennyien a II. Rákóczy Ferenc emlékeért lángoló sokaságában? Nem vittük-e aranyunkat, tömjénünket és myrrháinkat a szíletése helyére, nagy tetteinek feledhetetlen pontjaira? Bántott-e közülünk valakit az, hogy ő a róm. kath. egyháznak hű fia volt? Lohasztotta-e ez a körülmény a protestáns honfiak és honleányok lángolását?! Nem, soha, egy pillanatra sem.

És most mit tapasztalunk?! A budapesti protestánsok, ifjak és vének, vezérlőférfiaikkal élükön oda vonulnak a *Bocskay István* álló szobrához és imával, dallal, emlékező szóval dicsőítik őt és áldják nagy nevét. Ott van talán körülök a nemzet a maga méltó képviselőjében s a maga egyetemességében?! Nincs, teljességgel nincs ott!! Ez az állítólag egybeolvadt nemzet, ez a magyar eszményekért rajongó vagy rajongónak látszó nemzet nincs ott az első nagy szabadsághősnek ünnepeltetésén! . . .

Pedig én édes magyarom, én egybeolvadt nemzetem! *Bocskay István* volt az első hatalmas mennydörgés és villámlás, amely fondor elleneinket a nemzet-ölő munkában megállította; ő volt az a jótékony vihar, amely az akasztófák ácsolóit s a hóhérok telek fonóit a megsanyargatott nemzet testéről elriasztotta s a jezsuiták által lelke egyensúlyából kiforgatott királyt esküvel fogadott kötelességeinek teljesítésére megtanította. Ő volt az az „*ívéről lelőtt nyíl*“, amely a bécsi fondorlatokkal szemben a nemzeti és vallási jogok védelmében „*nem volt többé visszavonható*“ s amely újra meg újra süvöltött, ha a ragadozó madarak éhes táborá szegény hazánk testébe vágta éles karmait. A nemzet

önérzete, testvéri érzülete támadt fel benne tiltakozólag az égrekiáltó igazságtalanságok ellen s az ellen a pártos szenvedély ellen, amellyel a szerencsétlen király a katolikus érdekek rabszolgájává szegődött a protestánsok megsemmisítése végett. Hogy erősen protestáns színezetű a kardja villanása, csak onnan van, mert a hatalom ezekre uszította rá szörnyű vérebeit s ezek voltak a magyarság rendíthetetlen oszlopai, amelyeknek kidöltével bátorságosabb lett volna a jogaira büszke nemzet széttapasása.

Dehát hol mutatkozik a felekezeti erőszakoskodása, hol látszik a nemzeti béke felforgatójának, testvérei gyűlölőjének, rideg kálvistának ?! Sehol ! Csak azt akarta, hogy Árpád honában a két evangélikus felekezet tagjainak épen úgy szabad legyen szeretni és szolgálni a hazát, mint a r. kath. egyház hiveinek ; csak azt akarta, hogy Magyarországon az úr a magyar legyen ; csak azt akarta, hogy a pap, püspök az oltár körül forgolódjék s hogy a törvény hatalmasabb legyen, mint a királyi önkény s hogy a nemzeti egyetértés háborgatói, az országon kívüli nagy hatalom szörnyű katonái ne üzhessék itt békebontó gonoszságukat.

Talán az uralkodó háznak volt engesztelhetetlen gyűlölője ?! — Az se volt, világért se volt ! Viselhetett volna akár három koronát, de nem viselt. A törvény, a rend, az igazságszeretet volt az ő hármaskoronája s a nemzeti béke állandósítása volt az ő királyi lelkének legfényesebb célja.

Nem ünnepelhetnők-e hát együtt, egy szívvel, egy hozsánnával ?! Nem érdemelné-e valóban, hogy mint a szabadsághősök úttörőjét az egész nemzet szívébe vegye s nevét-képét soha el ne feledje ?!

Ha *Bethlen Gábor*, *I. Rákóczy György* és *II. Rákóczy Ferenc* feltámadnának, bizonyára odasietnének f.

hó 20-adián a *Bocskay István* ércszobra elé és meg-hajtván előtte zászlóikat, így üdvözölnék : „Jó Mes-terem !“

Nem neki s nem is a nyomába lépőknek szé-nyen, hogy a XX. század magyar nemzete nem bír egybeolvadni a nagy kuruc nevének tiszteletére.

Mi protestánsok — ha magunkra maradtan is — ünnepejünk szívvel, lélekkel s kuruc dallal, zengő ma-gyar szóval hirdessük, a háztetőkről is kiáltjuk, hogy *Bocskay István* az Isten jó kedve volt mihozzánk a magyar nyelv, a magyar szabadság s a magyar pro-stantismus oltalmára, dicsőségére.

Üdv nevére !*

SZENTPÉTERI SÁMUEL.

1815—1906.

A tiszáninneni egyházkerületnek s a gömöri egyházmegyének újra gyásza van. A kerület legidősebb pásztora, az egyházmegye egykori esperese, a pelsúci gyülekezet „angyala“ f. hó 4-én visszaadta lelkét Istenének.

A pásztorok eszményképe volt. Lénye beleolvadt már e romlandó testben az Ő imádott Krisztusának lényébe s mennél inkább előre haladt az időben és hivatásának teljesítésében, annál bizonyosabb volt afelől, hogy „sem halál, sem élet, sem jelen, sem jövő, sem magasság, sem mélység el nem szakaszthatják őt az Istennek ama szeretetétől, amely van a Krisztus Jézusban, a mi Urunkban.“

Míntha Elizeus lett volna közöttünk, akire Illyés hagyta rá az ő palástját. Akik látták, ismerték, felkeltek előtte, hogy tiszteljék őt. Akik közelről érezték szívének s lelkének megnyilatkozását s mindkettőnek melegítő és nevelő erejét : azok csodálattal vegyes szeretettel tapadtak hozzá, mint atyjukhoz, mesterükhöz, testvérükhöz.

„Választott edény“ volt. Ajkán mennyei tűz, az igének kétélű fegyvere ; keblében isteni láng, amely nem engedi meglankadni a munka mezején, sőt készti, sarkalja fölebb és fölebb az eget és földet összekötő latorja fokain. Akik nem bírták követni égfelé való törekvésében s az Isten országának földi építésében,

— azok édes bortól részegültnek tartották s kicsinyes ítéletekkel sértegették; de Ő nem hallotta az olcsó gúny nyilainak zúgását, hanem csak azt a másik szózatot és mindig csak azt: „Aki győz, annak enni adok az elrejtett mannából és adok neki fehér kövecskét és a kövecskére írva új nevet, amelyet senki sem ismer, hanem csak az, aki kapja.“

Ez a mennyei szózat járta át agyát, szívét. lelkét, egész valóját mindjárt ifjú korában, mint egykor Jeremiásnak és a földi élet mosolygó ördögei, a csábításnk légiói, a haszon, amit a rögz imádása kínál, —mind nem tudták Őt letéríteni arról a tövises, de gyönyörűséges útról, amelyet az Ő istene jelölt ki számára.

Varázslatos, felséges erő az az isteni hivatás! Hétköznapi eszünkkel hinni se tudjuk, látni se szeretjük, sőt eltakarjuk előle szemeinket, mint a sinai zsidó, hogy meg ne vakuljunk. De akit egyszer az Isten kegyelme megajándékozott vele, az lát a sötétben is, az redíthetetlen a viharban is, az jár a háborgó tengeren is s annak nem árthat az ember gonoszsága sem, mert övezve van a hitnek mellvasával és paizs gyanánt az idvesség reménységével.

Szép, tiszteletes látvány a *Szentpéteri Sámuel* pásztori élete! Nagyon és kicsinyek, csecsemők és aggok mintha mind az ő lelki gyermekei volnának, mintha mindnyájukat az ő világossága sugározná be! Örömben-búban, szenvedések és gyönyörűségek közt, mint egy test és lélek valamennyi! Varázslatos egyénisége áttör minden kérges szíven, minden kemény koponyán, minden konok akaraton és megédesíti egész gyülekezete földi életét. A ház templommá, a templom menyország kapujává válik az Ő szívetől, az Ő szavától, az Ő pásztori gondjától, az Ő dorgáló és áldó igéjétől. Apostol volt, presbiter volt, diakon volt, min-

den volt mindenben, csakhogy egy is el ne vesszen az övéi közül.

És az Isten kedvező kegyelméből kibirta ezt az apostoli munkát 6 évtizeden át. Láthatta az elvetett mag kikelését, a munka jutalmát; láthatott maga körül egy szép, nagy gyülekezetet, mint egy szeretettől sugalmazott családot és hallhatta a szózatot az ő megteljesedett lelkében: „Jól vagyon jó és hív szolgám!”

Aztán élvezhette a többre-bíztatás édességét, a szorongattatást a gyülekezetekért, amelyeknek gondja Ő rá bízott. Vezérré lett, hogy messzebbre ragyogjon a világossága és vezérkedett nagy hűséggel, elmondhatván az apostollal: „Kicsoda gyengélkedik, hogy én ne volnék gyenge és kicsoda botránkozik meg, hogy én égető fájdalmat ne érzek?”

Szép, tiszteletes látvány volt a *Szentpéteri Sámuel* esperesi élete is — valóban s ha nem birta lelke fényét és melegét szélesebb körben úgy gyümölcsöztetni, mint a saját gyülekezetében, az csak a mi földi parányiségünk következménye, amelynél fogva csak egy szűkebb kört tudunk a magunk egy emberi erejével átteremteni.

Az Isten különös kegyeltje volt *Szentpéteri Sámuel* kiváltképen a maga boldog otthonában, az ő magasabb szenvedelmeit értő és lelkesen ápoló feleségének oldalán s majd szerető gyermekeinek, mint bibliai olajvesszőknek elbűvölő társaságában. Aki olyan szerencsés volt, hogy élvezhette ennek a családi körnek megszentelő közelségét, csak az tudja igazán, hogy milyen nagy kegyelmével vette körül az Istenség jó tetszése *Szentpéteri Sámuelnek* apostoli munkába állított lelkét s csak az ismerhette az Ő munkabíró erejének valódi titkát.

Boldog családfő, boldog ember, boldog hivatalnok volt *Szentpéteri Sámuel*. A földi boldogság semmiféle ragyogása sem vontta azonban őt el az ő eszményeitől, az ő Istenének, Krisztusának és anyaszentegyházának szerelmétől és szerelmetes szolgálatától.

Amit a földi szerencséből juttatott neki az Ő jószágos Istene, azt sem élvezte ki egymaga fenéig, hanem „osztogatott és adott a szegényeknek is“, a szenteséges, nemes céloknak is. Nemcsak ajkain hordozta a szeretet törvényét, hanem követte azt tettekben is, adományokban és alapítványokban is. Ha csupán predikálja a Krisztust és nem dicsőíti meg annak nevét jócselekedetekkel is, sohasem emelkedik a tiszteletnek és szeretetnek ama magaslatára, ahol áhítattal látta őt már két nemzedék.

Gyülekezetén kívül, amely igazi lelkiatyját, megtépett szép családján kívül, amely fényes koronáját vesztítette el benne s a gömöri egyházmegyén kívül, amelynek méltó dicsekedése volt s egész ref. közegyházunkon kívül, amelyet mint konventi és zsinati tag lángbuzgalommal szolgált, — a sárospataki főiskola is hálás szívvel áll koporsója mellett, mert ennek is igazi hű fia s egyik jóltevője volt.

Szétosztotta főként lelkének dús kincseit, mielőtt a romolhatatlan testet felöltözhetne volna. Néhány éve már lelki rom volt, de így is tiszteletes munkás éveinek gazdag emlékeiért.

Agg Simeonként vágyott már látni az ő Krisztusát s f. szept. hó 4-én ez a szent vágyódása is betelt.

Lelke, mint egy halleluja-zsoltár s mint egy Istendicsőítő ima — úgy szállt égfelé, az örök világosságba, a 24 vén istendicsőítő seregébe! Mi, akik csodálkozással nézünk utána, mély tisztelettel áldjuk emlékezetét.*

DR. ZSINDELY ISTVÁN.

1869—1906.

Hónapok óta hábergott már a lelkünk attól a kínos sejtelemtől, hogy a sárospataki főiskolára újra gyász szakad. És amint nő az árnyék, midőn az est közelget, úgy nőtt szívünkön a bú, amikor látnunk, hallanunk kellett — szinte naponként és óránként, — hogy az, akit átfűtt közülünk a halál félelmetes szele, nem talál gyógyító szert halódó testének felépítésére sehol. A Tátrák balzsamos levegője, a szeretet hegyeket mozgató ereje, az újra látott édes otthon nyájas melege, az orvosi bölcsesség ezer mentő kísérletezése, a hitből fakadó imádság fáradhatatlan esedezése s minden kigondolható és megpróbálható eszköz — hiábavaló erőködésnek bizonyult. *Dr. Zsindely István* f. szept. hó 23-án reggel, hosszú hervadásra következett nagy, nehéz harc után — az örök Isten beláthatatlan végzése szerint — földi pályafutását elvégezte.

Tele volt a keble az élet szerelmével, alkotóvágygyal, munkaszenvedélylyel, övéi boldogságáért való rajongással, fáradhatatlansággal, édes számításokkal; voltak eszményei, mint családfőnek, mint tudósnak, mint honfinak; tudott lángolni szent eszmékért s tenni, áldozni, fáradni eszményeinek győzelmeért; tudott szeretni, gyűlölni, megbocsátani — óh hát mit is keres még az ilyen a halálban?!

A földi ember botor kérdése ez, de feltettük százan, ezren, amikor hire futott, hogy Ő kiszenvedett.

Hiszen olyan fiatal volt még a halálra s olyan mosolygó szép jövőt álmódott neki mindenki, aki ismerte lelkének mozdulásait s aki tudta, hogy mennyi ígéretes eszközzel rendelkezik arra, hogy amit kezdeti abban végezzen is s hogy biztató fejlődésében és diadalmas előhaladásában semmi akadály meg ne korlátozza!!

Megkorlátolta a gyöngé teste, amely nem volt arányban lelkének magasra hívó gerjedelmeivel s lelki ismeretének munkára sarkaló szorongásaival. Még ott a kórágyn is, még a halállal való vívódásai közben is — óh hányszor nyughatatlankodott az ő tanári székének tisztességeért, az ő kötelességeinek félbenmaradásáért, az ő szeretettel gondozott tanítványaiért, a jogakadémia féltett becsületéért s az egész főiskoláért!

Az ő halálában bizony gyász borúlt reánk; az ő kidőlte bizony nagy hiány közöttünk, mert ha sokkal többen volnánk is, kevesen lennénk arra, hogy a tudomány felkentjeit, a hivatott apostolokat, a szelíd műzsák szerelmeseit, az Alma-Mater koronájának fényére féltékeny fiakat s a harsona szavára harcra, viadalra, oltalomra kész vitézeket — fájdalom nélkül nélkülözhetnők.

Oh bizony *Dr. Zsindely István* koporsójánál jogunk van a költővel sóhajtozni: „Uram, búra hittál; Uram, megsebeztél! Jogunk van a fejét sirató s keményen megpróbált családon és a hű fiát vesztett főiskolán kívül különösen a *Sárospataki Ref. Lapoknak*, amely az ő nevének csillagjegyével született, hogy szivárvány legyen a vizözön felett.

Nem engedte Isten, hogy ereje javából sokáig áldozhasson e lapok erősödésére; de mi, akik láttuk őt ennek bölcsőjénél az ő aggodalmaival, ápoló, féltő szeretetével, apró örömeivel, növekedő reménységével

s egy-egy felhangzó jó vélemény felett érzett boldogságával: mi tudjuk, érezzük, hogy tőlünk azért is, amit a rövid idő alatt tehetett; azért is, amit akart, amire vágyott — koszorút s könnyet érdemel.

* * *

Egész élete itt folyt le közöttünk, előttünk, a bölcsőtől egész a sírig. Születésével (1869. okt. 15.) elvesztette az édes anyját, de jó volt hozzá az ég, mert az édesnél is édesebb mostohát adott neki gyöngye teste ápolójául, acélozójául, megmentőjéül. Ennek az édes mostohának oltalmazó szárnyai alatt s munkában verejtékező édes atyjának — a köztisztelőben élt tudós gimnáziumi tanárnak — ellenörködése mellett indult a vézna, gyöngye szemű gyermek biztató fejlődésnek. A széltől is óvottan, a szülei házra korlátozottan, minden idegen s esetleg kárára válható ráhatástól mentesen, apa s anya versenyes szeretetétől termékenyítve és irányítva, igen korán meglepő jeleit adta szellemi képességének, különösen a számokkal való bánni tudásának s emlékező talentumának.

Mint szellemileg túlfejlett gyermek jutott a népis-kolába s majd a gimnáziumba, ahol — mindig a legelsőik között — sűrűn mutogatta lelkének sokra hivatott tulajdonságait, amikkel besugározta a szülei ház egyhangúságát s az édes apa álmódzó szívét!

A gimnáziumot jelesen végzett ifjú — a körülmények sajátos közbejátszása miatt s holmi emberi apró gyarlóságok következtében — Budapestre ment joghallgatónak s ott — noha a nagyvilág zaja, a szórakoztató alkalmak temérdeksége zavarólag hatott egy kis időre a csendes otthon levegőjéhez szokott ifjúra, — de nem annyira, hogy a tudományok szeretetétől és pályájának mélyebb megbecsülésétől elvonhatta volna.

— Akik ismertük őt lelki-testi életének ezen a fejlődési fokozatán is, bizonyoságok lehetünk rá, hogy a maga elé tűzött célt a világáros kísértései között sem tévesztette el s meleg keblén az ifjúkor lángralobbanását is eszményei szolgálatára tudta — végeredményekben — szerencsésen felhasználni. A látottakat, a hallottakat, a könnyen és nehezen szerzett ismereteket szorgalmasan gyűjtögette a maga lelki kincstárába s egyre több-több bizonyosságát adta annak, hogy magasabbra tör. Élénk tudásvágya, vitatkozási hajlama, a nyelvek iránt való szeretete, a mélyre és mind mélyebbre való törekvése — szinte praedestinálták a tudós pályára, a jogtanárságra. Együtt, egy intézetben tanítani fiúnak az apával — ez volt az édes apjának is legédesebb álma. És ez az álom — a körülmények kedvező alakulása miatt — nagy hamarsággal betelt.

Az *ifju Zsindely István* alig végezte el jogitanulmányait Budapesten s alig, hogy túlvetette magát a jogi doktorátusokon — a főiskola jogtanári karának meleg ajánlatára — az 1891—2-ik isk. évre helyettes jogtanárul alkalmaztatott, majd pedig még ugyanebben az isk. évben, az 1892. tavaszi egyházkerületi gyűlés rendes jogtanárrá választotta meg. — Ritka kedvező sors s *Dr. Zsindely István* jól tudta azt, hogy ezt az előlegezett nagy bizodalmat csak odaadó hűséggel, hivatásának buzgó szerelmével, tanszékének minden irányú megbecsülésével lehet férfiasan meghálálni.

Épen sorsának boldogító alakulása közben kellett elveszítenie drága jó édes atyját, lelkének biztos iránytűjét, de — bár ez a veszteség megrázta szívét, nem állította meg szellemi fejlődésében, mert „a hű szeretet erősebb, mint a halál és keményebb, mint a koporsó.”

Tanári székére magával hozta volt tanárainak: Vécsey Tamásnak, Hajnik Imrének, Kovács Gyulának,

Láng Lajosnak, Szilágyi Dezsőnek, Kerkápoly Károlynak — ez első rangú jogtudósoknak és politikusoknak — őszinte becsülését s ez a nagy érték is áldásként gyümölcsözőtt és sokszorozólag hatott az ő talentumára épügy, mint tanártársainak termékenyítő jó barátsága. Bármelyiket is elveszíteni egy lett volna a lelki megszegényedéssel s dr. Zsindely István, aki igazi becsvággyal állott be a tudós munkások sorába, inkább szerezni, szaporítani akarta lelkének szövetségeseit, mint elveszíteni és — megérte, hogy volt tanárainak nemcsak becsülésével, hanem egyrészőknek megtisztelő barátságával is dicsekedhetett.

A még alig 22 éves ifjú — az *Orbán József* nyugalomba vonultával s *Kun Pál* tragikus elhunytával — a tanszékek újra rendezése folytán — a jogbölcshészet és jogtörténet tanszékét nyerte nem közönséges munkatérül. Erőpróbáló tantárgy mindkettő s tehetség és hivatás nélkül elbirhatatlan nagy teher. Ő nem a terhét, hanem az acélozó hatását érezte mindkettőnek és nyomokat tört a göröngyös mezőkön. Szép volt látni a tudás szomjától üzött ifjú buzgóságát, búvárkodási szorgalmát s hallani lelkes nyilatkozatait az elért eredmények felett, a kétes igazságokkal való birkozásának jó következményeit s tudni mindezekon felül, hogy életkedvét, ifjúságának vágyait, virágait a tudós búvárkodás nem hervasztotta meg s hogy komoly foglalkozásai mellett is bele tud kóstolni az élet örömeibe s a társas élet gyönyörűségei iránt megőrizte ifjú szivének teljes fogékonyságát.

Bizony dolog, hogy a sárospataki főiskola nyertes lett a *dr. Zsindely Istvánnak* előlegezett bizalmával s az ifjú jogtanár úgyis, mint jogbölcshész s úgy is, mint — a tanszékek újabb rendezése folytán — egyházjogász: dicsekedése, büszkesége lett a sárospataki

jogakadémiának. Mint lelkes előadót, mint a szabad eszmék tüzes szavú képviselőjét, aki a magyar állam függetlensége iránti lángoló szeretetét egyik tantárgyában — a magyar alkotmány- és jogtörténelemben, — politikai célzatosság nélkül is mesterileg tudta az ifjúság lelkébe csepegtetni: tanítványai rajongó szeretettel szerették, tanártársai pedig a kínálkozó nagy alkalmakhoz képest a legteljesebb bizalommal fel is használták.

1896-ban a főiskola millennaris ünnepélyén már ő tartja a tanári kar és ifjúság nevében az ünnepi beszédet. Még emlékeztünk erre a sátoros nagy ünnepünkre s ennek felemelő részleteire sokan. A főiskola imaterme zsúfolásig tele vidéki és helybeli előkelő közönséggel. Az ifjúság egy részét a folyosókra kell küldeni, hogy csak a szónokok is bejuthassanak s a karvezéri pálca megmozdulhasson. A szikár, barna ifju megjelenik a szószéken dísz-magyarban — az ünnep méltóságához képest. Előbb megjelenésével, majd beszédével megveszi a közönség szívét és ezernyi ember üdvözli az ifjú tanárt és fűz a jövőjéhez vérmes reményeket. — Az az ünnepi beszéd egy második székfoglaló volt, de már — ugyszólván az egész ország színe előtt. Egy nagyszabású, mélyen járó a magyar alkotmány vezérelveinek átértéséről és mélységes megbecsüléséről tanuskodó tanulmány; méltó a főiskolához, ennek tanári karához s az ifju szónok nevének és tisztességének tiszteletreméltó öregbitője.

1898-ban, március 15-én, a szabadság ünnepének 50-ik évfordulóján, szintén ő tartja az ünnepi beszédet, amely méltó társa az elébbinek s újabb babérlevél a szónok és író koszorújában.

Tanártársai szeretetének és becsülésének bizonyága az is, hogy rövid 15 évi tanári működése alatt 3 ízben volt a jog- és államtudományi kar dékánja

(1895—6, 1902—3, 1905—6 években) s két évig volt akadémiai- és közigazgató (1899—1900 és 1900—1). A hivatását értő, a főiskola becsületét féltő, azért dolgozni, izzadni kész férfiú volt mindkét munkakörében. Volt az emberekkel és ifjúsággal való bánásmódjában bizonyos tetszős finomság, könnyedség, szivélyesség; beszédében, viselkedésében bizonyos kellem; társalgásában élénkség, tartalmasság, fordulatosság; de volt erő és keménység is, ha kellett, a rakoncátlanokkal, a megátalkodottakkal, a kötelesség-hanyagolókkal, a szüleszarolókkal, a léhákkal és durvákkal szemben.

Szónoki sikerei szélesebb körben tették a nevét ismeretessé s a függetlenségi és 48-as politikai párt — amelynek mindhalálig híve volt — több ízben meg használta az ő képességeit s különböző gyűlésekben s benn Zemplén vármegye gyűléseiben is őt állította ki vezérszónokául, mint aki alkotmány- és jogtörténeti tudásának, sok olvasással gyűjtött kincseinek tárházából — nagy emlékező tehetségével — mindenkor hathatósan tudta előszedni és forgatni védő és támadó fegyvereinek egész készletét. Valóságos kedvence volt a megyei függetlenségi pártnak s akik hallották őt — maga *Kossuth* Ferenc is — szinte megszádították a jövőjéhez tűzött reménységeikkel.

Talán jobb lett volna, ha sohasem avatkozik a politikába s ha nem engedi magát tovább-tovább csalogatni ennek kísértő csábitásaitól! Jobb lett volna, ha ott marad könyvei és íróasztala mellett, ahol bizonyosabban megóvhatta volna gyöngye testét a kiszámíthatatlan véletlenségektől s ahol nem gyűlik össze szívünkön a harag és nem lázad fel a vérünk embertársaink ellen, akiknek esetleg csak annyi a bűnük, hogy ők is makacsul ragaszkodnak az ő úgy vélt igazaikhoz! . . . Nem lehetetlen, hogy a politikai pártoskodással sze-

rezte meg szervezetébe az életoltó mérget s emiatt lett szép, biztató, már is gyümölcsökkel gazdag élete befejezetlen s övéinek bánata időelőtti.

Amilyen könnyedén folyt ajkáról a szó, épen olyan könnyen futott a tolla s rövid pályafutása alatt — nem számítva temérdek politikai cikkeit, amiket a zemplénmegyei és a fővárosi lapokban — időnként közrebocsátott, — országos figyelmet keltett művekkel állított emléket nevének.

A jogtörténeti irodalomban aratta legmaradandóbb sikereit. Első önnálló műve: *A lovagi intézmény*, (Budapest, 1893. 137 lap), amely tanári székfoglaló értekezésének átdolgozott kiadása, az egyetemes európai jogtörténet, e nálunk alig művelt (talán, mert egyik legnehezebb) jogi tudomány köréből; másik legterjedelmesebb műve: *Magyar alkotmány az Anjouk és Zsigmond alatt* (Sárospatak, 1899. 312 lap), amellyel írói nevét hosszú időre megörökítette, a magyar alkotmány és jogtörténet köréből van merítve. Az előbbi a a tulajdonképeni középkornak (X—XIV. század) egy nagyjelentőségű társadalmi intézményét mutatja be gazdag forrástanulmányok alapján, az utóbbi a magyar alkotmány és jogtörténetnek egyik legérdekesebb fejlődési korszakát ismerteti a legszélesebb körű tudományos alapon. Ez utóbbi műve, amelynek alapján a budapesti tudományegyetemen magántanárrá habilitáltatott, méltán kivívta a tudományos körök elismerését s általában úgy fogadtatott, mint a legkitűnőbb magyar jogtörténész — *Hajnik Imre* — nagy, de csak az Árpád-kort ismertető művének méltó folytatása.

A jogi szaklapokban is gyakran hallatta szavát s ítéletét leginkább a jogtörténelem, utóbb pedig, miután 1896. óta a jogbölcselet helyett az egyházjogtant tanította — az egyházjog köréből is és sohasem csak

azért, hogy a neve mennél sűrűbben forogjon a tudományos körök szemei előtt, hanem azért, mert kötelességének ismerte — mint akadémiai tanár — az igazság keresését s az elvek tisztását. -- Utolsó *jogtörténelmi* dolgozata: „*Legrégibb formula gyűjteményünk*,” amely a rövid életű, újabb „*Sárospataki Füzetek*”-ben; utolsó *egyházi jogi* dolgozata: *Az állam és egyház viszonya Franciaországban*, ami — sok egyébbel — a Sárospataki Ref. Lapokban látott világot. Ezek is jó bizonyosságai az ő írói hivatottságának.

Mi minden van íróasztalának fiókjában megkezdett vagy félig kész állapotban, — azt ma még nem tudjuk. A könyvtári régi könyveknek egész halmaza volt körülte még betegsége idején is segédeszközökül valamely nagyobb mű alapjaihoz, amelynek most már nem lesz építője! . . .

Írói érdemeinek nem csekély jutalmazása volt — a mi szűkebb körünkben és viszonyainkhoz képest — hogy 1905 júniusában a főiskolai igazgató-tanács s majd az egyházkerületi előljáróság is őt szemelte ki a sárospataki főiskola és a tizáninenni egyházkerület békésebb elemeit képviselő sajtó-szerv létesítőjéül. Mi tudjuk, hogy ő ezt maga is jutalomnak tekintette és hűséggel s odaadással viszonzta mindaddig, a míg csak tehetette.

Mint ember telve volt szeretetreméltósággal. A sok munka s gyöngye idegzete miatt néha hevesebb, szenvedélyesebb, de legtöbbször kedélyes, elmés, hangulatos. Ha ujjai végigfutottak a zongorán s a billentyűkbe belehelte a zenei tudását és hangulatát, rajongással csügtünk rajta a szűkebb és tágabb társaskörökben s a nyilvános ünnepélyeken, amelyeknek zenei képességével is egyik disze volt.

10 évvel ezelőtt házasságra lépett *Krasznopolszky* Ilonával s boldog férjként élt vele, mint életének s

hosszú szenvedéseinek is megédesítőjével, mint védő angyalával. 3 szép leánygyermekét nagy szeretettel szeretete s jövőjükért kész lett volna még a főiskolával való benső viszonyával is szakítani, ha a véletlen vagy talán politikai pártállása akadályt nem vet vágyai elé. Nehéz volna eldönteni: a próba sikertelensége bántotta-e jobban, vagy az, hogy ezzel a próbával a főiskola szellemét, az őt zsenge ifjúságától szeretettel ölelő Alma-Matert érintette kellcmetlenül?!

Nem róttá fel neki senki, hogy szülői szíve erősebb volt a fiúi szívénel, hiszen 15 év alatt elég bizonyosságát adta annak, hogy hűsége nem volt szalma-láng.

Jegyváltásának 10-dik évfordulóján, mikor már mindinkább rövidült a lélezete s érezte — ha nem vallotta is meg — hogy sodródik a végső válság elé — lehúzta jegygyűrűjét és visszaadta feleségének, hogy őrizze meg azt az ő felgyógyulásáig! . . . Végső perceiben látni kívánta gyermekeit s iszonyú kínok között szakadt meg a szerető szíve és szállt el a szép, gazdag lelke — istenéhez, aki adta azt.

Bizony szegényebbek vagyunk nélküle; bizony méltán fáj a szívünk utána! . . . Ott pihen most már édes atyja, két édes anyja és két édes testvére mellett. Óh mennyi igaz köny hullott a sirjára!! Megérde-melte.

Áldott legyen emlékezete! *

A NAGY BUJDOSÓK HAM- VAINAK KÖZELEDÉSEKOR.

„Emelkedjék fel minden völgy, szálljon alá minden hegy és halom és legyen az egyenetlen egyenessé és minden bérc rónasággá“ — előtted, te szent hamvakat vontató diadalmi szekér!

A próféta megteljesedett lelkével kiáltjuk közeledéskor ti porló tetemek: *„Magas hegyre menj fel ujjongó Sion! Fenn-szóval harsanj örömmondó Jeruzsálem! Harsogj és ne félj! mondjad Juda városainak: imhol a ti Istenetek!“*

Igen, a mi Istenünk, az Ő Istenök, a megsanyargatott, idegenbe űzött szabadsághősök Istene — Ő jön, Ő nyomul elébb-elébb a drága hamvakkal a visszanyert hazai föld felé és zendül, mint egykor a Jehova, mondván: *„Ne félj, mert én veled vagyok; napkeletről meghozom magodat és egybegyűjtelek napnyugatról. Mondom északnak: add meg és délnek: ne tartsd vissza; hozd meg az én fiaimat és leányaimat a földnek végéről! Mindenkit, akit dicsőségemre teremtettem!“*

Légy áldott, örökre áldott igazság és szabadság Istene, hogy úgy igazgattad az idők folyását és úgy parancsoltál a földi hatalmasok szívével és elméjével, hogy akiket a mi dicsőségünkre teremtettél, ne hamvadjanak el idegen földben, sőt kiviruljanak az ő sirjuktól és „elhagyottak helyett örökkévaló ékességgé és gyönyörűséggé legyenek nemzedékről nemzedékre!“

„Oh hányszor ittuk az Úr haragjának poharát, hányszor ürítettük a tántorgás öblös kelyhét!“ Kétszáz esztendő tünt el felettünk, míg megelégelte az igaz bíró a mi siralmunkat, hőseink legkiválóbbjainak megsze földeken való elhullását s idegen hantok alatt való porladozását!

Mennyi megaláztatást kellett kiállanunk azoktól, akik urakká lettek felettünk és a saját szenvedélyük borától részegülten tapostak rajtunk, mint szolganépen, mint leigázott nemzeten és kinevették a mi kegyeletünket, a mi álmainkat és gázoltak a mi nemzeti drága jogainkon és gunyolódtak a mi hőseink iránt ápolt tiszteletünk felett!

Oh mennyit szenvedett ez a szegény magyar — a belső meghasonlásért, az egyet-nem-értés büneért, az idegen bálványok előtt való hajlongásaért, a saját vérei iránt való hűtelenségeért! Oh hányszor lett méltatlanná a Gondviselés által küldött vezéreire, a jobb sorsáért, nemzeti dicsőségeért küzdő nagyjaira!

Más nemzetek történetében is van sok, ami fáj, ami fájdalom nélkül nem említhető; a mi nemzetünk története át meg át van szöve a gyász és siralom véres eseteivel, az egetverő igazságtalanság botrányaival. Oh, hányszor hullottak el hőseink a szent harcban s hányszor estek a rút árulás szomorú áldozataivá és ették a hontalanság keserű kenyerét!

De „van bíró a felhők felett!“

II. Rákóczi Ferenc, Thököly Imre, Zrinyi Ilona, Bercsényi Miklós s bujdosó társaik hamvai, a 200 éven át idegenben nyugodott porok, itt vannak immár a haza határán, amelyről kegyetlenül elűzte őket a szabadságtipró zsarnok-erő. A nemzet szíve szent örömtől áradoz, milliók karja tárul a viszontlátásra, millió szív

dobog az elégtétel édes érzetétől és milliók imája száll az ég felé az örök bíró zsámolyához hálás érzelemmel.

Bűnük volt, hogy magyarok mertek lenni és többre tartották nemzetök tisztességét és szabadságát a saját jólétüknél s a saját szabadságuknál. Bűnük volt, hogy a nemzet fenségét főlebb becsülték minden földi fenségnél; bűnük volt, hogy a lelkek és fegyverük egyaránt hajthatatlan volt a nemzetellenes hatalmassággal szemben!! — Királynagyok és gazdagok voltak itthon a saját emberségükből és földönfutó koldusokká lettek — a győzedelmes zsarnokok akaratából. Oh mint nyögtek, oh milyen nehéz bánatot viseltek s milyen idegenben hamvadoztak!

Hiába volt 200 esztendő fel-feljajdulása; hiába szép kérés, alázatos esedezés, önérzetes követelés!! Megbélyegzetten aludták hosszú álmukat — egész mostanáig!!

De ime, a mérték betelt! A bosszuálló szívekre ráragyogott az engesztelés szivárványa; az imént süket fülekbe belerezdült a nemzet zokogó kiáltása és az történet, amit *Ezékiel* korában mondott a Jehova: „*Ime, én megnyitom a ti sírjaitokat és kihozlak titeket a ti sírjaitokból és beviszlek titeket Izráel földjére!*“ . . . „*És adom az én lelkemet belétek, hogy megéledjete és leteszlek titeket a ti földetekre!*“

Megéledtek és jönnek, mint egy diadalmas nagy sereg! Jönnek, hogy porló tetemeikkel is örök bizonyosságok legyenek itt az Ő hazájukban, a mi hazánkban, az Ő nemzetüknek, a mi nemzetünknek, az Ő felekezetüknek, a mi felekezetünknek! Jönnek, hogy tanítsanak élni és halni „Istenért és szabadságért“; jönnek, hogy oktassák a felekezeteket a közös oltáron való versenyes áldozásra; jönnek, hogy biztassanak az igazságért mindhalálig tartó küzdelemre s hogy hitet cse-

pegtessenek szívünkbe az igazak feltámadása iránt.

Hozsánna! Hozsánna Néktek, „félisteni dicső időknek!”

Az igazság és szabadság szent Istene mentse meg nemzetünket attól a rettenetes sorstól, hogy ezek a visszasóvárgott és visszatért csontok itt a föld porával összekeveredjenek s csontok és porok maradjanak!

Jaj Néked akkor én sok vihart látott nemzetem!!

A szent hamvakat vivő vonat Sárospatak határán fog végigvonulni. A nemzet mostani vezérei úgy akarták, hogy a II. Rákóczi Ferenc és Zrinyi Ilona hamvai is tovább vonuljanak innen, ahol pedig nagyon megillette volna őket az örök pihenés . . . A város és a főiskola pálma-ágakkal siet a drága porok elé. Megilletődött lélekkel hódol előttük és áldást imádkozik reájok nagy és kicsiny, szegény és gazdag. Fájdalom, a *Lorántfy Zsuzsánna* és *Rákóczi Zsigmond* csontjai nem kelhetnek ki a Perényi Gábor által épített templom sírboltjából, hogy üdvözölnék a rokon-porokat, a rokonlelkeket! . . . Ezeket a csontokat szétszórta innen a felekezeti gyűlölködés gyilkos szele!!

A kegyelem Istene örködjék Kassa és Kézsmárk felett a nagy bujdosók hamvaiért is!! Örök áldás és örök béke virasszon a szent porok felett!!*

DR. BALLAGI GÉZA.

1851—1907.

Szép júniusi estén, egy boldog ifjú pártól körülölelten, így jött utolszor Sárospatakra, hogy itt ifjúságának dús emlékeitől, a levegőtől, szeretett háza, udvara, kertje illatától reménységet szívjon hervadó testébe — évekre vagy legalább csak hetekre. Mosolygott körölte minden; csupa biztatás, csupa marasztalás volt körölte minden. Nézd: itt vagyunk, vártunk, szeretünk, maradj velünk, maradj a miénk! Csalódtál az emberekben, a bennök vetett bizodalmadban megcsúfolódtál; de hát csalódtál-e bennünk, a szent természet gyermekeiben; csalódtál-e szíved virágaiban; csalódtál-e igazságot, világosságot kereső lelked harcaiban?! . . . Zárd magad közénk, ebbe a te szép, kies meződbe, a mi karjainkba, könyves házad kincsei közé! Felüditünk, meggyógyítunk, sebeidre balzsamot harmatozunk, beteg szívednek orvossága leszünk; izmaidba visszaadjuk az erőt, lelkednek a repülő szárnyakat, hangodba az ércet, a csengő kacajt, kedélyedbe a játsziságot s felöltöztetünk a hitnek és reménységnek mellvasaiba: óh, csak ne hagyj itt minket!

Szinte imádsággá vált körölte minden; csendes, titkos, csak Isten által hallható imádsággá. És ő, az imént még viharálló, égfelé törő, büszke tölgy, dérütötte, hőtől forrázottan, villámtól sujtottan, óránként érezte, hogy ragyogó napja gyorsan alkonyodik s földi paradicsomából távoznia kell.

A halál árnyékának feléje siető nagy sötétségéből azonban csillagok sugározták be bágyadt szemeit, kihűlő szívét: a hála, a szeretet, az elismerés tiszta fényű csillagai. Láta maga körül — összefonódva a szenvedő szeretetben — földi boldogságának tényezőit, osztályosait; látta a férfiút, aki oda köti sorsa fonalát a fejevesztett családhoz, hogy őrállója legyen annak; látott égi kéz-fonta menyasszonyi koszorút s látta a tudomány felkentjeinek az ő fejére illesztett koszorúját s az üdvözültek reménységével halt meg június hó 17-én esteli 9 órakor.

Csak 56 éves volt s úgy szeretett élni, dolgozni, jót cselekedni! Tele volt a lelke édes számításokkal, tervekkel, alkotó vággyal. A csalódások tüzeiben megedződött s azok színteréről visszavonultan, egész erejét a tudománynak kívánta szentelni, a mi nem csal, nem hazudik s nem gyűlölködik, mint az emberek. Óh mennyi áldás fakadhatott volna még a nyomában s mennyi feldolgozatlan anyag nyerhetett volna az ő kutatásra hivatott elméjének világosságától — életet!

Az örök Isten másként akarta. — „Hová mennénk az Ő lelke elől és az Ő orcája elől hová futnánk?!“ — Az emberi élet isteni mértéke nem is a munkára nyert idő hosszúsága, hanem a végzett munka eredménye. A dr. *Ballagi Géza* 56 éves pályafutása dúsán elég volt arra, hogy neve ott fényljenk nemzetünk legjobbjai között s hogy be ne homokolják azt tűnő századok.

* * *

Szarvason született, hol édes apja a zsarnok kormány kegyelméből internálva volt a szabadságharcban tanúsított honszerelmeért. Szarvasról Kecskemétre, onnan 1855-ben szüleivel együtt Budapestre jutott, hol messzebbre néző lelkek ekkor rakosgatták az unio je-

gyében született pesti prot. theol. akadémia fundamantumát. Az erős, barna gyermek, alig hogy öntudatra ébredt, ott forgott a nemzet és a prot. egyház elsőrendű napszámósaik között. *Török Pál*, *Székács József*, házuknak mindennapi vendégei, az eszmék emberei, le-lehajoltak hozzá, térdükön ringatták s tréfásan-komolyan jövőt jósoltak neki, szép gyönyörűséges földi sorsot. Atyját, dr. *Ballagi Mórt* — ezt a nagy nyughatatlant — ott látta folyton a munka asztalánál, könyvei, iratai között vagy nagy elvtársaival való vitában, tünődésben, lángolásban, búsult gerjedezésben, haza- és egyházmentő tervezgetésben. A *Protestáns Naptár*, a *Protestáns theologiai könyvtár* s a *Prot. Egyházi és Iskolai Lap* ekkor voltak születendőben, illetőleg feltámadóban. Ő, a gyermek, látta ezeknek születését és feltámadását s gyermek-szívével már érezte, hogy az ő atyja hajlékában nem mindennapi dolgok miatt fáradoznak fáradhatatlan férfiak.

Ebben a lélek-növesztő, sejtelmeket rejtő, vágyakat ébresztő levegőben indult biztató fejlődésnek Ballagi Géza.

Atyja már hatalmasan vívta a harcot a prot. egyházak igazaiért és szórta a magot a jövő nagy aratásához, különösen a Prot. Egyh. és Isk. Lapban. Az aléldozók ébredtek, a félénkebbek bátorodni kezdtek, a nemzet felett megült fellegek peremén fénysugarak jelentkeztek s az egész protestáns egyház birkózásra kelt a zsarnok hatalommal az elrablott jogaiért, láncainak széttiprásáért. Ezt a vértelen harcot is érezte, részben ezt is látta a gyermek Ballagi Géza és az apjának s apja barátainak, elvtársaiknak szent öröméből jutott valami az ő gyermeki lelkületébe is, ami ott termékeny talajra talált.

Jutnia kellett, mert alighogy túlvetette magát a középiskola széles nagy árkán, legott odaállott az édes

atyja oldalához, mint hű Timotheus és forgatni kezdte a tollat, elébb csak hogy segítsen, később s mindinkább, hogy a felvetődött eszmék tisztázásában neki is része lehessen. Nem gyermekes hiúság, hanem örökölt hajlama kényszerítette az írói munkára, mint akinek Istentől rendelt sorsa volt, hogy tollával építsen magának emléket a magyar protestáns egyház és a magyar nemzet történetében.

1869-ben kezdődik írói pályája az atyja lapjában s ugyanekkor a prot. egyházzal való benső frigykötése is. A jogász ifjú, aki a pesti egyetemen gyönyörűséggel ült a kiválóbb jogtanárok lábainál, otthon, az ő munkára kelő, munkával fekvő házukban, nagy előszeretettel bajlakodott a prot. egyház és irodalom kis és nagy dolgaival, az azokban felvetődött napi eseményekkel és tudós kérdésekkel s akik csak távolról, a tolla után ismerték őt, nem egyszer üdvözölték nagy reménységgel, mint az apja szellemi örökösét s a prot. egyház leendő oszlopát. A „Prot. Egyház és Iskolai Lap“ mellékletének, az u. n. „*Tudományos Szemlének*“, mint joghallgató ifjú, ő volt egyik szerkesztője s nem rajta múlt, hogy ez a komoly hivatású vállalat nem birt közöttünk meggyökerezni.

Mint jogász-ifjú azonban a jogi irodalom iránt való érdeklődését is korán igazolta, bizonyoságul, hogy egy erősebb lélek kettős irányú lángolást is megbír és pedig úgy, hogy egyik a másik által csak melegebbé és termékenyebbé válik. *Bluntschli*-nak, a heidelbergi egyetem európai híró jogtanárának „A politikai pártok“ című művét fordította le, jelezve, hogy mint jogászt merre vonja belső ösztöne.

Testben-lélekben megizmosodott, sokat ígérő ifjú volt már, amikor a tiszáninneri egyházkerület a sárospataki főiskola jogakadémiájára hívta el a nemzetgaz-

daságtan, a politika és nemzetközi jog előadójául. Szükség volt itt a jogakadémia újra rendezésére, jog- és államtudományi karrá való kiépítésére — felsőbb rendelet szerint. Ehez a tanári személyzetet kellett szaporítani. *Emödy Dániel, Antalfy János, Nemes Ferenc* s részben *Orbán József* mellé megszerezte az egyházkerület a jogakadémiának *dr. Szántó Gyulát* és *dr. Ballagi Gézát*. Csupa szép ígéret volt mindakettő.

A fővárosban növekedett, egészen más viszonyok között fejlődött, a földiekben sem szükös ifjú azonban nehezen tudott beilleszkedni a kis városi élet kereteibe s telítve munka-vággyal, lángzó szenvedéllyel nyugtalanzkodott, békétlenkedett, formákat keresett s az iskolában és a társadalomban egyaránt érvényesülni törekedett. Pezsgő vére, magasabbra vívó szenvedelme vitte, hajtotta, tusakodásra kényszerítette. Egész lénye, amely az akarat-erő tipikus ábrázolata volt; harsogó hangja, a mely versenyezhetett akár a viharral, a tanteremben, a zöld asztalnál, a barátság köreiben vagy akár a szélesebb körű társadalomban gyors feltűnést szereztek nevének s ő maga hamarosan jelszóvá, zászlóvá emelkedett, amely körül sokan szívesen és nagy bizodalommal csoportosultak.

Idő kellett hozzá, míg meghiggadhatott, míg a férfi szemeivel vizsgálhatta a sárospataki viszonyokat, az embereket s magát az egész főiskolát is. Idő kellett hozzá, míg úgy vélt ellenfeleinek nézőpontjába behelyezkedett s vérmérsékletének követelésein a férfiúi erejével uralkodóvá lehetett s az öreg Alma Mater kebelére áldó szeretettel ráborúlhatott.

Emlékezünk, sokan emlékezünk még azokra a váratlan időkre, amelyekben a sárospataki jogakadémia fundamentumát nem jó helyen látták némelyek a sárospataki földben; a mikor mozogni kezdett alattunk ez a

föld s a Rákócziak, Lorántfyak lelkéről beszélő falak.

Valahogy követ ne dobjunk e miatt a Ballagi Géza sírjára !

Addig is, míg forrott a vére s merészkedésekre vitték indulatai : mint előadó tanár, mint kötelességtudó tanférfiú, ott volt állandóan a legelsők között s nemcsak az volt a becsvágya, hogy őt kötelességmulasztáson se Isten, se ember rajta ne foghassa ; hanem az is, hogy amit tanít, az meg legyen tanítva s hogy amit tudományképen hirdet, az tudomány legyen valóban, ami után szomjuhozzék az igazságot kereső lélek. Előadása nem ünyölgés volt, nem is a szók keresése, találgatása, hanem a felvett tárgynak minden oldalú megvilágítása tudákoskodás nélkül, fellengzés nélkül nagyozolás nélkül. Amint pedig elébb-elébb haladt az időben, úgy emelkedett ő maga is a pártatlanság lépcsőzetén fel és mindig feljebb az emberi szenvedélyektől mentes tájékok felé, ami mig egyfelől áldássá lett a jogász ifjúságra, úgy s még nagyobb áldás az egész főiskola társadalmára.

Szép, feledhetetlen látvány volt az nem egyszer a boldogult férfiú későbbi tanári életében, amikor ő szavának, tollának hatalmas erejével ott fényeskedett az első sorban és ott rajongott a legrajongóbbakkal a főiskola becsületeért s nyílt, bátor vallomással önmaga ellen, önmagát legyőzve, nagy tettekre hevült a Rákócziak kollegiumaért s anyagi és szellemi áldozatokkal áldozott ennek felvirágzásaért. Aki ismeri a főiskola közelebb múlt évtizedeinek történetét, mint szemtanú is, bizonyára velünk együtt vallja, hogy az az időszak volt a közel-múlt évtizedekből a legtermékenyebb a sárospataki főiskolában, amelyben ő és a legközelebbi barátai a hosszú multtal, a hagyományokkal s a viszonyokkal bölcsen megbékélve, körültekintőleg, higgadt

számítással folytak be a főiskola sorsának intézésébe.

Mint a gazdasági választmánynak a tanári kar által választott tagja s e minőségében s majd igazgatói szerepében is, mint az igazgató-tanács hivatalosa, köztetszés mellett ontotta tömjéne javát a főiskola különböző oltáira. Ahová felajánlkozott, ott aztán ott volt egészen; számítani lehetett a képességeire bizonyosan s amit magára vállalt, azt el is végezte emberül. Mikor a *Béky Sámuel* elhunytával jegyzőre volt szükség az igazgató-tanácsban (1892.), ő kezébe fogta a tollat, a számoló ceruzát és írt és számolt s nemzetgazdasági tudásával s nagy elméleti képzettsége mellett is ritka halandónak jutott gyakorlati belátásával, példává lett jegyzői hivatalában is.

„A kötelesség, a kötelesség!“ Ezt harsogta a tanteremben, a különböző zöld asztaloknál. És láttuk akárhányszor, amikor betegségtől sápadtan, főfájástól összeképzottan, vagy álmatlan éjszakák után vonult a tanterme felé s mintha a távolság szűkülésével kíméletesebbek lettek volna iránta a reá törő emberi gyöngegek, arca kividúlt, feje felegyenesedett s mire belépett a tanári székébe, a lelke lett úrrá teste felett és tanított, intett, dorgált, akárcsak legboldogabb állapotában.

„Ezer szem néz ránk s felelősök vagyunk a szülők, az elöljárók előtt, de az Isten és saját lelkiismeretünk előtt is a reánk bízott tanítványainkért“ — ez volt tanári jelszava s iszonyú megvetéssel tudott dörögni azok ellen, akiknek a tanári pálya csak a kenyér botja és nem hivatásos foglalkozás, nem magasabb emberi és nemzeti missió teljesítése. „Ha fiam volna“ — mondta nem egyszer — „és látnom, tudnom kellene, hogy az a fiú nem tud haladni a vezetői miatt, vagy

rossz példát lát a vezetőiben: — jaj volna azoknak a szerencsétleneknek!”

Ily nagy odaadással végezte igazgatói tisztségét is, az ifjúság és az egész főiskola javára (1888—1890.).

Pedig sok egyéb tiszte is volt. Tehetségét, nagy munkabíró erejét sokféleképen kipróbálta és kizsákmányolta a polgári társadalom is. Sárospatak városának közbirtokossági tanácsában, majd képviselő testületében, az ipartársulatban s a takarékpénztár-részvénytársaságban, Zemplénnvármegye bizottságaiban, különféle kiküldetéseekben — óh bizony ezekben is bőven jutott neki a munkából, a tervezésből, sőt többnyire a reformokból is. Mert ahová bevitte a bizodalom, ő ott ezt a bizodalmat meg is akarta szolgálni nemesen, az ügy érdemére. Nem hivalkodni akart, de dolgozni, alkotni, nyomokat verni, jövőt biztosítani. Különösen a takarékpénztár, az érezte az ő kezének és lelkének alkotó hatását és hogy ő erős tudott lenni az örvények között s meg tudott állani a rohanó hullámok előtt is.

És csodálatos! Ő, aki ott forgott — szinte hajnaltól napestig — a cselekvő élet zajában s evezett szelek és viharok ellen, tudott édes férj és édes apa is lenni a szó legnemesebb értelmében s tudott koszorúkat is szerezni, mint író.

Boldog otthonában, második nejétől, *Lengyel Ilonától* született gyermekei között csupa kedély, vidámság volt ez a két kézzel küzdő férfi és gyermek, játszadozó, kacagó gyermek. Ez volt szerencséje, hogy még korábban el nem nyűtte a telhetetlen társadalom a maga kielégíthetetlen követeléseivel. Ez volt oka bizonyosan, hogy a lelke szárnyai meg nem ólmosodtak s az éjjeltől lopott óráiban s idejének bölcs ösztösa mellett öregbiteni tudta irodalmi érdemeit is.

1888-ban „*A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*“ című úttörő műve (I—VIII., 1—847. l.) bevitte őt a Magy. Tud. Akadémia levelező tagjai közé. 1889-ben megírja „*Az 1839—40-dik országgyűlés viszhangja az irodalomban*“ című székfoglaló értekezését (megjelent 1890-ben az akadémiai értekezések X. kötetében, 103 l.). 1892-ben kiadja „*A protestáns pártens és a sajtó*“ című tanulmányát (106 l.). 1893-ban *Zemplén-megye monografiáját* (akadémiai felolvasás), 1894-ben egy nagy gonddal készített emlékezéssel ünnepli a tiszáninneni egyházkerület nevében *Br. Vay Miklós főgondnok* életét, korát, törekvéseit; 1896-ra odaáll a milenniumi évfordulót dicsőítő történészek sorába „*A nemzeti államalkotás kora*“ 1815—1847-ig című nagy munkájával (724 l.). 1899-ben *előadói javaslatban* kél védelmére a *vidéki jogakadémiáknak* (22 l.). 1900-ban „*A sárospataki vashid*“ címmel szólt belé a nemes városnak egy mérgesedésnek indult nagy kérdésébe (18 l.) s ugyancsak ez évben *alkotmánytant* ír a sárospataki irodalmi körnek illetőleg a *népiskoláknak* (72 l.); 1902-ben kiadja a sárospataki ifjúság *a március 15-én tartott alkalmi beszédét* (24 l.) s mindezekon felül tudott dolgozni hirlapokban, folyóiratokban, a ref. konvent egyetemes tanügyi bizottságában stb. Sokat és mindig választékosan, eszméltetően, meggyőzően. Az ellenfélnek is el kellett róla ismernie, hogy amit ír, az írói hivatásról tanúskodik s ami írataiban egyéni, az is erőt, hivatást jelent.

Ha mindent jól szemügyre veszünk, szinte szédülünk attól a szakadatlan munkától, amit Dr. Ballagi Géza végzett az utóbbi évtizedekben s szédülünk különösen, ha tudjuk, hogy egy némely munkája miféle küzdelmekkel járt s hogy mennyiszor kellett — önfeláldozó munkássága közben — gyanút, félreértést s irtózatot csalódásokat szenvednie!

Ha az Istenség kegyelme nem övezi fel a derekát ércövel s a mellét acél paizszsal, — régen össze kell vala omlania az emberi háládatlanságok súlya alatt.

1892-ben, mint 27 éves tanár nyugalomba kívánkozott, legalább kevesbbíteni kívánta tőmérdek nagy kötelességét. Az előljáróság hiába tartóztatta; barátai hiába kérték, legjobb emberei hiába figyelmeztették, hogy inkább egyebütt könnyítsen a felhalmozódott terhein; nem volt többé a tanári kathedrán megtartható. Még sokan emlékezünk arra az érzékeny bucsúra, amelylyel tőle a tanári kar s ő a tanári kartól megvált s amikor — ha már tanárként nem szolgálhatta többé az iskolát — oda állott ennek jóltevői közé s 2000 korona kamataival kívánt legalább évenként egyszer összelelkezni ennek tanuló ifjúságával.

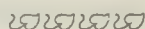
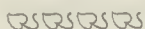
Aztán csakugyan nyugalomba vonult . . . Azaz, hogy országgyűlési képviselőségre pályázott és oda jutott a honatyák sorába, de annyi önmegtágadás árán, amit az ő vas erejének is nehéz volt elviselni rázkódás nélkül. Aztán — hiszen tudjuk — jöttek a nemzetre a válságos idők s jöttek a megaláztatás napjai, a kétségbeesésig fokozódott birkózás, az új választások és *Dr. Ballagi Gézára* nézve a csalódások hosszú, kínzó, maró, szívettpő sorozata. Undorral a lelkében az emberi útálatosságok iránt, vissza húzódott boldog családi körébe és íróasztalához s hitte, hittük, hogy lelke, testje visszanyeri ruganyosságát és gazdag tehetségeivel még sokáig lesz díszje egyházának és nemzetének.

De csalódtunk. A sebe mély volt s orvosság nem találtatott rá e földi világban. Sárgúlt, mint az őszi mező, amin átfutott a pusztítás szele; hangja elvesztette ércét, kedélye a derűjét és érezte, éreztük, hogy közel van az elválás ideje.

Mint vigasztaló esthajnal-fény köszöntötte őt a Magyar Tud. Akadémia kitüntető figyelme, rendes taggá történt megválasztatása. — Arany-szemfedő.

Maga akarta, hogy Budapesten legyen a sírja az atyja közelében. Sárospatakon nem tudott volna nyugodtan pihenni még a földben sem.

Ó bizony sokat veszítettünk benne és sokan sirathatjuk, sokan áldhatjuk és sokan vehetünk példát életének tanulságaiból. Nyugodjék békében, — áldott legyen emlékezete ! Az Isten kegyelme örködjék szeretetei felett!

HEGEDŰS SÁNDOR.

1847—1906.

Nagy, sötét gyász súlyos örökségét hagyta reánk — nehéz bajvívásban verejtékező magyar nemzetünkre és válságos fordulatok között sodródó ref. egyházunkra — a búcsúzó 1906-ik esztendő.

Mintha nem lett volna még elegendő emlékjelünk, amik előtt tünődve megálljunk; mintha a bú és öröm zajos alkalmai nem rázták volna még eléggé meg a szívünket s nem oktattak volna még eléggé a vigyázásra, az óvakodó visszatekintésre, a magunkkal való komoly számvetésre: — hát ime a haldokló esztendő magával együtt sirba temeti nemzetünknek és ref. egyházunknak a Gondviselés által sokra méltatott egyik hű fiát; kioltja egyik messze világító, fényt s meleget árasztó szövétnekét — *Hegedűs Sándort*.

Édes övéiért, nemzeteért s ebben az egész ref. egyházért élt, tervezett, munkálkodott, küzdött, viaskodott és áldozott élte fogytáig. Amerre a gondviselés titkos keze vitte, irányozta; ahová a szíve-lelke sugallata vezette, vagy a kiáltó szükség hívta: ott mindenütt nyomában járt a siker, a szerencse, az elismerés, a dicsőség s megérte még élete ragyogó delén, hogy az alkotmányos király oda emelte az ő elsőrendű tanácsosai közé s a nemzet bizodalma oda állította a sorsa felett örökösök sorába s hogy a ref. egyház reá bizta legfőbb intézményeinek gondozását. Megérte, hogy váratlanul bekövetkezett halála miatt egy egész nemzet szíve

fájdalomra dobbant s akik bármi okból távolabb állottak is tőle, vagy fősvénykedő ítélettel mérték is munkálkodásának, alkotásainak eredményeit: — azok is tisztelettel ismerték el kihűlt tetemei felett, hogy *Hegedüs Sándor* kidőlte nemzeti veszteség.

A modern Magyarország egyik legkiválóbb vezérmunkását, egyik legöntudatosabb gondozóját s építőjét, az új Magyarország okos építésére hivatott tudományoságnak egyik felkentjét veszítette el benne a magyar nemzet valóban s el egyuttal azt a sok szép reménységet, amelyet olyan biztos kilátások között fűztünk még a munkabíró nagy erejéhez és a nemzeti élet ellentétes légáramlatában izmosodott tapasztalati bölcsességéhez.

Ha mindazok, akik szegényebbé lettünk az ő halálában, versengő számításba bocsátkoznánk a veszteségünk mértéke felett: — mi, magyar ref. egyház az oroszánrészt követelnők magunknak bizonnal, mert a *Hegedüs Sándor* dús életének utolsó éveit a magyar protestáns s közelebbről a magyar ref. egyház és vallás szeretetétől nyerték igézetes ragyogásukat s lelkének évtizedeken át gyűjtögetett gazdag tárházából, mint az égi nap az utána szomjazó földre, — reánk árasztotta termékenyítő fényét s melegét s minket kényszerített jótékony s áldásos gyümölcsözésre.

Ki feledhetné el valaha a Magyar Protestáns Irodalmi Társaságnak azt a néhány közgyűlését, amelyen *Hegedüs Sándor* elnökölt? Kinek ne csengenének a fülében, a szívében azok a megnyitó beszédek, ezekben azok a mély vallásosság sugallta eszmék, intelmek, amiket ő ott, mindig újabb és újabb formában, mint jó magvető, közénk vetett, az egész magyar protestantizmus szívébe ültetgetett!? Az egyház és vallás isteni hivatása, földi életünk ezerféle hajját is legyőző és meg-

szentelő ereje, kinek az ajkáról hangzott itt hódítóbban, mint az övéről, akinek a szíve volt megteljesedve az egyház és vallás tiszteletével és szeretetével?! A békés, de folytonos és bizonyos egyházépítésnek ki volt közöttünk hatalmasabb szószólója, mint ő? Példával, áldozattal kicsoda birta közöttünk inkább, mint ő? A nemzeti munka dicsőségét ki cserélte fel örömebb az egyházépítés gondjaival, fáradalmaival, mint ő? Mikor egyházunk falain réseket tört az új idők sokféle szele, hulláma, ki tudott oly bölcsen gondolkozni a védelmi eszközökről, mint ő? A világ követelőző lelkével szemben ki tudta olyan hegyeket mozgató hittel átölelni a Krisztus keresztjét, mint ő? S kinek a szava, munkája volt eredményesebb az igazait féltő magyar prot. egyházért, mint az övé?

A mi „világi püspökiink“ volt ő, felövedezve a püspököknek minden kívánatos tulajdonságaival s azonfelül az ő világi tudásának sokféleségével, amik megnövesztették az ő látásának határait és megmentették őt a netaláni egyoldalúságtól, a világi és egyházi kérdések kizárólag egyik vagy másik szempont alá helyezésétől s valami felemelő összhangot biztosítottak az ő lelki életének, ami csak keveseknek adatott ebben a mi embervilágunkban.

Maga teremtett magának sorsot a minden léhaságot megvető, szigorú önfegyelmzésével, ifjú erejének céltudatos kihasználásával. Ez a maga-lábán járás, ez az öntudatoság volt életének s élte küzdelmeinek egyik tiszteletreméltó jellemvonása. Volt valami a külsőleg igénytelen, vézna férfiú fellépésében, beszédében, írásában, másokkal való összeköttetéseiben, amiből ki lehetett érezni, hogy ő sem eszméért, sem tanácsért, sem a beszédnek ilyen, vagy amolyan formájáért nincs rászorúlva senkire. Önérzetes volt kevélység nélkül; büszke

volt követelözés nélkül; tudott nemesen akarni, példaadással hódítani s kötelesség-teljesítéssel serkenteni és parancsolni. Az idővel való bölcs gazdálkodása volt nagy sikereinek egyik nem közönséges rugója.

Aki látta őt valaha különféle nagy hivatalainak valamelyikében: a különböző pénzüzetek élén, a dunántúli egyházkerület főgondnoki székében, vagy mint elnököt a Magy. Prot. Irod. Társaság választmányi és köz-gyűlésein, vagy az egyetemes lelkészi könyvtár-bizottság vezéri helyén: — tapasztalta bizonyára, hogy *Hegedűs Sándornak* az idő érték volt, amit nem lehetett elfecsérelni, elmesélni vagy ellocsogni. Mintha mindig sietett volna, mintha érezte volna, hogy a lelkét mozgó eszmék, gondolatok valóra váltására alig lesz elégséges az ő „Istentől kimért ideje.“

A közelebb lefolyt pár év alatt a nekünk, a tőle távolabb élőknek is bő alkalmunk nyílt az ő gazdag lelkébe betekintenünk. Az egyetemes konventen, a zsinaton mindenki örömmel tapasztalhatta róla, hogy konventi és zsinati tagságát is azzal a szigorú lelkiismeretességgel érvényesítette, amellyel egyéb tisztében szokott eljárni. Egyetlen kérdés sem volt előtte kicsiny, ha afelett valami homály borongott, vagy ha valaki azt homályba akarta beborítani. — Valóságos féltékenység fogta el minden súlyosabb kérdésnél, vagy nezebben tisztázható tárgynál — az egyházunk tisztessége iránt való féltékenysége. Mintha egyházunk és iskolánk nagy kérdéseivel összefűződött volna az ő becsületének kérdése is, annyira azonosította magát a lelkében egyházunk és iskolánk féltett érdekeivel. Ott kivált, ahol az állammal való viszonyunkat kellett tisztáznunk, rendeznünk, csupa éberség, serénység, aggodás volt az egész *Hegedűs Sándor*. Voltak, akik ezt az ő ilyen feltűnő vigyázását, őrállását az ő hátrányára magyarázták; de

azok nem ismerték még az egész *Hegedüs* Sándort, azok nem látták és nem hallották őt elégszer az egyház érdekeiért való lángolásában, a prot. eszmékért való lelkesedésében és áldozataiban.

Konventünknek és zsinatunknak egyik legtiszteltebb alakja kétségtelenül ő volt. Még most is mintha látnók, amint a gyérhajú, szikár, kis termetű férfi szokott helyéről felemelkedik. A zsinat hallgatásra igazodik és figyel. És *Hegedüs* beszél, bizonyít, cáfol, olykor-olykor meggyúl a lelke és szónokol, mint valami próféta. Akik régóta ismerik, azok egyszerre ráismernek az ajkairól sziporkázó tűzből arra a fiatal jogászra, aki alig husz éves korában a *Böszörményi László* sírjánál adta első biztató jelét prófétai küldetésének. Mikor színes képeket képekre halmoz s így teszi kívánatosá a rideg igazságot: — akkor susogás hangzik: ah, a Csengeri és Jókai iskolája, az ezer vezércikk írója! Mikor az adóügyben, a nyugdíj kérdésében fejt ki nézeteit szinte megdöbbentő ridegséggel: felszisszen az ítélet: ah, a pénzek, a pénzintézetek embere, a számok szövetségese! Mikor az új énekeskönyvért lelkesedik és érvel a szükségessége mellett, mint egy újabb *Szenczy Molnár Albert*, — hangzik fölöle az ítélet újra: ah, a fővárosi egyházközség reformer gondnoka, a nyughatatlan, az új utak keresője!

A végső ítélet azonban mindig csak az volt fölöle konventen is, zsinaton is: „hála Istennek, hogy nekünk adta őt!”

Hála Istennek!

Az utóbbi hetekben izgatottan várta az *egyetemes lelkészi könyvtár* első fecskéjének, a *Warga Lajos* ker. egyháztörténelem c. nagy művének megjelenését és az egyházközségekbe való szétküldöttetését. Hozzá volt szokva, hogy amire rátette a kezét, az megmozduljon,

élővé legyen. Fájt is neki, hogy a lelkészi könyvtár útjába itt-ott szinte mesterkedéssel gördítgették az akadályokat, ahelyett, hogy örvendeznének a születésének. Fájt neki a *Kalvineum* sorsának bizonytalanba süllyedése is, mert ő ebben is egyetemes ref. egyházunk egyik erősségét látta s ezt is alkotó erők s életképességünk bizonyosságának, pecsétjének tekintette — volna.

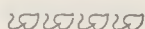
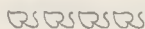
A zsinat legutóbbi rövid ülészakán sehogysem bírta érteni és méltányolni azokat, akik egyházunk autonómiája ellen való támadást fedeztek fel az alkotmányos kormánynak a zsinattal a törvény szentesítése végett történt előleges érülködésében s szokása ellenére kemény ítélettel sújtotta a féltékenyeket. De ekkor is, még az utolsó pillanatokban is melegen kívánta az *új énekeskönyvnek* haladásra hívatott egyházunk érdekei szerint való elkészítését s az ezzel való beszámolást.

Még látjuk most is, amint a zsinat bezárásakor oda lép az elnöki emelvényre és halljuk, amint megható szavakhen tiszteletteljes búcsút vesz a zsinat papi elnökétől és boldog karácsony és boldog új év kívánása mellett reménységét fejezi ki az újabb találkozás iránt.

Az istenség titkos bölcsesége úgy akarta, hogy ez a találkozás már ne valósuljon. Pár napi betegség után a munkás, gazdag, dúsan ömlő élet forrása dec. 28-án kiapadt; az égő csipkebokor, amelyből annyiszor zengett felénk az isteni szó — porrá lett, amiből vétetett.

Isten ne engedje, hogy a szívünkben is porrá legyen! Hegedűs Sándor alkotó tényezővé vált egyházunk újabb történetében. Ne adja Isten, hogy ez a név ott elholmályosodjék. A magyar tudományosság, a magyar nemzet, a magyar református egyház nagy halottjának nem árthat a halál. Így hisszük és így valljuk és

midőn szívünk szerint veszünk részt a család, a nemzet, a tudomány és az egyház méltó gyászában és aggodva gondolunk arra a nagy ürességre, amely különböző pontokon *Hegedűs Sándor* után maradt, mély tisztelettel áldjuk a kidőlt jelesnek emlékezetét.

DR. BARTÓK GYÖRGY

1845—1907.

Karácsony-ünnephez készülünk. A hétköznapi élet lármája elől vágyódunk valami csendes kikötőbe, ahová nem hat el a félreértés és gyűlölködés vad hullámverése. Gyermekeink ártatlan ajkán már csendül a szent zsolozsma fényes biztatása, — és ime, fekete holló szárnyán szomorú hír repül be hozzánk s az egész magyar protestáns egyházhoz :

Dr. Bartók György, erdélyi püspök meghalt.

Akit várt ő is és akinek fogadására készült ő is lelke mélységes hódolatával, az jött el hozzá sebesen zúgó szél fuvallatában és magához vette, mondván : „Jól vagyok, jó és hű szolgám. A nemes harcot megharcoltad, eltétegetted néked az igazságnak koronája !“

Jó és hű szolga s nemes harcos volt bizonyval!

Attól a málnási (Háromszékmegye) igénytelen hajléktól, amelyben földi élete megindult, fel az erdélyi egyházkerület püspöki székéig egy korán virágba borult és gyümölcsökkel gazdag pályát futott meg *dr. Bartók György*. Szép, dicsőséges pályát, amely miként egyre biztatóbb futásával az egész magyar prot. egyháznak is gyönyörűségére vált: épúgy a halál árnyékának völgyébe való végződésével megzavarta az egész magyar prot. egyház adventi örvendezését.

„Siralom szava hangzik Erdély bércei közül, a hegyeken sírás és zokogás, a ligetekben gyászének.“ *Dr. Bartók György* megérdemli, hogy innen, a szoros érte-

leben vett Magyarországból, viszhang támadjon az erdélyi siralomra; mert csak az administrator volt szorosán erdélyi benne; a tudós, az író, a szerkesztő, a konventi és zsinati vezérférfit — az az egész magyar ref. egyházé volt és az is marad.

A Bethlen-kollégium növendéke és mindhalálig hű képviselője volt ő. A szabad eszmék bátor szószólója s Erdély nagy hagyományainak lelkes védelmezője. Ott, ahol a porszemnek is története van s ahol minden kő a falból is regéket regél vitéz elődök dicső tetteiről, rettenetes szenvedéseiről: — ott lobbant a lelke termékenyítő lángra. A Bethlen-kollégium szelleme vitte a tübingai tudósok lábaihoz (1872—1874.) s majd a kolozsvári egyetemre (1874.). Amott bölcsészet-tudorral, itt magántanárrá lett, mert vezérelve volt, hogy *„a protestantismusban a hit és tudás örök-szövetségesek s hogy a prot. papnak tudománnyal s a prot. tanárnak hittal kell magát felékesítenie.“*

A hit és tudás összelobogó lángja ragyogta be az ő földi útját és tette fényessé és feledhetetlenné az ő nevét. Mint nagyenyedi lelkész (1876—1892.) s mint helyettes theol. akadémiai tanár (1889—1892), mint hírlapíró és lapszerkesztő mindenkor minden kérdésben ellenmondhatatlanul igazolta, hogy az ő lelkében szent békesség van s az ő hite és tudása kezet fogva vezeti őt az élet nehéz útjain s az élet és az emberek által felvetett nagy kérdésekben és boldogan megfért a ref. egyház hivatalos keretében.

Az „Egyházi Reform“-ban, az „Erdélyi Prot. Közöny“-ben, a „Prot. Egyh. és Isk. Lap“-ban, s a maga szerkesztette „Egyh. és Isk. Szemlé“-ben közölt dolgozatai, a Prot. egylet által kiadott nagyobb művei, tan-könyvei és ezekben elhintett és vitatott eszméi, nevelési és oktatási elvei egyre szélesebb körben tették a nevét

tiszteletessé s ő, a nagyenyedi diák, majd nagyenyedi lelkész egyik vezéralakjává lett a nagyenyedi irányzatnak s összeütközésbe jutott a hivatalos egyház legfőbb képviselőivel, de nem jutott összeütközésbe lelkének magasra törő vágyaival. A legnehezebb időben is, a félreértések és félretolatas időszakában is benső frigyben maradt a tudománnyal s vitte mélyebbre a maga hálóját. Egy-egy igazságnak tudományos igazolása többet ért neki a versengő emberek kis és nagy diadalánál; az íróasztala és katedrája többet, mint az élet sok vivó tere, amely olcsó tapsokkal csalogat és ámit és ingoványokká válhatik.

Ugy alakult — sok benső küzdés közben — az erdélyi egyházkerület hivatalos élete, hogy *Dr. Bartók György*, 1892-től szászvárosi lelkész, 1898-ban az egyházkerület főjegyzői székébe emeltetett, 1899 áprilisában pedig átvette a *Szász Domokos* püspök örökét.

A tudós lelkész, az elmélet embere a viharoktól ostromolt hajóban. Szép, de sulyos örökség volt ekkor erdélyi testvéreink püspöki széke. Keserű pohár. És ő beleült ebbe a székbe és nem rettegett megkóstolni azt a csordúltig teli poharat. Volt tudása, hite s Istenben vetett reménysége is.

És szántott a kemény földön és oldott és kötött, harcolta a nemes harcot rendületlenül. Ahol sebeket kellett gyógyítani, ment és vitte lelkében és szívében a gyógyító szereket; ahol építeni kellett, oda sietett a vakoló kanállal és kalapáccsal; ahol rendezni kellett, ott is megjelent s ha csodákat nem mívelhetett, nem kárhoztatta érte senki sem.

Nem mi vagyunk hivatva s legkevésbé a veszteség első óráiban arra, hogy a kidőlt jeles képét a magyar ref. egyház és az erdélyi egyházkerület számára megrajzoljuk; de — úgy tetszik nekünk —

hogy a dr. Bartók lelke a püspöki széken is a hité és a tudásé volt inkább, mint az egyházkormányzaté, az elméleté inkább, mint a gyakorlaté.

Mikor az 1904—1907-iki zsinat ideje elközelgett, dr. Bartók, a tudós, egy alkalmi művel sietett a zsinat göröngyös útjainak egyengetésére a presbiteri rendszer tisztázása végett s mikor a theol. akadémiák tanulmányi rendjének reformja napirendre került, az egykori nagyenyedi theol. tanár szelleme kitért belőle és megírta „*Theologiai tudomány és lelkipásztori képzés*“ (1907.) című munkáját szintén irányadó gyanánt. A tudóst nem némithatta el benne az egyház-kormányzásnak ezerféle kötelessége és bonyodalma sem. Az újszövetség revíziójában is szép része volt. (Máté, Márk evangélioma).

Zsinati szereplése még csak tegnapi. A naplók fényesen igazolják, hogy ő az 1904—1907-diki zsinatnak igazi tudós tagja volt, „doctrinair püspök.“ Egyetlen nagyobb kérdés sem vetődhetett fel, amelynek vitatásában részt ne vett volna és — ismerjük el teljes tisztelettel — hogy a legtöbbször ő szántott a legmélyebben.

Halkan induló felszólalásai végükfelé már harsogó szónoklatokká váltak s a kis termetű ember kinyúlt az asztal felett és szavával és taglejtéseivel bizonyította, hogy a lelkében ünnep van és ő eszméért küzd és nem szótöbbséges győzelemért. — A zsinat-presbiteri egyházalkotmánynak sem volt erősebb, bátrabb harcosa a zsinaton mint ő. — Ő, az erdélyi püspök! Otthon nem is vették tőle jó néven sokan, de ő ment a maga útján — mind halálig.

Nehéz dicsőség jutott osztályrészeül. Ő érezte, hogy nem is bírhat meg a sok és nagy feladattal, ami elébe halmozódott, de birkózott, de nem riadt meg a teher viselésétől, amely alatt elvégre is összerokadt — szomorú váratlansággal.

Az sinat vége felé már fáradtság, törődöttség mutatkozott rajta. Nyájas mosolya ellentétben volt sápadt arcával! sokszor utólérte foglalkozás közben is valami nyomasztó álmoság s akik láttuk, szerettük, figyeltük, aggódva gondoltunk gyors hervadásának közeledésére. A legutóbbi konventen már nem vett részt, de még látta, hogy *Podmaniczky F.* porrészét mint szállította egy aszódi parasztfogat örök nyugalma helyére. És boldog csodálkozással nézte a halottvivő szekér eltűnését.

Erdélyi testvéreink! Fogadjatok bennünket osztályosokul a gyászban. Mi mély s igaz tisztelettel áldjuk *dr. Bartók György* emlékezetét. Az Isten kegyelme tegye gazdaggá az ő vetését és feledhetetlenné az ő nevét és elviselhetővé szeretteinek gyászát!

KUN BERTALAN.

— 1907. JANUÁR. —

Ha tudnánk sípolni, dobolni a mi tiszteletünk és szeretetünk tárgyai mellett, akkor f. hó 21-dikén a sürgönyök, levelek temérdeksége és a tisztelgők egész ünnepi serege verné fel annak a tisztas papi laknak komoly csendjét, amelyben a tiszáninneri egyházkerület püspöke, az egyetemes ref. konvent és ref. zsinat egyházi elnöke éli a kegyelemnek Istentől ráárasztott esztendeit.

A 90-ik esztendejét tölti be *Kun Bertalan* f. hó 21-dikén.

És ebből a 90 esztendőből több mint nyolcvan a nemes törekvés, az öntudatos munka és fáradtságot nem ismerő küzdés gyümölcsöző esztendeje.

„Megfizetett neki az Isten az ő igazsága szerint.“

Meggyújtotta és nem engedte elaludni az ő választottjának szövétnekét; megvilágosította az ő sötétségét s általvitte vészen, viharon és nem hagyta el az olykor-olykor reázúduló árvizek között sem, csupán meg-megpróbálta, hogy többre bízhasa, hogy magas helyekre állíthassa s hogy utait tökéletesebbekké tehesse.

90 év s ebből 65 az Úrnak hivatalos szolgálatában! A 65-ből 40 a Tiszáninneri egyházkerület püspöki székén, a 40-ből 23 az egyetemes reform. konvent vezérletében és a zsinati előlülésben! . . .

Óh bizonyára az Isten tanította az ő kezét a harcra; az Isten szilárdította meg az ő jobbját és az Ő jóvolta magasztalta fel őt!

Mi ismerjük, az egész Tiszáninneri egyházkerület jól ismeri s tudja a magyar ref. egyház egyeteme is ennek a 65, 40 és 28 esztendőnek lassúbb s erősebb hullámverését, nemzeti és egyházi jelentőségét s ezekben az esztendőknél az őrállásra és vezérkedésre hivatottak feladatait s nem lehet különbség közöttünk arra nézve, hogy aki ebben a várakozásteljes, munkás, küzdelmes időszakban tisztességgel megállotta a helyét, az az egész ref. egyház tiszteletére érdemes.

A mi *Kun Bertalanunk* az bizonynyal és az — mások felett is!

Nemcsak a Tiszáninneri egyházkerületnek volt őrszeme, őrző pásztora, vezére, hanem ott tartotta a kezét az egész magyar ref. egyház szívében és aggódott, dolgozott, fáradott érette a maga sajátos lelki csendességével, temérdek akadályt legyőzni tudó türelmes munkájával s az ellentétek kibékítésére hivatott lelkének engesztelő melegségével.

Egészséges szervezete kiforrotta az életnek rajta ütött mélyebb sebeit is s a csalódások, a szenvedések sem bénították meg az ő munkakedvét és munkaerejét s ha talán vérzett is olykor-olykor befelé; — de a kötelesség mezejére mindenkor kész volt teljes fegyverzetben kiállani és ott megállani.

Szelíd, csendes hatalom volt és az ma is. Hivalkodás nélkül, követelések nélkül, magamutogatás nélkül nőtt az emberek tiszteletében, szeretetében és az Isten jókedvében, amely ott ragyog felette mint kibeszélhetetlen jótétemény, mint mennyei korona — ma is.

Szerette az életet és „az Isten adott neki hosszú időt“; tisztességet, méltóságot halmozott reája és áldással tette őt a Tiszáninneri egyházkerületre s egész magyar ref. egyházunkra — annyi éven át!

Jövel Tiszáninneri egyházkerület s jövel te egész

magyar református Sion! És emlékezvén a *90 éves Kun Bertalan* pályafutásáról és ebben az Istennek vele és mi velünk is közlött nagy kegyelmességéről, mondjuk az ő életének nagy fordulópontján zajongás nélkül, kürtölés és ünnepi felvonulás nélkül, de szívbeli egybeolvadással: „Áldott az Ur, hogy csodálatossá tette az ő kegyelmét ő rajta, mint egy megerősített városon! (Zsolt. 31, 62.)“ Bizott az Úrban, ne ingadozzanak az ő lábai!

Alkonyodó élte valamennyi napján boldogan mondhatta: „Mindvégig nyereségem nékem az Isten!“

ÖRÖMÜNNEPI IMA.

— KUN BERTALAN JUBILEUMÁN. —

Felséges Isten, világnak Ura, bölcs teremtője !

Dicsőség Neked, hogy látható világod csodás jeleiben megismertetted velünk láthatatlan lelked örök törvényeit !

Dicsőség Neked, hogy szent fiadban romolhatatlan alapot vetettél a te földi országodnak és a természeti ember lelkébe nemcsak beoltottad, de időről-időre erősítetted az erkölcsi világrend tiszteletét, a jónak, igaznak szeretetét és a veled való egyesülés szentséges vágyát !

Dicsőség Neked örök világosság, hogy az idő teljességében — az egyetlen biztos alapon — felépítetted a te evangyéliomi anyaszentegyházadat és zordon kísértések, százados háborúságok között hathatós tényezővé növeltetted ezt a te földi országod alakulásában, isteni céljaid bátor és győzedelmes szolgálatára !

Dicsőség Neked örök bölcsesség, hogy ebben a mi evangyéliomi egyházunkban úgy osztottad szét kegyelmi ajándékaidat, hogy legyenek itt némelyek prófétákká, apostolokká, némelyek tanítókká, betegek gyógyítóivá, szegények istápolóivá s hogy ne legyen ebben a testben meghasonlás, hanem ennek tagjai egymásról egyakarattal gondoskodjanak !

Dicsőség Neked örök szeretet, hogy a mi magyar református egyházunk számára is gondoskodtál időnként kegyelmi ajándékokkal bővülködő munkásokról és vigyázókká, őrállókká tetted őket, hogy borúban és derűben,

zivatarban és napfényben rendíthetetlenül megálljanak a te földi országod kőfalain és a te igazságod várát a poklok seregei ellen is megvédelmezzék!

Dicsőség Neked áldások forrása, hogy beoltván minket a te szent fiadba, megtermékenyítetted szívünket a hála és kegyelet érzelmeivel és pedig nemcsak a te mindenre kiterjedő jóságod és kegyelmed iránt, hanem azok iránt is, akik a mi testi-lelki világunk építésében, idei és örökkévaló boldogságunk munkálásában a te szent akaratod áldásos eszközei.

Dicsőség Neked közelebbről e mai napra való felvirradásunkért s hogy ezt a te jóvoltodból örömnneppé szentelhetjük — szívünk parancsolata szerint.

Nézd, mennyei édes Atyánk, a téged keresőknek, a veled társalkodni óhajtozóknak ezt a nem minden-napi seregét és lásd meg, hogy milyen nemes és szent indulatok gyűjtöttek bennünket ebbe a te kézzel csinált templomodba s hogy valóban ünnepe van most a mi lelkünknek, a te lelked sugallta örömnnepe!

Úgy tetszik nekünk, boldog Isten, élőknek és holtaknak Ura, mintha nem is csak mi volnánk itt, akik látszunk e halandó testben, hanem mintha velünk volnának lelki testökben ama számtalanok is, akiket a te szent tetszésed ebből a te idetelepített gyülekezetedből és a mi tiszáninzeni egyházkerületünkből a közelebbi évtizedek során egedbe ölelt.

Úgy érezzük, mintha ide gyűjtötted volna bizony-ságtevőkül őket is s mintha pálmaágakkal kezökben velünk ölelkezve zengenék ők is: „Áldott, aki jött az Úrnak nevében!”

Érezzük — jóságos Istenünk! — és örvendezve valljuk, hogy áldott, a te áldottad az a férfiú, akit te pásztorodul választottál immár 65 év óta; akit a földi tisztesség lépcsőzetén mindinkább fel és feljebb emel-

tél a te ítéleted igazsága szerint; akit oda méltattál, hogy első legyen a te hivatalosaid között immár több, mint 40 éven át; akit a te pásztoraid felett azzal is megkülönböztettél, hogy megajándékoztad — túl a kegyelem évein — újabb és újabb esztendőkkel; akit megsegítettél, hogy lelkének és lelkünknek eme szép napján velünk együtt borúlhasson a te zsámolyod elé!

Mit adjunk, Uram, mindenható Isten, ezért a te nagy és sok kegyelmedért?!

Mélységes alázattal ismerjük el, hogy te vagy az Úr élők és holtak felett, minden emberi dicsőség a te felséges lelked kisugárzása s nélküled, a te helybenhagyásod nélkül, minden mi törekvésünk hiábavaló.

Hálával ismerjük el, hogy a te édes atyai szemeid virrasztottak az ő gyermekálmai felett; te fogtad kezét első lépéseiben; te tanácsoltad fejledező értelmét, hogy a te útaid után tudakozódjék; te ihletted ajkát égi tüzvel az ő szárnyabontó ifjúságában; te adtad szájába a te ígédet, mint egykor ama sok szenvedésre elhívott prófétádnak, hogy gyomláljon, rontson, építsen és plántáljon.

Hálával ismerjük el, hogy a te szereteted nap-sugarai érlelték meg az ő plántáinak gyümölcseit s hogy te voltál az ő védő és támadó fegyvereinek acélozója, hogy veled s általad volt erős és bátor a harcban, bölcs a békeségben; szelíd, mint a galamb, okos, mint a kígyó az életnek különféle viszonyai között.

Elismerjük, Uram, gondviselő Isten, hogy nemcsak őhöz voltál jó, irgalmas és kegyelmes, amikor az élet útjain nappal, mint tűzoszlop vezetted, éjjel mint felhő takargattad; hanem jó és kegyelmes voltál ehhez a szent gyülekezethez is, amelynek pásztorává avattad; ehhez a mi reformált anyaszentegyházunkhoz is, amelynek hajójához kormányzóul állítottad.

Óh, milyen sokakat vezérelt itt a te igazságod tiszteletére, a te szent neved félelmére; mennyi háborgó szívet emelt ki a föld porából, a kétségbeesés árjaiból és mennyi roncsolt csajkával kötött ki a te szent fiadnak bűnbocsánatot hirdető keresztje alatt! Tiszáninnyi egyházkerületed kormányán is megállott vészben, viharban; sziklák és zátonyok között is jó szerencsével evezett a te mindenre elégséges segedelmeddel.

Óh, légy áldva, kegyelmes Istenünk, az ővele és a mivelünk közlött minden jótéteményedért!

* * *

Tudjuk, Uram, bölcs és nagy Isten, hogy akiket magadnak választasz, azokat te meg is próbálsz; tudjuk, hogy prófétáidat, apostolaidat hányattatások között neveled: a sinai hegy sziklái és tövisi között, a börtönök setétjében, az oroszánok vermében, a tízes kemencékben, a máglyák lángjaiban, a gályák hullámain s a te angyaliddá öltözködött sátánok ostromai közt!

Tudjuk, jól tudjuk, Uram, hogy a te agg szolgádat, a te magyar reformált egyházad Simeonát sem hagytad kemény tanúlságok nélkül!

A hétköznapi élet a maga dagályaival és apályai-
val bizony zúgott ökörülte is nem ritkán. Az igazságért, a te ígéd fedhetetlenségeért való tusakodása közben gyűlt az eleven szén az ő fejére is; az emberi gyarlóságok ördögei tábort jártak őellene is koronként; a szíve is vérzett, a lelke is sírt, a halál árnyéka is rettentette őt — óh bizony nem egyszer! De ő a te kegyelmeddel kibírta a szélvészeket és örvényeket is, a siralom völgyének keserűségeit is és ment bizó hittel új reményre, új munkára . . .

A tudás és a nyomában járó kételkedés, az emberi haladás a maga kielégíthetetlen követeléseivel, eget-föl-

det vívó tusáival — óh hányszor ostromolta az ő igazságkereső lelkét is! De, úgy tudjuk, igazságos Biránk s kegyelmes Istenünk, hogy ő, megölelvén szent Fiad keresztiét, száz csatán, ezer veszély közt is boldogan susogta: „Sem élet, sem halál, sem magasság, sem mélység, sem jelen, sem jövőendő és semmi teremtett állat el nem szakíthat engem az Istennek szerelmétől, amely lett nékiünk a mi Urunkban, a Jézus Krisztusban!”

Légy áldva, kegyelmes Istenünk, hogy megpróbáltad, hogy hűnek találván, többről-többre biztad, hogy a búbánat gyötrelmei ellen a munka gyönyörűségével gyógyítottad, hogy lelkét a szenvedések tűzében megtisztítottad és megerősítetted!

Fogadj el, édes Atyánk, fogadj el minket e mai örömnünnen jó bizonyágtevőkül; fogadj el egyenként és összesen; fogadd el e szent gyülekezetet, ezt a mi ref. anyaszentegyházunkat hű tanúk gyanánt arra, hogy e gyülekezet agg pásztora, a mi vezérünk, patriárkhánk híven hordozta a rábízott munka terhét, mint az ő Jézus Krisztusának jó vitéze.

Szent könyvünkben a te lelked mondja, hogy „*csak az koronáztatik meg, aki igazán tusakodik.*“ A földi tisztesség ragyogó koronájához a vénség ékes koronájával is megbecsülted őt, óh igazságos és kegyelmes Isten: engedd azért, hogy a te küldöttedként, a te akaratod tolmácsaként szeressük, tiszteljük és ünnepeljük őt s összedobogó szívvel zenghessük: „Áldott, aki jött az Úrnak nevében!”

Igen, Atyánk, a te nevedben, a te félelmeddel, a te igéddel; nem erővel, nem hatalommal, hanem a szelidség lelkével; a béke olajágával, a te házadnak szerelmével, a te szent fiad tudományával — így jött, így nőtt. így győzött és így koronáztatott meg ő . . . Legyen érte mindörökké áldott a te szent neved!

Felséges Isten, mennyei édes Atyánk! Az élet szövevényes, tágas, poros útja sokszor az ifjúnak is kemény, az ereje teljében levőnek is göröngyös és nehéz. Akinek adtad a vénség ékes koronáját, te magad légy annak gyámola, ha az évek súlya és a közbizodalom által ráhalmozott terhek alatt hajladozik vagy megtántorodik!

Aki vele voltál 90) éven át, óh maradj vele, mint esthajnali csillag és vond szelíd fénybe élte alkonyát.

Ha fáradt vándorként hozzád sóhajt, óh hallgasd meg őt!

Ha emlékezéstől, ha aggodástól a szíve hozzád sír fel: — óh vigasztald meg őt.

Esteli bánatára adj reggeli örömet s éjjeleit tedd az édes pihenés időszakává, nappalainak erőforrásává.

A munka volt eleme, életének fenntartója, tisztességének szaporítója: — óh engedd, jó Atyánk, hogy vénségében is gyümölcsözzék és szolgálhasson téged, a te szent fiadat és a te anyaszentegyházadat!

Ha napokat, ha éveket tartogatsz még számára, Örökkévaló Isten, — óh tedd azokat nyereségessé, áldásosakká, kívánatosakká.

Sugározd be dús élte alkonyát azzal is, óh Mindenható Isten, hogy lássa boldogoknak azokat, akiket övéiből még megtartottál. Vond őket oltalmazó szárnyaid alá és védjed őket, vezérelj őket és áldd meg őket!

Áldd meg, ő érte is áldd meg ezt a szent gyülekezetet, amely látta, szerette és tisztelte őt az ő ifjúságának virágaiban, férfikorának gyümölcsseiben, vénségének fanácsaiban. Távoztasd el ettől az idők pusztító szeleit: a hitetlenséget, a szent dolgok iránt való érzéketlenséget, a tehetetlenséget, a testet és lelket emésztő szenvedélyeket. Tedd engedelmesekké ennek nagyjait-kicsinyeit a te ígédnek hallgatására, a te útidon való járásra,

a neked tetsző szent életre! Virágoztasd ebben a családi egyetértést, a fiaknak és leányoknak az apák és anyák iránt való tiszteletét, a kicsinyeknek a nagyok iránt való becsülését; a pásztorai és tanítói fényljenek, mint az égnek csillagai.

Áldd meg óh Isten, ő érette is áldd meg ezt a várost, ennek minden rendű-rangú és felekezetű polgárait igazi polgári erényekkel, a közjónak készséges munkálásával, a békeségnek ápolásával s a józan előrehaladás szeretetével.

Áldd meg, ő érette is áldd meg, édes Istenünk! ezt a mi drága hazánkat, ezt a mi sok vihart látott nemzetünket. Áldd meg ennek sok szenvedéssel meglátogatott királyát, aki viseli köztünk a te képedet, immár 40 év óta. Úgy bírd, úgy igazgasd az ő szívét és lelkét, hogy élete nagy tanulságait fordítsa népei javára, boldogságára és dicsőségére. Áldd meg a király tanácsosait bölcseséggel, alkuvást nem ismerő honszerелеmmel, nemzeti eszményeink, jogos kívánságaink feltétlen tiszteletével. „Tedd jóra, munkássá e nemzetet, hogy amihez fog óriás keze, végére hajtson minden kezdetet.“

Áldd meg, ő érette is áldd meg, édes Istenünk! ezt a mi küzdő anyaszentegyházunkat hegyeket mozgató hittel, a halálnál is erősebb szeretettel, ősi hagyományainak nagyrabecsülésével, „üdvözítésed kívánt örömeivel.“

Adj mindnyájunknak, akiket országod építésére elhívtál, pünkösti lelket, szent törvényeid iránt való hűséget, világosság által való fényeskedést, a te országod ellenségei ellen való harcban diadalmat s földi sátorházunk felbomlása után örök hazát tenálad a mennyben; szent fiadért, a Jézusért kérünk Ámen.

Mi Atyánk! Ki vagy . . .

Felséges Isten, mennyei édes Atyánk! Ajkaink megnyiltak előtted, a szívünk kitágult.

Fogadd kedvesen gyarló ajkaink erőtelen rebegését, megteljesedett szívünk hálaömlédezéseit és esedezését.

Te, ki a mustármagot is terebélyes fává nevelheted s a romlandó testet is romolhatatlanságba öltöztetheted: — óh maradj velünk, óh nevelj minket, e nap emlékezetével is erősíts minket és készíts el minket a te láthatatlan országod méltó tagjaivá — Szent fiadért a Jézusért Ámen!

Az egyházkerület által rendezett örömlünnepen mondtam ezt az imádságot, mint egyházkerületi megbízott 1907. május 28-án a Kossuth-utcai templomban. Megjelent a Sárospataki Református Lapok 1907. évf. 22-dik számában s a tisztán-

 innyi ref. egyházkerület 1907. évi tavaszi jkvében.

FEJES ISTVÁN

Huszonöt éve áll már a sárospataki főiskola kormányán a tizáninnyi egyházkerület bizodalmból, mint a főiskola egyházi algondnoka.

Azzá kellett lennie — rendeltetése szerint.

Munkában edzett s eszmények szerelmétől hevített lelke nem fért meg elébb a tanári, majd a lelkesi kathedra hivatalos határai között; nem az íróasztal csendes-édes alkotásai és a költő álmodásai körében: vitegett, repült új mezőkre, ahol tenni, építenivalót talált, ahol nagy, lázas munkavágya kielégítést nyerhetett.

Sátoraljaújhelybe, a főiskola tőszomszédságába jutva, gyermek- és ifjúkorának a helyzet által is élénkített emlékeivel, az iskola és egyház hivatásáról és feladatairól kiformalódott nézeteivel egészen természetesen vonzódott az egykori almamater felé s egyházmegyei, majd egyházkerületi nyilvános szerepléseivel mindinkább-inkább félreérthetetlen és tiszteletet követelő bizonyosságait adta annak, hogy jól érezné magát a főiskolával való bensőséges összeköttetésben s áldássá tudna lenni annak kormányzatában.

A tizáninnyi egyházkerület megérezte s mindinkább megértette ezt s amikor úgy eshetett s amikor célzatainak férfiasan nemes és közhasznú volta felől ellenfeleinek legnagyobb része is bizonyossá lett, — őszinte készséggel emelte őt a főiskola megüresedett algondnoki székébe 1882. szeptember 25-én.

Teljes 25 éve már.

Aki ezt a huszonöt évet átélte s öntudatosan mérlegelte, ha nem épen a közvetlen közelből is, annak lehetetlen el nem ismernie, hogy ez a *Fejes István* kormányzási időszakára eső negyedszázad miként nemzetünk, úgy ref. egyházunk és iskoláink életében is nagy kötelességek és gondok elé állította azokat, akiket vezérszerepekre hívott el.

Az újítás szelleme parancsolólag fűtt minden munkamezőn. Az állam, a maga eszközeinek temérdekségével, versenyre kelt a felekezetekkel s kényszerítette azokat a régi mesgyék elhagyására, a munkaerők szaporítására, az erők gyűjtésére, az eszközök megválogatására. Mintha csak ellenségévé szegődött volna mindennek, amit a századok kegyelete óvott, őrzött és tiszteletteljes gyöngédséggel ápolgatott. Ebben a versenyes küzdelemben megállani ingadozás nélkül és evezni a hullámverések között hideg nyugodtsággal és számító bölcseséggel: — ez bizony nem közönséges sors, ez nem hétköznapi szerep.

A szívünkkel odatapadni a múlt emlékeihez, az elménkkel pedig új fényt deríteni a bemohosodott szent emlékekre; az egyik kezünkkel óvólag takargatni azt, amit kegyeletünk megdicsőített; a másikkal a haladás lobogóját lengetni és a bajvívó kardot forgatni: ez nem az átlagembereknek való feladat.

S mikor a hajónknak minden eresztéke recsegropog s az elemek bösz csatára zúgnak ellenünk s magunkat is elnyeléssel fenyeget az iszapos áradat: akkor egy Isten-sugallta eszmével, egy bátorító hanggal, a vihart is túlzengő kiáltással, az ellenséget is lefegyverző jó tanácscsal megmenteni mindent a romlástól is, az elnyelettetéstől is és bízó hittel előretörni és felkészülni a várható új rohamra, új viharokra, a nehezen bírható

újabb versenyekre : ez csak az igazán hivatottak nagy hivatása.

1882—1907. Ám próbáljon bemélyedni valaki a sárospataki főiskola és a tiszáninneri egyházkerület történetébe elfogúltság nélkül, személyes rokon- vagy ellenszenv nélkül: lehetetlen nem látnia, hogy a legközelebbi 25 évben mind határozottabb körvonalakban mutatkozik itt a *Fejes István* egyénisége, lelke, szíve, tervező, szervező ereje, akarata s egyetlen lapja is alig akad e 25 éves történetnek, amely valamiképen hozzá ne járúlna az ő egyéniségének kidomborításához s neve tiszteletének öregbitéséhez.

Amiket mások kezdtek is nagy jó igyekezettel, azokra is ő teszi fel a csúcs-követ, a koronát; ő ad azokhoz valamit az ő egyéniségéből azoknak nagyobb teljessége végett. Ahol másokat elfog a csüggedés és viszi ingoványos alkudozásba, bátortalan önmegadásba : ő különösen ott áll erősen, szinte rendületlenül. Amit sokan szeretnek is, amiért a nagy többség lelkesedik is : ővele válik az erősségé, bevehetetlen szikla-várrá. Az ő tiszteletes nyugodtsága, eszményeihez, eszméihez, elveihez való nagy bizodalma és e bizodalomnak az ellenséget is lefegyverző képvisellete : — az ő varázsának titka, hatalma, az ő vitézkedésének kulcsa.

1892—1907. Ám nézzünk vissza nyitott szemekkel! — A sárospataki főiskola függetlenségének zászlóját ki bírta volna olyan magasra tartani, mint ő; kinek a kezében látszott volna az olyan messzire, mint az övéből és kiért ragaszkodtak volna ahhoz olyan sokan, olyan megindító ragaszkodással, mint őérette?!

Voltunk s vagyunk többen, akik sokszor állottunk az eszmék harcában a Fejessel szemben lévő oldalon; voltunk s vagyunk, akik most a nagy türelmét, máskor a nagy erejét, vagy a nagy engedékenységét, hosszú

várakozásait sokaltuk, vagy épen az erélyességét is keveseltük; de a sárospataki főiskola önállóságáért való nemes vívódását, a nehéz helyzetek között számtalanszor igazolt leleményes bölcsességét; — azt gyűlölködő rossz indulat nélkül, lehetetlen bárkinek is igaz tisztelettel nem jutalmazni.

1882—1907. Forgassuk csak az egyházkerület és a főiskolai igazgató-tanács jegyzőkönyveit s könnyű meggyőződnünk, hogy a főiskola anyagi és szellemi képe milyen nagy s milyen költséges átalakúláson ment keresztül 25 év alatt! Külső-belső állapotában mennyi az időszerű, az elismerést követelő újítás, javítás és új alkotás. Ha ő szunyókálna a kormányon s szavával példájával, szelid intelmeivel, atyai tanácsaival nem virrasztana és nem állana őrt, vagy nem biztatná a hiven sáfárkodókat: — vajjon elérhettük volna-e mindazt, amit elértünk s amivel a főiskola versenyképességét — sok tusakodás és nagy áldozatok árán — megmentettük és fentartottuk?! . . .

Forgassuk csak az egyházkerület jegyzőkönyveit s belátjuk hamarosan, hogy neki nem volt szüksége a hivatali tisztességére; de a sárospataki főiskolának s a főiskola önállóságának volt szüksége az ő egyéniségére, az ő nevére, az ő szavára, az ő tekintélyére, az ő vezérekedő szereplésére.

Megható az a ragaszkodás, amellyel az egyházkerület az egyszer-máskor távozni készülő férfiút marasztalja, magához öleli s a főiskola kormányán megtartani kívánkozik. Esméinek jutalma és győzedelme az s „hossánna“ az innen-onnan fel-felzúgó „feszítsd meg“-ekért.

Pap, költő, egyházi író, a közéletnek sokféleképen igénybe vett hűséges sáfára, eszmék embere, zsoldáros dalnok, Shakespeare-fordító, kormányos, az Isten dolgai-

nak jó vitéze, a protestáns autonomia alkuvást nem ismerő bajnoka: légy üdvöz a főiskola kormányán 25 éven át vívott nemes harcaidért. Boldog és sokakat boldogító munkában, a szent eszmékért való bajvívásban sokáig élj a tiszáninneri egyházkerület szeretetében!!

DR. DUKA TIVADAR.

1825—1908.

Magyar föld szüite, magyar föld nevelte. Nemes, szent érzelmeit magyar levegő érlelte, a magyar haza égő szerelme ragadta ifjú erejét és lelkesedését a vészbe, harcba; a szabad magyar haza, a független magyar nemzet volt lelkének drága eszménye s 60 évi bujdosás után úgy halt meg f. hó 5-én, mint a nagy Anglia szabad s milliók tiszteletére méltó polgára.

Úgy volt az Istentől elbocsátva, hogy bárhová vesse az élet vihara, rendületlenül megálljon és sorsot teremtsen magának a legellenségesebb viszonyok között is s ő maradjon felül a viszonyokkal való kemény küzdelemben. Mikor összetört kezében a kard, mellyel az osztrák zsarnokság ellenében hazájának igazait védelmezte, keseredett szívvel ugyan, de az istenség bírói igazságosságában bizó hittel törtetett előre és acélos ifjú erejével becsületet szerzett magának és a magyar névnek az idegenben. Az Istentől nyert erők okos kihasználását szent kötelességnek ismerte s az elveszítettnek látszó haza érdekében is azt tartotta férfias cselekedetnek, hogy gyáva csüggettség helyett lelkét gazdagító munkával készítse elő a bujdosó magyar a nemzet leendő feltámadását.

Szerencséje volt, hogy kalaúzul a hontalanság végtelen ingoványaira ragyogó eszményképet vitt magával, a *Kőrösi Csoma Sándor* messze világító mintaképeiben. A nagyenyedi diák, akinek lelkét nagy szenvedel-

mek ragadják, aki nyelveket tanul, aki előtt nincs semmi legyőzhetetlen nehézség, aki áttöri magát a nemzeteket elválasztó falakon s megbirkózik az idegen éghajlat gyilkos elemeivel, akit eszmék szárnyai röpitnek, aki megelégszik a kevéssel, akit a földi ígélet meg nem tántorít, a csalódások meg nem riasztanak: a nagyenyedi diák, aki naggyá, csodálttá, szinte mesebeli alakká emelkedik csupán a maga erejével, eszményeinek imádásszerű szeretetével — ez volt, ő volt a *Duka Tivadar* hontalanságának, bujdosásának hajnalfénye, napvilága, sötétben világító lámpása, lankadó izmainak erősítője, félelmének oszlatója, sikereinek jóváhagyó bírója, szerencse-csillaga.

És az egykori sárospataki gimnazista, az eperjesi jogász, a kerületi táblai gyakornok, a pesti juratus, a magyar ügyvéd, a magyar pénzügyminiszteriumi irnok (1848), a budavári nemzetőr, a Görgei tábornok fővezéri titkárja és hadsegéde, habár elvesztette a hazáját Világosnál s ha eddigi életirányából végképpen is kikökkentette a zsarnokság diadalma: — hazátlanul sem maradt koldus és elhagyatott, mert vezércsillaga biztató fényt hintett az ő bujdosó útjára.

Az Istennek nem egy áldása van — gondolta *Duka Tivadar* s miután éreznie kellett, hogy az orosz hatalomtól támogatott bécsi zsarnokság az eltiport magyarra hosszú rabságot jelent, ügyvédi diplomájától búcsút véve, Londonban az orvosi egyetemre iratkozott be (1850) s három évi lelkes tanulmányozás után már kezében volt az orvosi oklevele és ezzel jövőbeli sorsának kulcsa. Ha nem lehetett része a beteg hazagyógyításában, hát részt szerzett magának az emberiség, a hazához nem kötött embervilág bajainak oszlatására. Nem áldozhatott a nemzeteért, hát keblére ölelte az egész világot!

Szép sors egy bujdosó magyarnak, amit csak az tett kívánatosabbá és igézőbbé, hogy orvosi oklevelével utána vethette magát Körösi Csoma Sándor nyomainak s így hontalansága éveiben is belső kapcsokkal fűzhette magához az elvesztett magyar hazát.

Mintha csak eszményéhez való hűségeért akarta volna jutalmazni Istene, 1853-ban már indulhatott a nagy angol világhatalom oltalma alatt az Indiákra, mint katona-orvos és kutathatta eszményképének nyomait és álmodozhatott ő is testvérnépekről s azoknak egyesített erejéről s az egyesített erők szabadság-szülő eredményeiről.

Nem csak álmodott, de dolgozott is, kutatott is és kutatásának világszerinti látszata is volt. A hazájából kibujdosott magyar orvos becsületet szerzett a tollával az egész világ előtt a saját nevének és eszményképének tiszteletét is jelentékenyen öregbítette a róla írott levelekkel és tanulmányokkal. A kik itthonról is figyelemmel kísérték lépteit, azok gyönyörűséggel látták szellemének és írói tisztességének gyors fejlődését s mire a magyar haza szabadabban lélegzhetett, a Duka Tivadar neve elő volt jegyezve a Magyar Tudományos Akadémia koszorújára (1863.).

Tizenöt évig nem látta hazáját, szülőföldjét (Dukafalva Sárosmegyében). A rab-hazában a honvédhadnagy, a szabadság lánglelkű barátja mit is keresett volna?! A zsarnokság jól kitanított őrebei ólálkodtak volna itt ellene s Kelet-India levegőjének temérdek miazmája nem árthatott neki annyit, mint ártott volna itt a Haynau boszút lihegő vad indulata. A Magyar Tud. Akadémia figyelmének s elismerésének köszönhető, hogy Duka Tivadar 1864-ben széttekintett az ő elgázolt hazáján és összeölelkezett nemzet-testvéreivel a derengő jó remény-ségben

Csak szétnézett, de nem maradt itt. A viszonyoknak nem volt elegendő biztatásuk az ő vágyaihoz és terveihez. Az angol köd, amely alatt szabadság mosolyog s ezerféle virágzás illatozik, úgy megvette már az ő szívét-lelkét s a távol Ázsiának mesés világa, rengetei, szilaj népe s a velök való küzdés úgy csábította már s a Kőrösi Csoma Sándor feltalált nyomai is úgy ingerelték, hogy semmi édes marasztalás, semmi figyelem nem bírta őt többé a magyar haza számára egészen visszahódítani, vagy őt megtartani. Hiában békült ki a nemzet az ő királyával s hiába indult új fejlődésnek a béke időszakában kizsarolt magyar haza: a Duka lelke el volt jegyezve a nagy világnak, a nagy terveknek és nagy elhatározásoknak. Magának is fájt, hogy nem maradhatott testtel, lélekkel a hazájáé, a nemzetéé, de nem bírt a magasabbra törő vágyaival és mennie kellett. Orvosi tudását s írói hivatottságát Anglia is tisztelettel becsülte már s ő mind mélyebben érzéközött az angol műveltséggel s miután családi életével is beleolvadt az angol társadalomba: többé nem volt lehetőség arra, hogy ő ősei földjére visszatérjen s itt sirig tartó lakozást vegyen.

De bármennyire hódítólag hatott is reá Anglia beolvasztó hatalma: a lelke egy részével a miénk, a magyar hazáé s a magyar protestantizmusé maradt. Szellemének termékei felől készséggel értesítette elhagyott nemzettestvéreit. Hírlapokban, füzetekben, nagyobb művekben sűrű jeleit adta annak, hogy ő halálíg tartó frigyben él nemzetével s kész annak az ő kutatásaival, tapasztalataival, tanácsaival segítségére állani.

A magyar protestantizmussal való lelki szövetségét különösebben akkor pecsételte meg, amikor a vizsolyi biblia 300-ados évfordulóját készültünk megünnepelni s ehhez a szép ünnephez a revideált bibliával akartuk a

hazai protestantizmust megajándékozni. Duka az ő írói nevéért és keletindiai szerepléseért is ott volt már akkor ama kevesek között, akik a „Brit és Külföldi Bibliaterjesztő Társaság“ címe alatt, mint igazgatóság, az egész világra kiterjesztik szent könyvünk nevelő, áldó és megszentelő jótékonyágát. Ami innen az ő szülőhazájából a szent könyv revisiója és a Károlyi Gáspár emlékének megtisztelése végett tisztes kívánságképen felhangzott: azt az ő fogékony magyar prot. lelke legott felfogta, visszhangozta és valósulásra segítette. Az ő érdeme minden más halandóé felett, hogy a bibliaterjesztő-társaság hozzájárult a Károlyi-biblia revisiójának eszmejéhez, majd költségeihez s az is az övé jórészben, hogy a Károlyi Gáspár szobra áll, mert ő volt a kipattant eszme első üdvözlője s az első anyagi segély felajánlója s mikor aztán az ige testté lett, ő volt az is, aki ide fáradt Londonból, hogy a szoborleleplezés nagy ünnepén a bibliaterjesztő-társaságot képviselje s az ünnepnek mennél feledhetlenebbé tételében közreműködjék.

Tanúk vagyunk sokan, hogy neki fájt az főképen, hogy a revideált bibliát nem tehattük rá a Károlyi-szobor talpazatára s hogy az ő lelke sírt leginkább a késedelem miatt s a dolog szerencsés fejlődése elé vetődött akadályok nagysága és szaporasága miatt. Tanúk vagyunk sokan, hogy ő az ő gönci szereplésével hatalmasan benyomta a maga képét az ünneplők szívébe s emléket állított különben is tisztelt nevének a magyar protestantismus történetében.

Ó mi többen egyebekre nézve is jó, hű bizonyítványtevők vagyunk. Mi láttuk őt itt Sárospatakon is, ahol az 1835/6 és 1836/7-dik isk. évet töltötte, mint 11 és 12 éves gyermek. Mi láttuk őt itt a bibliafordítók értekezlete alkalmából a gönci ünnep előestéjén. Láttuk őt gyermek-emlékeinek glóriájában, hálás szívének megható

ömlengésében; láttuk, amint kereste a helyeket, ahol tanult, s ahol valami diáktörténet játszódott le az ő tudásával, az ő közbevetettségével; hallottuk búcsúját a főiskolától, amelyet a messze idegenben is híven szeretett. Tanúk vagyunk arra is, hogy ez a szeretet nem volt csupán fényes beszéd, hanem tetté is vált a könyvtár részére ajánlott 2000 koronás alapítványában s a világ nevezetesebb bibliáinak a könyvtár részére történt ki-
eszközlésében.

Tanúk vagyunk arra is, hogy hő vágya volt a revideált bibliát megláthatni az ő teljességében és keblére ölelni, mint olyat, amiben neki is része van s amivel ő a magyar protestantizmusnak javát akarta. Ez a vágya nem épen valósult a sok új és újabb nehézségek miatt, amelyeket a halál és az élet egyaránt hullatott a revideált biblia útjára. De e tekintetben is megérte azt, hogy az újszövetség utolsó íve talán épen akkor került ki a sajtó alól, a mikor az ő szép, munkás és gazdag lelke földi sátorából égbe költözött. Óh, ha megérezte volna, hogy legalább szemfedőül magával vihette volna a másvilágra!

Az ágostai ev. egyháznak volt hivatalos tagja, de magas műveltségével, nagy humanizmusával s vallásos kedélyének mélységével s tüneményes hitével az egész világ protestantizmusáé volt épenúgy, mint a biblia, amelynek terjesztése és terjedése halálíg tartó édes gondja és már itt e földön mennyei boldogsága volt.

Temérdek jutott neki a küzdelemből, a munkából, az önmegtagadásból, de ezek révén a férfiúi gyönyörűségéből, a nagy lelkeket megszentelő boldogságból s az egész művelt világ tiszteletéből is. Hisszük, hogy halála a nagy angol nemzet legelőkelőbb köreit épúgy fájdalmas érzésre hangolta, mint szűkebb hazájáét s hazájának főként tudós elemeit és protestantizmusát.

Nagy lelke azóta összeölekezett a Kőrösi Csoma Sándoréval, az Eötvös Józseféval, a Szász Károlyéval és oda íratott hozzájuk az élet könyvébe — örök jutalomra.

Legyen könnyű testének a hant az ő második hazájában! Örök áldás őrizze emlékezetét!

KENESSEY BÉLA.

Még nedves volt szemük a könnytől az erdélyi ref. egyházkerület hivatalos tagjainak, amikor folyó hó 18-án Kolozsvárra gyülekeztek, hogy b. e. dr. *Bartók György* püspök üresen maradt székét betöltsék.

141-en valának a napilapok hirei szerint, és — mindannyian egy akarattal.

Szép, felemelő látvány, párját ritkító jelenség! A 141 férfiú, aki, mind ura a saját akaratának s mind alapos ismerője az erdélyi egyházkerület sajátos viszonyainak, egy sugallat hatása alatt szavaz, mint *egy* ember s *Kenessey Bélát*, a püspök-helyettest, a theologiai fakultás igazgatóját ülteti az üresen álló püspöki székbe.

Összedobogó szívek s egymást megértő és a viszonyokat bölcsen mérlegelő elmék megindító szent egyesiségének gyönyörűsége munkája ez!

Csak az történt, aminek kellett, amit az egész magyar reform. egyház közhite sejtett, várt: — az igaz érdem méltó megjutalmazása.

Kenessey Béla nemcsak erdélyi testvéreink, hanem egész magyarországi ref. egyházunk püspökjelöltje volt; természetes azért, ha közöröm üdvözli őt szép, de nehéz és terhes állásában.

Üdvözöljük mi is szívünk-lelkünk teljességével.

Arra termett, úgy fejlődött s egész ref. egyházunk szíve-szeme előtt úgy fejlett ki, hogy többről-többre bizassék. Az igénytelen theologiai tanár a budapesti theol. akadémián (1882.), amelynek kiváló növendéke volt, úgy

érvényesítette tehetségeit, hogy híre a Kálvintéri iskola falai közül csakhamar kicsendült s mikor hosszú előkészület után a *Magy Prot. Irod. Társaság*, a két prot. egyház összeülekezése folytán megalakulhatott, — a központi erők között az ő ereje találtatott olyannak, amely a társaság szellemi fegyverének, a *Prot. Szemlének* forgatására a legalkalmasabb, a legbiztatóbb (1889). Küzdött a testvéregyházak tisztességeért, mint az ő Urának jó vitéze s nőtt a közegyház tiszteletében és szeretetében.

A református egyház 1892-ben magának foglalta le a már irodalmilag is jó nevű férfiút s odaállította a számok rengetegébe és a számítások szövevényei közé, mint *egyházi közalapi előadót és jegyzőt*. Az eszmények embere, a számok között, a rovatos ívek természetlen világában... És ott is egész embernek bizonyult. Konventi jegyzőkönyveink évről-évre hirdetik, hogy a ref. közegyház hálával tartozott az ő hűséges szolgájának, aki a rideg számokban is megtalálta azt, ami életető és elevenítő.

Mikor a hosszú, nagy csata Kolozsvár és Nagyenyed között az elébbi javára dőlt el s ember kellett, a ki a kolozsvári theol. fakultásnak ne csak alapot vessen, hanem a körül, mint templom körül a békételenkedő elemeket ölelkezésre bírja: — az erdélyi nagy tényezők szeme *Kenessey Bélán* akadt meg. S ő itthagytá az ország központját, a hol már napja hatalmasan felemelkedett, s a theol. fakultás sorsát az ő egyéniségével biztosította, lelkének fényével kívánatossá tette s erdélyi testvéreinket szép kilátásokkal biztató szövetségbe gyűjtötte egybe — az ő szeretett és tisztelt elődjeinek és jó munkatársainak közreműködése mellett.

Ha semmi egyebet nem művel is erdélyi testvéreinkért, ha szét nem jár is — az ő püspök elődjével — a szétszórt csontok összegyűjtésére, a holtelevének élesztgetésére; ha csak a theol. fakultással békíti is ki

az egymással harcban állókat: — ez maga olyan érdem, amelyért az általunk adható legnagyobb jutalomra érdemes.

Megkapta. Üdv érte erdélyi testvéreinknek is!

Még csak 50 éves. „Előtte a küzdés, előtte a pálya.“

A püspöki kellékeknek egész bibliai scrozatával felruházta őt az ő Istene. *Vigyázó, józan, tanult, az ő saját házának jó előjárója, a tudományban nem új s a kívül valóktól is jó bizonyága van.* Tanári, közegyházi munkássága országosan tisztelt és becsült; irodalmi érdemei nemkülönben. Eltekintve apróbb értekezéseitől, amelyekben tudományos álláspontja, lelkének iránya szintén felismerhető, — különösen a Biblia női alakjaival (1894.) s prot. egyházunk szintén kitünőbb asszonyainak lelkes méltatásával egész egyházunk szívében lakást szerzett magának; kisebb-nagyobb műveivel (János evangéliumának isagogikai ismertetése (1884.); a Hexateuch előállása (1886.), Az ó-testamentom paedagógiája (1887.), Keresztyén tanítások (1891), A keresztyénség lényege (1901.) stb. a Prot. Szemlében s elébb a Protestáns egyházi és isk. Lap-ban megjelent kisebb-nagyobb tanulmányaival és bibliafordításaival pedig a tudomány emberei előtt igazolta sokra való elhívattatását.

Erős hite, szigorú erkölcsi felfogása, széleskörű tudása, közigazgatási képességei, emberekkel való bánásmódja s a prot. egyház nemzeti és vallási missziójától megítatott lelke — mind, mind fényes biztatások arra, hogy ő az erdélyi református egyház püspöki székében a legkényesebb felekezeti és nemzeti viszonyok között is nyereséggel és dicsőséggel fog sáfárkodni a reá bízottakban.

Isten úgy segítse! Nyugodjék meg rajta az Isten lelke s tegye bátorrá, erőssé, bölcsésé a harcban és békében az egész magyar ref. egyházunk dicsőségére!

ID. KISS ÁRON.

1815—1908.

„Elég, elég lesz, hű szolgádat bocsásd magadhoz Istenem!“ Ez a sóhajtás szállt ég felé az utóbbi napokban *Id. Kiss Áron*, tiszántúli püspök betegágya mellől. Imádság volt, forrón szerető szívek buzgó imádsága s a kegyelmes Isten meghallgatta s jó választ adott reá, magához szólítván fáradt szolgáját örök pihenésre, örök jutalomra.

„Mint a vizek forrásaihoz ültetett fa, amely idejekorán meghozza gyümölcsét, levele nem hervad el s amihez fog, mindenben boldogul“: — ilyen volt ő évtizedeken át. „Nagy vala a fa és erős, ágai szépek, gyümölcse bőséges, tekintetre kedves és messzire látszik vala az ő koronája.“

Akik láthattuk őt ereje teljességében, önkéntelenül is felállottunk előtte és tiszteletre gerjedtünk iránta s benne ünnepeltük a kálvinista papság typusát. Izmos a teste-lelke, küzdelemre bátor, szenvedésekre kész és erős s csak az ő Urának alázatos. Mintha a gályarabok támadtak volna fel benne új életre, biztatásra!

Mikor a gönci nagy ünnepen, a vizsolyi biblia 300-ados emlékünnepeán láttuk őt, amint emelkedett fellebb és fellebb a szószék lépcsőzetén és kezeit összetéve s szemeit égre emelve, megállt a szószékben: boldog elragadtatással pihentettük rajta tekintetünket és suttogtuk. hogy ez ő, a bibliafordító, Károlyi Gáspár.

Nagy idők szülötte volt s a nagy idők lelkének

ihletésével futott, küzdött diadalról-diadalra. Dicsőséges sorsot teremtett magának lelki tehetségeinek — családi dús örökségének — fáradhatatlan kamatoztatásával. Szavával, tollával, kormányvesszejével egyaránt kívánatos volt és tiszteletes. Kedélyének gazdagságával felül tudott emelkedni a földi élet mindennapi apró kellemetlenségein s hitének paizsán megtörtek a reá is sűrűn hulló szenvedések hullámai s beteges búsongás nélkül, hitből hitbe hágva, új reménnyel övedezve nyomult előre és csak előre — a legnagyobb egyházkerület püspöki székéig.

Szép sorsa volt! Bizonyosságát adhatta hazája és egyháza iránt érzett szeretetének a viharos napokban. Szembe nézhetett a zsarnoksággal s a halállal — „száz csatán, ezer veszély közt“ s harcolhatott, mint az ő Urának jó vitéze!

Akik csak az utóbbi években, a kegyelem időszakán túl látták őt, az élet küzdelmei között megfáradtan, meggörnyedten, azok sejteni is alig képesek, hogy milyen volt a valódi *Kiss Áron*, az acélos testülkű, a gyémántkedélyű férfi, az aranyszavu pap, az eszményi jó barát, a patriarkhalis családfő, az ember-szerető ember és a hű pásztor, aki a békesség és egyezség vesszejével terelgette a maga nyáját — szép, kies mezők felé.

Ravatalát ott a debreceni ref. főiskola dísztermében örökzöld cserjék övezték. Koporsóján a koszorúk halmaza. Körülte diákifjuság, mint díszörség. Olyan szomorúan megdöbbentően néma minden. Kiváncsiak jönnek-mennek, megolvassák a koszorúszallagok aranyos felíratait: a főrendeké, az egyházkerületé, a főiskoláé, az egyházmegyéké, a családé, a hű fiuké, a szerető rokonoké, a jó barátoké . . . és valami halvány képet visznek magokkal a feliratokból a koporsóban pihenőről.

„Sokan szerették, sokan tisztelték“ . . . Ha legalább azok a díszörséget álló ifjak tudakoznák azt a koporsót a benne nyugvó igazi képe felől?! Jó útra valót nyerhetnének az élet bizonytalanságai között való bölcs evezéshez.

*

Valódi ároni családból született 1815-ben november 20-án. Atyja vetési, majd kisnaményi s végre bodpaládi, a nagyatyja szintén bodpaládi lelkész volt, mindketten a sárospataki főiskola növendékei. Atyja kitűnő szónok, közkedveltségű író és költő, a gyászbeszéd szerencsés tollú megörökítője s az 51. és 62. dicséret érdemes szerzője. A költő-pap lelkéből örökölte és lábainál szívta magába a költészet szerelmét s a szent zsolozsmák iránt ápolt mély vonzódást már a zsenge gyermek korban. Az akkori népoktatás is kiválóan alkalmas volt különben az éneklés és énekköltészet megkedveltetésére. Népiskolai ismereteit szülőföldjén gyűjtögette, ahonnan Szatmárba ment 1825-ben s az ottani ref. gimnáziumban („collegium“) *Cseresznyés Sámuelnek*, a volt pataki tanárnak, a jóhirű igazgatónak becézett tanítványa lett. Itt tanult 1842-ig, amikor atyja és nagyatyja nyomait követve, Sárospatakra kívánczolt. Hamar feltűnt itt, mint gazdag kedélyű ifjú, akit a Muzsa is megölelgetett.

Az új Magyarország forrongó szelleme, új formák után való áhitozása Sárospatakon is fogékony talajra talált. A magyar nyelv jogát követelte itt is az ifjúság, amelynek élén Szemere Bertalan, Kazinczy Gábor és Erdélyi János állottak. Ezekkel szellemi egységbe jutni s velök vívni a nemzeti nyelvért a harcot, — gyönyörűsége sors volt bármely feltörekvő ifjúra s így Kiss Áronra is. De neki birkóznia kellett a paizsos férfiúval is, különösen 1834-től, amikor édes atyját elveszítette.

Ha nem vehetett is élénk részt az ifjúság forrongásai-
ban, de érezte azok hatását és erősödött a boldogabbak
példáján. A szegénység ellen kitűnő menedék volt ekkor
a tehetséges ifjak számára a nevelőség, úri családok
sarjadékainak oktatása, ami egyszersmind szerencsés
mód volt a szélesebb körökben való megfordulásra s
jó ismerősök szerzésére is. Ez a fenntartási mód tette
lehetővé Kiss Áronra nézve a pálya elvégzését és azt,
hogy a szegénység nem vált akadállyá lelke vágyainak
erősödésében, írói s költői hajlamainak gyarapodásában.
Tompával emlegették együtt, mint diák-poétát s a „Nyelv-
művelő Társaság“ 1837-ben kiadott „Panthenon“-jában
már jelentek is meg versei, amelyek egyaránt jó bizony-
ságok az ő honszerelme és vallásossága felől.

Hat évet töltött Sárospatakon, tanulva, tanítva
s az élet küzdelmeihez jól elkészülve. Tisztán látta a
sorsát, amelynek csak úgy lehet kedvező haladása, ha
ő maga lesz önmagának erős kezű kormányosa. És úgy
lett, amint jónak gondolta. 1838-ban, a nevelősködése
közben megkuporgatott pénzével a német nyelv elsajá-
títása végett Löcsére ment, azzal a feltevéssel, hogy ha
külföldi tanulmányútra nem mehet is, legalább élvezni
fogja a külföldi nagy tudósok szellemi termékeit és
épülni fog azok által. Nyíri István, a kitűnő professzor
és igazgató, a végső harc vívása közben állította ki szá-
mára a bizonyítványt, amelyben 34 kitűnő osztály-
zat volt.

Egy évig volt Löcsén öcsével, *Kiss Gedeonnal*
s tört a célja felé lankadatlanul. 1839-ben első lelkészi
vizsgát tett Debrecenben és segédlelkésszé lett Szat-
máron, ahol különösebben *Fésős András*, a későbbi
debreceni lelkész és egyh.-ker. főjegyző volt reá jóté-
kony hatással, akivel együtt olvasták a német hittudó-
sok műveit s akinek ösztönzésére fordítottá le a fiatal

káplán a Darmstadter Kirchenzeitungnak néhány kitünő cikkét. 1840-ben a szatmárnémeti egyházba lépett át, mint káplántanító, 3 évig tanított itt nagy kitartással, a gyülekezetet is gondozva lelkiismeretes hűséggel — itt is az édesatyja nyomain járván.

A központi helyen vitézkedő ifju tudós és pásztor munkáját tudta, ismerte az egész egyházmegye s 1843-ban egyszerre két helyre választották meg rendes lelkészül, Csécsére és Porcsalmára. Ápr. 25-én az utóbbi állomást foglalta el s itt maradt püspökké történt megválasztásáig — 1892-ig.

Porcsalmán nőtt férfiúvá, itt fejlődtek ki lelki tehetségei s itt adta feltünő tanuságait haza és egyház iránti hő szeretetének s írói hajlamainak.

Már 1846-ban egyházmegyei aljegyző s mint ilyet éri az a kitüntetés, hogy megválasztja Szatmármegye táblabíróvá, ami eddig egyetlen lelkésznek sem jutott részeül. 1848-ban már egyházmegyei főjegyző s a Br. Eötvös József által Budapestre összehívott értekezleten az egyházmegye képviselője. Még több is. November havában a szatmári önkéntes honvéd ifjúsággal vonul a haza védelmére mint táborigazgató és részt vesz az erdélyi hadsereg változatos, véres küzdelmeiben.

A zsarnoki kormány megsanyargatja különösen azért a hódolatnyilatkozatért, mellyel az egyházmegye nevében a független magyar kormányt üdvözölte s megfélemlített társai és pártfogói alig merik kitenni magukat az üldözött honfiúért — azokban a jellempróbáló időkben. Főjegyzői állását elveszíti, amit 1857-ben fényesen visszaszerez ugyan számára az ébredező bátorság és tisztalátás; de újra szenvednie kell a zsarnokság vérebeitől. Keresik nála a „Tájékoztató“ és „Irányadó“ című iratokat, amelyekkel nagyjaink a letiport református egyházat bátoritgatták és irányt jelöltek a zsarnoksággal

szemben való magatartásra nézve. Megyefőnök, járási szolgabíró, törvényszéki tanácsos egymás kezébe veszik s egymásnak adják a gyanú alá fogott és sokképen megvádolt lelkészt s szuronyok közt követelik tőle a vallomást, de nem bírnak vele. Amit gyalázatjára kezdtek, az dicsőséggel végződött, ő a pátenstküzdelmeken tanúsított hősi viselkedéseért, írói, honfiúi érdemeiért esperessé választatott. A 45 éves férfi egy nagy egyházmegye kormányzékében.

Mint esperes száz szemmel örködött a szatmári egyházmegye felett. Semmi sem volt előtte kicsiny és nehéz, amivel egyházmegyéjének vagy az egyes egyházközségeknek javára működhetett. A rend megnőtt, az igazság megerősödött a kormánya alatt. Papi s tanítói gyámintézet hatalmas istápolót nyert benne s a debreceni főiskola érdekében indított jótékony mozgalmaknak is lelkes vezére volt s az áldozatkészség felébresztésében példájával világolt, hogy mások is lássák, hogy minden beszédnél ékesebben beszél a tett. Az egyházkerületi gyűléseken tényezővé lett csakhamar, mert szent kötelességnek ismerte a köz érdekében való munka elvégzését. Tagjává lett az egyházkerületi tanügyi bizottságnak s alig volt fontosabb mozzanat az egyházkerület és a debreceni főiskola életében, amelynél Kiss Áron ne szerepelt vagy mellőzhető lehetett volna. A kis falu lelkésze naggyá nőtt az egész rengeteg egyházkerületben s a mélyre nézők előtt éppen az képezte egyéniségének egyik kiváló jelességét, hogy ő az ő félreeső falujában is hű tudott maradni ifjúkori szerelmének tárgyaihoz és lelkének szárnyait nem tette nehézkessé a falu pora, feneketlen sártengere.

A tudományok és költészet iránt való szerelmén sem fogott sem tér, sem idő, sem új helyzet és semmiféle hatalmi ígézet. Mikor 1859-ben a „Sárospataki

Füzetek“ életre kelt, ő sietett annak munkásai közé s „*Adatok a szatmári hh. egyházmegye történetéhez*“ . . . című tanulmányával igazolta, hogy a nehéz viszonyok között vissza kell fordulnunk tanulságokért a múlt időkhöz. Dolgozó társa volt a régibb és újabb Prot. egyh. és iskolai lapnak, a *Lelki Kincstárnak*, amit Székács szerkesztett s az *Egyházi Könyvtárnak*, amely vállalatot Révész Bálint indított meg. 1875-ben „*Geleji Katona István egyházi kánonai s a szatmárnémeti nemzeti zsinat végzései*“ című művével lepte meg a magyar prot. egyházakat s a történeti munkák iránt érdeklődő tudós közönséget. 1877-ben pedig „*A Szatmármegyében tartott négy első prot. zsinat végzései*“ című művével adta bizonyosságát annak, hogy ő milyen szeretettel gondol a szatmári egyházmegye múltjára és hogy ő annak is emléket kíván állítani hazai irodalmunkban. Ha ő megbecsülte egyházmegyéjét a tollával is, az is megbecsülte őt szeretetének fokozódó melegségével, alig volt valaha kedveltebb esperese valamely egyházmegyének, mint ő volt a szatmárinak.

Pedig a szenvedésekből is jutott neki bőven, amik szintén megszokták bénítani a férfiúi akaratot is. Családi veszteségekkel tette próbára a Gondviselés, nagy veszteségekkel ostromolta hitét, kedélyét; de ő rendületlenül megállt s szépen fejlődő gyermekeiben a siralmak völgyéből is hálás szívvel látta az istenség kegyelmének felé való fordulását és dolgozott tovább, építette saját házának tisztességét és hódította maga felé a közvéleményt.

Mikor Révész Bálint, tiszántúli püspök, hosszas betegeskedése után meghalt, Kiss Áron már jól tul volt a 70 esztendőn, de csupa ígéret még mindig, csupa biztatás és jó reménység. Csak imént hódította meg a magyar protestáns egyházakat a gönci ünnepen tartott

beszédjével és pedig annyira, hogy a tiszántúli egyházkerület egyházközségeinek többsége egyetlen dolognak tartotta ennek a hatalmas öreg embernek mellőzését és oda állította az egyházkerület kormányrudjához. Egész multját kívánta megtisztelni ezzel a nagy kitüntetéssel.

A munkában edzett öreg ember meg is fogta a nagy egyházkerület kormányrudját és lendített is azzal néhányat a zavaros hullámokon. Álmodott és álmodott a főiskola sorsának dicsőségesebbé tételéről, a lelkészek sorsának kedvezőbbre fordításáról, az isten országának földi megalkotásáról . . . De egyszer csak kezét lankadni, erejét fogyni érzi s álmainak országába bevilágítani nincsen lelkének átható ragyogása. A büszke tölgy dús koronáját gyorsan tépi az idő s az élet ellensége; a betegség, a meg-megújuló kórság s a vezért ott az irigyelt magaslaton szürke köd veszi körül, amely nem engedi többé, hogy a maga teljességében láthassuk és hallgathassuk őt.

Övéinek rajongó szeretete védi, támogatja, rövid időre fel-felvillanyozza, keze a hallgató lant hurjaiba bele-belekap, de hiába! Az ígéret földjét látta, belé is lépett, szét is tekintett annak téerein, de a vakoló kanalat és a védő fegyvert csak kevés ideig bírta forgatni Jeruzsálem kőfalain.

Akik szerettük, tiszteltük őt, igaz őszinteséggel, fájdalommal néztük ott a magaslaton, ahol nem bírta győzelmesen szolgálni lelkének eszményeit és ezekben az ő imádott Urát.

Mi sárospatakiak s tiszáninneniek bizonyos büszke dicsekedéssel láttuk az ő csillagának hosszú ragyogását és a zenitig való felemelkedését. Szeretetből a szeretetért; hálából a háladatosságért. S nekünk is mélységes fájdalom volt az, amikor ez a csillag halványodni kezdett, s majd homályba borult. Éreztük a család gyászát, az

egyházkerület bánatát s keserű volt azt tudnunk nekünk is, hogy a kegyelem esztendein túl ez a termékeny fa is megtagadta gyümölcsöző képességét s csak a szép múltja az, a mi túlragyog időn s enyészeten.

Május hó 30 án szép, nagy lelke elköltözött roncsolt porsátrából s f. hó 3-ika óta ott nyugszik a Kosuth-utcai temetőben, ahol Meliusz és annyi sok jelese egyházi multunknak, ott, ahol a mi Orbánunk és a mi Mitrovicsunk.

Elég, elég volt, hű szolgálodat bocsásd magadhoz Istenem! Gyászoló szereteteire borítsd a te végéremehetetlen kegyelmed palástját. Megérdemlik a mi hitünk szerint, mert igen szerettek! — Örök áldás őrizze közöttünk id. Kiss Áron emlékezetét!

KISS ALBERT.

1838—1908.

Csendes, bús panasz zúg át a tiszántúli egyházkerület roppant területén. A halál angyala csattogatja ott félelmetes szárnyait s dús aratásban mutogatja ellenállhatatlan hatalmát a cédrusok döntögetésében. „Uram tarts meg, Uram ne kísérts feljebb, mint elviselhető!”

Kiss Áron a püspök, *Garzó Gyula* az evangyélita, *Kiss Albert* a nagy szervező . . . Van-e, lehet-e kissé messzebbre látó református magyar ember, akinek meg ne dobbanna a szíve e nagy pusztulás látására? Mindahárom egy-egy egész ember, egy-egy teljes fegyverzetű harcos. Lelköket eszmények hevíték, tisztességök messze túl nőtte a tiszántúli egyházkerület határait; mindahárom férfias küzdéssel, nemes munkával szerzett jogot egész magyar ref. egyházunk tiszteletére életében és őszinte fájdalomára halálában.

Nagy embereidet, vitéz harcosaidat méltán sirató Tiszántúl, fogadd testvéri jobbunkat a gyászban!

A sestakerti szép nyaralójában, kedvelt nyári tartózkodási helyén — ott érte utól *Kiss Albertet* a halál, amely kerülgette már hónapok óta; ott érte utól augusztus hó 30-dikán. A debreceni egyház éppen jubilálni készült az ő 25 éves lelkipásztorát, akinek élete önfeláldozás volt a debreceni egyház dicsőségeért s a jubileum örömét az örök Isten szabados tetszése gyásszá változtatta az ő titkos bölcsesége szerint.

Mintha kimélni akarta volna az emberi dicséretektől azt, aki nem emberek koszorújéért vívta az élet és eszmék nagy s nemes harcát, hanem lelki szükségből, Istenének parancsolata szerint és ref. egyházunk becsületeért.

Mint a közéletnek minden nagyobbra hivatott alakja, úgy bizonyára Kiss Albert is ellentétes ítélet tárgya volt és az ő haló porában is az. A harcban, amelyet vívott, sebeket osztogatott szellemének védő és támadó fegyvereivel, amiknek súlyát nehéz elfeledni; de még a sebeit viselők is kénytelenek koporsója körül és sírhalma felett elismerni, hogy szeretetének tárgya s küzdelmeinek célja nem önmaga és nem gyarló emberi hiúságos vágyakozás volt, hanem a debreceni ref. egyház, a debreceni kollégium, Debrecen városának virágzása és a szabad, független haza.

Fia volt annak a *Kiss Györgynek*, aki 1848-ban a szatmári egyházmegye esperese volt, mint botpaládi lelkész. A 10 éves gyermek érezte már a nagy idők nyomását s családi környezete, atyjának esperesi irodája, majd a szatmári gimnázium s utána a debreceni főiskola mind kiváló nevelő eszközöknek bizonyultak az ő lelki házának építésében. A zord idők zsarnoki kénye ébresztette, fokozta szívében az undort minden ellen, ami önkényes s nincs rajta semmi csodálni való, ha az ifjú Kiss Albert, a debreceni theologus és jogász lelkében eltörülhetetlenül lerajzolódott a független magyar haza és a szabad protestantismus eszményi képe.

Ezek maradtak az élet tüzeiben acélosodott lelkének oltári szentségei mind halálig.

Mint györgytelki lelkész szűkebb körben, mint az Érmellék egyik legnépesebb egyházközségének (Bagamér) ujjáteremtője, tágasabb mezőkön igazolta hivatott-

ságát s a lelkek pásztorát a politikai közélet is sodrába vonta csakhamar és emelte fölebb és fölebb. A biharvármegyei gyűlésteremből, hol a függetlenségi zászlót védelmezte és lobogtatta, bevitte a nép bizodalma az országházába, ahol a székelyhidi választókerületet 24 esztendőn át képviselte (1878—1902.), anélkül, hogy egyháza iránti szeretetében csak egy pillanatra is meglankadt volna.

Az országos függetlenségi pártban ott forgott már a neve a legjobbaké között, amikor *Révész Imre* hatalmas alakja kidült az élők sorából s a debreceni egyházközség vele kívánta pótolni a nagy ürességet. Ez a szép és kívánatos örökség olaj volt az ő lelkének tüze s maga Debrecen a nagy multjával s ehez méltó nagy törekvéseivel szerencsés munkatér volt az ő érvényesülni vágyó s tudó tehetségére nézve.

Az a 25 év, amelyet ő a debreceni egyházközség szolgálatában töltött, a kiváló alkotások egész sorát mutathatja fel s őrizi a Kiss Albert nevét is ércnél maradandóbban. A népiskoláktól fel az oktatás minden ágára kiterjesztette figyelmét és mindenütt érvényesítette gondolatait és szervező, alkotó erejét. Jól tudta, hogy az anyagi erőben hatalom rejlik s fő gondja volt minden élni vágyó intézmény számára szilárd anyagi alapot vetni és biztosítani s ahol hiány, mulasztás mutatkozott, ott fáradhatlan szeretettel gyűjteni, rendezni s a romok felett új, szebb életet teremteni.

Testi-lelki nagy erejével egész hódító hatalommá növekedett s a versenytéren félelmetessé. Sok, kemény harc emléke fűződik nevéhez, amely szinte jelszó és zászló volt évtizedeken át. Volt egész lényében valami büszke keménység és hajthatatlanság, de csodálatos önmérséklettel párosítva. — Akik láttuk őt nyilvános szerepléseiben, lehetetlen, hogy tisztelettel ne emlékez-

zünk jellegzetes szőke piros arcára, athleta-termetére, olympusi nyugodt fellépésére, szenvedélyek nélküli beszédeire, érveinek ügyes csoportosítására s az ellenséget soha nem kicsinylő bölcseségére. Mint valami Memnon-szobor, úgy szólt és úgy világított a szenvedélyek viharos hullámaira, amik nem ritkán fel-felcsapkodtak körülte, de nem félemlítették meg soha.

Tisztes magyar öltözetben, amelyhez — miként feltisztúlt elveihez — a síríg hű maradt, a daliás napokra emlékeztetett s növelte maga iránt a bizodalmat s a nép szeretetét. A világi politika sáros-poros útjain sem ragadt reá semmi szenny, semmi világias feleslegesség. Nem tetszelgett a papi komolyságával, a nemes egyszerűségével, mert komoly s egyszerű volt természete szerint. Az Irányi Dániel-féle iskolához sorozhatnók, azzal a különbséggel mégis, hogy Kiss Albert a kedély jogát is tiszteletben tartotta s azt tetszetősen gyakorolta is. A félbehagyott munkát, a félsikert sohasem szerette s amibe kezdett s amit iónak, igaznak tartott, azt két kézzel fogta, szorította és vitte a diadal felé. Az országházban épúgy, mint a debreceni egyház s a tiszántúli egyházkerület körében s a debreceni főiskolában olyan tényezővé emelkedett, amelyet félretolni, átlépni senki-nek sem lehetett, akivel számolni, vagy küzdeni kellett. A Kálvinista Róma volt eszménye s ezt megerősíteni, intézményeiben mintaszerűvé tenni, ez volt az ő kálvinista lelkének édes álma s az ő hugonotta jellegű kitarításának fő célja. Látni is gyönyörűség volt az, amikor ő a szépen fejlődő debreceni felsőbb leányiskoláról, a kiépített tanítóképezdéről s a boldog reménység ködében mutatkozó kálvinista egyetemről beszélt, vagy a szegények sorsának biztosítása végett — kiváló elvtársai-val és jó barátaival szőtt — terveit ismertette. Szenvtelennek látszó arca ilyenkor kigyúlt s valami mennyei

boldogság derűje ragyogta be egész lényét, mint aki érezte, tudta, hogy: *nem élt hiába!*

Nem a mi feladatunk eldönteni, hogy a nagy ellenfeleivel való békességes együtt munkálkodással nem használhatott volna-e többet eszményeinek; azt azonban mi is eldönthetjük, hogy a közegyház érdekében vívott harcaiban mindenkor egész férfi volt s a zsinatokon rendíthetetlen hűséggel állott a demokratikus eszmék szolgálatában, a zsinat-presbyteri alkotmány védelmében s az Erdélylyel való unio fejlesztésében. A mi Fejes Istvánunkkal s mondhatnók, hogy a mi Lukács Ödönünkkel együtt küzdött a vezér-sorban s emléket állított nevének egyházunk évkönyveiben. Keze, lelke ott volt már a *Vályi János* főgondnokká választásában, a *Kiss Áron* püspökké emeltetésében, a *Dicsőfi József* főjegyzőségében. Egész tábor volt egymaga, mert életképesek voltak eszményei.

Sajátos jelenség! Nem tollal, irodalmi sikerekkel, mint sokan a múltban és ma is, hanem szavával, személyiségének vonzó erejével, közvetlen érzéközéléssel, a magára vállalt munka jó eredményeivel, a cselekvő élet tüzeiben való forgolódásával, a szüntelen munkával, az alkotó vágy, a rendező, szervező tehetség erejével: — ezekkel s ezek által lett Kiss Albert köztiszteletű, országos nevű férfiúvá, egyházunknak egyik díszévé s poraiban is áldottá.

Csodálatos kitartásának, nagy munkaképességének titka az ő kedves, szép, boldog otthona volt. Az Isten megáldotta hű lelkét megértő jó feleséggel, szerető gyermekekkel, tiszteletre érdemes vökkal s volt neki hol kipihennie a közélet harcaiban kapott sebeit és új ösztönt, erőt merítenie a küzdelemre. Gyermekei, unokái mint az olajvesszők az ő asztala körül, akik életükkel is megmentették volna a betegeskedő édes apát és nagy-

apát. Voltak jó barátai, akikkel eszméit, gondolatait közölhette, rostálhatta, szép terveit érlelhette s ez is az ő földi szerencséjéhez tartozott, amit megérdemelt.

Munkával feküdt s munkára ébredt még az utolsó napokban és hónapokban is. Tenni és tenni, minden napnak valami emiéket állítani . . . így élt és így találta a halál.

Kidőlte gyásza szeretteinek, tisztelőinek; gyásza Debrecen városának, a debreceni egyházközségnek, a főiskolának, a tiszántúli egyházkerületnek; gyásza a szabad eszméknek, a függetlenségi elveket valló politikai pártnak s gyásza az egész ref. egyháznak is, amelyet nagynak, dicsőnek álmódott s amelynek diadalmas terjedésében a haza boldogságát reménylette s a szabadság biztosítékait álmodozta.

„Kont, a kemény vitéz.“ Legyen emléke örökre áldott !

DR. HEGYMEGI KISS ÁRON.

1845—1908.

Még ott borong a lelkiünk az *id Kiss Áron* és *Kiss Albert* sírhalma felett; annyi időnk is alig volt még, hogy illő koszorúba fonjuk érdemeiket és méltóképpen beillesszük őket kidőlt jeleseink szép sorozátaiba: — hát ime, új szomorúság híre repül át az országon és felveri sok békés hajlék nyugodalmát s megzavarja sok tisztelő és szerető lélek csendességét, meg különösen azokét, akiknek Istentől rendelt hivatásuk, hogy felvegyék a kicsinyek gondját és úgy forgolódjanak tisztökben, hogy egy se vesszen el a rájuk bízottak közül.

Ifj. Kiss Áron, az országos nevű paedagógus f. hó 15-ike óta nincs többé a halandók között!

Mintha most is látnók ott az édes atyja ravatalánál s a debreceni ref. püspöki hajlékában és azon a könyektől öntözött úton, ki a Kossuth utcai temetőig, amint szelíd kék szemei oda merednek arra a drága hamvakat rejtő koporsóra s amint beszél a szerető fiú lelke a szerető édes apa elköltözött lelkével. Mintha most is hallanók, amint nehéz, forró sóhajtások szakadoznak fel melléből s megered ajkán a bánatos lemondás ígéje, ami úgy nem illett még tisztos, piros arcához, fejének szép ezüst koszorújához. Mintha most is éreznők még kezének szorítását, ami nem köszönet volt csupán, nem is búcsuzás, hanem előleg és szövetségkötés is — az örök találkozóra.

Olyan nehezen tudott megválni attól a sirhalomtól, amely ott nőtt az ő könyeinek tükörén a feledhetetlen édes atyja fáradt tetemei felett!

Mintha most is látnók, amint pár éve még csak, ide zárandokolt néhányad magával a sárospataki főiskola falai közé, hogy még egyszer lássa, még egyszer ölelje ezt s még egyszer átélje ennek kebelén az ő boldog ifjúságát s hogy el ne szakadjon tőle búcsúzatlanul. Milyen becses, milyen felettébb értékes volt itt neki minden, de minden! Oda tapadt a barna falakhoz, az udvar porához, mintha a saját irka-firkáit és lábnyomát keresné; a gyűjteményekben, a tantermekben, az iskolakert kedves árnyékában, a város utcáin, a Rákóczi-kastély közelében, a Bodrog folyó hullámai felett; amerre ment, ahol megállt — mintha mindenütt és minden pillanatban eme szavakat susogták volna ajkai: „Leomlom én is színed előtt, dicső!”

A budapesti ember, aki látta otthon és künn a nagy világban a modern iskolák felemelkedését s aki része volt, kiváló tényezője volt a hazai modern iskola fejlődésének, csak a saját édesei között tölthetett el feledhetetlenebb ünnepnapokat, mint itt az Alma Mater karjai között. Mintha hallanók most is, amint áldja ezt a szegények iskoláját azért is, amit vele s azért is, amit előtte s utánna ezekkel cselekedett s mintha itt zúgna most is a háborgó lelke azok ellen, akik ennek tisztességét nem kívánják s hűtlenül, atya- és anyagyilkosok módjára ellenségeskednek a Perényiek, Dobók, Rákócziak szellemének testbe öltözött mássa ellen.

„Óh ha még egyszer megláthatnám, óh ha hálámat iránta szívem szerint leróhatnám!” ilyen sóhajtások között hagyta itt, csak pár éve még, szeretett testvérével s néhány jó barátjával együtt a Bodrogszéli Athaene-t.

Helyette a halálának megdöbbentő híre jött meg, váratlan gyorsasággal, mint tolvaj az éjben.

Hadd mondhassuk boldognak a sárospataki főiskolát, amelynek az a nemes osztályrész jutott, hogy ő adta meg a *Kiss Áron* lelkében szunnyadozó tehetségeknek a termékenyítő erőt s szárnyainak az irányt, hogy tévútra ne bolyonghasson s hogy nemes harcot harcolhasson.

Szép volt a Kiss Áron élete; munkás, férfias élet, küzdelemmel s fényes eredményekkel gazdag. Amit verejtékezve vetett, látta annak dús kikelését, kalászba szökkenését és kívánatos aratását.

A porcsalmai lelkész fián már diák-kortársai észrevették benn az iskolában, hogy vágyai magasabbra törnek s hogy e vágyaktól nem ér rá beolvadni a diák-élet bohóságaiba, sokszor időrabló élvezeteibe. Szigorúan meg tudta magát óvni a divatos diák-csínyek apró-cseprő örömeitől s úgy tudott gazdálkodni az idővel és istenadta képességeivel, hogy az iskolai szoros tennivalókon felül sok egyébire is bőven jutott neki időből és erőből egyaránt. Apja szárnyai alatt s édes bátyja példaadása mellett korán tudatára emelkedett annak, hogy a Kiss-család nemes hagyományok tulajdonosa, amelyeket megbecsülni illik is a szerencsés örökösöknek és tanácsos is a jövő érdekében.

Tanúlt, tanulmányozott, olvasott sokat, elmélkedve, fontolkodva. Az akadémiai ifjúság önképző társulata is verőfény volt az ő fogékony lelkére, ami munkára kényszerítette s kezébe adta csakhamar a tollat is, hogy családja író-tagjainak nyomába lépjen még kiskorúsága éveiben s úgy lépjen oda, hogy másfelé soha ne kívánkozzék.

Kiváló jó szelleme volt a 60-as években a Magyar Irodalmi Önképző Társulatnak. H. Kiss Kál-

mán, Gööz István, Mitrovics Gyula, H. Nagy Lajos, Király Pál stb. képezték a színét-javát s velök kezdte és vívta a versenyt a legfiatalabb, a nyughatatlan becsvágytól sarkalt Kiss Áron. — A nemzet ébredő szellemét is érezték a szívökben, karjaikban és az irataikban tettek bizonyosságot, hogy az új Magyarországban többek kívánnak lenni apró homokszemknél.

Kiss Áron korán tapasztalta a nemes küzdés jutalmát, mint a Csoma, Meczner és Téglássy úri családok sarjainak nevelője s ez az összeköttetés is ösztön volt neki, hogy megkezdett pályafutásában el ne lankadjon s nyereségről-nyereségre igyekezzék. Mire iskolai pályáját 1867-ben elvégezte, már élvezhette a főiskolai előljáróság elismerését is, mint tanítóképezdei segédtanár.

Tanulásban gyakorlottan, a tudás útján már nem járattanúl s becsvágytól áldottan lépett ki *Kiss Áron* az életbe, ahol szerencsés módhoz jutott tanulmányai folytatására nézve, mint az Uray-ház gyermekeinek nevelője. Valami sajátos hajlékonyság, könnyedség, alkalmazkodási ügyesség jellemezte már pataki diákkorában s e tekintetben nagy gyakorló-iskola volt reá nézve az ő 3 évi, iskolánkívüli nevelősködése.

Olyan jó híre volt már, mint nevelőnek, hogy 1870-ben a legteljesebb bizalommal vetette rá a saszemeit *Török Pál*, a Dunamellék hatalmas püspöke, aki egyszerre a nagykörösi ref. tanítóképezde igazgatói székébe helyezte be.

Ezzel el volt döntve a Kiss Áron sorsa s tiszta volt előtte az út, amelyen haladnia kellett.

És haladt szédítő gyorsasággal, sokszorozott erőfeszítéssel. Hogy lelkészi és paedagógiai képzettsége egyoldalúságba ne vigye, még sárospataki s majd nevelői tanulmányai alapján mindjárt 1870-ben ügyvédi

oklevelet szerzett, két év múlva pedig tudori címet a paedagógiából, hogy senki se becsmérelhesse az ő ifjúságát, mint képezdei igazgatóét. Nagy pártfogójának is hálás kívánt lenni azzal, hogy a világ előtt sokat jelentő címeket és jogosítványokat egymás után megszerezte.

Ez sem volt elég az ő szomjas lelkének. 1873-ban már Németország és Svájc tanítóintézeteiben búvárkodik s megrakodva kerül haza, szerettei közé. Ettől kezdve aztán egészen a paedagógiai irodalom szolgálatában él, hat, épít s tolla alatt és ígéitől áldás fakad. Mint tanár és író egyenként emelkedik a közvéleményben. Cikkei, amelyek száma légio — ismeretessé teszik nevét az egész országban, paedagógiai könyvei kapósokká válnak s nincs egyetlen tanügyi mozgalom — a népiskolai ügy körében, — ahol ő tanácsával, tollával ne szerepelne. Neveléstörténeti tanulmányaival, a methodika terén kifejtett sikereivel túl nő a nagykörösi tanítóképezde kerítésein s 1875-ben a budapesti elemi és polgári iskolai tanítóképezde tanárává hívja meg a közoktatásügyi kormány, hol hat éven át a paedagógia és a magyar nyelv tanáraként működik, azontúl pedig csupán a paedagógiaé gyanánt. 1894-ben — már országos tisztesség fényében — a nevezett intézet igazgatója s mint ilyen vonúl nyugalomba 1906-ban királyi elismerés mellett 30 évi hű, önfeláldozó s eredményekben gazdag állami pályafutás után.

30 évig szolgálni a modern magyar államot akkor, amikor az egész erővel kezd beavatkozni a nevelés és oktatás ügyébe és szolgálni a *Kiss Áron* kötelességtudásával, az ő nyughatatlan, mélységtől és magasságtól nem irtózó lelkével, lángoló nagy szenvedélyével: — óh ez nem közönséges emberi feladat.

S ha ez a szolgálat nem is csak az előrehaladt

külföld olcsó utánzása, de a régi magyar nevelés és oktatás-történet tanácsán induló és haladó munka, úttörés, útegyengetés, irányítás, fáradhatatlan kutatás és bányászás: akkor lehetetlen, hogy hozsannára ne fakadjon szívünk még a koporsó mellett is, mert az, aki abban nyugszik, ezer szállal szötte-fonta be nevét a magyar nevelés- és oktatás-ügy történetébe és pedig úgy, hogy a poklok ördögei sem árnyékolhatják be annak messze ragyogó fényét.

Igen, Kiss Áron hallhatatlanságra jegyezte magát elő a magyar paedagógiában, mert semmi sem volt előtte kicsiny, amivel a jövő nemzedék sorsát megkönnyíthette, annak felszaporodott tanulnivalóit kívánatosná tehetné s amivel a néptanítók s népnevelők anyagi és szellemi sorsán javíthatott. Csodálatos gyakorlati ösztön sugallta kutatásaiban, tanulmányai-ban. A múlt idők vizsgálataiból készséggel merítette ki azt, amit nem foghatott az idő hatalma s olyan nagy szerencsével tudta az őt és újat egységbe olvasztani s annyi fáradhatatlanságot tanúsított s olyan leleményes volt a gyakorlati siker érdekében, hogy az Isten jókedvét kell köszöntenünk az ő küldetésében. A modern népiskolának *Kiss Áronra* volt szüksége, hogy azt országvilág előtt kívánatosnak és példaadónak igazolja.

És ez a munkára kelő, munkával fekvő férfiú, ez a szenvedélyes könyvgyűjtő, könyvbúvár, modern paedagógus, soha, egy pillanatra sem feledte multját, családi hagyományait, sem a sárospataki főiskolát és a ref. egyházat. Ahol ezek érdekében szólhatott, írhatott, onnan soha el nem maradt, sőt bizonyos tüntetéssel tudta és akarta igazolni az ő felekezetiességét anélkül, hogy ez a legelfogultabbra is sértő lehetett volna. Állami tanár volt már, amikor „*Hajnalpir*“, „*Napfelkölte*“ című fordított munkáival a felekezeti vallásoktatás ügyén kívánt lendíteni (1876.) s még inkább az volt akkor, amikor

„*A prot. vallástanítás módszertana*“ című művét megírta (1879.), ami felett még jó ideig nem fognak napirendre térni (már több kiadása van) a gyorsan siető új nemzedékek sem. Aztán ott látjuk a ref. egyház társadalmi életjelenségeiben is mindenütt, hol mint vezért, hol hatalmas segítőtársat (az országos ref. tanítóegyesület és a nagypénteki ref. társaság elnöke, a prot. irod. társaság igazgató-vál. tagja, a dunamelléki egyházkerület tanácsbírája, a budapesti ref. egyház presbytere, a budai ref. egyházi helyi bizottság elnöke, stb. stb.) s ott látjuk mindenütt, ahol kevés a szó, a toll, ahol áldozni is kell, ahol önmegtagadással is bizonysgot kell tennünk a szívünk-lelkünk eszményei mellett.

Csak a címeit is sok elolvasni különféle cikkeinek, tanulmányainak, a mások és önmaga által szerkesztett különféle lapokban szétszórt, soha sem fizetésért, nem rideg szakmányból írott dolgozatainak és önálló vagy elvtársaival készített nagyobb műveinek. Mennyi bemohosult sirt nyitott meg, mennyi jóra való írot emelt ki a a feledés homályából! Óh, ha csak ezek seregelnének össze koporsója körül: ennyi is elég volna díszkiséretnek az ő dísz-sírja felé vezető úton, amivel a főváros tisztelte meg áldott emlékét.

De úgy tetszik nekünk, hogy hozzájuk gyülekeznek az újabb idők hazai és külföldi paedagógusai valamennyien: a Perlaky Dávidoktól, a Comeniusoktól a Fröbel Frigyesekig, a Rousseaukig, a Hegedüs Lászlókig, a Gönczy Pálokig, a Zirzen Jankáig; a Bod Péterektől az Eöri Fülep Gáboroktól, a Péterfi Károlyoktól a dr. Ballagi Mórokig, a Török Pálokig, a Kovács Albertekig, a Dittes Frigyesekig, az Emericziek és Gyertyánfiakig, s hozzájuk a gyermekek egész légiói, akiket Kiss Áron játszani tanított, akiknek játékaiban s ártatlan gyermekdalaiban ott él s ott cseng majd az ő neve tagolatlanul

késő időkig; hozzájuk a magyar nevelés, oktatástígy géniusza s a ref. egyház tisztelő serege.

Nagy, olthatlan munka-szenvedélyével s roppant széles alapokon nyugvó tudásával, finomült izlésével, óriási gyakorlottságával mi mindent alkothatott volna még a nyugalom éveiben, a napi hivatalos munkától megszabadúltan! De hiszen így is két emberéletre való dolgozott csak a látszat szerint is! Hát amit úgy tett, titkon, ajtóját behajtva, amit szeretett tanítványaival cselekedett, amit rokonai, jó barátai érdekében nagy befolyásával olyan megható jósággal végezett s amit szeretett, bálványozott szép családjával művelt s amit boldogságuk építésében 39 éven át verejtékezett s amit betegágyuk felett szenvedett, — óh, ha azokat is tudnók, akkor láthatnók magunk előtt a valódi Kiss Áront s akkor érezhetnők csak igazán, hogy mit veszített benne a magyar tudományosság, a magyar ref. egyház, a magyar humanizmus s az a gyászból-gyászba boruló, koronájavesztett ároni család.

Az Úr adta, az Úr vette el, áldott legyen érte szent neve! Az Úr kegyelme takargassa azokat, akiknek nehéz bevenniök a földi vigasztalást.

VITÁNYI BERTALAN.

1852—1908.

A lelke felét eltemette 1901-ben s azóta csak imbolygott itt a földi világban. A vidám életkedvtől mosolygó férfit sem apai, sem férfiú kötelességei, sem barátainak, tisztelőinek meleg szívű serege, sem édes övéinek boldogító szeretete s a sorsukért való gond és jövőjük fátyolos bizonytalansága — mindez együtt sem bírta többé úgy idekötni a földi viszonyok közé, hogy egészen itthon, egészen az övéivé és a miénk tudott volna lenni, miként 1901 előtt.

Férfiszíve nem zajongott unalmas panaszkodással, csak érzett, csak sajgott, csak fájt! Egy sír a közeli temetőben, egy kép a szobája falán s az emlékek száza-ezre mindenfelé, egy Istenáldotta kéz és szív nyomai itt is, ott is, mindenütt is: — nem tudott sokáig elbírní annyi felszámíthatatlan s megmérhetetlen veszteséget. A baráti örömtől csendes házában remeteszerűen visszahúzódva élt emlékeinek, de amelyek minden boldogító voltuk mellett is keserűséggel vonták be szívét és nem bírták annak sebéét behegeszteni.

Néha mintha az idő hatalma úrrá lett volna az ő gyászán is; gyermekeinek biztató fejlődése, egynek-egynek pályacélhoz való érése, vagy biztos irányban való indulása mintha visszahozta volna elvesztett életkedvét; néha mintha a jótékonyágban találta volna meg azt, ami tartósabban ide kapcsolja; rokonainak szeretetében, segélyezésében, a szerencsi egyházközség, a sárospataki főiskola istápolásában mintha emlékeket

állítgatott volna magának, amik ide kössék, itt marasztalják.

Hiába volt mindez!

A fájdalmas lélek betegsége lassanként emészteni kezdte az acélosnak látszó testet is s évek múlásával mindinkább múlt a férfiú ruganyos ereje s valami bánatos jelenséggé lett az a *Vitányi Bertalan*, akit nem régen még gyönyörűség volt egy szépen fejlődő család körében, a szeretet és becsülés koszorújától övezetten boldog földi halandó gyanánt köszönteni. Az idő csak mélyebbre vitte testében a betegséget, amely ellen nem volt többé tartós gyógyító szer a tudomány világában.

Tűrt csodálatos önmegadással. Úgy élt évet év után, napokat napok után, hogy bármikor megzendülhetett körülte a hívogató szó s ő megható önfegyelméssel kitartást parancsolt a beteg testének és reménységet árasztott ki a bágyadt lelkéből érette aggódó kedveseire. Aztán mintha maga is kívánta volna még erejének fenmaradását, néha magát is hitegette, hogy az Isten kegyelmes lesz hozzá s meglátatja vele övéi sorsának eligazodását. Jót várt a Balatontól, amelynek légkörét két éven át élvezte s 1909. május 14-re már előjegyezte magának a balatoni utat édes önbiztatással. Hiába!

F. hó (dec.) 5-én még banki igazgatósági gyűlésen volt délelőtt; délután már fázni kezdett a halál szelétől s éjfélután, Miklós napjának előestélyén, ezen az apai szívének drága napon, amihez szép számításokat is fűzött, — csendesen, egy jaj nélkül, egy búcsúszó nélkül elaludt örökre.

Halálának híre ha nem volt is egészen váratlan, messze vidéken is égető fájdalmat okozott, annál inkább a fejetlenül maradt árvák és vezér nélkül maradt szép

család körében. Megérdemli, hogy megsirassuk s hogy áldást rebegjünk sirhalma felé.

* * *

Pap fiú volt, a megyeszói *Vitányi József* fia, aki az alsózempléni egyházmegye nagyobb papjai közé tartozott s akinek asztala körül az ő gyermekei, mint az olajvesszők. A legkisebb fia volt *Bertalan*, aki testvérel, *Elekkel* együtt, a gimnáziumi alsóbb osztályokat Miskolcon végezte, a felsőbbeket pedig 1864—5-től Sárospatakon épúgy, mint bátyjaik: József és Miklós. Bertalan a legkisebb és legfiatalabb volt az ő sárospataki osztályában is, de szellemileg az elsők közé küzdte fel magát csakhamar. 1867-ben tett érettségi vizsgát s folytatta tanulmányait a jogakadémián, amelynek szintén egyik dicsekedése volt.

Mint jogász ifjú, a kedve telt diákok közé tartozott. A diák-örömöktől nem idegen, a tanulásra mindenkor készséges, könnyű, eleven, gyors felfogású, sajátos csendes humorú, harátkozásra fogékony, de a barátokban mindamelllett is válogató. Olyan igen ifjúnak látszott még pályája vége felé is, hogy akik nem ismerték, semmiképen nem látták benne a jogászt s még kevésbbé a jogi tudományokkal komoly szövetségben álló s pályatársai által elismert diákot. — A „lengen Vitányi“, amint a diák-nyelvjárás nevezte, súlyos volt ott, ahol az Emődyekkel kellett szembeállani és azoktól kellett megmérettetni. Még férfi korában is ragyogott a szeme, ha azokra az órákra emlékezett, amelyeken át ő az általa nagyrabecsült *Emődy Dániel* kifogyhatatlan vizsgái (colloquium) kérdéseire felelgetett s az egész magánjogot és nemzetközi jogot széltében és hosszában végig kalandozta. Tudnunk kellett — mondogatta hálás érzések között; — szégyen lett volna nem tudnunk

annak a férfiúnak, aki maga volt a világosság és igazság. De meg is volt a jutalma a tanulásunknak — folytatta boldogan, — mert megálltuk a helyünket mindennütt, ahová az élet hullámai sodortak s nem váltunk gyalázatává a főiskola jogakadémiájának sehol, sőt nem ritkán dicsőséget szereztünk volt tanárainknak s ökönkünk. Az így szövődött viszonyt aztán nem lehetett elfeledni s ebből csak jó, csak áldás fakadhatott a főiskolára is.

Életének 21-dik évében már ügyvédi oklevelet szerzett 1873-ban s ehez sem kellett senki segítsége. Rövid ideig tartó ügyvédsegédkedés után Szerencsre került, hol édes bátyja a gr. Szirmay-családnak is ügyvédje volt. Itt kezdte ügyvédi pályafutását a legteljesebb szerencsével. Összeköttetései, de kivált nemes egyénisége, sajátos nyíltsága, őszintesége, nagy munkaképessége s munkájának szapora jó eredményei gyorsan emelték élete napját a delelő felé. A szomszédos nagybirtokosok egymás után keresték fel ügyeik képviselőjéül s utánok a kisebbeknek egész serege. Hirtelen keresett ügyvéddé lett s nevezetes arról, hogy az igazságot többre becsüli a pénznél s a tisztas embereket barátságát nagyobbra nézi a hirtelen való meggazdagodásnál.

A gr. Szirmay, Kóczán, Potoczky, br. Vay, báji Patay stb. családok szeretetével és becsülésével dicsekedhetett s a gr. Andrassy Dénes monoki uradalmának s majd a cukorgyárnak is egyik kedvelt fiskálisa lett.

Nagy áldás volt életén, hogy szíve szerint nősült s hű neje, *Hanáék Erzsébet* a művelt és kedves asszonyoknak földi remeke, fenéig látott a nemes munkában fáradozó férjének lelkébe s tudta becsülni annak a mély és tiszta tengernek minden kincsét s el tudta lesni a férjnek, apának, barátnak és rokonnak minden gondolatát s meg tudta aranyozni férjének egész életét.

Nagy gondjuk volt együtt gyermekeik neveltetésére. Fiaikat otthon, a Szepességen és Sárospatakon neveltették. Ez úton mind mélyebb szeretettel tapadtak a főiskolához s élénk figyelemmel kísérték ennek minden életjelenségét. Ott voltak mindenütt, ahol áldozni kellett a főiskoláért, ahol örülni, vagy ahol lelkesedni lehetett vele egy-egy nevezetesebb határpontján küzdelmes szép életének. Alig mulhatott el ünnepély, amelyen ők ne mutatkoztak volna s jótékony cél, amelyet ők ne segítettek légyen. Az Új Vay-Mocsáry-alapnak Vitányi Bertalan volt egyik leglelkesebb pártfogója. Ha lelkesedését átragaszthatja vala a pataki főiskola volt tanítványaira, ma ez az alap százezrekre növekedik s a főiskola függetlensége, — úgy, mint azt sokan álmodták s amiről ő is álmodott, — biztosítva van.

Mikor egy-egy fia az érettségi vizsgán áthaladt, apai kötelességének ismerte ezt a neki becses családi eseményt egy-egy alapítvánnyal megörökíteni a főiskolában. 3 ilyen alapítvány őrzi emlékét és beszéli a főiskola iránt való nagy szeretetét s apai szívének hálás mozdulásait.

Ha a pataki diákság, az énekkar az ő vidékükön járt s ő és családja hozzáférhettek az utasokhoz, édes gyönyörűség volt nekik az Alma-Mater, fiainak szeretettel való fogadása s megvendéglése. Mintha adósságot törlesztettek volna a főiskola iránt!

Az alsózempléni egyházmegye korán észrevette a Vitányi Bertalan egyházas gondolkozását, önzetlen munkálkodásáról is tudomása volt e megye legtöbb emberének. Kerülgették, hívogatták a megye zöldasztalához s végre meg is nyerték világi főjegyzői minőségben 1895-ben. Irodája azonban jobban lefoglalta, semhogy idejéből az anyaszentegyháznak kedve szerint áldozhatott volna s emiatt, meg ki tudja még: miért? — nem

találta eléggé otthonosan magát az egyházmegye kötelekében s lehetőleg szabadúlni óhajtott a kötelezettsége alól, noha érezte, hogy őt, mint pap-fiút joga van az egyháznak s egyházmegyének mások felett is az egyház-építő munkába beállítani. Az egyházmegyei főjegyzőségtől tényleg meg is vált, de megmaradt az egyházmegye ügyészének s komoly, okos, jó tanácsadójának mind halálíig. A békeséget jobban szerette a pénznél s rendszerint mindent elkövetett a peres ügyek békés elintézése végett s csak a legvégső esetekben tartotta megengedhetőnek, hogy az egyház körében egyházközségek és alkalmazottjaik között peres kérdések támadjanak s azok elmérgesedjenek. Idejekorán való bölcs beavatkozással minden egyházi jellegű pernek útja vágható, — ez volt a felfogása s ez volt vezérelve is, amelyhez hűségesen ragaszkodott. Különösen bántotta a papoknak egymással és tanítóikkal, vagy ezeknek amazokkal és híveikkel való perbeszállása. Ki legyen a békeség, szeretet, egyetértés munkása, ha nem a pap és nem a tanító? Mi bonthatja meg inkább az egyházközségek belső életét s mi béníthatja meg szent munkáját inkább, mint a vezérek egymás ellen való agyarkodása?! Egy-két szekérnyi szemet miatt, egy-két ölfa miatt is harcban látni az egyházközségek belső embereit, — ez megdöbentő, ez tűrhetetlen. Így fakadozott nem egyszer, amikor holmi tyúk-perekben ügyészi véleményét kellett hallatnia. Ha a só megízetlenül, mivel sózunk?!

Egyébként is az adta meg életének koronáját, hogy nem tartozott a „per-éhes“ fiskálisok közé s nem vitte be egyetlen ügyfelét sem a perpatvarok i:goványaiba, csak azért, hogy neki legyen jó aratása.

Valami megnyerő tisztesség ömlött el egész valóján. Semmi hivalkodás, semmi magamutogatás, semmi feltűnési vágy nem rontotta a vele érülközöben azt a

hatást, amit ő az ő első megjelenésével okozott. Kevés zavú, szónoki babérokra való vágyakozás, szereplési viszketegség nélkül. Nehezen tűrte a más locsogását, elcsatangolását, annál kevésbbé engedte meg magának, hogy szóharcba bonyolódjék s önámítással vagy mások bolondításával lopja a drága időt. A valódi szónokot, ha bensőképen is becsülhette, az integer, scelerisque purus férfiút nagyra méltatta

Mikor úgy kivételesen — egy-egy szűkebb baráti vagy rokon körben — megengedte magának, hogy bírálatot mondjon a körülte zajló s egyre lármásabban zajongó világról, — azt is olyan röviden végezte, mintha a tárgyától is futni akart volna. Csodálkozott azon az ő meghitt barátai előtt: miként lehet némelyeknek olyan kéjjel élvezniök az emberszólást, a szemeten való kapargálást, a mások szennyésének mosogatását, a bűn fertőjének bűzét. A hálátlanságot tartotta a legundokabb véteknek, amelybe művelt embereknek — szerinte — végképen nem szabad volna belemerülniök, mert isten-képüket feketítik be. A tudatlan, durva érzékű, az orránál tovább látni alig tudó emberek gyarlóságait mindig tudta mentegetni s néha egészen nekimelegedve, de az iskolázott emberek férfiatlan viselkedését kiméletlen ítélettel sújtotta s az ilyenek társaságát ridegen tudta kikerülni s esetleges törlészkedésüket visszautasítani.

Kevés baráttal beérte, de ezeket aztán megválogatta. Hiú volt a háza levegőjére, a vendégszeretetére, s ezt a levegőt és ezt a szeretetet nem pazarolta. Aki csak félig-meddig ismerte, talán hidegnek, talán barátságatlannak, sőt zárkózottnak és kevélynek is bélyegezhette; akit azonban szívéhez közelebb eresztett s aki látta őt családi élete zenithjén, férfikorának hajnalán s látta őt a barátság asztalánál, családi ünnepélyeken, szűkebb-tágabb társaskörökben: — az tudta s tudja

róla, hogy mennyi titkos édessége volt a kedélyének és milyen sokat tudott mondani kevés szóval s mennyi derű sugárzott ki az ő felmelegült lelkéből a társas hangulat tetszetős fokozására.

Amint tisztelte a kedély jogát, épígy az erkölcsi erőt s ennek alkalmazott kiadását: a kötelességszeretetet. Rendet a munkában, elevenséget a munka körül és törhetetlen hűséget követelt az ígéretek teljesítése s a magunkra vállalt feladatok iránt. Állja meg a helyét mindenki! Aki tanuló, tanuljon; aki tanító, tanítson; a férfi legyen férfi, az asszony legyen asszony s mindenik egész ember a maga munkakörében. Van idő mindenre, csak tudjuk becsülni az időt. „Van ideje a sírásnak, van ideje a nevetésnek.“ Nemcsak elvei voltak, de ereje is volt azok alkalmazásához. Szigorú bírāja volt önmagának, övéinek, egész környezetének s határtalanul boldog tudott lenni, ha elveinek diadalát láthatta, ha különösen közvetlen környezetében élvezhette azt. Minden áldozatra kész jó férj és jó édes apa volt s felettébb fájdalmas volt érzékeny szívének minden apró csalódás, ami földi világunkban kikerülhetetlen.

Utóbbi időben sokat foglalkozott háza, birtokviszonyai rendezésével. Hallotta bensejében az írás intelmét: „Rendezd el házadat, mert meghalsz“. Mind melegebben tapadt a ref. anyaszentegyházhoz s tettekkel kívánta igazolni hajlandóságait. Bántotta sokszor, hogy a történeti nevezetességű szerencsi templom környéke romszerű. Töprekedett egy-két meghitt barátjával, hogy mit is kellene tenni ebben vagy abban az irányban szeretetének igazolása gyanánt. Harangot öntetett s a templom falába a *Bocskay István* és hős társai emlékére, a szerencsi országgyűlés 300-ados évfordulója alkalmából értékes márvány-emléktáblát helyeztetett be csak épen ez év tavaszán, április 20-án.

Szép nap virradt az ő beteg lelkére e napon! Maga köré gyűjtötte jóbarátait, a szomszédos reform. lelkészeket, szeretett rokonait és boldog volt a boldogok felett. Az egyházközség hálás volt e hazafias és egyházas tényeért; a nagyközönség elismeréssel hódolt szent szándéka és cselekedete előtt, s ő — noha már nem bátorkodott az ünnepélyes istenitiszteleten megjelenni: — úgy érezte, mintha valamit előlegezett volna magának az örök életből. Akik láttuk őt könybe borult szemekkel s akik hallottuk áldó, köszönő szavait ott az ő vendégségre terített házában: bizonyságok lehetünk rá valamennyien, hogy *Vitányi Bertalannak* nagy ünnepe volt a Bocskay-emléktábla leleplezésének napján.

Óh, hogy olyan szomorúan hervadt volt már az az ő megfáradt teste! Óh, hogy nem követhette ezt a szépséges tettét újabb emlékezetes áldozat! Tudjuk nehányan, hogy a szíve fenekén még édes szándékok rejtőztek. Álmodozott, hogy a szerencsi templom egykori szép kerítése még visszanyeri ősi formáját, ha az Isten is úgy akarja — az ő áldozata révén. Álmodozott, hogy a sárospataki főiskolához is lesz még egy-két jó szava s ha már övéinek sorsát kellően biztosította, segíteni fog majd a mindenkori szegényeken is.

A bölcs Isten másként rendelkezett, másoknak hagyta a szent feladatok teljesítését, Vitányi Bertalant pedig megajándékozta az ő földi hűségeért nyugodt, csendes, fájdalom nélküli halállal.

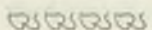
Végső akaratát nem jegyezte fel. A példáját, egész életét hagyta övéinek utmutatóul, vezérfényül a földi göröngyös ösvények között.

Folyó hó 7-én temettük el a diófája árnyékába, a reformátusok temetőjének szélébe. A sárospataki főiskola énekkara zengett gyászdalokat koporsója felett. Tán halva is megérezte, hogy kiknek ajkáról szól az ének

és boldogan ment az örök bíró elé. Érdemeit Hézser Emil tályai lelkész fonta megható koszorúba s nyitott sírjánál Keresztyén István helybeli s.-lelkész búcsúzott el a korán elhunyt igaz embertől, feledhetetlen jó barától s édes övéinek sorsát bölcsen intéző édes apától és nemes szívű jó rokontól.

Megrendítő jelenet volt, amint árváinak s ezek édesanyai gondozójának az apátlanság rettenetes érzetével kellett a nyitott sírtól elszakadniok.

Sokan megsirattuk. Megérdemelte. Áldott legyen az áldottak között a sírban is s az Isten kegyelme tegye elviselhetővé szeretteire nézve a mérhetetlen nagy veszteséget!

SZINYEI ENDRE

1837—1909.

Amint maga aggódva kívánta s amint sok titkos sóhajtással Istenétől kérte, úgy történt. Kemény tusák, emberfeletti vívódások nélkül, a szerető környezet szívét marcangoló kínok s gyötrődések látása nélkül, szép csendesen elaludt örökre. Mint szelíd álom borúlt reá a hosszú éjszaka f. hó 9-én este 8 órakor. A „lenn a völgyben lassan tévedező patak“ moraja elnémult s a hosszú hervadásban megfáradt földi vándor sápadt arcáról eltűntek a betegség és időbarázdálta nyomok s úgy feküdt ott megifjodottan, égi békeséget sugárzó arccal a ravatalon, mint akinek nem fáj semmi s mint aki az örök bíró által már többre bízott.

Akik ismertük, becsültük, szerettük őt és tudtuk életének változatos folyását s szívének némely csalódásait és akik szemléltük őt ifjúságának lángolásaiban, tanári hivatásának küzdelmes útjain s akik láttuk őt, az erőset, az acélos izmút roskadozottan, vánszorgó léptekben, ábrázatán az enyészet riasztó jeleivel: — boldognak mondtuk őt, a halottat s áldottuk a kegyelem Istenét, aki kívánatos végre, csendes kimúlásra méltatta őt.

De áldottuk az életeért is, amelylyel beírta nevét a sárospataki főiskola történetébe mint tanár s a magyar írók koszorújába, mint író és sokunk szerető szívébe, mint ember, testvér, barát és rokon.

Szinyei Endre több volt a valóságban, mint

amennyinek látszott s mint amennyire őt a felületes szemlélő értékelhette. Férfiúi önérzete nem engedte, hogy ott lássa valaki az előre tolakodók élelmes seregében s hogy kiabálva vonja magára a közfigyelmet, a nagyok, a jutalmakat osztogatók tekintetét. Tört inkább, mint hajlott s örömeztőbb mutatta magát hidegnek, ridegnek, semmint mosolyogva bókolónak és kegykeresőnek. Nem árulta úton-útfélen sem tudását sem barátságát. Ment a maga ösvényén — gyalog, de biztosan. Nem tolt le maga mellől senkit, nem előzködött senkivel. A tudományt magáért, a belőle áradó szellemi és erkölcsi haszonért szerette és nem az általa nyerhető földi jutalomért. A tudományval való üzérkedés becsstelen kalmárság volt előtte s azokat a modern tankönyvírókat, akik nem szégyenlik az idegen tollak viselését s a mások kincses házában gyümölcseivel való sátorozást: iszonyú ítélettel tudta kárhoz títani, — anélkül, hogy ítéletével zajt ütött volna az irodalomban, ami pedig koszorút vonhatott volna nevére. Az ó-klasszikus irodalom termékein nőtt, erősödött a lelke s izmosodott a jelleme s épen ezért undorodott minden kétes értékű s erkölcsileg megbélyegezhető kísérlettől s emberekben, intézményekben, vallásos, erkölcsi, tudományos és politikai világnézetben az állandóságot, az idő és viszonyok által kipróbáltakat becsülte és nehezen tudott megalkudni a gyorsan változó világ szeszélyes követeléseivel.

Ahová a bizodalom elhívta, ott megállott rendületlenül és kitartott és munkálkodott férfiúi erélylyel és beleélte és beledolgozta magát a hivatásába, a kötelességeibe, de nem kínálta magát s tehetségeit nagyobb és nagyobb feladatokra soha. Büszkeség, szerénység vagy fájdalmas tapasztalat volt-e rúgója ilyen gondolkozásának és viselkedésének: — nehéz volna eldön-

teni; bizonyos azonban, hogy ő maga épúgy, mint a szent ügy is csak vesztett e miatt a makacs következetessége miatt.

Hátrahagyott iratai, fordításai, könyveibe szorított jegyzetei, barátaihoz, rokonaihoz intézett klasszikus formájú versei sejtetik, hogy mivé fejleszthette volna *Szinyei Endre* a maga tehetségét és szaktudását, ha idejében jó alkalomhoz jut és mint tengerre hivatott hajós, el nem vesztegeti erejét a sekélyes vizeken, vagy meg nem fásúl az apró-cseprő feladatokkal való ünyölgésben s ha természettől vidám, derült lelkére rá nem ül valami, ami nem engedte, hogy sasszárnyakon repüljön a magasabb égtájak felé!

„Sorsa van minden embernek“ — mondogatta a bölcs nyugodtságával s mintegy maga megnyugtatósaül is. Az ő sorsa az volt, *hogy ne láttassék a maga teljességében*. de így is megérdemli, hogy áldó emlékezéssel gondoljunk a völgyben tévedező pataknak az ő élete képét tükröző lassú folyására.

* * *

Lukán született 1837. nov. 12-én. Édes atyja jelkész volt, szigorú önmagához és szeretteihez. Akarta, hogy akiket neki adott az Úr, azok ránevelkedjenek az élet bizonytalanságaira s megtudjanak állni a rájuk szakadható próbáltatások tüzeiben és elég legyen nekik a kevés is. A lukai templomdombról gyönyörű látképe van Sárospataknak s *Szinyei Endre*, mint gyermek, örömezt merengett ezen a képen és vágyakozott a sárospataki főiskolába, ahonnan bátyja már latin tudománnyal felfegyverezve evezgetett haza szünidőkre a Tisza és Bodrog összeömlött hullámain vagy a nádasok között kigyózó ereken.

1846-ban már itt volt Sárospatakon s itt maradt

1861-ig. A gimnáziumot az 1856/7-dik, a theol. akadémiát az 1860 1. évben végezte be. Olyan időre esett tanulói pályafutása, amikor a levegőnek is termékenyítő, ébresztő, irányító hatása volt. Látta a nemzeti ellenállásra szervezkedő diák-csapatot; hallotta a lelkesedés, az elkeseredés zúgását s mint gyermek is érezte, hogy a nemzet-megváltás munkájából mindenkinek ki kell venni a maga részét. Látta a méhekkal és hangyákkal versenyző testvérét is és ment ő is előre és csak előre. Ott járt a legjobbak között, a vezérek sorában.

Mendikáns volt, legátus volt, nevelő volt — az akkori idők szokásai szerint. A Bassó és Lövey család gyermekeit tanította azzal a szigorúsággal, amelyet otthon érzett s amely nem ismerte az alkudozást. Kemény volt, érdes volt, testben-lélekben erős, izmos, minden versenyre felövedezett. De diák maradt, mint nevelő is: kedélyes, vidám s csapongó is, ha a körülmények úgy engedték, vagy úgy parancsolták. Jó pajtás-szerető és szeretett barát. — Tanárai szerették állandó készenléteért, biztos tudásaért, elmélkedő természetéért, tanulóársai pedig a baráti sziveért, egyenességeért, szókimondó s titoktartó tulajdonaiért. Erdélyi János, Zsarnay Lajos, Szeremley Gábor, Kálniczky Benedek, Árvay József vezetése alatt fejezte be akadémiai tanulmányait Sárospatakon, abban az időben, amikor a nemzet vetése biztató sarjadzásnak indult s a főiskola a 300-ados ünnep emlékeitől megifjodva kezdett küzdelmes életének negyedik századába.

Tanulói pályája végén érte az a kitüntetés, hogy tanárai a Forrai Lajos váratlan elhunytával őt ajánlották özv. gr. Bethlen Pálné gyermekei mellé nevelőnek. A bátyja akkor már a világot járta gr. Dégenfeld Sándorral s a lukai lelkész apai szíve örömtől zajongott, hogy fiainak már kezökben a kulcs a tisztas jövendőhöz.

Hét évet töltött Szinyei Endre a gr. Bethlen Pálné gyermekei mellett, miközben négy éven át — mint pesti lakos — rendes hallgatója volt a pesti tudományegyetemnek s kitűnő volt ott a kitűnők között, ami tanárai: dr. Télfy, dr. Reisinger, dr. Horváth Cyril, dr. Roder, Mutschenbacher, dr. Szepesi Imre és dr. Toldi Ferenc versenyezve bizonyítanak a leckekönyvének megfelelő rovataiban.

Tehát nem pihent, mint nevelő sem a maga művelése körül, sőt mohón tanulmányozta az ó-classicai irodalmat, az ó-, közép- és új-kor történelmét, a szorosabb értelemben vett bölcsészeti tárgyakat és a magyar irodalmat is. — Tanulmányait módjában volt nemesen értékesíteni a grófi házban, a grófi sarjakkal szemben. Nemcsak a gr. Bethlen Pálné gyermekeit, hanem a gr. Bethlen Sándoréit is nevelte, a későbbi földművelési minisztert is, amire — miként egész nevelői életére — boldogan emlékezett hááláig. Boldogan emlékezett különösen arra, hogy a gr. Bethlen Vilma, a későbbi Kállay Béniné nevelésében is része volt, aki mint Kállayné is felkereste az egykori szigorú nevelőt egy levéllel, amelyben életének nevezetesebb fordulatait tudatta az egyszerű pataki tanárral és szívélyesen tudakozódott a sorsa felől.

Mint nevelőt kereste fel 1867. július 18-án egy hivatalos levélben Árvay József, mint közigazgató, az akadémiai tanári kar nevében kérve őt, hogy vállalkozzék a sárospataki főiskolában a görög exegesis (az evangyéliomok) vagy a metaphysica előadására — mint docens. A meleg hangú levélben egyebek közt ez is olvasható: *„Önt Patakhoz bizonynyal kedves emlékek kötik, úgy voltunk vele mindnyájan s bizonyos, hogy innen senki sem kívánkozik elköltözni és aki elköltözött, megbánta.“* Szeremley Gábor meghalt az év elején,

Erdélyi János az irodalomtörténet tanítására adta magát, szükség volt a főiskolához új erőkre, méltó utódokra. Ilyenül szemelte ki a tanári kar Szinyei Endrét. De ő — noha a hivatalos levél telve volt biztatással s jövőre szóló tervezéssel — nem akarta kedvelt nevelőségét egy bizonytalan állásért elhagyni, még Patakhhoz fűződő édes emlékei mellett sem.

1868-ban azonban már itt van Sárospatakon, mint rendes gimnáziumi tanár s itt maradt mindhalálig. Betelt rajta az Árvay igazsága: nem kívánt innen elköltözni — soha. Hogy nem bánta-e meg az akadémiai docensség elutasítását — azt ő csak önmagának vallotta meg. Az ő ó-klasszikus nyelv-tudása s bölcsészeti előtanulmányai kétségtelenül termékenyítőbb talajra találtak volna az akadémián, mint a gimnázium III. osztályában, ahová állania kellett.

Itt állt, itt működött 5 éven át. Csendben, zaj nélkül, tüntetés nélkül tanított, nevelt, fenyített, dorgált s büntetett is — a szükséghez képest. Elve volt, hogy lágy pásztor alatt elszéled a nyáj s aki tanulói pályára vállalkozott, annak tanulnia kell önként vagy kényszerítés folytán. Akinek az atyai kényszer sem elég, az válasszon magának más pályát és ne akarja a tudósproletáriátust szaporítani. Ez elve alkalmazása miatt beleütközött a gyöngébb szülői szívek érzelmeibe, de hű maradt önmagához rendületlenül.

1874-ben a gimnáziumi teendők újabb rendezése alkalmával a felső gimnáziumi osztályokban a görög-latin, majd kizárólag a görög nyelv tanára lett s mint ilyen is ugyanaz maradt, aki a gimn. III. osztályában volt. A *Kérészy István* több évi igazgatósága után gimnigazgatóvá választott s mint ilyen 9 éven át, 1902. júliusig vezette a főgimnázium belső ügyeit — például állítván magát a kötelességteljesítésben és küzdve, bir-

közva emberek és gyermekek gyöngeségeivel, fortélyai-
val és mulasztásaival is.

35 évet töltött a főiskola szolgálatában a régi tanítvány hűségével, a férfi becsvágyával, az elvek által vezérelt tanár kötelességérzetével. Nem azok közé tartozott, akiket egyszeri látásra is megszeretünk s rövid ismeretség mellett is tisztelni-becsülni tudunk. Bizonyos hidegség ömlött el egész lényén s tartózkodás jellemezte beszédében, hivatalos munkakörében épúgy, mint baráti érintkezéseiben. A látszat után indulót hidegen hagyta, de aki bensőbb frigyre lépett vele s beszélt a lelkével, a szívével: az hozzátapadt, az vele érzett, vele sírt, vele örült, vele dalolt és vele enyelgett. A titkodat belétemethetted, az embereket megítélhetted előtte; szólhattad, szapulhattad az ő hallására az egész világot, ő nem tóditotta, ő el nem árulta soha, férfi volt, „integer sclerisque purus.“

Mint ifjú tanár központja volt kortársai s az utána következők baráti találkozásának. A vének is örömet keresték barátságát s élvezték csendes humorát, utógondolatok nélküli őszinteségét, becsületes nagy nyíltságát, egyenességét. — A kendőzéssel divatozó világban kívánatos találkozó volt a Szinyei Endre tettetés nélküli tiszta levegőjű háza, nemes lelkülete, emberbaráti jósága.

1876-ban, abbahagyva legény-életét, házassági frigyre lépett Radácsi Emmával, aki 2 fiú és 3 leánygyermekkel ajándékozta meg, de aki az anyai és háziasszonyi terhek alatt 1886-ban összeroskadt és özvegyen hagyta szeretett férjét és árvakul szeretett gyermekeit.

Ez a változás nyomot hagyott a szíven s mindinkább visszahúzódott a világtól, az emberektől és ilyen maradt második házassága után is. Megelégedett a kevesek látásával, a kevesek barátságával, egy-két igaz baráttal. Néhány év óta az egészsége is zavarta, nyugtala-

nitotta. A kedélye törni kezdett, a dal lassúdott az ajkán, a zenének sem volt a lelkére frissítő hatása, mint annyiszor a múltban. A „Hegyen ülök, búsan nézek le róla“ s a „Végig mentem az ormódi temetőn“ kezdetű dalok illettek a lelke hangulatához. Gyermekei nőttek körülte s nőtt a fején a gond. Birkózni szeretett volna érettök a sorssal, de nem tudott; erélye apadóban volt s amiként nem bírt a testébe fészkelődött betegséggel, éppen úgy nem a kedélye körül sűrűsödő borúlattal sem.

1903-ban nyugdíjaztatásáért folyamodott s szeptembertől kezdve tényleg nyugalomba is vonult. De a nyugalom sem hozta vissza régi jó egészségét s mindinkább bevonult a maga lakásába s olvasással, a gyermekei munkájában való gyönyörködéssel s néhány jó emberével való csendes barátkozással töltötte s füszerzte napjait és éveit.

Voltak, akik emlékeztén irodalmi sikereiről, próbálták rábírní arra, hogy amit kezdett, abban törekedjék véget is érni. Ez a próba nem sikerült. Fájt neki, hogy a *nagy görög-magyar szótár*, amit ő egykori tanárával, *Soltész Ferenc*cel sok tanulmánynyal és szorgalommal átdolgozott (1875.), kiesett a forgalomból s hogy *görög nyelvtanát* sem tudta a „Sárospataki Irodalmi Kör“ újra kinyomatni. Fájt neki, hogy a gimn. oktatás köréből a görög nyelvet mindinkább kiszorítja a divatos áramlat s féltette a gimnáziumot az egységes középiskolától, a classicus képzést a reális irány tulhajtásától s féltette ezzel az emberiség régi eszményeit s az eszmények iránt való elhidegülést látta már a classicus képzés ellen megújuló támadásokban is. „Mi lesz a világból, ha mindenki szatócs, kalmár s különféle üzletemberré válik? Mi lesz velünk, ha a középiskola sem segít az eszmények tiszteletére?!“ . . .

Búsongott, békétlenkedett a maga szűk körében, de tollát nem bírta már eszményei szolgálatára kényszeríteni s csüggedt madár maradt a száraz ágon. Kár volt érte, mert amit írt, abban volt tartalom, erő, világoosság, rend és classicus derű.

Sok apró keserősége mellett is jól esett neki az az elismerés, amelylyel a főiskolai igazgató-tanács és az egyházkerület áldozott az ő tanári és írói munkásságának, mikor nyugalmába vonult és ha a halottak éreznek, jól eshetett neki az az őszinte tisztelet is, amelylyel Sárospatak intelligens közönsége, az egész tanári kar, a tanulói ifjúság, a közeli és távoli jóbarátok állották körül koporsóját s az, amit volt tanítványai: Novák Lajos és Csontos József hirdettek — a szívök teljességével — koporsója és nyitott sírja felett, hogy: Bizony ő hű és igaz vala!

Virrasszon sírján hű emlékezet s hátrahagyott kedve-seinek bánatán dicsőitse meg magát a mindenható végéremehetetlen kegyelme!

NAGY IGNÁC.

1843—1909.

A tiszáninneni ref. egyházkerület legnagyobb egyházközségének, legmódosabb egyházmegyéjének, egy szeretetben gazdag, szép családnak és sok őszinte baráti szívnek megrendítő az a váratlan rideg valóság, hogy *Nagy Ignác* miskolci lelkész és alsóborsodi esperes nincs többé a halandók földi sorában.

Az egyházkerület őszi közgyűlésén még itt volt Sárospatakon, szülőtte drága földjén s neveltetésének feledhetetlen Athenaejében. Boldogító emlékezéssel járta be itt gyermek- és ifjúkorának kedvelt helyeit, merengve állt meg a szülőházuk romjain emelkedett épületek előtt. Az előnyösen változott utcáorok, az egész község képeinek tetszetős alakulása, a főiskolai kert és udvar növekedő vonzalmassága, a temető szomorú szépségeinek gyors szaporodása, a *Szeremley Gábor* sírja körül történt háládatos zarándoklás s egy-két régi barát tettetés nélküli szeretete, — teletöltötték a lelkét gyönyörűségekkel, amelyek üdítenek és életkedvet támasztanak. A főiskolának új jövendő elé állítása s ezzel az egyházkerületi felsőbb leányiskola sorsának is szilárdabb alapokra helyezése — megnyugvással örvendeztették meg aggodalmakra hajló gondolkozását. Beköszöntött ide s oda, lelkébe szedve jó barátainak, kedves ismerőseinek képét s az egész Alma Materét is, úgy búcsúzott el innen, mint aki visszatér még, hogy erőt merítsen a szülőföld porából is az élet nem szünő küzdelmeihez.

A szívében mély tövissel, de a fel-feltörő fájdalmak ellen férfiasan birkózva, édes övéinek gyöngéd szeretetétől körülövedezve, ment tovább a kötelesség útján s lelkészi s esperesi teendőinek pontos végzésével kísérlette csittíogatni követelőző s nyugtalankodó érzéseit.

Körülte minden szem csupa mosoly, de könnyekben fürösztve. Nyájasság, verőfény egész házatája, de mindenben ott suhog, ott kísért a holló fekete szárnya s nincs igazi gyógyító balzsama semmi kedvezésnek, semmi figyelemnek, az egymásért dobogó szívek szeretetének, — még annak sincsen!

Halála előtt néhány nappal oda sietett ahhoz a nem régen hantolt sírhalomhoz, hol legidősebb fia, nevének örököse, a boldog ifjú férj tetemei porlanak s bánatát kiöntve, mintha megkönnyebbülten tért volna haza a miskolci új templom szomszédságában fekvő lelkészi lakásába, sok szép napot látott édes otthonába.

A halál angyala ott lebegett körülte s akik — mint szakértők ismerték a testében rejlő gyöngeségeket, — tudták, hogy napja alkonyodóban van; a szeretet azonban nem hitte ezt, mert nem hihette ezt.

Október hó 30-án, fáradhatatlan kötelességtudásával a püspök lakására sietett, hogy ott az egyházkerület pénztárnokával bizonyos kérdéseket tisztázzon s bizonyos fontos teendőket elvégezzen.

Ugy tetszett a sorsunk felett szabadon rendelkező istenségnek, hogy ott az egyházépítő munka közben, az agg Simeon közelében találja őt szíven a halál angyala.

Hiábavaló volt minden emberi segély, mire otthonába juthatott, már csak romlandó test volt, por, amiből vétetett.

Halálának híre futótűzként terjedt s hívei, barátai, szép, nagy családja riadozva, kezeiket tördelve, sirva-

jajgatva, tehetetlenül állották körül hidegülő tetemét s a mélységes fájdalom érzésén felül csak abban az egy tudatban voltak bizonyosak, hogy mindnyájan vesztesek s hogy mindnyájuknak joguk van a búhoz, siralomhoz.

* * *

Nagy Ignác, mint népiskolás gyermek, mint gimnáziumi és akadémiai tanuló, mindig az elsőekkel futott a koszorúért. Szülői felhasználták a főiskola közelségét s a tanulni szerető gyermeket korán bevitték az öreg collegium falai közé s álmodoztak jövője felől s megérték álmaik jobb részének valósulását. A gimnáziumban a Finkeyek, Apáthy János, Somossy István, Csoma Mihály, Pálkövi Antal, Bakó Dániel s a Soltészok (János és Ferenc), a theol. akadémián folytatólag Erdélyi János, Szeremley Gábor, Kálniczki Benedek, Kolos Dániel voltak tanítómesterei, akiknek szeretetével dicsekedhetett. Tanulni és mindent megtanulni, ami tudni való s megbecsülni az időt, erőt s az Istenadta egészséget és meghálálni a szülők áldozatait — ez jellemezte Nagy Ignácot, mint öntudatos ifjút s ez tette kedvessé tanárai s szinte irigyeltté tanulótársai előtt. A közép-növésű, szőke, kék szemű, vidám tekintetű, tisztaságtól sugárzó ifjú, a maga egyenes testtartásával, biztos járásával, csengő, érces hangjával, dalra kész vidám kedélyével, magasan kiemelkedett a mindennapi alakok sorából s odajutott, mint végzett akadémikus a kiválasztottak, az u. n. esküdtdiákok közé. 1867-ben letette az első lelkészképesítő vizsgát (akkor ugynevezett kápláni vizsgát) s *Király Pállal*, a szintén kitűnő ifjúval, szeretett jó barátjával (a későbbi budapesti tanárral s íróval) külföldre ment, hogy ott a német nyelvben s a theol. tudományokban magát tovább képezze. Heidelbergben állapodtak meg, ahol egyik symbolikus könyvünk kelet-

kezett s itt a Rothe, Schenkel nevétől vonzatva, nagy szorgalommal feküdt a theol. tudományok tanulmányozásának s leküzdve német nyelvi kezdetleges tudását, naponként boldogan érezte, hogy lelki világa tágul, látása tisztul és sejtelmei valósággá változnak. A két nagy buzgóságú theológus ifjút a későbbi heidelbergi magyar diákok előtt is elismeréssel emlegette *Schenkel Dániel*, a Jézus életének írója s a két ifjú is dicsekedéssel gondolt a kitűnő tanár lekötelező barátságára.

Itthon szeretet fogadta, tanárok, előljárók szívesen segítették a széniori állásra, ahol rendszeretetével, akaraterejével közelismerésre állotta meg helyét. Mint szénior tette le 1869-ben a 2-ik lelkészképesítő (akkor papi) vizsgát s mint kisegítő theol. tanár is nagy buzgósággal közölgette itthon és Heidelbergben gyűjtögetett theologiai ismereteit. — Hitte, reményelte, hogy a főiskolát ez idő tájban sujtott veszteségek az ő sorsára is előnyösen fognak közreműködni. Szeremley Gábor és Erdélyi János halála, Kolos Dániel félrevonulása s a theol. akadémiai oktatás fejlesztésére irányult törekvések reményekre jogosították, hogy szülőföldjén értékesítheti tehetségét s tanulmányait. Joga volt erre a reménységre, ami, hogy miért nem teljesülhetett — biztos adatok hiányában — csak sejtteni tudjuk.

Volt a boldogultban a gyakorlati élet iránt is bőséges érzék. Tudott takarékoskodni, tudta a pénz értékét, becsét s az élet eshetőségeire gondolva, talán maga is inkább vágyódott a gyakorlati élet nagyobb kilátásai után.

Egy évig volt segédlelkész s ez alatt a tállyai egyházközség elvesztette régi tekintélyes pásztorát, Anti Jánost s a papjaira válogatós gyülekezet a főiskola volt széniorára, az akadémikus ifjúra vetette szemét és viszonyt kezdett vele. 1872-től ebben a sok nagy pap

által lakott helyen építette Isten országát és saját földi sorsát sok hivatottsággal. Az alsózempléni egyházmegye sietett az ifjú erőt meghasználni, hivatalosai sorába emelte s megbecsülte. 12 évet töltött a tállyai lelkészlakon, bölcsen építve a saját házát is az Úr szőlőjének munkálása mellett. Itt rakta meg családi fészket is, szívbeli frigyre lépve a bőszi lelkésznek, a főiskolai ifjúság forradalmi vezérének, a széles körben tisztelt, szeretett *Futó Sámuelnek*, — nagy vidék Samu bácsijának — leányával, Ilonával, akivel földi sorsa biztos révparthoz ért és láthatta asztala körül az ő szépen fejlődő csemetéit, mint olajvesszőket.

1884-ben a miskolci egyházközség választotta meg egyik pásztorául s ő — noha Tállyán semmiben sem szűkölködött — gyermekeire való tekintetéből — engedett a meghívásnak és egyházkerületünk központi gyülekezetébe költözött át.

Idevalónak bizonyult. Munkabíró, tenni, tervezni, számolni szerető, a fáradalmaktól nem irtózó, a tisztességre féltékeny, az ige hirdetésében fedhetetlen, a barátságra kész s az ellenség kereszttüzében is bátor és félelmetlen. — Az ifjú pásztor — mint rendesen — kedvencévé lett a gyülekezetnek, ami megnövesztette vállain a terhet, de hozzájárult értékének s becsületének gyarapításához is

A munka temérdeksége, a gyakorlati élet ezerféle követelése, az egyházi közigazgatás hullámverései között is hű maradt önmagához. Nem kereste senki kegyét, nem tört előre tolakodva, nem kívánczolt az olcsó népszerűség koszorúján, nem engedte magát forgatni a pártharcok porondján s az egyház érdekeinek gondos istápolása mellett hű őre volt a családjának, családja érdekeinek s ami sebet a nyilvánosság harcaiban ki nem kerülhetett, azt begyógyította otthonának

édes levegője, gyermekeinek látása, éneke, dala, zenéje, az ő fejlődésüknek gyönyörűséges élvezete. A Nagy Ignác daloló családja milyen drága ellensúly lehetett a családfőnek a világ lármájával, az ő lelkét sem mindig kímélő durvaságaival szemben. Akik láttuk — hallottuk ezt az ének és dal szárnyain boldogan ringatózó kis csapatot, — sohasem fogjuk azt elfelejteni.

A miskolci társadalom — ez a szeszélyes sereg — megbecsülte a *Nagy Ignác* tehetségeit s meg az alsó-borsodi egyházmegye is, amelynek tanácsában az értéke folyton nagyobbodott, egészen odáig, hogy mikor b. e. *Tóth Dániel* roskadozott a munka és az élet terhei alatt s a nagy kötelességektől félrevonúlt, az egyházmegye őt ültette az esperesi székbe, a kormánypálcát az ő kezébe adta.

Mint esperes is a rend, pontosság, a kötelességtisztelet embere volt. Mennél felebb haladt a tisztesség lépcsőzetén, annál többre és többre hívatott innen és onnan. Az egyházkerület pénzügyi választmányában, bíróságában, a felsőleányiskola és főgimnázium igazgatótanácsában, mindenütt jelentékeny szerephez jutott és újabb és újabb teherrel terheltetett, anélkül, hogy kereste volna a kitüntetések. A közigazgatás nagy őrlő malmában alig akadt pihenő órája. A temetés, keresztelés, esketés, békéltetés; a sok iskolai ellenőrködés rabbátette, úgy, hogy ifjúkori eszméinek alig áldozhatott a legcsekélyebb időt is. Heidelbergi tanulmányainak virágos útjain átömlött a gyakorlati élet rohanó árja s a theol. tanárságra vágyakozó ifjúból a gyakorlati élet követeléseiivel birkozó férfiú alakult, aki, mint ilyen sokáig rendületlenül harcolt, tusakodott a közügy javáért s a saját férfiúi tisztességeért és családja boldogságáért.

Jól esett látni, hogy nehezen bír vele a munka és az idő, hogy teste ruganyos, a lelke ép, az akarata

munkára kész s a kedélyét nem ülték meg a csalódás, a bánat fekete madarai. — De pár év óta mintha mégis, mintha ő is hajladoznék, roskadoznék. Betegség támadja meg, szembaj fenyegeti. Édes övéit elfogja érte az aggodás, a titkos félelem, jóbarátai rosszat sejtenek; de Nagy Ignác még egyszer kiküzdí magát a halál kezéből s újra odaáll a kötelesség sokféle asztalához s ott munkál és — ott esik el a munka mezején.

Nehéz lett volna neki öntudatosan készülni a földtől való elválásra, a földi viszonyaival való szakításra; iszonyú kín lett volna a szeretetnek azt a sok drága fonalát egyenként széttépegetni, amelyekkel ő ide volt kötve ebbe a változó világba: — azért az Istenség kegyelmeképen kell fogadnunk az ő hirtelen kimúlását s jótéteménynek az ő szerető szívére, amelynek jobb volt így egyszerre elnémúlnia, mint apránként töredezni szét a búcsú kínjai alatt.

Haláláról a család, az egyházközség és az alsó-borsodi egyházmegye adott ki gyászjelentést, tudatva, hogy Nagy Ignác az ő különböző hivatási köreiben méltó volt a szeretetre, az elismerésre, mert hű volt a szíve megszakadásáig.

Folyó hó elsején a Kossuth-utcai templom nem tudta befogadni a temetésére helyből és vidékről összesereglett tisztelőit, jóbarátait, akik búcsúzni kívántak a nemes embertől, a jó pásztorától, a hű barátától s a szeretet lelkével kormányzó vezérférfiútól.

Áldott legyen az emlékezete s édes övéinek gyászát enyhítse az a tudat, hogy ő nem hiába élt és siratva halt meg s neve nem enyészik el a futó idővel nyomtalanul.

BIZONYSÁGOK

AZ ÖRÖMÜNNEP.

— 1882. JUN. 25. —

A hármias nagy ünnepet megültük. Aggódva fogtunk a készülődéshez ; idők mostohasága, erszény üresége, emberek közönye, pincék szegénysége, 1882-nek vendégüző bora s a bajoknak és akadályoknak még annyi más neme és faja miatt, tele volt a szánk panaszszal, szívünk kishitűséggel és reménytelenséggel. Tél beálltától tavasz nyílásáig alkudoztunk a sorssal és önmagunkkal ; nagy- és kis-, fő- és albizottságok tűnődtek a merésznek látszó gondolat felett ; lépték, mérték a készülő áradat medrét ; gyúrták a terveket és javaslatokat ; de a teremtő szó csak mégse hallatszott. A főiskola méltósága, a város becsülete, a hagyományos magyar vendégszeretet, ezek a mi nemes gyöngeségeink is, mind fontra kerültek és nehezíték az eszme érlelődését. A háromszázados ünnep fénye, fensége is nyomasztólag hatott, ahelyett, hogy felemelt volna. Csak az ifjúság állt rendületlenül. Ő nem számított, hanem álmodott és lelkesedett. Újra és újra folyt az alku és aggatódzott a fontolkodás ; miglen megérkezett a vándor eszterág és a szőlőtőkéből sarjat csalt ki a tavasz enyhe, a mezőn szétömlött a reménység zöldje és a szívek kezdtek megtelni hittel, reménységgel és bátorsággal s a komolyképű professorok ajkán elhangzott a biztató : „legyen !“

És lőn öröm az ifjú keblekben ! A dal magasabbra szökkent az énekkar ajkán és lelkesebben szólt az ének. A pegazusra nyerget vetettek az önképző-kör ver-

sengő poétái és látásokat láttak és álmokat álmodoztak. Pályabér, dicsőség, tánc, zene, közebéd és más fényes képzetek édes mámorban tarták az ifjúság szellemét. A lassú tervelésre gyors munka következett. Polgárok, tanárok és diákok vegyes bizottságokba gyűltek és megosztottak a nagy napot előkészítő fáradalmakon. A karelnök felnyitotta az énekkar vasas ládáját s letörölte az ő s okmányokról a régi port, hogy avatott kezek megírják azokból egy hosszú század történetét. Az önképző-kör ítéletet tartott az újabb idők szellemi zsengei felett és *Emlékkönyvbe* fűzte az érdeemesek alkotásait. Sürgésforgás támadt minden ponton. Csarnok-építető-, programkészítő- és szállásoló-, bálrendező- és táncteremdiszítő-bizottságok alakultak s együttesen egy közös nagy bizottságban vitatgatták a tennivalók sorát. Lett az is, ami nélkül mozdulni sem lehetett: pénz. Az egyházkerület maga, sokfelől igénybe vett pénztáraiból nem adhatván segílyt, a májusi gyűlésen az egyesek áldozatkészségéhez folyamodott, s pár pillanat alatt — a nemes báró példaadása után — 265 frt gyűlt össze az ünneplő egyletek számára. Ezek magok is előszedték évek óta gyűjtögetett filléreiket s az ünnepre járó ifjak önkéntes adománya által is segítette, megindultak a tervelések. Az ifjak tüzet az öregek higgadtsága és tapasztalata mérsékelé. Azt csakhamar belátták ifjak és vének, hogy országgraszoló, fényes nagy ünnepélyről, a háromszázados ünnep hasonmásáról szó sem lehet. Megalkudtak tehát a körülményekkel s a jól megvont szűkebb körben kezdtek sűrögni-forogni, ki-ki a nekivaló szerepében. Egyik a deszka-csarnok tervét rajzolta s az építővel alkudozott, a másik zene és szakács után látott; a harmadik és negyedik nyakába vette a várost s házról-házra járva, a vendégek elhelyezéséről gondoskodott; mások a zászlók és kivilágítás ügyében szaladoztak,

vagy a nyomdai teendőket készítették elő. Eközben *Orbán, Ivánka* és *Szinyei Gerzson* írásztalaik mellett munkálkodtak a nap sikereért; az egyház az új toronyóra felállításával, temploma és iskolái rendbehozásával bírkózott. Főiskolán, tanári és polgári lakásokon kőművesek keze pusztította a régi szennyet és takargatta a sebeket; az egész város kezdett megifjúlni és ünnepi ruhába öltözködni. A főiskolai kert nagy tisztásán, szakértők és dilettánsok komoly léptekkel méregették az étkezőcsarnok helyét s benn a tornacsarnokban a diszítóbizottság tündérpalotáról álmadozott.

Egyszer aztán szekerek robognak, emberek zörögnek; toronyóra kondúl, deszkasátor épül; tornacsarnok új alakot ölt; minden jel azt bizonyítja, hogy az Úrnak ama nagy napja immár közel vagyon. Nyomdászok, könyvkötők, nagy- és kis-bizottságok lázasan sietnek, hogy készeknek és alkalmasoknak találtassanak s a nap dicsőségét be ne árnyékolja senki késedelme, senki hiúsága. Az énekkar próbát próbára tart; a pályanyertesek és felolvasók újra meg újra átfutják műveiket; itt kihúznak, ott betoldnak; olyan is akad, aki végigjárja a közelfekvő városok aszú-boros pincéit és drága terhével büszkén tér haza. Így kívánja ezt a Hegyalja becsülete! Kereskedők, mézeskalácsosok, cukrászok, szivarárosok zörgetnek a bizottságok ajtajain és rimánkodnak az iskola-kertbe való bejuthatásért, s az boldog, akit a szerencse ér.

Ily izgalmak közt értük el a pénteket, június hó 23-át, amikor már az előre megállapított program szerint az összelőadásokban szereplendő kartagoknak kelle szállingózniok. A szállásoló bizottság néhány tagja szalagosan s a még itt lévő ifjak egész csoportja leste az érkező vendégeket az indóháznál és fogadta szívesen, lelkesen. A reggeli vonatokon még alig érkezett néhány

tagja a régi karnak; az esteliek már tizszerezve röpitették a kedves vendégeket. Férfiak, nők vegyesen érkeztek s a kirendelt fogatokon vagy gyalog jutottak be a városba, szállásoló-bizottsági tagok által vezetettve és szállás-jegyeket kapva. A vendégek nagy zöme azonban szombaton érkezett, részint vasuton, részint kocsikon. Az e napi esti vonatokat már a fél város nagyja és apraja várta; az indóház környékén ember embert ért, a fogatoknak alig lehetett közlekedniök. A vasuti kocsik ablakaiból kendő-lobogtatással, kinyújtott karokkal s a találkozás érdekes örömkifakadásaival igyekeztek magukról jelt adni a várva-várt vendégek, akik régi jó barátok, kedves ismerősök karján, édes visszaemlékezések hatása alatt vonultak be a fellobogózott városba és siettek a főiskolai kertbe, az ismerkedési estélyre, amely a deszka-csarnokban zajosan és a holnapi napra irányuló vérmes reménykedések között folyt le. Ott láttuk a debreceni dalegyletek küldötteit, Bereg és Szabolcs espereseit, egész nagy számát a közletről és távolról összesereglett papoknak és világiaknak; ott egész raját a szép nemnek; hallottuk a *Lányi* testvérek tüzes zenéjét és szinte megíttasodtunk a lelkesedéstől. Az énekkar tagjait kalap körül font nemzeti szalag, az önképző-kört zöld, a rendező-bizottságot sötétpiros szalag emelte ki a néparadathól, hogy a vendégek feilsmerjék azokat, akikkel rendelkezhetnek.

Az ismerkedési estélyt a fáklyás-zene követte. Mintha csak az ég is örömet lelte volna az ifjúságnak ilyenén hódolatnyilvánításában: az imént még ijesztően alkalmatlankodó szél egyszerre elcsendesedett s 9—10 óra között, a főiskola előtt, a tűzoltók szíves közreműködése mellett, sorakozni kezdett a fáklyás ifjúság. A főiskola s a város minden épülete fényárban uszott s egyszerre csak kigyult a 100 fáklya fénye is s meg-

indult a roppant tömeg a *Kis-utca* felé, onnan a piac-utcára fordulva beözönlött a főiskola udvarába, hogy főpásztorunk előtt kifejezze mély ragaszkodását és tiszteletét. A lelkes főpásztor az ó-épületnek a rajzterem előtt fekvő oszlopos csarnokában fogadta az ifjúságnak, *Szalai Károly* szénior által kifejezett hódolatát és elismerését nyilvánította az olyan szellem iránt, amely az ifjúságot arra készíti, hogy még örömmámorában se feledkezzenek meg azokról, akik szeretik és munkálják az ifjúság ügyét és előhaladását. Innen a *Kovács*-utcán le az u. n. *Galgóczy*-közön vonult tovább az áradat s *Hegedüs László* főiskolai algondnokot üdvözölte. Az ifjúság szónoka *Perecz Sámuel* joghallgató volt. *Hegedüsnek* az énekkarok és önképző-körök művelő hatását fejtegető beszéde után, tüntetve követelte a közönség a *Mocsáry* megjelenését, aki szívesen engedett is és tüzesen beszélt az ifjúság hivatásáról. Majd innen az ú. n. *Templom*-közön keresztül *Orbán Józsefet*, az énekkar történetének érdemes megíróját s a tanulóifjúság lelkes barátját keresték fel és *Hallgató János*, az énekkar elnöke fejezte ki előtte az énekkar háláját és törhetlen ragaszkodását. Az öreg úr — mint szokott — melegen válaszolt s biztosította az ifjúságot állandó szeretete felől. Innen végre a város északi végére zarándokolt a tömeg, hogy *Szinyei Gerzson* tanárt, az ünneplő önképző-körnek régóta fáradhatatlanul működő elnökét üdvözölje. *Vattay László* önképzőköri alelnök volt az ifjúság érzelmeinek tolmácsolója s a közönség élvezettel hallgatta, még kifáradva is, a megtisztelt egyén átérzett szép válaszát.

E fárasztó vándorlás után dalra fakadt a közönség szíve, ajka és beharsogta a *Kovács*-utca északi felét, be egész az iskola kertig, ahová, mint központba ismét visszatért és áldozott a barátságának és emlékezett régi

időkről, régi szokásokról és tele volt reménnyel a holnapi nap dicsősége iránt.

Aztán reggel lett azoknak is, akik lepihentek, azoknak is, akik „*nem aludni jöttek.*“ Mosolygós szép vasárnap reggel, hogy szinte sugárzott tőle a rendezőség ábrázata. A város már pitymallatkor mozogni kezdett. A piac idő előtt megtelt adó-vevő közönséggel és hogy az ünnep méltósága ott is jelezve legyen: magasra szökött az árfolyam. A háziasszonyok Patak jó nevéért s a konyha becsületeért; a vendégek — még akiknek jó fekhely jutott is — hogy a tegnap megízlelt örömeiket mielőbb újra éldelhessék; öregje és ifja, nagya és kicsinyje, hogy multjok emlékeinek élhessenek: mind talpra állottak az első kakas-szóra. 7—8 óra között már hullámozott az utcákon a nép, sőt a hölgyek is elkészültek ünnepi öltözetekkel. A főiskola udvarán, kertjében és egész környéken élénk csoportok képződtek és boldogan magyarázgatták a diák-élet nagy élvezetét és apró bűneit. Itt volt a „*Pletyka-domb,*“ a nagyotmondás szószéke, a forrongások kiinduló pontja, a tréfák és legatiói élmények színtere; előtte sietve suhant el a leány, hogy el ne égjen a diák-szemek keresztútjében. Itt árulta *Szálkáné-nénénk* a kiflit és gyümölcsöt . . . hitelbe; ott lakott *Bónis* a vigilek utolsó hadnagya; amott meg, ni, ott állott egy ódon keresztépület, tetején a csengetyű tornyával, emeletén a nagy auditoriummal. Hogy elmúlik minden!! Ott tanította *Szeremlei* átszellemlült arccal a dogmatikát. meg a zsidót; jujj, még most is futos a hideg, ha a hétfői diáknapokra gondolok! Ott mosolygott és dorgált *Zsarnay*; ott exegétált *Kálniczky*, az áldott jó öreg, aki a vizsgán rendesen sorba kérdezett; lenn itt szunyókált el *Pálkövi* a német nyelven s itt lelkesedett és gyujtott a forradalom történetével; e tájon meg *Csoma* daliás alakja és modora rettentgetett; amott

a *Molnár*¹⁾ szelidségével éltünk vissza; ott meg ni, ahol most az új épület alsó sora áll, a jó *Pali* bácsi (Finkey) törte velünk a latin ABC-ét és *Apáti*-val csintalankodtunk . . . Milyen más most itt a világ!! Hát a régi diákszületünk itt e tájon, ahol most olyan sugárrá nő a fodros juhar; hát az öreg *Maklári* uram és hírneves *fülesei*, a jámbor *Szálka Feri*,²⁾ aki sirjában is észre veszi talán, hogy nem maga csenget! . . . Ily s efajta halott-idézésektől aztán megárad a szív, a szó, a köny és hallatszanak édes ömlengések, merész fogadások és szent ígéretetek. Mily jó, hogy el nem maradtunk, mily jó, hogy ezt a drága küszöböt még egyszer átléphettük s ezt a jó öreg collegiumot még egyszer édes anyaként megölelhettük!!

Majd új csoportok raja tölti be az iskola udvarát, zigét-zugát, nyitva álló termeit s emlegetik *Erdélyi* szigorát, *Heiszler* prófétai alakját és görbe botját, *Árvai* parancsoló tekintetét s ügyes tapintatát; a kis *Somossy* szürke-köpenyegét és kása-fúvó modorát, a *Bakó* kedélyeskedéseit és kozmás pipáját, a múlt és jelen összes professorainak mindenféle előnyös és hátrányos tulajdonait, sőt olyan is akad, aki kathedrába ülve utánoz, vagy táblához állva, zsidó betűk festegetésével igyekszik bebizonyítani, hogy nem hiába költöttek reá. Egyben — úgy látszott — mindnyájan egyetértettek, t. i. hogy az „alma mater“ előrehalad s megérdemli fiaitól a hűséget és emlékezést.

Míg a hűk így áldoznak a szentelt falak között, azalatt *Ujhely* és *Liszka* felől egyre érkeznek a vendégek; a várkert, a Bodrog-híd is megtelik régi ismerő-

1) Molnár István kiváló classicus tudós, a számtan és physika tanára, halálában a főiskola egyik jóltevője.

2) Főiskolai szolgák voltak.

sökkel, akik közül egyik kőbe vésett nevét keresi, másik kedvenc tanulóhelyére siet; ez lakhelyét, régi gazdasszonyát, amaz tanárját, barátait, vagy esteli örömeinek, tanyáját látogatja meg; egyik nejének, másik fiainak és lányainak magyaráz s szinte feledi, hogy évek múltak, évek tüntek, úgy megifjodik diákkori emlékeitől.

De ime, a harang kondúl s a szerte hömpölygő áradat egyszerre ugyanazon irányban kezd tolongni: kiki az istenháza felé, hogy imádkozzék és lelke megteljék égi élvekkel, a művészet varázshatalma alatt. Jó gondolat volt a rendezőségtől, hogy a hármas ünnepélyt egy helyen és pedig az arra legalkalmasabb városi nagy templomban kívánta megülni, valamint az is, hogy az ajtókat az első harangszóra felnyitatta s ezáltal elejét vette a fulasztó és ájulással járó ember-tolongásnak, amiről a 300-ados ünnep még ma is sokak előtt emlékezetes. Így a nagyközönség számra nézve 4—5000 ember, a rendezőség közreműködése mellett elég korán s elég kényelmesen elhelyezkedett, s a nagytemplomot, annak minden karát székekkel és lócákkal megrakott téreit szépen megtöltve, nyugodtan várta az ünnepélyesség megindulását.

9 órakor, midőn már az egyházkerületi küldöttség, élén a főpásztorral s az 50—60 régi tag által megerősített énekhar is helyet foglalt: felzendült előbb a „*Szent Isten noha néked,*“ majd az „*Im bėjöttünk nagy örömmel*“ első pár versszaka s a nagyközönség túlharsogta az orgona szélesre eresztett hangjait és nemesen érezte az egyszerű protestáns ének és istenitisztelet lélekre ható erejét. Még hangzott a gyülekezeti zsoltosma, mikor az orgona környékén ülő kartagok között mozgás támad s egyszerre szem-fül lesz a templomi gyülekezet és lesi-várja az iskolázott hangok felcsendülését felvont idegekkel. A karnagy pálca billenésére ajak mozdúl,

hang megmered, szív megárad és ölelkezni kezd az ég a földdel. Egy derék öreg úr négy mértföldre szokott kitérni a rendes útjából egy szép karénekért. Itt is jelen volt s nem fáradt hiába. A „*Népek ura, örök felség!*“ kezdetű karének egészen is, szép bariton szólója által pedig — főleg a *Perecz Samu* olajba főtt hangján — különösen alkalmas arra, hogy hódítson és imára hangoljon. *Terhes Barna* lelkésznek, az ünneplő egyház szónokának, nem volt nehéz ily előkészítés után magával emelni a közönséget a könyörgést meghallgató édes Atyához; de bizony oda is emelte. Imáján, hangja hullámlásán átértett, hogy ő bensőképen ünnepel s az ő lelkének igaz öröme van. Alkalmi beszédje, melyet *Máté V. 14., 15.* felett tartott, szintén ünnepi érzelmek és ünnepi lelkesedés kifolyása volt és méltó kezdete az ünnepély további folytatásának. Melegen óhajtjuk vele együtt mi is, hogy *e nap egyik legszebb emlékeül, kiki elvitte legyen magában azon szent elhatározást, hogy az Úr evangyéliomi házatól s az abban égő szövétnektől, a közművelődés oltárától, senki meg nem vonandja köztiünk szíve meleg érdekelttségét, buzgalmát és áldozatkész-ségét.*

Utána — a szószerk előtt rögtönözött és feldiszi-tett emelvényen — főpásztorunk kimagasló alakja jelent meg, aki szokott melegségével röviden jellemezte az énekkarok és önképző-körök hivatását, amely hivatásnak az ünneplő kar 100, az önképző pedig 50 éven keresztül iparkodván megfelelni, megérdemlik, hogy e nevezetes forduló pontján életöknek, velök együtt örüljünk és ünnepelejünk. A lelkesedéssel fogadott beszéd végeztével újra az énekkar felé fordul a közfigyelem, amely *Ivánka Sámuel* énektanárnak alkalmi műdarabjával követelt magának nagyobb-nagyobb tért a közönség szívében. Borús-derős, csendesesen merengő, majd vidáman szö-

kellő volt az, mint az élet, mint a kedély világa, mint az elfolyt 100 esztendő története.

E dalos visszaemlékezésre jött a szóbeli vissza-pillantás. *Orbán József*, a rokonszenves öreg, egykori hangvezér, történettanár és író tűnt fel az emelvényen és azon a még mindig csengő hangon, amely hajdanában a kaszás csillagig kapaszkodott, általános élénk tetszés között fűzött el nem hervadó babért a 100 éves énekkar örök-ifjú homlokára. E *Visszapillantás* után, *Apostol Bertalan*, volt kartag és jelenlegi *ónodi* segédlelkész olvasta fel pályabérré méltatott alkalmi ódáját, amelyet az ünneplő közönség biztató tapsokkal fogadott. Ezt követte az első *összelőadás*, az ünnepélynek egyik elragadó részlete. A *Dalünnepen* című országosan ismert és kedvelt műdarabot 80—90 öreg és ifjú kartag énekelte ünnepi lelkesedéssel és iskolázott műízléssel. Elfojtott lélegzéssel hallgatta végig a nagyközönség *Thern*-nek ez ihletett alkotását és fényesen meg volt jutalmazva, már eddig is, sokképen igénybe vett türelmességeért. A kitörő tetszésnyilvánulások után, a pillanat mámorosító hatása alatt aztán felbomlott az ünnepélyes rend, s erőt kezdett venni a közönségen a beszédesség. Csoportok képződtek s a templom különböző boltívei alatt szabadon kezdték élvezni a viszontlátás örömeit és gyakorolták a kritikát és érezték, hogy a toronyóra már elütötte a tizenkettőt. Jövés-menés, járás-kelés váltotta fel az imént még komoly templomi csendet s *Szinyei Gerzson*-nak, az önképző-kör 14 éves elnökének és ünnepi felolvasójának már ezekkel a kedvezőtlen szelekkel kelle viadalra kelnie akkor, mikor az emelvényre lépett, hogy a közös ünnepből kivégeze az önképzőt illető osztályrészt és nagy gonddal írt értekezését a zajongó néparadat hullámaiba beletemesse. Akik az emelvény körül voltak elhelyez-

kedve, szinte tüntetőleg igyekeztek azon, hogy figyelemetességgel jutalmazták a szónok fáradozásait, aki felismervén a helyzet nehézségeit, nagyokat fordítva sietett a befejezéshez, kiérdemelvén a hallgató közönség őszinte elismerését.

Mire egyes ember-erő alig lehet képes, azt könnyen kivitte az énekkar, a második *összelőadással*. Csend lett megint, mit a *Szabadságdal* izgató s tűzbe-vízbe ragadó hangjai törtek meg s viharos tetszésnyilvánulások követtek. Meg volt győződve mindenki, hogy a dal hatalmasabb és bővölőbb, mint a szó. De ime, magas, nyúlánk barna ifjú lép az emelvényre és megingatja a közmeggyőződést. *Virág József* theologus és kartag olvassa parancsoló, némaságra készítő, átható hangon, *Filep Mihály* theologusnak és önképzőköri tagnak pályanyertes alkalmi dicsőítő költeményét, amely az önképzőkör *Emlékkönyvének* első lapjára érdemesítettetett. — A már megfogyott hallgatóság fülébe még sokáig fog csengeni az a hang és általa és vele az az ének. Felolvasó és szerző, akit megjelenésre hívtak fel, egyaránt szíves elismerésben részesültek. Az élvezetekben kifáradt közönség aztán hirtelen felkerekedett s a *Szózat* hangjainál, emlékekben meggazdagodva sietett ki haza, ki a 3 frtos közebedre, hogy a szellemiek után a testnek is megadja a magáét és erőt merithessen a nap és est még hátralevő fáradozásaihoz.

Míg benn az élvezetek hosszú sora folyt, azalatt künn a templom kerítésében rögtönözött áru-asztalok körül fiatal leányok kínálva-kínálták a ki- s bejáró közönségnek az ünnepi egyházi beszédet és takaros öszszeget gyűjtötték össze a helybeli ref. leányiskola sokféle szükségeinek fedezésére. Legyen érte elismerés a derék papnak, aki szellemi termékeivel már több ízben áldozott az egyre erősbödő népiskolára; elismerés a lelkes

főgondnoknak, aki az alkalmat áron is megveszi, hogy a szent ügyet előbbre segíthesse és a kedves ifjú leányoknak is, akik örömmel és ritka készséggel és kedvességgel vitték szerepüket és könnyűvé tették az áldozatot. De legyen elismerés az áldozóknak is, akik a leányiskolát gyámolítván, szent érdekeknek lettek gyámolaivá.

Mire a templom egy óra után kiürült, a magánházak vendéglökké alakultak át, hol terített asztalok várták az érkezőket; az iskola-kert pedig megtelt sátorokkal és a füstölgő konyha ingerlő szagával. Szivar, mézeskalács, divatcikk, pipere-tárgyak, fényképek, hűsítő italok egymást váltogatva kínálkoztak a járókelőknek. A csarnokhoz vezető főút gesztenyéi alatt diákok árulták az *Énekkar történetét*, az önképző-kör *Emlékkönyvét*, lapunk ünnepi számát, *Orbának* „Alapok és alapítványok“ című bővített kiadású ismeretes művét sat. sat. A deszkacsarnok hosszú asztalai, díszesen felterítve, csak úgy mosolyogtak a 3 frtos jegyek birtokosaira, akik siettek helyöket mielőbb elfoglalni és izgatottan várták a két órára hirdetett közebed megnyitását. Két óra tájban a rendezőség, élén a lankadni nem tudó *Nemes Ferencsel*, a fürge *Kun Zoltánnal* és az aszúborok nagy mesterével, *Vas Imrével*, vékony-nyakú s drága nedvű üvegekkel fordítanak a hangulaton és kezd igazolva lenni az ebédjegyek sokfelől felpanaszolt ára és terjedni kezd a jó vélemény az ebéd hitele iránt. Az énekkar étvágycsiklandoztatóul rázendíti az *Étlapot*, mire aztán pont d. u. két órakor megérkezik a párolgó leves, elnémúl a követelő nyugtalanság és felharsan a *Lányi* magyar zamatú szabatos zenéje.

A harmadik tál ételnél már megindul a toasztok árja. *Dr. Lengyel Endre*, a közös rendező-bizottság köztiszteletnek örvendő elnöke, az egyháznak sok éven át

hű főgondnoka sat., elnöktársához, *Szinyei Getzsonhoz* szállva, mély csendben, a közérzület hű tolmácsaként, őszinte sajnálattal mondja, hogy „hiányzik a mi fejünknek főfő koronája“ és lelkes szavakkal poharat emel id. *Br. Vay Miklósért*, főiskolánknak s a hazai protestantizmusnak főfő büszkeségeért s annak hasonnevű és szellemű fiáért s egyuttal általános lelkesedés között sürgöny-szöveget is olvas a gyöngéledő s az ünnep fényét pénzáldozataival emelő főgondnok üdvözlésére. Alig indul el a rendelkezésre álló szolgálta a sürgönynyel, mikor ifj. *br. Vay Miklós*, a sasnak sas fia, néhány meleg szóban köszönetet mond az ő drága atyja iránt nyilvánuló tiszteletért és ragaszkodásért s élteti az ünneplő közönséget. Utána mindjárt *Szinyei*, a mi fejünknek köztünk lévő s az ünnepély sikerében tetteleg is osztozkodó koronájáért, a buzgó főpásztorért, *Kun Bertalan* szuperintendensért; *Orbán József* a főiskola két algondnokáért, a közsajnálatra betegen fekvő, otthon maradt *Prágay Lajosért* és *Hegedüsért*, kinek neve főiskolánknak újabbkori történetével hálára kötelezőleg van összeforrvan. Majd *Béki Sámuel*, kassai lelkész és tanügyi bizottsági tag éltette az ünneplő ref. egyházat s annak előljáróit; *Fejes István*, s.-a.-ujhelyi lelkész és író, a jubiláló ifjúsági egyleteket; utána *Emödy Dániel*, jogtanár és nevezetes pohárköszöntő, a megyék díszét, *Zemplént* s annak múltbeli és jelenlegi nagy fiait, vezéregyéniségeit. *Kossuth* nevére kitört az éljen s jutott belőle a megye jelenvolt jeleseinek és a szónoknak is, érdemök szerint. A csend helyreálltával *Terhes Barna*, helybeli lelkész, a verses toasztok atyamestere, jóízű és zamatú versben köszönti . . . a *khorus kulacsát*, s az általános derűtség közepett azonnal sorba jár a kinyomtatott toaszt s 10 krjával szép jövedelmet ad a leányiskola tőkájéhez. Eközben étel-ételt követve s valamennyi közelismerésben

részesülve, emelkedni kezdett a hangulat s a deszka-csarnok környékén hullámszerűen kezdett a kíváncsi közönség. Halljuk! halljuk! szól a toaszt-jelző ige és *Kun Bertalan* álló alakát láttuk a közönség felett kimagaslani. Szólt melegen, nemesen a felekezetek között uralkodó egyetértésről, éltette azokat, akik a keresztyén testvériséget jelenlétök által, az egész ünnepélyben való részvételökkel is megpecsételték: *Főt. Prámer Lajos* r. k., *Fesztori Tamás* g. k. és *Dessewffy Sándor* r. k. eszpereseket. Az ebédlő közönség nem színes udvariasságból, hanem lélekből osztozott a főpásztor érzelmeiben. Erre *Lengyel Imre*, a debreceni polgári dalegylet elnöke és képviselője, mint a testvérfőiskola növeltje, meleg szavakban a sárospataki és debreceni tanári kar és ifjúság hosszú egyetértéséért, köztetszés mellett ürített poharat. Őt *Hallgató János*, a helybeli énekkar elnöke követte, ki a derék debrecenieket s azoknak jelenlévő képviselőit; majd *Szerdahelyi Aladár* ág-csernöi ifjú földbirtokos, ki Sárospatak városát; *Szalai Károly* szénior, ki a nagyközönséget éltette, köszönve az ifjúság nevében annak szíves részvételét. Ekkor már a kívülállók mind sűrűbb sorfalat kezdtek képezni a csarnok körül s a hölgyközönség egyrésze a csarnoknak még üresen maradt padjain helyezkedett el és vidámabbá tette annak bensejét. *Dessewffy Sándor*, Sárospatak közkedveltségű r. kath. lelkésze és eszperese, már ily kiegészített szép közönség előtt emelt poharat ékes nyelven és közfigyelem mellett a *harmoniaért*: *Szinyei Gerzson* az önképző-körnek még ma is élő, alakító tagjaiért: *Harsányi Sámuel*, apagyai ref. lelkészért és *Mészáros József*, volt ref. lelkész és jelenlegi gazdatisztért, ez utóbbit szép ősz alakában be is mutatta a közönségnek. Ezután üdvözlő-levelek és táviratok olvasása következett. *Dóczi Imre*, körösi tanár és önképzőkör elnöke, volt pataki diák és kedvelt író;

valamint a *debreceni* önképző-kör is *Fiók Károly* és *Révész Kálmán* aláírással, *levélben*: *Kacsóh Lajos*, budapesti hivatalnok, az önképző-kör egykori buzgó tagja és *Király Pál*, budapesti tanár, jeles író; *Lengyel István*, a term. tud. társulat s. titkára; *Bodor István*, rimaszombati tanár és volt karelnök; továbbá a *n.-kőrösi* gimnázium tanári kara; *Kulcsár Sándor*, újvidéki ref. lelkész és *Kulcsár Ferenc*, mindnyájan volt pataki diákok, táviratban üdvözölték az ünneplő ifjúságot. Mire a felolvasásnak vége lett, az ebédlő közönség kedve csapongóra vált, a csarnok hullámzó alakot öltött, rendről, általános figyelemről többé képzelődni is alig lehetett. *Kóródy Sándor*, beregszászi ügyvéd, humoros író, már székre állva is csak szűkebb körben tudott a *Lukács Ödön* esperes és ismert költő szép alkalmi költeményével hódítani, mire *Erdélyi Sándor*, a kar egykori jóemlékű hangvezére, asztaltetejéről próbál szerencsét, szintén verses üdvözlétével. Majd *Czelder Márton*, pap és író távirata hangzik; *Fejes Mocsárit*; a szuperitendens a tanárokat; *Emödy*, szintén asztal-tetőről, a rendezőbizottságot, ennek elnökeit és *Kun Zoltánt*, az ezermestert s *Szinyei* a lelkesek egyik leglelkesebbjét: *Nemes Ferencet* köszönti, amikor aztán *feketét* hordanak s a csarnok benseje embergomolylyá válik; dal, zene, pohárcsengés, taps, kacaj zürzavarától, Hegyalja borától, találkozás örömétől édes mámor vesz erőt a lelkeken és fényes arccal, boldog elégyültséggel 5—6 óra tájban kezd szétozslani a csarnok 3 frtos közönsége és helyet ad új embereknek, új erőknek, új áldozóknak. Mindenki érzi, hogy ezt a napot nem lehet elfeledni és sajuálja, hogy az évtizedeket nem szokták megünnepelni.

A délutánnak még hátralevő részét látogatásokkal, újabb meg újabb barátságkötésekkel töltötte a vendég-

sereg, vagy erőt gyűjtött az est fáradalmaihoz. A hölgyeknek külön szerep jutott: őket az estéhez, a táncmulatsághoz való készülődés foglalta el.

7 órakor — programm szerint — megnyílt a főiskola imatermében a hangverseny, s a néhány régi kitűnő taggal erősített kar elragadta a közönségnek azt a részét, amely ráért az élvezeteknek ezt a poharát is kiüríteni.

A kar a *Vadász gyönyöre* és *Fohász* című műdara-bokkal és egy quartettel, *Virág József* theologus komoly, *Szalai Károly* szénior pedig tréfás szavalatokkal szereztek magasabb élvezetet a szemén-szedett szép közönségnek, amely innen az előre is rendkívülinek ígérkező táncmulatságba, a torna-csarnoknak ritka ízléssel átalakított, tündérlakká varázsolt termébe sietett megizélni — ha lehetett — az utolsó pohárt. Aki korán érkezett, az még gyönyörködhetett a terem szépségeiben, olajfestésű képeiben, szobraiban, virágcsoportjaiban és fényoszó csilláraiban. A későbben érkezőknek már ez a gyönyör sem jutott. Ember ember mellett állva, tünődve kérdezte: mi lesz ebből? A fiatalság volt csak megakadva. Talpában lüktetett a vér, de hely, ahol kedvét kiönthetné, alig akad egy talpalattnyi, a közönség pedig még egyre érkezik. Itt látszott meg: mily nagy és mily fényes vendégserege volt e napon Sárospataknak. 8—900-an lehetek, akik beözönlöttek a tánchelyiségbe, s köztük közel s távol vidékek női szépségei s férfi nevezetességei, az egész — így mondják — becsületére válhatott volna a budapesti *Vigadónak*. A rendezőség tanácstalanul állt, de szívében titkos örömet élvezett. Mit volt mit tennie: ráhúzatta a csárdást és akinek bátorsága engedte, megpróbálkozott és azt hitte, hogy táncol, pedig csak egy helyben tipegett. Jó volt ez is, s boldog volt, akinek ilyen is jutott. A táncrea készült közönség nagy része

azonban csak hallott és látott, meg talán elégedetlenkedett; de tánchoz még gondolatban sem juthatott. Négyesekről szó sem lehetett; azokat, — mint táncnyelven mondják — „nem lehetett felállítani,“ kivéve egyet, úgy hajnalhasadtakor, mikor már a közönség nagyobb fele szétiramlott s még akkor is 70—80 pár járta, mintegy a türelmesség jutalma gyanánt.

Hát a deszka-csarnok? Annak éjjeli képét csak látni és csudálni lehetett; de leírni szinte képtelenség! Ahány asztal, annyi szónok és annyiféle dal és annyiféle lelkesedés. És mégis sehol semmi baj és mégis sehol semmi rendetlenség! Itt kilenc hangvezér hangja csattog, amott a bassus fúr a mélybe; itt a debrecenieket, amott F.-Szabolcs és Bereg espereseit karolják; egyik ölelkezik, másik csókolózik, kiki amint lelke sugalja; ilyen igazán csak egy században történhetik és csak ifjúkori szent emlékek hatása alatt.

A reggel aztán véget vetett zenének, zajnak, táncnak, szökellő kedvnek s a közönség búcsúzott és sietett a 6 órai vonathoz, hogy otthonába repülhessen és mielőbb elregélhesse övéinek az ünnep történetét. Akik itt maradtak, azok a főiskolai gyűjteményeket keresték fel, vagy pihentek és emlékeztek.

A város még hétfőn is egész nap lobogózza állt, mintha nyújtani akarná az ünnepélyt és marasztaná a szívesen látott vendégsereget, amely — hisszük — édes emlékekkel és szívében az „alma mater“ felújult képével és forró ragaszkodással hagyta el városunkat és főiskolánkat. Adja Isten, hogy a fiak felfrissült szeretete termékenyítő áldásban láttassék meg egyházunkon, főiskolánkon s annak szépre-nagyra hívatott ifjúsági egyletein!

A concerti és báli bevétel, mint halljuk, 1100 frt, amely nemcsak a költségeket fedezi, hanem tiszta jövedelmet is biztosít s azt is lehetővé teszi, hogy a nemes báró főgondnok nagylelkű adománya alapítványképen őrizze meg az adományozó emlékezetét.

A főiskolai énekkar és ref. templom 100 éves, a Magyar Irodalmi Önképző-Társulat 50 éves fennállásának hármask örömnepéről szól ez emlékezés, amely megj. lent a Sárospataki Lapok 1882. évf. 28., 29. számaiban.

ÉNEK- ÉS ZENETANÁRI ÁLLÁS A SÁROSPATAKI FŐISKOLÁBAN.

A protestáns, közelebbről az ev. ref. énekügynek egyik igazán hivatott reformátora, *Ivánka Sámuel*, sárospataki tanár — mint azt a tiszáninzeni egyházkerület nyári gyűléséről szóló tudósításban olvashattuk — 500 frt évi nyugdíj mellett, elhagyta a tanári állomását s üresen maradt helye betöltésre vár.

Szívvél-lélekkal élt egy eszmének s szegénysége dacára is gazdag tudott lenni, ha az eszme érlelése áldozatokat követelt. Mikor először feltűnt reformtörekvéseivel az irodalomban, *Erdélyi János* reávetette szemét s barátjával, *Hegedüssel* úgy intézték a dolgok folyását, hogy Sárospatakon az ének- és zenetanári állomás megüresedett. Egy kis jószándékú erőszakoskodás is bevegyült ebbe a machinatioba, aminek a jó vége az lett, hogy *Ivánka*, az énekügy iránt való teljes lelkesültségével, sárospataki tanárrá választatott.

Sokan emlékezünk még reá, amint jó *Kőrösi* bátyánk, (a kántor) a múlt énekének egyik hatalmas képviselője, birokra kelt a jövő énekének szintoly hatalmas képviselőjével; amiből gyakran éktelen disharmonia támadt az istenitisztelet rovására. Ha valaki ilyenkor bepillantott volna az *Erdélyi* lelkébe, boldognak látja őt, akinek aestheticája tiltakozott az éneklők egyéni szeszélye és izléstelensége ellen. Ő a disharmoniában a jövő harmoniájának örült.

A reform azonban nehezen indult. Egészen másban nőtt, máshoz öregedett a gyülekezet, az újítások

íránt érzett iszonyaival nem könnyen enged magán kifogni. Nehezen indult az iskolában is ; de végre megindult és gyorsan haladt. Hatását megérezték az egyházak és egyházmegyék s *Ivánka* egymást érő művei, azokban elhíntett eszméi s tanácsai által befészkelte magát mindenfelé s a régi éneklési divatot, különösen a tiszáninneri egyházkerület iskoláiból és egyházaiból kiszorította. Sok visszatetszéssel, temérdek szemrehányással járt ez a reform, de végre is megvalósult. Képezdei tanulók, theologusok mint 3 éves rektorok ; gimnáziumi növendékek s a különböző kar-énektárak, énekiskolák stb. segítették az ügy előrehaladását. Itt-ott az orgonák is kívánatosakká lettek s azok is javítottak a helyzeten.

Régebben a főiskolai énekhar tagjai többnyire hatalmas hangerővel, de alig valami kóta-ismerettel bíró egyénekből teltek ki. *Ivánka* óta ez is előnyösen megváltozott ; a mai kartag nemcsak azt látja énektárában, hogy egyik hangjegy fönnebb, a másik pedig lejjebb esik ; hanem tudja annak nevét, értékét, vagyis van mindenkinek bizonyos hangjegy-ismerete, amely által munkája könnyítve s a siker inkább biztosítva van.

Ezeken kívül *Ivánka* köteles volt az önként vállalkozóknak, lettek légyen 80—100-an, zeneórákat is adni, félévénként 2—2 frtért. Tanítványai tegyenek mellette bizonyrágot, hogy ő megfáradt azért a 2—2 frtért, adván hetenként 20—30 zeneórárt. Csak az ő physicuma bírhatta ki.

Most, amidőn immár nyugdíjazása, 24 évi fárasztó munkálkodás után, kimondatott s helye betöltendő, önként támad a kérdés : minő kellékekkel kell bírnia az *Ivánka* utódjának, akinek már az a szerencse jutott ki, hogy az elődje által megtört és megsimított úton fog haladni ?

Nem volnánk eléggé hű fiai a sárospataki főiskolának s nem képviselnők eléggé méltán ennek érdekeit, ha most — mikor még személyekről nincs szó — el nem mondanók feleletünket ama kérdésekre.

Előre is ki kell jelentenünk, hogyha uras, fényes berendezkedésre volna módunk, az ének- és zenetanári állomás terheit megosztva szeretnők látni, két egészen hivatott egyén között. Így lehetne joggal megkövetelnünk, hogy mindkét irányban egyaránt ki legyenek elégítve a kívánalmak és az érdekek. Így aztán lehetne jó zenekart, jó zongorázókat várnunk s várnunk azt is, hogy a zene többféle ága iránt egyre növekedő érdeklődés mutatkozzék növendékeink között.

Ha azonban szegények vagyunk ahhoz, hogy külön ének- és külön zenetanári állomást szervezzünk: akkor *a súly az énektanításra fektetendő*. Protestáns isteniszteletünk egyik lényeges alkatrésze az ének. Már *Sztáray Mihálynak*, a reformátornak is nagy előnye volt, hogy szépen tudott énekelni s minden ép érzékkel bíró protestáns ember kedvét leli abban, ha anélkül buzoghatja ki Isten iránt való szerelmét énekében, hogy szomszédja szabálytalan zúgása megbotránkoztatná.

A megválasztandó énektanárnak 8 gimnáziumi s egy előkészítő osztály vezetésén kívül, még a helybeli állami tanítóképezde növendékeit is vezetni, oktatni, irányoznia kell. De egyéniségének, protestáns érzületének s mesteri képességének a százados múltú énekkaron kell főleg meglátszania; miből természetesen következik, hogy ének- és zenetanárnak csak oly egyént tudunk képzelni, itt a mi főiskolánkban, aki teljesen át van hatva a protestáns cultus szellemétől s attól a nagy feladattól, amely reá a cultus szempont-

jából várokozik. Úgy tudjuk, hogy *Ivánka* elődjének, a különben jeles szakférfiúnak, épen az volt elengedhetetlen hiánya, hogy nem volt s nem is lehetett érke a prot. cultushoz s a protestáns énekléshez. Kitünt s alkotott, mint zenetanár; de nem válhatott be s nem hathatott fejlesztőleg mint énektanár.

Ha az következnek be, amit *Ivánka* többször sürgetett, t. i., hogy a gimnáziumi és képezdei énektanítás és az énekkar vezetése kizárólag egy ember feladatává válnék, akkor — miután eddigelé a 4 felső gimn. osztálynak is négy szólamra éneklő kara volt — bizony elég teendője volna egy embernek, mint tisztán énektanárnak.

De föltéve az ellenkezőt, azt nevezetesen, hogy az énektanár a gimn. osztályok énektanításánál csupán a vezető, irányadó szerepére lesz hivatva s hogy annak, mint *Ivánkának*, a zeneoktatást is végeznie kell: quid tunc? Akkor is csak azt mondhatjuk, hogy a fősúly újra és mindig az énektanításra helyezendő.

Tiszteljük, becsüljük a mai kor zenei hajlamait; örömünk telik benne, ha növendékeink, gyermekeink a zene egy vagy más ágában bizonyos érettségre juthatnak el; a zongora, a hegedű, a fuvola, a cimbalom, kis és nagy bőgő mind nemes időtöltésre nyujtanak alkalmat és nemesítik a kedélyt és a képzelőerőt; tehát mind nagyon beillenek a tanulni valók közé; de hát sem a gimnáziumnak, sem a jog- és theologiai akadémiának nem volt feladata soha, hogy zene-virtuózokat produkáljon s így a zeneoktatás mindig mellékes feladatunk volt, mint főiskolának s az marad bizonynyal még sok ideig.

Alkalmat adni a növendékeknek, hogy netalán szunnyadó tehetségeik ez irányban is életre keljenek, s odáig segíteni őket, hogy az ébredő tehetség előre

is haladjon: ez kötelességünk s főleg ilyen szempontból nélkülözhetlen kellék az elválasztandó ének- és zenetanárban, hogy a zene különböző ágaiban otthonos legyen. *Előnye lesz, ha kitünőség a zenében; de elengedhetetlen, hogy az legyen az énekben, illetőleg az énektanításban s az énekkarok vezetésében.*

Egyesítettvén a két feladat egy hivatalban, kétségenkívül áll az, hogy — amint eddig is volt — az állomás nehezebb fele a zenetanárság leend; mivel a nagyobb eredmény mindig ezen az oldalon lesz nehezebben megszerezhető, kivívható. Több ok miatt állíthatjuk ezt. A legfőbb az, hogy főiskolánk a szegények iskolája lévén, ide igen sokan, igen kevés előképzettséget hoznak; mindenekfelett igen kevés könnyedséget és érzéket a művészeti tárgyakhoz. Az előljáróság eddig igen bölcsen úgy intézkedett s úgy fog bizonylyan ezután is, hogy igen olcsóvá tette a művészi tárgyakhoz való hozzájutás útját, minek következtében vállalkozók mégis csak akadtak, néha egészen a túlságig. Ezekkel azonban csak hosszú idő s törhetlen kitartás mellett lehetett odáig jutni, míg a tanító saját küzdelmeinek megnyugtató eredményét megláthatta. Hogy ez így lesz ezután is, arra készen kell lennie a leendő tanárnak, aki 2—2 frtért félévenként 50—60 gyermeket tanítandó, nagy türelem és ambitio birtokában sem egyhamar teremthet maga körül új világot.

Mint zenetanárnak, a leendő s most már ismét szépen megindult *zene-egylet* vezetésében lehet majd megérnie a mester gyönyörét, ami azonban szintén idő kérdése lesz, de bekövetkezik kétségenkívül, mihelyt a hivatott lélek egész szerelme fogja ifjainkat beédesgetni a zene-egylet tagjai közé s mihelyt ez egylet iránt az iskolai előljáróság pártfogó figyelme is érdemileg fog mutatkozni.

Nem elriasztásképen írjuk pedig ezeket; mert nálunknál senkisé is kívánhatja inkább az ének- és zeneügy fellendítését s illetőleg további virágzását; hanem azért, mert netaláni csalódásnak nem kívánunk senkit kitenni, aki velünk együtt ugyanazon verejtékkel szerzett kenyeret eszi; meg azért is, hogy vállalkozó és előljárók egyaránt tisztán lássák, hogy az ének- és zenetanári állomás betöltése nem tartozik nálunk a közönséges feladatok közé s aki arra rászánja magát, jó *ha tele van a szíve már jóelőre hálával és szerelemmel a sárospataki főiskola, ennek múltja és jövője iránt.*

FELSŐBB ISKOLÁINK JÖVŐJE.

Megtörténvén a nép- és középiskoláknak az állam és főhatóságaink kívánalmai szerint való berendezése; úgy a sorrend, mint a tanügyi érdekek is azt követelik, hogy a megkezdett átalakítás fokozatosan haladjon tovább; addig t. i., míg a felsőbb iskolákon is meg nem látszik a megindult áramlat nyoma, bélyege, hatása.

Ha semmi nem kívánná, akkor is megtörténnék már; mert természete az az újítás szellemének, hogy nyugtalan s addig keresi az alkalmat, utat és módot önmagának érvényesítésére, míg elvégre is megtalálja.

Előtte állunk tehát elsősben is *a jog- és theologiai akadémiák rendezésének*.

A jogakadémiákkal majd végez az állam s illetőleg annak szakminisztere, a felekezettől megvárván, hogy vagy hódoljanak meg az újabb követelések előtt, vagy zárják be jogakadémiáikat. Inkább az utóbbit — gondolja magában a szakminiszter — aki újabb és újabb egyetemek felállításától, tehát saját ideáinak megvalósulásától várja a felsőbb tanügy felvirágzását.

Minden jel arra mutat különben, hogy az az idő, melyben felekezeti jogakadémiáink egy része átadatik a történelemnek, már nincs messze. Maga id. báró *Vay Miklós*, mint a convent elnöke, márciusi megnyitó beszédében világosan kimondá, hogy szükségünk van *erőink koncentrálására* s ugyanakkor, egyebek közt, azt is kifejezé, hogy *elég, ha „egy, átmenetileg legfeljebb*

két jogakadémiát tartunk fel, de amely aztán megfeleljen rendeltetésének.“ Melyik lesz az az egy, vagy átmene-
tileg legfeljebb kettő : azt ne találgassuk . . . elég, ha tud-
juk, hogy a fejsze a fának gyökerére vetetett.

A convent nem fogott ugyan a hatalmas meg-
nyitó beszéd részletes taglalásához s az abban kijelölt
célok útainak egyengetéséhez; de amikor szívesen
hallgatta és megéljenezte az elnök nagy gondolatait és
következtetéseit, ugyanakkor elfogadta mintegy azokat
sajátjaiul, vagy megadta magát azoknak előre, mint
kikerülhetetleneknek.

De tovább is mehetünk a jelek felsorolásában.
Az egyetemes tanügyi bizottság például tüzetesen fog-
lalkozott a középiskolák, tanítóképezdék, theologiai
akadémiák tantervével, fegyelmi, rendtartási szabályai-
val s mindenikre tudott határozatokat készíteni, terveket
megállapítani; de a jogakadémiák kérdésével sem ez,
sem maga a convent nem látszott nagyobb mértékben
törődni; már vagy azért, mert azok dolga rendben
lévőnek tekintetett; vagy ami valószínűbb: mert egyik
sem látta szükségesnek, hogy az állam mellett a jog-
akadémiák gondjával is elfoglalja magát. Szóval, ha a
jeleket jól ítéljük meg, a jogakadémiák kezdenek kiszo-
rulni a protestáns tudatból és szükségérzethől, vagy
legfőlebb, mint az érdeklődésnek másod-harmadfokú
tárgyai szerepelnek.

A jog és igazság nincs kötve bibliához és felekezethoz, mondják sokan, részint érvül, részint vigasztalásúl;
az oktatás minden fokon az állam kötelessége, hangzik
ismét . . . és mi nem is próbáljuk kétségbe vonni
ezeknek a tételeknek igazságát, s ha multból nem
örököltük volna az igazolt féltékenységet s gyanút az
államhatalom iránt: mi is ugyanazokat hangoztatnók;

legfőlebb csak annyit toldva hozzá, hogy a felekezeteknek, igenis, szintén vannak saját jogaik és saját igazságaik, amelyekről lemondani s *amelyeket átengedni nem tanácsos; nem különösen addig, míg a modern állam maga sincs beléhelyezkedve teljes jog- és hatalmi körébe.* Mindaddig tehát, míg ez megtörténnék, van valami megnyugtató azon tudatban, hogy az ország sorsát intéző nagyságok egy része felekezeti jellegű jogakadémiáinkon kapott szárnyakat s elveinek s ítéletének zománcát is itt kapta meg.

Igy gondolkozván, nem nézhetjük aggodalom nélkül, hogy jogakadémiáink napja alkonyodóra hajlik és újra meg újra hajlandók vagyunk mérlegelni az indító okokat, amelyek a korábban még oly melegen nyilatkozó közvéleményt jogakadémiáink sorsa iránt megváltoztatták s a főhatóságot a viszonyokkal való megalkuvásra bírják.

A legfőbb okok, kétségtelenül: az állam iránt való bizalom, saját szegénységünk s erőinkkel való gazdálkodás. *Szegénységünk* a mindeniknél nagyobb ok; mert ez teszi lehetetlenné a lelkesedést és a szükséges áldozatokat; ez szoktat részben *bizalomra*, megadásra s ez kényszerít *az erők koncentrálására is.* Hogy a bizalom is nő folytonosan, az kétségtelen. Sokan vannak közöttünk, akik szerint a modern állam-eszme természetes, öncéljának megfelelő fejlődése odáig haladt már is, hogy a multban annyira szükségesnek és üdvösnek bizonyult féltékenységre nincs többé elég oka a legprotestánsabb léleknek sem. Az is kétségtelen, hogy *ez* a felfogás naponkint hódít s ebben rejlik — a szegénység mellett — jogakadémiáink jövődjének rövidsége; ebben annak is az oka, hogy azok berendezése nem soroztatott sem az egyetemes tanügyi bizottságnak, sem a conventnek sürgős feladatai közé.

Dehát van e nagy kérdésnek egy másik oldala is. A modern államnak, amint azt mi ismerjük, nincs s nem is lehet természetesebb és megbízhatóbb szövet-sége, mint a protestantizmus; céljaira nézve nem képződhetik hatalmasabb hadsereg sehol, mint a protestáns iskolákban, ahol a szabadságszeretet, rend, kötelességérzet lelke fuval s ahol a *haza csakugyan minden előtt*. Mivel ez nem öndícséret, hanem tapasztalatok által szentesített igazság: nem volna-e igazolt és üdvös lépés az állam részéről, ha a bennünk iránta egyre növekedő bizalomért, bizalommal közeledik felénk s iskoláinkat, ahelyett, hogy ledöntögetné követeléseivel, inkább építeni s fejlődni segíti adományosaival? Tény az hogy jogakadémiáink eddigelé sohasem voltak hátrányára sem a tudományosságnak, sem a nemzeti szellem, sem a modern állameszme fejlődésének; s így létezésök legfőlebb csak bizonyos oktatási divatnak szolgálhat akadályul, nem pedig a tanügy és állam igazi nagy céljainak. Az is tény, hogy azon okok, amelyek a főhatóságokat erőfeszítésekre sarkalták a jogakadémiák fentartása s azoknak az állam által követelt fejlesztése érdekében, ma sem szűntek meg; legalább legnagyobb részben nem s épen azért jogunk van sajnálkozni afelett, hogy a közvélemény kezd lemondani jogakadémiáinkról, s hónapokon keresztül nem akad senki, aki a conventi megnyitó beszéd nagy sejtelmei felett elmélkedésre indulna; holott pedig maga a nagyérdemű elnök szinte kihívja az eszmeccserét, mondván: „Jól érzem, hogy mindezt könnyebb elmondani, mint életbeléptetni; de a dolog fölött gondolkozni s legalább egyházkerületeink s egyetemes tanügyi-bizottságunk figyelmét mindezekre felhívni, talán ma sem időelőtti már.”

S miután erre a magas nógatásra is hallgatás a felelet: egygyel több okunk van arra, hogy jogakadé-

miáink nemsokára bekövetkező sorsa felett már előre is sajnálkozunk. Ami megmarad még a felsőbb oktatás köréből számunkra: az különösen a *theologiai akadémia* s talán még a *bölcsészeti bővített tanfolyammal egybekötött tanárképezde és egy protestáns egyetem*. Az utóbbiak azonban magasra akasztott szőlőfürtök maradnak még sok időre.

* * *

A *theologiai akadémia*k sorsa, szemben a jogakadémiaikkal, egészen kedvezőnek mondható; annyiban t. i., amennyiben szükségességök felett senkisémet kétkedik és jövődjük munkálása kizárólag a felekezet joga és kötelessége. „Csont a mi csontunkból és test a mi testünkéből.“ Szűz szigetek, amelyeken az állam még nem barázdol.

De épen, mert ez a tér egészen a mienk s mert az itt vetett magvak első sorban nekünk gyümölcsöznek: szükséges, hogy *theologiai akadémia*ink a legnemesebb érdeklődés tárgyai legyenek s a bennök és érettök történetek és történendők folytonosan foglalkoztassák a felekezeti közvéleményt s ha kell, hasznos eszmecserére is lelkesítsenek.

Sohasem volt közönyös kérdés, ma a papuralmi törekvések és pápai mindenhatóság után való ágaskodások és bujtogatások újabb időszakában, még kevésbbé lehet közönyös az: miként képeztetnek az ev. ref. vagy általában prot. papjelöltek nagyfontosságú hivatalukra?

Tény az, akármennyire hirdetjük is a felekezetek között uralkodó békeséget, barátságos jó viszonyt; tény az, még pedig naponként igazolható tény, hogy a római kath. egyház, mint „*egyedül idvezítő*,“ bennünk protestánsokban tévedező juhokat lát, akiket meg kell térítenie, be kell az egy akolba terelnie az egy pásztor fenhatósága alá, aki ezúttal XIII. Leo. Maga ez az egyházfő

minden alkalmat megragad arra, hogy a római katolikus világot szövetkezésre buzdítsa ellenünk, a reformatio-
nak tulajdonítván a modern világ minden gyöngeségeit,
a szabadságnak minden fel-feltünedező túlságait.

Ily körülmények között a theologiai akadémiák egyik nagy célja marad jövőre is, hogy azok a tiszta protestáns eszméknek jól felszerelt hadsereget növeljenek. A döntő harcot — már akkor, amikor — elvégre is a tudomány fegyvereivel kell megvívni s ott mi, a gondolat és lelkiismereti szabadság proclamálói, a vesztő fél nem lehetünk; föltéve, hogy theologiai akadémiáink teljesítik köteleességöket.

E tekintetben — és itt ismét a jelekre hivatkozhatunk — a legjobb úton vagyunk. Maga a zsinat „Köznevelési és közoktatási szervezet“ című munkálatában, kimondotta, hogy „a főiskolák szervezetének, valamint az egész tudományos felső oktatásnak alapelve a tanítási és tanulási szabadság“ (138. §.). Ezt hangsúlyozta a budapesti egyetemes tanügyi-bizottság, amidőn a theol. akadémiák feladatát így körvonalozta: „Megjegyezzük, hogy csaknem szükségfelettinek tartjuk külön kifejezetten is megemlíteni, hogy bizottságunk itt, hol prot. papok elméleti és gyakorlati tudós kiképzéséről van szó, percig sem gondolt egyébire, mint a *prot. egyház ősi törekvésének és a prot. pap ősi jellegének megfelelő legfelsőbb fokú egyetemi szinten álló tudományos elméleti és erre támaszkodó gyakorlati kiképzés feltételeire.*“ E feladat szemmeltartása mellett készült a theologiai akadémiák legújabb s közössé válandó szervezete, amelyet — noha némelyeknek az ősi jogokat és ősi jellemet féltő aggodalmi mellett — a konvent is elfogadott (Kolozsvár, 1883. szeptember hó).

Ebben „az egyetemi szinten álló tudományos elméleti és erre támaszkodó gyakorlati kiképzésben“

joggal üdvözölhetjük a theologiai akadémiák jövőbeli feladatát s egyúttal felvirágzását is. Ebben ugyanis ki van jelentve, hogy azok, híven a protestantismus nagy céljához, nem ismernek csalatkozhatlan egyházat, örökigazságú hittételeket, hanem, igenis, örök szomjúságot az igazság és a folytonos tökéletesedés után. Ebben különbözünk a papuralmi egyháztól.

Ez a folytonos tökéletesedés és öntökéletesítés — ami összeesik az emberiség isteni teladatával — ez ütheti ki ellenfeleink kezeiből a fegyvert, ez biztosíthatja a protestantismusnak kimaradhatatlan diadalát s azzal együtt a tiszta emberi eszmék győzedelmét. Mert ez utóbbiról van szó a protestantismus küzdelmeiben és nem csupán egy confessionalis egyház érdekeiről. *Luther* nem egy bizonyos egyházért, nem az emberiség egy parányáért küzdött; *Kálvin* nem csupán a genfiiek jövőjeért lelkesült, *Zwingli* nem egyedül Helvetia szabadságáért esett el . . . Ők s elvtársaik az emberiség jogaiért harcoltak s nekünk szép örökség jutott osztályrészünkül.

Ebben az egyben, ennek a felséges osztályrésznek megbecsülésében és gyümölcsözővé tételében kell mindennél inkább egynek lenniök a hazai ev. ref. theol. akadémiáknak; minden egyébben lehetnek, sőt szükség is, hogy legyenek közöttük különbségek.

Azt az egyet pedig, azt t. i., hogy növeltjeik a reformátorok lelkesültségével és képzettségével induljanak a hivatalba, azt — mondjuk ki őszintén — nem érhetjük el sem beteges mysticismussal, sem csökönös orthodoxyával; ahoz a kedély bensőségén, vallásos melegségen kívül, a kritika elevenségére, fürgeségére, a mérsékelt liberalismus tiszta látására van szükség. Ezt pedig nem adhatja meg sem a tanterv, sem a módszer, sem a vizsga, hanem egyedül *a tanárok protestantismusa*.

Ezzel aztán, anélkül, hogy akár a konventi, akár az ennek nyomán és szellemében keletkezett budapesti tantervet tüzetesen bírálgatnók (Lásd „Egyh. és Isk. Lap 27., 28. szám), egyenesen ráfordulhatunk a *theol. tanárképzés kérdésére*, amely a készült tervezeteknek egyik új és bizonyára legérdekesebb pontja; már csak azért is, mert e tekintetben eltérő nézetek jutottak a nyilvánosság elé.

A *sárospatakiak* a docensi intézmény felállítását s annak minden nagyobb teketória nélkül való alkalmazását javasolták (Lásd Sárospataki Lapok 1884. 12. szám!), nem kívánván a leendő docensektől formás vizsgát, hanem csupán előadandó tantárgyuknak tervezetét. A biztosítékot az ifjúnak éveken át tapasztalt buzgalmában, jól kiismert szellemében és érettségében keresték és találták meg. Ezzel szemben a *budapestiek* (Lásd Egyh. és Isk. Lap 27., 28. szám!) s legújabban a *debreceniek* is (Lásd Spataki Lapok 35. szám!) formás vizsgát követelnek a leendő tanártól s ennek sikerében látják mintegy a *theol. akadémiák* jövődjét. A vizsgálat a püspökök, főgondnokok és a *theol. akadémiák* egy-egy képviselője előtt folya. A *debreceniek* pedig már odáig haladtak, hogy készek volnának a *doktori diploma* osztogatására is.

Hát hiszen, ha azok a mai nap már divatosabbá váltott vizsgák nemcsak a vizsgálandók ismeretét mutatnák fel, hanem kulcsok volnának a vizsgálandó ifjúnak lelkéhez, kedélyéhez, egész szelleméhez is s ha továbbá azokkal a tanári diplomákkal csakugyan elpecsételtetnék az illető annak a nagy hivatásnak bensőleg is, amelyre ismeretei nyomán feljogosítatik s ha végre a mai nap létező *theol. akadémiák* tanárai között egyugyanazon felfogás uralkodnék a *theol. akadémiák* feladatára s a tananyag kezelésére stb. nézve: akkor, no akkor talán (!)

lehetne igazi értékök azoknak a tervezett vizsgáknak és befolyhatnának azok a kiállítandó diplomák a theol. akadémiák jövődjére.

Eddigélé — hála iskoláink és a hazai protestantismus jó szellemének! — vizsgázott tanárok nélkül is megállták helyüket theol. akadémiáink s a mai theol. tanárok is — jóllehet szükölködnek címekben és oklevelekben — aligha szégyenkeznek divatellenes szegénységük miatt.

Valaki F. jegy alatt époly szépen, mint magvasan értekeztvén a Prot. Egyh. és Isk. Lap 27. számában „A középiskolák“-ról, igen bölcsen azt állítja, hogy a prot. iskolák ereje, jó híre s hatása azok tanáraiban rejlett. Lelkiismeretes komolyság, magasztos hivatásuk megértése, puritán jellem s folytonos önképzési vágy voltak főjellemvonásaik. *„Nálunk — mondja a cikkíró — a legújabb időket kivéve, nem voltak okleveles tanárok, vagyis a mi iskoláinkban működött egyének nem érezték magukat azon magasztalon soha, amelyen ez lett volna írva: 'Ne tovább.' A mi tanárainknak a diplomát a koporsójuk felett tartott gyászbeszédben osztották ki s a tanár igyekezett egész életén keresztül azon, hogy az így nyert oklevele minél csillogóbb legyen.“* A cikkíró kedvezőtlen adatokkal is tudna szolgálni az okleveles tanárokról, ami elegendő ok arra nézve, hogyha már a középiskolák tanárait illetőleg nem szabadulhatunk is az országos törvény követeléseitől, legalább a theol. akadémiák ajtaját zárjuk el az áramlat hullámai előtt. Ha a diploma csak fél, vagy épen semmi biztosíték: akkor miért e sallang után való áhítózás?! Itt az állam úgy sem kényszerít arra, hogy az általa produkált tanárokkal szemben kelljen mutogatnunk: „vagyok olyan legény, mint te!“

Annak a tervezett tanárképesítő-bizottságnak külön-

ben is igen ritkán akadna doiga. Korunk a gyakorlatiasság kora. Ifjaink mikor a négyéves theol. tanfolyamot elvégezik, a kenyérre gondolnak s nem lehet őket kárhóztatni, mert enni mégis csak kell. A kápláni bizonyítvány kecsegtet valamilyen kenyérrel; a theologiai tanári diploma még olyannal sem. Mert hát van összesen 25, vagy mondjunk sokat: 30 theologiai tanár. Ezek közül elhal 5—10 évenként *egy*; ugyan hányan fognak törni a bizottság asztalához, hogy drága áron ilyen vékony reménységet vásároljanak?! Aztán egy diplomás tanárnak keserű már akár a káplánság, akár a docensség kenyere; miért szaporítanak hát az elégedetlen lelkek számát? Maradnánk talán az egyszerű docensi intézmény mellett, amint a sárospatakiak javasolták.

* * *

Ami közelebbről magát a theologiai akadémiák *tantervét* illeti, azt úgy, amint a convent megállapította, s amelyben a tanulni valók *minimuma* van felsorolva és kijelölve, alkalmasnak tartjuk ugyan arra, hogy a leendő lelkészt a legszükségesebb szakismeretekre elsegítse; de nem mondhatjuk kielégítőnek ahhoz a szép és magas célhoz, amelyet főleg az egyetemes tanügyi bizottság munkálata, a theologiai akadémiák elé tűzött; nem mondhatjuk kielégítőnek egy egyetemi színvonalra emelt theologiai akadémiában.

A közoktatásügyi minisztérium megköveteli újabban a joghallgatóktól, hogy azok két éven át *egyetemes világtörténelmet* és *bölcsészettörténetet* is hallgassanak. Ezzel nyilván az illető kötelezettek egyetemes műveltségét óhajtja emelni; azt célozza, hogy azok ne legyenek csupán a törvény-§§-ok recitálói, hanem állambölcselők, jogászok a szó legmagasabb értelmében. Ugyanennyit, sőt amennyire lehet, még többet kell követelnünk a leendő lelkészekről, akik sokkal inkább utalva

vannak az eszmélődésre, az események tanulságainak fürkészésére, a szépnek, igaznak, eszményinek keresésére és hirdetésére. Ily szempontból nem volna szabad a tantervből hiányoznia az egyetemes *világtörténelemnek* és a *magyar irodalomtörténetnek*. Amannak azért, mert szélesebb látkörhöz juttat s biztosabb ítéletre segél; emennek azért, mert erősíti az aesthetikai érzéket s a költészet jóízű gyümölcseivel nemesíti a kedélyt, hangulatot ébreszt, ihletet kölcsönöz, amire a papnak, mint szónoknak különösen is szüksége van. Alig van valami, ami inkább illenék a prot. lelkész kedélyéhez, csendes hivatalához, mint a hazai irodalom szépségeinek élvezete, buvárlása és — amint nagy példák igazolják — alig is van oly tudományág, amely a hazai prot. pap-ság nagyobb dicsőségéről beszélne, mint épen a hazai irodalom-történet egy bizonyos részlete. Úgy tetszik, mintha papjainknak és tanítóinknak gondviselészerű hivatásuk volna a költészet berkeiben való lakozás; miért is theologiai akadémiánk kötelességet mulasztanak, ha ezt a történelmileg igazolt hivatást figyelmen kívül hagyják s kifejlődésére az alkalmat megadni nem igyekeznek.

Az az ellenvetés, hogy ezekből a tantárgyakból az ifjú már *érettnek* nyilvánított, nem elég erős; mert mindkét mező oly tágas s annyi kincset rejt magában, hogy kiaknázására, tanulságainak, intelmeinek és szépségeinek értékesítésére egy egész élet folytonos szorgalmára van szükség.

Tudjuk, hogy a conventi tanterv a létező viszonyokkal számolt akkor, amikor olyanná lett, mint aminő. Egyes theologiai akadémiák szegénysége volt a főok, hogy az u. n. *bölcsészeti tantárgyak* olyan szűkmarkúlag jutottak be a tantervbe. Azt is tudjuk, hogy a tanterv szerint, ott ahol lehetséges, a kikötött minimumnál több

is szabad; de mindezeket tudva is, kívánatosnak látszik előttünk theologiai akadémiáink oly berendezése s illetőleg ezek jövőjének oly módon való fejlesztése, hogy azokban az említett fontos tantárgyak ne sokáig nélkülöztessenek. A poroszországi papjelöltek — ha jól emlékszünk — a hazai irodalomból és a bölcsészettörténetből még vizsgálatra is kötelezve vannak.

Volna még egy harmadik tantárgy is, amely emelné nemcsak a tanterv értékét, hanem a theologiai akadémiák színvonalát, sőt theologiai irodalmunk becsét is; de ez igazán csak a *jövő kérdése* még, t. i. a *hazai theologiai irodalom története*. Ki és mikor fogja megírni: nem tudjuk, de azt érezzük, hogy ez a tantárgy, amelllett, hogy hecsületére szolgálna a hazai theologiai tudományosságnak, egyúttal egyengetné is az *önálló magyar theologiai irodalomnak* eddigelé még kevesek által használt ösvényét.

A conventi tanterv sulyt fektet éppen a papság tudományos színvonalának emelése végett, az u. n. *alapvizsgákra* s jót vár tőlük a jövőre nézve. Honnan ez a vágy az alapvizsgák után?

Eddigelé egy pár theologiai akadémián a régi, zaklató, naponként kérdező divat uralkodott; az ifjúnak — úgy mint akár a népiskolában — tüstént számolnia kellett szorgalmának eredményével. Darabokban vette be és adta ki a tananyagot s a folytonos iparkodás a tanjegyért és a sorrendi elsőbbségért, nem engedte, hogy lelke vonzalmainak áldozhassék. Az iskoláért tanult s nem az életért. Ezt a divatot először Sárospatak rázta le magáról, amikor előljárt akadémiájának egyetemi színvonalra emelésében s mi úgy tudjuk, hogy ez a szakítás a multtal nem vált hátrányára. A colloquium, ha az kellő lelkiismeretességgel tartatik, teljesen pótolja a régi vizsgálatot s a naponkénti zaklatás mellözése

által szabadságot biztosít az ifjúnak s időt enged a halottak s lejegyzettek megemésztésére. Ez oldalról előnyös lehet a gyöngébbekre, föltéve, hogy az időközi szabadságot okosan tudták felhasználni; de előnyös az mindenestre az erősebbekre, akik megérték a szabadságra, s akiknek ez a szabadság kitűnő alkalom az önképzésre. A colloquium mindenkor nyilvános lévén s a felügyelő-testület által engedélyezett időben tartatván, megvan adva a lehetőség a legszigorúbb ellenőrzésre úgy a tanárt, mint a tanítványt illetőleg.

Miért tehát mégis az *alapvizsga*?

Úgy mondják, hogy először azért, mert a theologuson könnyíteni akarnak; másodsor azért, mert meg akarják ezáltal is a papi pályát nehezíteni. Könnyíteni akarnak, úgy, hogy bizonyos tantárgyakból a második év végén vizsgát követelnek tőle s ezekre a tantárgyakra nézve őt felmentik a további kötelezettség alól; nehezíteni akarnak úgy, hogy ezt a vizsgát szigorúnak óhajtják s a mértéken alúliakat megtizedelik vagy más pályára útasítják. A harmadik ok lenne, ha jól ítélünk, az, hogy a tanár egész bizottság által ellenőriztessék; a negyedik pedig talán az, hogy ugyanilyesmi történik a jogakadémiákon is.

Az ellenőrzés úgy a tanárt, mint a tanítványt illetőleg szükséges és az előljáróságra nézve elengedhetetlen kötelesség is. Az sem baj, ha a theologiai pálya nehezítették; csak úgy azonban, hogy annak a levét ne a tanár igya meg. Mert ha a colloquium is megmarad s kötelezővé tétetik s az alapvizsga is létjogot nyer: akkor egynémely tanár sorsát nem tudjuk irigyelni. Pedig újításoknál egyetlen tényezőt sem szabad számitáson kívül hagyni, ha azt akarjuk, hogy munkánk ne csupán a holnapé legyen. Ott, hol a hallgatók száma csekély s a tanerő elégséges, ott könnyebb megbirkózni

mindkét feladattal; de nagyszámú növendékek mellett nehéz. A tanár ideje pedig szintén megérdemli a kíméletet, éppen a tanintézet javáért. Vagy alapvizsga tehát, vagy colloquium; ez utóbbi azonban úgy, hogy amazzal egyenértékű legyen s mindkettő mindenkor kellő ellenőrzés mellett. Szigorú colloquium még az alapvizsga tantárgyaiból is s utána époly szigorú alapvizsga: a kettő együtt sok lesz a jóból s ha talán reménnyel kecsegtet is a hallgatók jövőjére nézve; de igen könnyen károssá válhatik a tanárra nézve. Lehet képzelniünk — igaz — oly colloquia is, amelyek nem bírnak a komoly vizsga természetével; az ilyenek mellett s ilyeneknek megengedése esetén ám követeljük meg az alapvizsgát, vagy akár a félévi vizsgát. E reform megvalósításában, mindent számbavéve, tanácsos lesz a legnagyobb körültekintéssel eljárni.

Van a conventi tantervnek még egy másik kiemelkedő pontja is; az t. i., amely a *neveléstani tantárgyakat* hangsúlyozza. Sokszor el volt már mondva, hogy ezek a tantárgyak a theologiai akadémián mellőzhetlenek s így amit a tanterv mond, az a közvélemény kifo-lyása; tegyük hozzá, hogy az okos közvéleményé. E pontja azonban a tantervnek igen ruganyos s hogy az, bizonyítják a debreceniek és budapestiek, akik — a legjobb célzattal ugyan — megtoldották azt, mint a jó vivó a rövid kardot, egy lépéssel. Ezt a lépést azonban nagyinak találjuk.

A conventi tanterv még csak mint kívánságot fejezi ki a theologusokra nézve, hogy azok *néptanítói oklevelet* szerezzenek; említett testvéreink már kötelezővé teszik az oklevél megszerzését. De hát miért?

Köztudomású dolog, hogy a népiskolai oktatásügy emelkedése bizonyos változást idézett elő a néptanítók sorsában, ami a pap és tanító közt létezett viszonyra

nézve is befolyással volt és van ma is. A poroszok diadalát a tanítóknak tulajdonították s ez a körülmény nagyot emelt a tanítói hivatal becsén s igen felduzzasztá az egyesek önbecsérzetét. A papi felsőbbség terhevé vált, kicsinyléssel fogadtatott az újabb keletű néptanítók egy része által, akik diplomákra hivatkozva, egyedüli urai óhajtottak lenni a népiskolának, mint amelyhez nekik van a kizárólagos bölcseségük. Hát csak azért, hogy a leendő pap a még nagyobbra növendő tanítóval szemben, mint felügyelő, szintén ráüthessen a tanítói diplomájára, . . . csupán azért nem tartjuk megterhelendőknak a leendő theologusokat a *tanítói-vizsgálással*.

Tiszteljük s bizonyos mértékig jogosultnak is tartjuk a tanítói kar törekvéseit s óhajtjuk, hogy köztisztelt tárgyai legyenek; de a népoktatásügynek a papok által való ellenőrzéséhez a tanítói oklevelet szükségesnek el nem ismerhetjük. A népiskola feladata sokszorosan körül van már írva; lehet belőle igen nagy dolgot csinálni; titkait magasra becsülhetjük; de mégis oly egyszerű, oly tiszta és átlátszó az — ha csak szándékosan össze nem kuszáljuk és zavarossá nem teszszük — hogy az általa felmutatott siker megítéléséhez a külön diploma egészen felesleges. A pap, aki mint theologus, megszokta már, hogy maga is sokszor és sokoldalról megítéltesék s aki az önálló ítélet gyakorlásában is szerzett már bizonyos illetékességet a mások megítélésére s aki *neveléstant*, *katekhetikát* s több bölcsészeti tantárgyakat hallgatott s azokból részint colloquált, részint pedig oklevelet is szerzett . . . no az ilyen készségű egyén mindig eléggé hivatott lehet a népiskola dolgainak s a tanító cselekedeteinek megítélésére. Nem a tanítói munkát és a tanítói diplomát kicsinyeljük — mentsen Isten! — hanem csak azt nem ismer-

hetjük el, hogy a tanítói kar egy részének elégedetlensége elég ok volna arra, hogy theologusaink ő miattok diploma-szerzésre *kényszeríttessenek*.

Az is sok — e tekintetben — amit a conventi tanterv kíván; többet tenni már felesleges. Részünkről teljesen elegendőnek véljük, ha a theologus a nevelés-és oktatástánból tanjegyszerzésre utasíttatik, már: *akár colloquium, akár alapvizsga útján*, hahogy ez utóbbi divatba jön. Ha még ennél is tovább akarna menni valaki: *akkor a nevelés- és oktatástant a kápláni vizsga tantárgyai közé veendőnek véleményezheti, úgy, mint azt egyszer már valaki a „Sárospataki Lapok“-ban indítványozta.*

Több és nagyobb megszorítást a theologiai akadémiák jövődjé nem igényel. Három diploma-szerzés igen nagy ár volna egy szűk jövedelemért s a *tudományos színvonal* emelése végett sincs arra szükség. Aztán kérdés: vajjon azok a tervben lévő, egészen újszabású tanítói diplomák el fognának-e ismertetni?!

* * *

Ha úgy fejlődnek ev. ref. egyházunk jövődjé, mint azt legjobbainkkal együtt mi is szívesen álmodjuk: akkor felsőbb iskoláink közül valamelyik meg fogná érni, hogy kebelében *bölcsészeti bővített tanfolyammal egybekötött tanárképezde* állíttatnék fel.

A zsinati atyák be is illeszték e reménységöket egy §-ba, mondván: „az ev. ref. egyházban főiskolákiül jelöltetnek ki ez idő szerint a theologiai, jogi és bölcsészeti tanfolyamokkal, *esetleg az utóbbiban szervezett középiskolai tanárképezdével ellátott intézetek*“ (136. §.).

Tehát csak „*esetleg*.“ Id. Br. Vay Miklós, mint conventi elnök, a jövő képét vázolván, szintén odatette e kérdés elé a bizonytalanság szavát: „*talán*.“

De azért ha csupán „*esetleg*“ és ha csak „*talán*“ is; elvégre is az ev. ref. egyház nem mondott le teljesen arról a reménységről, hogy idővel tanárképezdét nyit, amelyben saját képére fogja formálni a középiskolai tanárokat.

Egészen természetesnek, jogosnak és feladhatatlannak tartjuk e reménységét.

Természetesnek, mert egyházunk hozzá volt szokva a legközelebb múltban is még ahoz, hogy a középiskolai tanárok theologiai akadémiát végzett egyénekből teltek ki s azoknak is a legjavából. Olyanok voltak tehát, akik tisztában voltak az egyház célzataival s akiken meglátszott s szinte megérezett, hogy protestánsok. Mint hű kinyomatai az ev. ref. egyháznak, önmagukhoz hasonlóvá igyekeztek alakítani a vezetésök alá adott növendékeket s tudtak lelkesülni a felekezet szándékaiért. Az egyház fiainak tekinték magukat, akiket a szív hajtott a kötelesség asztalához; akik örökös adósságot fizetgettek a hűség, szorgalom erényeivel. A nyert talentumokat képesek voltak gazdagon kamatoztatni, mert nem közönséges napszámosokként forgozódtak. És ami szintén nem közönyös dolog: belé tudtak olvadni lélek szerint a felekezet kultuszába. Egy szép ima, egy szép ének a buzgóság szárnyaira emelte őket s nem tartottak kicsinyesnek semmit, ami a növendékben a vallásos érzést ébresztgetni és fejleszteni alkalmasnak ajánlkozott.

Nem kívánhatja senki, hogy az állam nekünk ilyen édes fiaikat neveljen; ha akarná sem volna képes. A vallásossággal, a felekezeti kultusszal, a felekezetek saját hivatásával nem gondolhat; sem protestánst, sem római katolikust, sem izráelitát nem képezhet azokból, akik tőle akarják elsajátítani a tanársághoz szükséges ismereteket. Képez csupán *hivatalnokot*, aki jól tudja a maga szoros kötelességét; telve van a szükséges tudni-

valókkal ; aki, mint — más hivatalnok — pontosan eljár a törvényileg kiszabott órákra s ott el is végez mindent, amit a tudomány célja megkövetel ; csak egyet nem végez el, amit maga sem tanult, t. i. : a felekezet lelkének a növendékbe való oltogatását.

Természetesnek tartjuk azért ismételtlen is, ha a felekezet, mert élni és hatni akar iskolái által, fentartja a tanárképezdek iránt a reménységet, sőt ápolja azt a megéredésre. Szemünkbe még ma is könnyek tolakodnak, ha visszaemlékezünk azokra az édes gyermekkori időkre, amikor a mi reggeli dicséretünkbe belévegyült a tanár komoly, mély hangja s arcán ott láttuk az istennek lelkét a boldog megilletődés vonásaiban. Olyan jól esett nekünk ilyenkor az az ének és utána az az egyszerű rövid ima, amelyet a tanár is összetett kézzel, felállva hallgatott s bizony olyan is akadt, aki magában még velünk együtt rebegette is azt. Ma a tanároknak ez a fajtája már mindinkább ritkul, s megérjük nemsokára, hogy ezt a pár pillanatnyi reggeli ünnepét az iskolának s azokat a tanárokat, akik tudtak az ilyenbe belémelegedni, mint valami kőkorszakbeli emlékeket fogjuk emlegetni. Hja ! igen sok a tanulni való ; nem érünk rá az istennel foglalkozni.

Jogosnak állítjuk a tanárképezdéhez való ragaszkodását felekezetünknek, mert hiszen multja, annak dicsősége a legnagyobb részben iskoláinak műve volt. Mikor a papuralmi egyház mesterségesen gyűjtötte maga körül a ködöt és sötétséget ; mikor a papság már maga is fényeskedni kezdett tudatlanságával és tündökölni elfajulásával : az emberiség jobb szelleme felkelt és tiltakozni kezdett az Isten lelkének oltogatása ellen. A kedvező fordulatot — ami lassankint ezen a ponton bekövetkezett — az iskolák által idézte elő a reformatio. Ennek érdeme az, hogy ma a római kath. egyház is

sokat áldoz már a tanügyre; sőt annak saját céljaihoz illő felvirágzásától várja magára nézve a régi dicsőség visszaérkezését.

Multunk adja nekünk a jogot az iskolákhoz s azzal együtt a tanárképezdéhez; de ugyanaz egyúttal kötelez is arra, hogy mindent elkövessünk iskoláinknak oly módon való berendezésére, hogy azok, a tudományterjesztés mellett, azoknak a magas felekezeti céloknak is szolgáljanak, amelyeket a reformatio szült s amelyek még nincsenek megvalósulva.

Ha e téren csak maga az állam volna versenytársunk, még akkor is fel kellene tartanunk magunknak a jogot arra, hogy iskoláink sorsa felett magunk intézkedjünk, legalább annyiban, hogy azok vezérei a mi szellemünk örökösei legyenek; fel azért, mert az államok sorában is sokszor váratlan szelek fúrnak és kúszálják össze a régi rendet. De nem is csupán az állammal kell versenyeznünk iskoláink által, hanem egy hatalmasabb ellenféllel, t. i. a római katholicizmussal. Azért mondjuk hatalmasabbnak, mert célja messzebb esik a mienktől, mint a modern államé.

Nem tagadhatjuk, — hiszen magunkat tagadnók meg, — hogy a papuralmi egyháznak született ellenfelei vagyunk. Annak a sötétsége hívta elő a mi világosságunkat; annak hittételei okozták a mieinket; annak babonás mysticismusa szülte a mi liberalismusunkat. A világ, az emberiség nem bánta meg születésünket; iskoláink által támasztott fényességünk temérdek nagy gondolatnak és nagyhasznú találmánynak lőn nemzőségévé; maga az állam, a haza, az is köszönhet létezésünknek valamit. Magyarok voltunk akkor is, mikor magyarnak lenni szégyen vala; liberalismusunk sem vált kárára egy nemes ügynek, egy szent eszmének sem, legalább mi szeretjük hinni, hogy nem.

Mindez bizonyít annyit az előtt, aki nem zárja be fülét a bizonyságok előtt, hogy ev. ref. egyházunkra, ennek örálló működésére ma is szükség van s szükség van tehát mindenek felett iskoláira, ezekre a méltó önérettel ugynevezett „veteményes kertekre.“ De hát eléri-e egyházunk a maga céljait nem maga által képzett tanítók által? Nem; bizonyára nem! A példák már mutogatják, hogy nem. Ma még a példa ritka, holnap több lehet s egyszer csak arra ébredünk, hogy iskoláinkban nem fogunk ráösmerni önmagunkra. Világpolgárok fogják terjeszteni a tudományt és a szellemet és mi drága áron vásároljuk meg majd magunknak azt a tapasztalatot, hogy a „roszabb részt választottuk.“

Középiskoláink felekezetiisége megmenthetné még részben az egyház-alkotmányunkban oly igen fontos világi elem egyrészének felekezetiiségét is. Jogakadémiáink innen kapván növendékeiket, az innen magukkal vitt íz és szín meglátszhatnék rajtuk négy évi jogászkodás után is; föltéve, hogy a középiska megfelelt felekezeti feladatainak. Mit várjunk azonban egyháziasság dolgában világi férfiaktól, ha ők a középiskolában nem szívtak magukba elegendő szerelmet az egyház és annak céljai iránt? A jogakadémia, mint szakiskola, főleg mai berendezése mellett, bizony nem fog protestáns embert alakítani a világpolgárnak indúlt ifjúból; aki koránál fogva is könnyen tudja magát túlvetni bizonyos nemes és szent kötelességeken. Egyetlenegy ember, egy vallás-tanár nem elég egy középiskola összes növendékeinek egyháziassá tételére; arra közös, vállvetett munkásságra van szükség; egy lélekre, egyforma ihlettségre. Mindez és sok egyéb feladhatatlanná teszi egyházunkra nézve a tanárképezde iránt ápolt reménységét.

Ha kettő között kellene választanunk: t. i. jogakadémiáink között és egy tanárképezde között . . . ,

részünkről — mint felekezet — az utóbbit választanók, mint amelyből egyházunkra több áldás várható.

Azonban a mi örökös kísértőnk, a szegénység, itt is velünk jár és akadályoz. Szeretjük hinni, hogy a zsinati atyák „*esetleg*“-e és a conventi elnök „*talán*“-ja csupán a szegénységet és nem a szükségesség bizonytalanságát jelenti.

Nem akarunk ezúttal annak találgatásába bocsátkozni: miként kellene és lehetne elosztatnunk az akadályokat; miként tegyük gazdagsággá a mi szegénységünket; azt sem keressük, mely főiskolánkat s miként kellene tanárképezdével berendeznünk; hanem csak azt hangoztatjuk, hogy a felekezeti tanárképezde eszméje megérdemli, hogy felette el ne aludjunk; oly tanárképezdét értve, amelyből a tanárjelöltek a régi, teológiát végzett, kitűnő diákok hitével, szorgalmával, egyháziasságával és a protestantizmus céljaiért égő lelkesedéssel kerülnének ki; mert ha ilyen nem remélhető: akkor — részünkről — csupán hiú csillogásért, nem volnánk hajlandók földbeásni a felekezet filléreit.

AZ ÚJ BIBLIA HIRÉRE.

Duka Tivadar, hírneves hazánkfia, aki beütazta az Indiákat és kereste a *Kőrösy Csoma Sándor* nyomait s összegyűjtötte ennek műveit s megírta életrajzát is, a hálás angolok által a bibliaterjesztő társaság igazgatótagjai közé választatott. E kevesekre váró és magyar embert még soha nem ért ritka szerencsét azzal igyekszik a tevékeny szellemű férfiú meghálálni, hogy jó Károli Gáspár bibliája helyett újat készített a magyar protestáns egyház számára. Így mondja a hír.

Más viszonyok között, mint a maiak, e hirre ezer meg ezer szívnek kellene megrezzennie. Hiszen úgy összeszoktunk már; hiszen úgy ránk öregedett már a jó öreg biblia; úgy tudjuk szószerint nevezetesebb verseit, hogy szinte kiigazítjuk a Tiszteletest, ha azokból valamit elvesz, vagy azokhoz — az Apocalypsis záradéka ellenére — valamit hozzátold. Beszédünkben, írásunkban, tudományos és költői irodalmunkban, egész észjárásunkban van valami íz, szín és zamat abból, amit Károli-bibliának hívnak. Kegyes lelkeknek valódi házi oltárok ez; vele kelnek, vele fekszenek; az Istent annak szavaival dicsőítik; gyermekeiket azzal áldják, azzal fenyítik; a cselédet azzal korholják; a gyűlölködőt azzal átkozzák meg s szinte képzelhetetlen előttük, hogy az Isten ígéje másként is szólhatna, mint amint szólott az ő prófétája, Károli Gáspár által. S Károli szelleme meg lehet elégedve ezzel a hódolattal. 300 esztendőn át uralkodott elméken és szíveken s az ő igája gyönyörűséges volt millióknak és terhe könnyű.

Más viszonyok között — mondom — mint a mieink, ezer meg ezer szívnek kellene arra a nagy hírre megrezzennie, hogy új bibliánk lesz. Mert lesz, az bizonyos. Aki el tudott menni az Indiákra és tudott lelkesedni egy nagy ember lábnyomai iránt, az nem riad meg szándékaiban; kivált, ha háta megett ott ül a milliokon egy hatalmas társaság, amely eszméket szolgál s amelynek akarni könnyű. Meglesz; mert sokan óhajtjuk s mert más népek példája is sürget, hogy mi is próbálkozzunk. Meglesz, mert *Szász Károly*, a dunamellékiek püspöke, a munka embere; s ha egyszer Duka Szász Károlyra vetette szemeit, az eszme megtestesülése legfőlebb csak késhetik, de el nem marad. A késlekedés pedig csak dicsőségére szolgálhat majd a nagy vállalatnak.

Dehát van-e igazán szükségünk egy új bibliára s eleget dolgoztunk-e már előre, hogy a munkához már most hozzáfoghatunk...? Távol a jámbor lelkek aggodalmaitól, e két kérdés az, amely ajkunkra szökik, midőn a hír fontosságát komolyan mérlegeljük. Az első kérdésre hamarosan kiejthetjük az *igent*, tudván azt, hogy a Károli-biblia, alighogy megszületett, azonnal kifogások támadtak ellene, amelyek napjainkig sokszor és sokféleképen ismételtettek.

Mindjárt *Szenczi Molnár Albert* (1608.) némi javításokat próbált a vizsolyi biblián, t. i. igyekezett — mint Bod. P. mondja — „az alkalmatlan szólások formáit szebbekre változtatni, a részek tartalmát summázni s a parallel helyeket megjelölni.“ Utána *Jansonius János* (1645.) amstelodámi gazdag könyvnyomtatót bírták rá a Hollandiában tanult magyar diákok a Károli-biblia kiadására. Némi javítási kísérletekre ebben a kiadásban is találunk; de e kísérletek sok gondot adtak *Misz-Tóthfalusi Kis Miklósnak*, aki a mindinkább érezhető

szükségen óhajtott segíteni akkor, midőn *Tofeus*, erdélyi püspök és mások kérelmének engedve, Amsterdamba utazott, hogy a biblia tervezett nyomtatásánál közreműködjék és „a tipographiára készüljön el.“ Épen 200 éve most, hogy a volt enyedi diák és a fogarasi mester sok félreértés és testi-lelki gyötrődés után a bibliát maga által készített betűkkel, saját költségén kinyomatta s a jansoniana biblia tévedéseit kiigazította. Nagy, korszakos munkát nem végzett ő sem; de az a hűség, amelylyel a Károli-biblia körül forgolódott s az a lelkiismeretesség, amelylyel a jansoniana biblia tévedéseit kiigazítani s a Károli nyelvét csinosítani iparkodott; főleg pedig nehéz küzdelmei s áldozatai . . . megérdemlik, hogy 200 év múlva is hálásan megemlegessük. De sem a Tóthfalusi nemes munkája, sem a *Bél Mátyás* (1714.), pozsonyi lelkész, sem a *Köleséri Sámuel* (1717.), *Pethe Ferenc* (1794.) s mások tisztos törekvései nem elégíthették ki egyeseknek, sőt az értelmiség nagyobb részének egy új biblia-fordítás iránt táplált s időnként meg-megújuló s erősödő vágyát, szomjúsását és méltán, mert a nevezett férfiak keze alatt Károli megmaradt továbbra is Károlinak s a szükség a felszines igazítások után csak alig-alig lett kisebbé.

Káldi György jezsuita, már 1626-ban hecsszan bírálja Károlit. („Oktató intés a szent biblia felől“ című s a biblia végére függesztett értekezésében) s eltekintve felekezeti álláspontjától s dogmatikus elfogultságától, sok igazat mond a Károli-fordítás gyöngéiről s nem csekély mértékben befolyt arra, hogy a protestánsok körében a javítási kísérletek ne szüneteljenek s az új fordítás kérdése szinte napikérdés maradjon. Éles, sőt szenvedélyes bírálatának hatása lehetett a *Váradibiblia* létesítésére, a gályarabok törekvésére (lásd Bod. P.!), sőt magára *Komáromi Csipkés György*, debreceni tanárra

is, ki 1675-ben már átadhatta a biblia új fordítását a debreceni egyháztanácsnak, az ő tiszteletreméltó patronusának.

Komáromi alapos tudós volt s a szentírás eredeti nyelvének mélységes ismerője. Írt zsidó grammatikát is („Schola hebraica.“ Trajectum, 1654.) s nyelvismerete meglátszik bibliáján, amely, tudvalevőleg, halála után nyomtatott ki; de akkor is utólérte a róm. katolikus egyház boszúja¹). Megégettétvén a Komáromi bibliája, (Kassa 1754. november 1.) maga ez az izgató körülmény is segíthette volna azt a Károli-biblián felülemelkedni; de egyfelől a megszokás ereje, másfelől a protestantismus e korbéli sorsa, egyaránt javára munkálkodtak a Károli alkotásának s maradt az továbbra is a hazai prot. egyház vulgatája, zsinati kényszer befolyása nélkül. De különben Komáromi nem is volt hivatva arra, hogy Károlit elfeledtesse. Minden eredetisége mellett is, ő is a Károli hatása alatt dolgozott s ennek körülíró modorát nem volt képes ellensúlyozni az ő betűhűsége; a Károli világosságával nem ért fel, főleg a közönség szemében, az ő héberes tömörsége s ebből folyó homályossága. Általában ő is, mint több elődje, nem egy egész írot fordított; nem a könyv s író szellemének hódolt, hanem a grammatika és szótár törvényeinek. Hiányzott fordításából az a kellék: az eredeti írók lelkének az a megelevenítő fuvallata, amely Károlival szemben új időszakot lett volna hivatva meg-

¹ A Komáromi-biblia nyomtatási évszáma 1685. Ez a szám azonban nem a nyomtatás évét, hanem Bod szerint a fordítás elvégzésének idejét (Sz. Bib. hist. 168. 1); Jankovics szerint készítése korát (Biblia t. i. sz. írás magyar fordításainak öt példái. Pest, 1834.); Szinyei Gerzson szerint (Figyelme. 1875.) azon évet jelzi, melyen azt az örökösök átadták.

nyitni. De hiányzott a közönség is, egy korszakos mű illő méltánylására.

Amik Komáromi után történtek egy újabb biblia érdekében, azok mind tisztos kísérletek s jó is, hogy el nem maradtak; de részint, hogy csak töredékek voltak, vagy legfőlebb az új-szövetségre korlátozódtak; részint, hogy igazi irodalmi becsők Károlival szemben alig-alig volt: nem árthattak a Károli immár százados tekintélyének. *Torkos András Új-testamentoma* (Wittenberg, 1736.) és a *Bárány-Sartorius-féle Új-testamentom* (Lauban 1756.), érdekes momentumok ugyan a bibliafordítás történetében s a nyomukba lépőnek segítségére is lehetnek; de Károlival szemben csak arra valók, hogy növeljék az epekedést egy újabb Károli után. A Bárány-Sartorius-féle műnek van ugyan egy sajtóságos érdeme, t. i. Bibliái bevezetésbe illő előszavai s érdekes jegyzetei által útmutatóul szolgál egy szép cél felé, amelyet nem sokáig lehet már kicsinyelnünk. Igaz, reá is igaz, hogy — mint előljáró beszéde mondja — *a későbben nyílt szem az elsőnél többet lát és a magas ember vállán álló törpe a legnagyobb embernél messzebb ér.* A fordítók belátták, — s ez fő érdemök — hogy a bibliát igazán élvezni, még ha angyalok fordítanak is, csak úgy lehet, ha a szöveg kellő mennyiségű és minőségű jegyzetekkel megvilágosítatik.

Utánuk hosszú csend állott be a bibliafordítás terén; de ezalatt megizmosodott, megifjodott a nyelv; megnöttek a tudomány és ízlés igényei s mindinkább érezhetővé vált a Károli-fordítás elavultsága. Dr. *Ballagi Mór*, még mint izraelita, hogy hitsorsosait a magyar nyelvnek és a magyar hazának elpecsételje, már ezen az új magyar nyelven kezdte kiadni a Mózes-féle öt könyvet és az ezekkel több tekintetben összefüggő Josuát. 1840—42-ben megjelent műve öt az Akadémia tagjai

közé emelte, anélkül, hogy bitsorsosait sikerült volna felébresztenie és magyarrá tennie. Később egy értekezésében (Lásd: Nyelvtudományi közlemények III kötet és ugyanazt A Biblia, Tholuck August után Ballagi Mór. Pest, 1863.) maga állapítja meg fordítása becsét, összehasonlítva önmagát bibliafordító elődeivel, sőt kortársával, a róm. kath. *Tárkányival* is. Heltait, Káldyt, Komáromi Csipkést . . . mind többre becsüli Károlinál és saját munkáját — igen helyesen és jogosan — haladásnak kívánja tekinteni a mult idők munkásaival szemben. *Szándékom volt* — mondja ő (A biblia . . . 214. l.) — *hogy megmutassam, hol állunk és hogy töredékes jegyzeteimmel figyelmeztessenek arra, hogy Károli Gáspár biblia-fordítása, minden később tett igazítások után is, nem mondom a tudomány, de csak a közönséges élet legszerényebb igényeinek sem felel meg.* Ő mondja azt is (i. m. 215. l.), hogy a Károli-fordítás *továbbtartása pírónság nélkül nem lehető.*

A hazai protestáns egyház ezekre a kemény beszédekre sem ébredt fel, maradván továbbra is békés viszonyban Károlival. Egy ifjú zsidó tudós, *Bárány József*, a „Magyar Zsidó Szemle“ ez évi májusi füzetében kétségeket támasztott ugyan Ballagi tanulmányának mélyebb s maradandóbb értéke iránt; de abban egyetért vele, hogy „a Károli-fordítás a legtávolabbról sem felel meg azon követeléseknek, melyekkel a mai tudomány egy biblia-fordítással szemben felléphetne.“

Ballagi után *Kámori Sámuel*, pozsonyi ág. hitvallású (jelenleg már nyugalmazott) tanár tett fárasztó kísérletet a biblia-fordítás terén; átültetvén nemcsak az ó- és új-szövetséget (Szent biblia 1870.), hanem az apokrifus könyveket is (Ó-testamentomi apokrifus könyvek 1877.). Még fülünkbe zúgnak a fordítás által keltett vitának s illetőleg szóharcnak utóhangjai; tudjuk, hogy

a szerző túlságos önérzettel védelmezte műve értékét; de a nagyközönség nem sorakozott pártjára és nem dobta el Károliját a Kámori bibliájaért. Annyit azonban el kell ismernünk egész tisztelettel a Kámori alkotásáról, hogy az nevezetes bizonyíték marad nemcsak szerzője sajátos nyelvezete mellett, hanem ama sokszor és sokképen kifejezett kívánság mellett is, amely szerint a magyar biblia a változott idők igényeinek s a tudomány követeléseinek megfelelőleg valóban átalakítandó. Csak kissé tisztultabb nyelvérzéssel és kevesebb újíítási vágygyal s illetőleg keresettségre, újdonságra s választékoságra való törekvéssel is, arra lett volna hivatva Kámori, hogy jelentékeny nyomot hagyjon maga után a bibliafordítás történetében. Így, amint van, csak mintegy útjelöl a fordítónak s a meredélyekre és mélységekre figyelmeztet, amelyeket kerülnie kell.

Az egyre növekedő szükségérzetet a *Protestáns-Egylet* próbálta kielégíteni, biztatván előfizetőit, hogy kiadja könyvosztalék gyanánt az új biblia fordítását. Már kefelenyomatok is küldettek szét a megbízott vagy önként vállalkozó bírákhoz; de mindjárt az I-ső könyv első fejezeténél nem tudták megérteni egymás nyelvét s a fordító a kritika aggatolódzásai elől visszavonult. Így szólt legalább a hír. Az előfizetők sajnálták, hogy csalódtak, a Protestáns-Egylet vezeterei talán bosszankodtak egy kicsit; de végre is az új biblia a fiókban s illetőleg a tollban maradt, nem csekély hátrányára a Protestáns-Egylet nevének.

Majd az Angol biblia-társulat vette kezébe az ügyet s átdolgoztatta *Győry Vilmos* és *Menyhárt János* jőnevű tudósaink által az *új-szövetséget* (1878.). A kritika megpaskolta e vállalatot, a házaló biblia-árusok siettek a nyomtatott példányokon túladni, mi pedig erősebbek lettünk ezáltal is ama meggyőződésünkben,

hogy a biblia-fordítás kérdése sokoldalú megvitatás és temérdek előtanulmány után oldható meg csak marandóbb sikerrel. Györy és Menyhárt, bár többet mertek és tudtak, mint a Károli-biblia korábbi javítói, de a bibliai tudományok és a hazai nyelv fejlettségének mai fokozatán, épen azokat nem lehet már egyszerű foltozgatásokkal kielégíteni, akik hivatva vannak ítéletet mondani a próbálkozások felett.

E legújabb kísérlet tehát, ahelyett, hogy kielégíthette volna a hivatottak szomjúságát, inkább csak fokozta azt. Holdmezővásárhely derék lelkésze, *Szeremley Samu*, mint tudva van, már egészen a zsinat ajtajáig ment s ott zörgetett egy új biblia végett. Kérelme a conventhez utasított, amely bizonyosan nagyott lélegzett arra a hírre, hogy *Duka Tivadar* buzgalma folytán a biblia-társulat készül megajándékozni hazánkat az új bibliával; amely esetben a conventre csak egyike nehezül majd a kettős feladatnak, t. i., hogy *az új fordítás által minden jogos igény kielégíttessék; tehát az nyelvben igazán magyar, szellemben pedig igazán autentikus legyen.*

Ennyit feleletül az első kérdésre.

* * *

Ha a Károli-biblia kijavítására s fölcserelésére célzó, fennebb elsorolt tisztos kísérleteket elegendő bizonyítékul fogadjuk el egy újabb biblia előállításának valódi szükségessége mellett: akkor, mellözve a még mindig bőszámmal kínálkozó további érveket, nyugodtan térhetünk át a második kérdésre: *eleget dolgoztunk-e már előre, hogy a munkához már most hozzájoghatalunk?*

E kérdésre aszerint lehet a felelet többé vagy kevésbbé kedvező, amint kisebb vagy nagyobb igényeket formálunk a reménybeli új biblia iránt.

Mi sem könnyebb egy szorgalmas és valódi szak-

embernek, mint jobban fordítani Károlinál s ha csak azt tűznők ki célul, hogy az új biblia legyen ment a vizsolyi fordítás nagy hibáitól, úgy hamar készen lehetünk; úgy az eddigi kísérletek, kifogások és bírálatok nyomán is jó munkát végezhetünk. De nem ez a cél! Mikor egy 300 éves szép multú művet akarunk kiérdemelt nyugalomba helyezni s mikor szembe akarunk szállni 300 éves megszokással és az ezerekre ráöregedett tisztelettel: akkor ilyen kicsiny mértékkel nem mérhetünk, akkor ilyen keveset nem akarhatunk! Az a cél, azt akarjuk — úgy hisszük — hogy Károli ne csak helyettesítve, hanem teljesen nélkülözhető legyen. *Az a cél, hogy absolut becsű mű által tegyük a vizsolyi bibliát s ahoz fűződő emlékeinket elfeledhetővé.* A hazai protestáns egyház bizonyára önmagát és Károliját becsüli meg elsősorban, midőn ilyen mértéket állít az új törekvés elé.

De ilyen akaratra kötelez bennünket maga a *Biblia-társulat* vállalkozása is s bizonyosan ilyen mérték lebeg ama nemes férfiú lelke előtt is, akitől a kezdeményezés ered. A Biblia-társulat iránt örök hála van vagyunk már idáig is lekötelezve; megvárhatja tehát tőlünk, hogy kölcsön fejében nem visszük be kétes és rövid életű vállalatba s ha talán nem tudnánk is 300 évre szóló művet alkotni, legalább alkotunk olyat, amely a mai izlést és tudományt kielégíti, s amelyet a jövődőségtől megszégyenleni nem leend okunk.

Ha ez s ilyen a cél, akkor bátran mondhatjuk, hogy *még nem dolgoztunk eleget.* Ehez nagy tervekre, sokak jóakarató s egy lélek által áthatott szorgalmára és hatalmas közszellemre van szükségünk, amely a kevés hivatottaknak ösztönt adjon s azokat apró kérdésekben lelkesedve gyámolítsa.

A közszellemet, a közérdekeltséget megteremtteni, ez az első lépés a nagy cél felé. E végből közérzetté

kell emelni egy új biblia szükségét; meg kell győzni a hazai protestantismus intelligentiáját s ebben különösen az oltár szolgálait afelől, hogy az új biblia kérdése sem nem egyesek személyes kérdése, sem nem a Biblia-társulat anyagi érdeke; hanem a *hazai protestantismus becsületkérdése*. Ha ez a meggyőződés sikerül, a biblia abszolút bece felől többé nem kételkedhetünk.

Egyik kísérlete — mint a hosszú tapasztalás bizonyítja — könnyen eshetik a hibás alapterv, a hiányos izlés vagy épen a tervtelenség áldozatává. Olyan előkelő tudós is, mint Komáromi Cs. György s olyan nagy önérzetű nyelvész is, mint Kámori, épen mert túlnyomóan egyéni hajlamok által vezéreltetett... tévedésből tévedésbe esett s a temérdek fogyatkozással megterakott vizsolyi bibliát nem volt képes csak igen szűk körben sem legyőzni. Maga a „Protestáns egyesület“ is, amely pedig már nem egyes ember volt és körültekintéssel fogott a vállalathoz, ez sem tudott diadalra jutni tervével s kérdés, ha bibliáját sikerül vala kiadnia, dicsekedhetett volna-e a közrészvét és közelismerés szerencsésével...? Aligha! Hiszen ott állt vele szemben az első pillanattól kezdve az ellenvéleményűek féltékenysége, akiknek nagy előnyük volt kétségtelenül, hogy a hivatalos egyház nevében intézhették kifogásaikat.

De Wette, Sachs, Ewald s mások bibliái, sok elismerést arattak német testvéreink között; de Lutherrel versenyezni ők sem voltak elegendően szerencsések. Mit tett tehát a német protestantismus? Érezvén azt, hogy a Luther-bibliát minden classicus jelleme mellett is, erősen megviselte a haladó idő, felszólítá az egyetemek theologiai facultásait, a különböző országok egyházi főhatóságait, sőt a különböző bibliaterjesztőtársulatokat is, tervek készítésére, vélemények formulálására... és lassú lépésben, mindeneket jól megfon-

tolva, haladt előre a bibliafordítás kényes kérdésében. Így tettek angol testvéreink is épen a legközelebbi multban.

Pedig mily óriási különbség van a német vagy angol és a magyar biblia-fordító helyzete között!! Egész könyvtárak állanak rendelkezésükre a biblia különböző fordításaiból s a bibliáról írott különbnél-különb művekből. Alig van szó a bibliában, amelynek értéke felől már német vagy angol írók ne írtak és ne vitáztak volna. Homályos kifejezések felett százan igyekeztek közülök fényt deríteni; kétes írók szellemét ezerféleképen világitották meg pro et contra s annak, aki például Luthert feledtetni akarja, csak egy szemernyi kell abból a drága istenadományból, amelyet hivatottságnak, ihlettségnek nevezünk . . . és a nagy nyomokon könnyen siklik előre, a majdnem kiapadhatatlan siker reménységével.

De nem így ám nálunk! Nekünk — fájdalom — nincsen bibliai irodalmunk; ami csekély van, azon is meglátszik nagyon a külföld nyomása, az idegen hatás. Biblia-fordítóink s vitáiróink voltak szép számmal; a velök való ismeretség bizonyosan nem válik egy újabb biblia-fordító hátrányára: de ennyi előmunka egy olyan nagy vállalathoz, mint aminőnek az új bibliát mi képzeljük, igen csekély; még alapnak is gyöngé. A bibliai irodalomnak épen azon ágában vagyunk különösen elmaradva, amely a fordítót leginkább volna hivatva kalauzolni s ez is egyik nagy oka lehet annak, hogy Károlival való viszonyunk olyan hosszú időn át maradt zavartalan. Ha akadtak volna nekünk is, mint a külföldieknek s ezek között főleg a franciáknak, hollandoknak s németeknek szövegkritikusaink és ha exegetáink ahelyett, hogy csupán a gyakorlati célokat szolgálták, igyekeztek volna mindinkább a mélyre hatolni: akkor ma kisebb fáradság mellett is nagyobb bizalommal foghat-

nánk a Duka szép eszméjének megtestesítéséhez. Dehát — valljuk be őszintén — mi még a tudományos theológiai irodalomban csak a fölszinen vagyunk.

Igaz, a külföldi irodalom "közkinccs"; a franciák, angolok, hollandok, németek kutatási vívmányai a mieink is, amennyiben azokat mi is felhasználhatjuk s részben fel is használtuk már. De a magyar biblia-fordításhoz a külföld bölcseségén kívül valami egyéb is kell. Kell p. o. töről metszett magyar nyelv; kellene sajátos magyar kifejezések; kellene egyes szavak, amelyekért a fordító, ha magára van hagyatva, hetekig nyugtalanzkodhatik; még akkor sem találja meg azokat. Kell egy jó adag a költészet nyelvéből; kell mélységes szeretet a bibliai írók iránt; lelkesültség a próféták, Jézus és az apostolok eszméiért és el nem lankadó türelem, hogy azok az eszmék hozzájok illő s azokat minden árnyalatukban kifejező ruhát nyerjenek. Kell egészen sajátos magyar hivatottság.

Ha a reformáció idejét élnők s volna nekünk is egy Lutherünk... a munkát ez az egy is elvégezhetné talán, főleg ha volna neki egy Melanchtona. Ma, így, amint vagyunk, olyan irodalom mellett, mint a miénk, csak húzamosabb előkészület, csak a közlekedés felébresztése és készséges segítése mellett lehet azt reménylenünk. *Sebestyén István*, volt pápai tanáron, *dr. Heiszler Józsefen*, *dr. Ballagi Móron* kívül alig van valaki, aki számbavehető munkát végzett nálunk az exegetikai irodalomban. Az első az ő *Messziológiájában*, a második a római, korinthis levelekről s a Jakab leveléről írott magyarázataiban; az utolsó az ő fönnebb idézett műveiben, exegetához illően igyekezett Károlitól való eltéréseit okadatolni s az ismertetett írók vagy iratok s illetőleg irat-töredékek szellemébe behatolni. Ide tartozik még *Menyhárt* a Pásztori levelek magyarázatával. Ámde párt-

fogás hiányában ők is elnémultak; nyomukba lépni már egyes ember nem is igen próbált, sőt magának a „Protestáns egyesületnek“ is nagy áldozataiba került egyes exegetikai jellegű művek kinyomatása. A sajnos főleg az, hogy ezek az áldozatok sem tárták méltánylókra s a kísérletek nem keltettek óhajtott hatást; bibliai tudományosságunk még ezután sem haladt előre. Úgy tetszik, mintha hiányoznék nálunk az érzék a bibliai titkok fejtegetéséhez s a biblia egyes helyeire borult homályosság eloszlatására. Pedig enélkül nincs kilátásunk abszolút becsű új bibliára.

Fel kell tehát ráznunk a hazai protestantismus intelligens részét s azok között főleg az oltár szolgálit. Sokan vannak közöttük, akik elégedetlenek Károlival; sőt bátorságot vesznek időnként maguknak egy-egy kifejezést kisimítani, egy elévült szó helyett másat illeszteni a textusba. Hát tegyenek valamivel többet! Töprengjenek, küzködjének az új biblia dicsőségeért húzamosabban s az eredményt közöljék a sajtóban, hogy eszemecsere álljon elő és tisztúljon a köd. Ezer meg ezer kényes helye van a bibliának, amelyekre alkalmas szót találni nehéz. „Több szem többet lát.“ Egyes ember sokat tévedhet — mint a példák bizonyítják — jó szándékkal is; összevetett vállakkal kell azért a közös érdekét előbbre segítenünk! A kiválóan hívatottak jelöljék meg a vizsgálódás irányát, vessék fel egymásután a megvitatandó kérdéseket; tűzzék ki a biblia legkényesebb pontjait s kérjenek mintegy felvilágosítást az egyház értelmiségétől: a sajtó mozogjon, lelkesüljön és lelkesítsen!

Maga dr. Ballagi Mór mondá, említett akadémiai értekezésének záradékában, hogy az ő észrevételei is *csak történelmi bevezetésül akarnak szolgálni, egy netalán valaki által később készítendő biblia-forrási körülmé-*

nyes theoriához. Ő maga — a leghivatottabbak egyike — állítá magáról, hogy „az a mező, amelyet ama theoria megalkotása végett be kellett volna járnia, sokkal rengetegebb, semhogy azt az ő parányi ereje megbírná.“ Révész Imre, a hatalmas ellenfél, igazat adott e tekintetben Ballaginak; ami szintén nem közönséges erősség azon kívánságunk mellett, hogy az új biblia dicsőségeért közös erővel kell síkra lépniünk s a legcsekélyebb figyelmeztetést és útbaigazítást is tisztelnünk kell.

Csak ha aztán jól elkészültünk; csak ha már minden arra hivatottat bevontunk a vállalat iránt való lelkesedés gyűrűjébe, akkor fogjunk hozzá, akkor fogjanak a megbízandók a Károli-biblia reformálásához. *A hazai protestáns tudósok becsülete legyen hozzákötve az új bibliához!*

A TANÁRI HIVATÁS NEHEZEBB FELE.

A tanterv, a tankönyv, a fegyelmi rendszabály, a tanfelügyelő, tankerületi főigazgató, miniszteri küldött, ha legjobbak, ha leghivatottabbak is, még nem képesek kitűnő iskolát létesíteni. Ehez mindenekfelett tanár kell és pedig olyan, akinek diplomája a szívbe van beírva, aki nem élösködni akar a hivatalban, hanem hatni, alkotni, gyarapítani; hogy a haza — mint a költő lelke álmodta — fényre derüljön.

Ez volt meggyőződésünk mindig s épen ezért tűnődve és aggódva néztük s olvastuk azt a tavaszi záporként omló sokféle rendszabályt és utasítást, amely felülről, reform címen, hull iskoláinkra. Fájt nekünk, hogy azok szükségeseknek tekintettek.

Most már a hosszú esőzés vége felé jár. Legalább azt sejtjük abból a tavaszi mennydörgésszerű legújabb szabályrendeletből, amelyet a vallás- és közoktatásügyi minisztérium a kerületi főigazgatóságokhoz legközelebb intézett s amely így hangzik: *„Több oldalról merült fel panasz atekintetben, hogy némely tanártestületek az ifjúság felett, amidőn az testületileg, például istentiszteleten vagy más alkalommal is nagyobb számban jelen meg, nem gyakorolják a kellő felügyeletet, sőt, hogy némely tanárok egészen kivonják magokat a felügyelői kötelesség alól. Felhívom Címed, utasítsa a hatósága alatt álló összes középiskolák tanártestületeit, hogy minden alkalommal, midőn a tanuló ifjúság nagyobb számban s különösen midőn kötelességből jelenik*

meg valahol, a szükséges felügyeletről gondoskodják és pedig a dolog fontossága szerint vagy az egész tanári testület legyen jelen, különösen, midőn a megjelenés példaadással is jár, vagy a felügyelet oly mérvű legyen, hogy az ifjúság kellő szemmeltartása lehetségessé váljék. Ha Címed a tanári testületek által megállapítandó módot és mértéket, melyet Címednek fölterjeszteni tartoznak, elegendőnek nem találná, mindannyiszor saját hatáskörében állapítsa meg, az illető tanintézet viszonyai szerint, a felügyeleti szabályzatot és örködjék szigorúan afelett, hogy a tanárok minden kivétel nélkül, e nevelői tisztüknek kellőleg megfeleljenek.“

Mélyen megdöbbenve olvastuk e rendeletet és mégis, ha ily kicsinyek nem volnánk, mint vagyunk, gratulálnánk érte az illető minisztériumnak, aki kezd és mer végre rátalálni a szeg fejére. Ilyesmit vártunk mi — *ha már egyszer szabályok váltak szükségessé — a középiskolák és mindenfajta iskolák egyik legfőbb arany szabályaúl.*

Mert való — szomorú való az — hogy főleg az újabb szabású tanárok között sokan vannak, akik állásuk nevelői hivatása iránt érzéketlenek; akik búvárkodni, tanítani, sőt jó haszon reményében könyvet írni is készek és hivatottak; de a tantermen kívül nem tartják magukénak, reájok tartozóknak a növendékeket. Elejtik tehát a *tanári hivatás nehezebb felét.*

Azok a tapasztalatok, amelyeken a kérdéses miniszteri rendelet alapszik, bizonyára az állam által fentartott iskolákban vonattak el s a rendelet is azokra szól. Mi ezúttal még nem is vesszük magunkra s ha mégis hajlandók vagyunk üdvözölni, annak oka az, mert a középiskolák tanárait ma az állam képezi már a felekezetek számára is, s közel az idő, midőn az új emberek nálunk is többségben lesznek s velök együtt — esetleg

— az állami iskolákban tapasztalt bajok is sajátunkká válhatnak.

Eddigelé — mikor a túlsó oldalról kígyót, békát kiáltottak reánk s mindent megpróbáltak, hogy compromittáltassunk a közvélemény előtt — úgy éreztük, hogy, ha sok tekintetben nem mérközhettünk is az állam által berendezett intézetekkel, egyben mindenesetre felettök állunk, s ez épen *tanáraink nevelői tapintata s e nehezebb hivatásuk szolgálatában tanusított hűsége és készsége volt*. És ez az egy, fényesen kipótolt sok apró hiányt. Gondjok volt tanárainknak, hogy szülők hiányában szülők legyenek, s ha nem fényeleghettek épületekkel, a tantermek berendezett voltával s ha nem ragyoghattak világfiakként; de volt szívök a tanulók sorsa, helyzete iránt, s figyelmök arra, hogy a *belső ember* érzelmeivel, a szülők szeretetével forduljanak növeltjeikhez s ne tekintsék fáradságnak s tühretetlen robotnak templomba járni velök s leszállni hozzájuk hajlékaikba, sőt szétekinteni még a növendékek holmija között is.

Ma már ezek az aranyidők kezdenek tőlünk is elsietni. A tanári hivatalt sokan méltóságnak tekintik és nem szolgáságnak; hivatalnak és nem hivatásnak. A növendék gondja, baja, vallásossága, házi s társadalmi magaviselete csak keveseket érdekel, s jó ha ezek aztán ki nem gúnyoltnak. Az állami minta, mint minden egyébben, úgy ebben is követőkre talál. Fájdalom, de igaz! Kezdünk sokat adni mi is a látszatra, a csengetyűszóra, a másodpercekre kiható pontosságra. Szigorúan megtartjuk a törvény által szép számban reánk rótt tanórákat; de amint ezeket lemorzsoltuk, kivetjük fejünk-ből az iskola és növendékek gondját s áldozik kiki közülünk a maga istencinek; a növendék pedig élvezzi a zavartalan szabadságot, vagyis hányódik-vetődik a fejletlen ösztönök szelei között.

Minden tisztelet az irigylésre méltó, de sokszor kicsinyelt kivételeknek; azoknak, kiket a modern áramlat el nem sodort; akik — fiatalon bár — a régi iskola hívei a halálig. Mert vannak, még ma többen vannak ilyenek is; de félnünk lehet a terjedni kezdő vészes divattól, s éppen azért szívesen üdvözöljük a miniszteri rendszabályt, amely hivatva van e pusztító szél forgását még idejekorán bedugni. *Az ilyen példaadás leginkább is illik az államhatalom képviselőjéhez, akinek szava messze hangzik.*

De mi azt hisszük, hogy még e rendszabály, ez a kemény ítélet sem lesz elegendő a létező baj orvoslására. A tanári testületek — ott, ahol szükség van rá — kétségtelenül meg fogják tenni a lehetőséget avégett, hogy közelebb simúljanak a növendékhez, s hogy valamennyire nevelők is legyenek és nemcsak tanítók. Ha meg nem tennék, majd megteszi a tankerületi főigazgató s ez lesz aztán a keserű és megalázó ítélet a tanári kar hivatottsága ellen. Lesznek — szinte halljuk — kifogások, mentegetőzések; a gregarius tanár hivatkozni fog az osztálytanárra; ez az igazgatóra, akinek kezében van a felügyelet joga, hatalma. És az állami intézetekben nem is éppen ok nélkül; mert ott az igazgató csakugyan elnyelte az egyesek jogainak nagy részét, akik aztán az elvesztett jogokért jónak látták a jogokkal járó köteleességekből is átengedni az igazgatónak. Hol az igazgató minden, igen természetes, ha a közönséges tanár csak annyi óhajt lenni, amennyivé éppen multhatatlanul lennie kell. Ezért borzadtunk mindig az állandó igazgatóság gondolatától, bizonyos kiválóan fontos jogoknak egy személyben hosszú időre való összpontosításától. Sőt borzadtunk még most is; mert a rendszabály által panaszolt baj egyik okának éppen azt tartjuk. *Megosztott jogokat, megosztott felelősséget vélünk célravezetőnek az iskolák igazgatásában és a növendékek vezetésében s*

felügyeletében. Enélkül csak kényszerített javulás fog beállani, csak erőszakolt lesz az egyesek megváltozása s épen ezért jóformán eredménytelen is.

Ha pedig ez nem következhetnék be, talán a bureaucratismus, talán más igen fontosnak képzelt okok miatt: akkor — hogy a baj gyökeresen kiirtassék — *meg kell változtatni a tanárképzés mai divatját s úgy kell előkészíteni a leendő tanárokat, hogy azok hivatásuk nehezebb fele iránt is kifejtett érzékekkel birjanak. E célra pedig, legalább a mi hitünk szerint, a nagyvárosi tanárképzés nem alkalmas.*

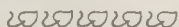
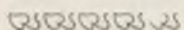
Abban az örökös zsidongásban, abban a vásári élethen, amivel csak a mi fővárosunkban is találkozunk, elvész a tanár és a tanítvány egymásra nézve *az iskolán kívül.* A nevelői hatás szinte lehetetlen. A tanárképző-intézet növendéke megtanulja vagy legalább feljegyzi szépen az elméletet; talán le is tudná rajzolni a tanárt az ő eszményiségében. Ő is, az elmélet hirdetője is, abban a meggyőződésben élnek, hogy a legjobbat cselekedték s a legüdvösebbet tanulták. A gyakorlati életben azonban az elvek a papíroson maradnak: mert hát gondol-e arra a tanárképezde tanára, hogy ő még példával is megpróbálja ránövelni tanítványait a gyakorlati életre. . . ? Templomról, istenitiszteletről ki beszélne egy nagy városban, ahol annyi más élvezet kínálkozik? Tanár és tanítvány fegyelmezhetik-e ott egymást ilyen tekintetekben? Aligha! Aki pedig — hogy úgy mondjuk — meg nem szokta elég korán ily irányban is a példaadás terhét, az kiveti azt nyakából és él egyoldalúlag a maga jónak képzelt módja szerint és nem érez semmi lelkiismereti nyughatatlanságot. Szívesen elismerjük a nagyvárosok sokféle előnyét; de világpolgáriás jellemüknél fogva nem arra valók, hogy tanárokat képezzenek.

Midőn ezért elítélhivalót talál a miniszter a maga

tanáraiban, s lehetségesnek véli, hogy még a tanár-testületek sem fognak eléggé gyökeresen intézkedni a baj megszüntetése végett: jó lesz ha végigbírálja a baj indító okait s a tanár-képezdének már sokak által kívánatosnak ismert reformját megkísérli.

Különösen kisvárosok számára ne akarna a fővárosban képezni tanárokat; mert más ott és itt a levegő, más a szív, mások az igények. Itt szerénység és alázatosság ruhájába öltözködött emberek hathatnak üdvösen csupán; amott beválhatnak a világpolgárok is. Itt mesterekre van szükség; amott győzhet a puszta tudomány is. Itt örökösen látjuk egymást és megbíráljuk egymás tetteit; amott hidegen és észrevétlenül járhat el egymás mellett tanár és tanítvány. Itt felelősök vagyunk minden lépésünkért; amott elég lehet a tanórak pontos megtartása is. Ott elvégezheti a felügyeletet maga az igazgató is; itt mindnyájunknak felügyelőnek kell lennünk, különben „Róma ledől és rabigába görnyed.“

„Ha Isten csakugyan ki akarná tüntetni az embert a többi teremtmények között: akkor a tanítói pályára egészen külön lényeket teremtene.“ Így fakadt ki valamikor egy megkeseredett szívű szüle, akinek gyermeke — a felügyelet hiánya miatt — lejtőre jutott. De mert „az Isten nem személyválogató,“ tehát az államhatalomnak s általában az iskolafentartó testületeknek kell úgy intézkedniök, hogy a tanárban a szükséges különlegesség feltaláltassék, hogy az ne csak tanár, hanem nevelő is legyen és „fényljk az ő világossága.“

KÜLFÖLDI STIPENDIUMAINK.

(A CONVENT FIGYELMÉBE !)

A 16. és 17. század protestáns papjai között egész hatalmas legio volt a tudósok száma. Amit nem adhattak meg a hazai tanintézetek, azt megszerezték odakünn, ahová a nagyok híre és a tudvágy vonta őket, s az itthoni gazdagok támogató keze segítette. Széles látkörrel, a tudomány szerelmével tértek haza, s itthon új időszakot hoztak létre a nemzeti művelődés történetében.

Az a belső viszony, amely a mondott időkben a külföld és hazai protestantismus között létezett, s amelynek erősödése mindkét félre ugyanazon szempontból volt kívánatos, azáltal pecsételtetett meg, hogy úgy a hazai intézeteknél, mint a külföldön bizonyos stipendiumok keletkeztek, a melyek szárnyaivá lettek a szegény, de kitűnőnek ismert ifjak tudvágyának hosszú időre.

Midőn azonban a külföldi szabadabb szellem nagy hullámokat kezdett vetni, itthon gondoskodott az államfelsőség arról, hogy ifjaink a stipendiumokat ne használhassák, s a külföldi szellemmel, legalább közvetlen érülközés folytán, meg ne ismerkedjenek. Ez az absolutistikus óvatosság idézte elő azt a szerencsétlenséget, hogy odakünn kezdtek rólunk megfélemezni, stipendiumaink gyümölcstelen tőkéknek tekintetvén, azokat más célokra használták fel, s a korábban még tiszteletreméltó magyar nevet kezdte belepni a külföld szemében a rozsdá és penész. Maga a hazai absolutismus is segített rajta, hogy régi jó hírnevünk devalváltassék s összes dicsőségünk ne terjedjen túl a pusztákon, azok csikóin, betyárain és cigányainkon.

Majd újra fordult a világ, s nekünk is út nyílt az idegenbe. Csakhogy ez időre már künn is, benn is megszűnt a latin nyelv uralma, s ifjaiknak — ha túl akartak menni a hazán — a szegénység mellett a német vagy valamely más nagyhatalom nyelvével is birkozniok kellett. A nyelv azonban kisebb akadály volt a szegénységnél, amelyet tudvágygal bajosabb legyőzni, mint a tudatlanságot. A szegénység legyőzésén pedig nem igen munkálkodhattak közre tanintézeteink sem, amennyiben a változott viszonyok között a lelkes alapítók elfeledték külföldre szóló stipendiumok alapítása által ápolni a jövőt. Úgy tudom, hogy összes ev. ref. tanintézeteink külföldre szóló stipendiumai csekélységek a szükséghez és ahoz az eredményhez képest, amely a külföldre járó ifjak által ev. ref. egyházunk egyetemére háramolhatik.

A sárospataki főiskolának van például: *egyetlenegy* külföldre szóló stipendiuma, az u. n. „*Barcianum*,” melynek kamatja évente 126 frt. Legyen áldva ezért is az alapító emlékezete! A debreceni, budapesti, nagyenyedi főiskolák talán elébb állanak e tekintetben; de azok előljárói is sokszor érezték már magokat szegényeknek, midőn 20—40 végzett ifjú közül nem volt módjukban 2—3-nál többet a további bűvárkodás útjára elindítani. Pedig a vállalkozásra kész lelkek száma ott is, mint nálunk, okvetlenül nagyobb az alapítványok kicsiny számánál.

Van — igaz — külföldön még egy pár egyetem, amely a magyar ifjak számára alapított stipendiumokat nem használta fel, s az, aki eléggé élelmes, ki is igazíthatja magának az ilyen jótétéményt; de még az ilyen ösztöndijakkal együtt is édes-kevés az, amire szemét vetheti a szakiskola porát lerázni készülő növendék. Évenként 4—8 ifjú megy legfőlebb külföldre ev. ref. iskoláink végzett növendékei közül! Oly csekély

szám, — pedig ennyire sem igen rug az évi átalány — hogy igazán gondolkozóba kell esnünk az iskolafentartók *egykedvűségén*, amelylyel kitűnően végzett növendékeikkel szemben viselkednek!

No de ne nevezzük *egykedvűségnek* a mulasztás okát, hanem mondjuk no szebben: *szegénységnek*. Mert igaz, igen igaz, hogy szegények vagyunk. Az oktatásügy sokféle reformja temérdek pénzünkbe került, s míg igyekeztünk azon, hogy helyünket a nemzeti művelődés egyre fokozódó versenyében megtarthassuk, nem volt időnk s tehetségünk arra, hogy időről-időre támadt veszteségeinket felszámíthassuk s a hiányokat fedezhessük. Iskolánk becsületét akarván védelmezni és megmenteni, nem törődhetünk eléggé a jövőnek messzebb időre szóló munkálásával, s azok is, akiket jó szerencsések és nemes szívűk *alapítványozókká* tehetett, inkább az egyház és iskola kézzelfogható szükségleteire gondoltak, nem pedig a jövőre s annak építésére. Magok a fentartó testületek is jobban elfoglalták magokat a jelen bajaival, semhogy az iskolán túleső önképzés elősegítése eszközbe juthatott volna, s erre irányozhatták volna a jószívű adakozók figyelmét.

Pedig a változott viszonyok is utalhatták volna őket erre, amelyek különösen végzett növendékeinknek váltak kiválóbban ellenségeivé. Régebben ugyanis a szoros értelemben vett szaktanfolyam elvégzése után, nem úztuk ki diákjainkat az élet bizonytalanságai közé. Egy részök itt várta az *academica rectoriát*, másik részök pedig törte magát, tanult, tanulmányozott, hogy a *primariusi kar* szellemi aristokratái közé bejuthasson, s magának irigyelt állást vívjon ki. Mint tudva van, ma már a gimnáziumok újabb szervezése következtében a *primariusi intézmény*, ez az egészen sajátos protestáns *tanárképezde*, megszűnt; a tanítóképző-intézetek pedig

eltemették az *academica rectoriát*, holott legalább a jókra nézve bizonyára ez is jelentékenyen befolyt a szellem fejlődésére. A tanítás által való tanulás ugyanis mindig a legbiztosabb ismeretekre vezérel, s még az a jó oldala is megvan, hogy méltányossá is lesz a tanítás nehéz terheit emelők iránt.

A dolgok természetes rendje szerint az ifjuságnak eme veszteségeit kárpótolni kellett volna, lehetőleg azonnal. Azonban évek tünnek, évek múlnak, s még ma is alig tettünk valamit a kárpótlás végett; pedig a mélyebben szemlélő már is tapasztalhatja, hogy csak ama két nevezetes előny elvesztése is látható nyomokat hagyott maga után papságunk egyetemén. Ritkább — hogy nyiltan szóljunk — papjaink sorában ama kutatási vágy és az ezzel járó mélység, amelyek a régi primáriusokat előnyösen jellemezték. A könyvek szerelme, a könyvgyűjtés is primariusi erény volt. Túl az iskolán is elkísérték őket régi erényeik és súlyt kölcsönöztek a papság értékének. Az iskola falai között köztanítók gyanánt működven, megszerették az iskolát és annak feladatát. Igazán, bizonyos szellemi aristocratiát képeztek, mert múltjokban, régi nevökben, némi ösztönző erejük volt a további önképzésre. A rectoriák pedig még anyagi tekintetben is kívánatosak voltak, sokan a tanítói jövedelemből vetették meg boldogabb jövőjük alapját.

Most — ismételjük — szinte kiűzzük végzett diákjainkat az életbe, a bizonytalanságba, vagy jobb esetben a káplánság ingoványai közé; tehát *siettetjük ifjaink megérését, s épen ezért sokra nézve gyűlöletessé tesszük a tudományt*. A gyöngék, a középszerűek nem vesztenek így sem; de igen a jók s a legjobbak. Ezek nincsenek kárpótolva az elveszett primariusi intézmény és rectoriáért semmivel! Amivel kárpótolhatók volnának: a kül-

földi vagy külföldre szóló stipendiumok, ahelyett, hogy szaporodtak volna, megfogytak.

A jelen már kezdi érezni e többszörös veszteség hátrányait. Igen tehetséges ifjak csüggedt fővel és aggódó szívvel lépnek az életbe és zúgolódnak a szomorú kilátások miatt. Az ilyen hangulat pedig nem vezérel senkit a pieriai forrásokhoz, s jaj nekünk, ha a miénk közül azokból kevesen fognak meríteni!

Egyetemes conventünk megtette már, a veszteségek lehető fedezése végett, a legelső lépést. Feladataül tűzte ki, hogy a külföldi stipendiumokat kikutatja, s illetőleg kipuhatoltatja, s az elveszettek visszaszerzését megkísérli. Lapjainkban volt e kezdeményezésnek némi eredménye; de általában nem mutatkozik e kérdés körül olyan érdekeltség, mint aminőt mégérdemelne. Felhívjuk azért a conventnek sokképen elfoglalt figyelmét a külföldi stipendiumokra; mert sok jót várunk azok szaporodásától egyházunkra s iskoláinkra egyaránt, s illendőnek is tartjuk, hogy a múlt idők előnyeiből legalább annyi mentessék meg végzett növendékeink számára, amennyi a változott viszonyok között is megmenthető és üdvösen alkalmazható.

A stipendiumok kipuhatolását, s amennyire lehetséges újakkal való szaporítását, a papok és tanárok szellemi értékének emelése végett egyaránt óhajtanunk kell. De mert a convent mindent nem tehet: arra kell működnie az egyes iskolák előljáróinak, sőt az egyes protestánsoknak is, hogy az adakozók figyelmét, a nagyok, gazdagok áldozatkészségét elvégre erre a szükségletre is ráirányozzák, s újabb-újabb alapítványok által módot nyujtsanak a legjobbaknak arra, hogy egyházunknak dicsékvéses oszlopaivá fejlődhessenek.

Az új idők erős versenyében nekünk nem szabad a legelső sorából leszoríttatnunk. A világ most már

többet tud rólunk, mint csak nemrégén is. Országos kiállításunk által — úgy mondják — a nagy nemzetekhez emelkedtünk fel; országos törvény alapján felvergődtünk a főrendek közé... Ez utóbbit főleg a convent akarta így; akarja hát azt is, hogy leendő papjainkra nézve a magasabb kiképzés útja mind jobban jobban hozzáférhetővé legyen. Ha nincs protestáns tanárképezdénk, legyenek legalább bőszámú külföldi és külföldre segítő stipendiumaink.

TEREMTSÜNK KÜLFÖLDRE SZÓLÓ STIPENDIUMOKAT!

Hajdanában, mikor a latin nyelv a tudomány közös nyelve volt, minden becsvágyó diák a maga, egyháza és a tudomány iránt való kötelességének ismerte felkeresni a külföldi egyetemeket s odaülni egyik-másik nagynevű tudós lábaihoz és szívni annak ajkairól a bölcsességnek kibeszélhetetlen édességű mézét. Itthon pedig eltelt az öregek lelke boldogsággal és büszkeséggel, a mint meghozta a hír egyik-másik magyar ifjú kitüntetését s a protestáns egyház nem szűkölködött, szükség esetén, a harcosokban. A 16. és 17-ik századok magyar tudósain s protestáns theologusain végigtekinteni felemelő látvány ma is.

Dehát hol vette a magyar prot. egyház az anyagi erőt a külföldi élet terheihez? ! Fejedelmek, nagy uraink, versenyezve keltek a tudvágyó ifjak nemes törekvéseinek támogatására. *Köztudat volt, hogy a külföld látogatása szükséges s ez a köztudat főforrásává lett az anyagi erőnek.* Főiskoláink magok is úgy rendezkedtek be, hogy egyes növeltjeiknek a külföld látogatása hivatalos kötelességökké vált. Sárospatakon például a szénioroknak vetlenül külföldre kellett mennie, ha széniori évét eltöltötte, *különben pedig felelősségre vonta a kerület és — szégyenére a vonakodónak — széniori jövedelmének egy részét vissza kellett fizetnie!!*

Az eredmény az lett, hogy papságunk körében

mindig jelentékeny százalékot képeztek azok, akik megtudtak ülni a tudós könyvek felett, s akik nem sajnálták a tudományért a lámpa-olajat. Egy-egy tanári katedra megüresedése nem okozott fejtörő gondot a kerületek vezetőinek s az iskolák elöljáróinak; a pap-ság rendesen kiegészítette a hiányt. Csak lapozni kell a multak könyvében s nem egy-két példára akadunk hamarosan, a melyek a mellett bizonyítanak, hogy a papi katedrának a tanárral való felcserélése szerencse volt a tanintézetre s egy-egy ember kidőlte nem idézett elő rázkódást az intézetek életében.

Az idő azonban nagyot változott. Fejedelmek, főurak és főúri asszonyok vagy épen nem, vagy csak elvétve gondolnak újabban a protestáns egyház sorsának könnyítésére s jövőjének ilyen vagy amolyan alakulása miatt nem fáj a fejök gyakran még azoknak sem, akik őrálló helyekre emeltettek. Megszűnt a latin nyelv divata; de hát ez nem baj; ez inkább szerencse. Megszűntek az ugynevezett *academica promotiók*, amelyek pedig szintén sok jeles ifjú szárnyait segítették kibontani; megszűnt — s ez már komoly hiba! — a *széniorok ellenőrzése*, akik — bizony már régóta — vagy elköltik szép jövedelmöket itthon, vagy (ez is megtörtént s ez még a jobbik eset) tőkét gyűjtenek a jövőndő anyagi jóléthez; de arra még csak nem is gondolnak, hogy nekik — ha nem kényszerből, legalább a régiek nemes példájára — gyümölcsözővé kellene tenniök jövedelmöket, szellemi tőkéjük növelése által. *Külföldre menő szénior, ez ma nálunk a fehér hollók közé tartozik!!*

Úgy tetszik nekünk, mintha e ponton nem a fiatal embereket illetné a vád. Úgy tetszik, mintha szándékosan-e, nem-e: elfeledték volna a múltat s a szénior névvel összenőtt emlékeket azok, a kik felette állottak s állanak a szénioroknak. Bizonyos érdek vagy lágymeleg-

ség lehetett az oka, hogy a jónak bizonyított szokást szegre akasztottuk, holott annak folytonos fenntartása mellett évenként legalább egy-egy jórahalót ifjút nemesen kényszeríthettünk volna arra, hogy a pieriai forrásból mélyebben merítsen s a kerület szellemi súlyának növelésére esetleg igen jelentékenyen is befolyjon.

De hibáztunk egyébben is. Ott nevezetesen, hogy amit a változott viszonyokban veszítettünk, nem igyekeztünk kárpótolni célszerű intézkedések által. Bethle-
neket, Lorántffy Zsuzsánnákat stb. nem teremthetünk; de szegényebb világunkban is elég gazdagok lettünk volna arra *s azok vagyunk még ma is*, hogy egyes nagyok hiányában a kicsinyek összesített erejéből szerezzünk magunknak kárpótlást. A temérdek új és újabb bajok s szaporodó terhek között elfeledtünk egy olyan bajon segíteni, amelynek fennmaradása egyre jobban meglátszik szellemi életünkön. Mondjuk ki nyíltan, hogy ma, mikor fejlődésben van egész iskolai életünk, nemzeti műveltségünk . . . ma saját édes felekezetünk kebelében kevesebb az u. n. *tudós pap*, mint volt régen s műveltségünk — iskoláink berendezett volta mellett is — bizonyos felszínesség s felületesség hibájában szenved. Miért?! Mert a legtöbb, akit az iskola falain belől égett a tudás vágya, künn a lenyűgöző viszonyok között, átadja magát a boldog pihenésnek, mint valami hosszú útról érkezett vándor.

De ha megmaradna is a hajlam, nincs alkalom, eszköz, út, mód annak kielégítésére s fejlesztésére. Nincsenek magasabb igényeket kielégítő könyvtárak a parokhiákon; mert nincs elegendő tudás-vágy még ott sem, ahol az anyagiakban dúskálni lehet. Hajdan egy-egy meghalt papnak egész nagy s értékes könyvtára maradt s például a sárospataki diák, sőt a professor is szívesen sietett egy ilyen könyvtár elárverezésére. Ma ez

az eset már nem fordul elő; évek óta nem árvereztek Sárospatakon papi könyvtárakat!!

Dehát hogyan tartozik ez a dologra!? Csak úgy, hogy az ilyen elárverezettkönyvtárak néhai tulajdonosa legtöbbször a külföldön is járt papok köréből telt ki, akik itthon is, gyakran nyomasztó szegénység mellett is, hívek maradtak nemes szenvedélyökhöz s lelkökben a tudás olthatatlan szomjúságával föl tudtak emelkedni a nyűgöző viszonyok fölé.

Igaz, hogy már itthon is dús forrásai vannak a tudománynak. Egyetemeinken sokat meg lehet tanulni, amit eddig csak a külföld adhatott; de még emellett is, *főleg theologus emberre nézve* szükségesnek ítéljük a külföld látogatását: tehát szükségesnek a *külföldre szóló stipendiumokat* is. Az a jó oldala van a külföldnek a tanulni vágyó végzett ifjúra nézve, hogy távol a gyakran fejére növe viszonyoktól, nyugodtan élhet egy eszmének, egy iránynak s az itthon tanultakat mások nézeteihez mérve, önálló nézetre emelkedhetik s a kutatásra maradvány ösztöne támad. És ez elég fényes eredmény; megérdemli, hogy érette lelkesüljünk s ha kell áldozzunk is. Papságunk tudományos színvonala követeli, hogy áldozzunk is valósággal!!

Teremtsünk azért külföldre szóló stipendiumokat! Teremtsen mindenekelőtt a *tiszáninneri egyházkerület*; mert, ez idő szerint, aligha nem mi vagyunk a tekintetben az utolsók, vagy legfőlebb no: utolsó előttiék!

Az ember lelke belefájul, mikor látja, hogy 3—4 végzett ifjú milyen örömmel képezné magát tovább... és nincs módjában. Szegény maga, szegények pártolói s még nem is eléggé élelmesek a kínálkozó előnyök lefoglalására. Pedig milyen sok szép tőke vesz így el, a mihez hejh! beh jó volna a szorongató szükségben hozzá menekülni! Hányszor történt már meg, hogy

tanár-halál esetén félkészültségű, vagy épen csak frissében készülgető emberrel kellett megelégednie a kerületnek? Hányszor történt, hogy az új tanár szárnypróbálgatásait megérezte a tanuló ifjúság?! Hányszor történt, hogy későn eszmélődtünk s a 12-ik órában kaptuk elő egy-egy fiatal emberünket s láttuk el nagy fősvényen külföldi útravalóval?! Az meg épen alig-alig történt újabb időben, hogy szakképzett férfiakban válogathattunk volna . . .!!

Óh pedig, ha következetesen, évről-évre 2—3 ifjút küldhetünk vala ide vagy oda további önképzésre: mennyire másként állana a dolog! Lett volna eddig is és volna most is mindig jól elkészült emberünk több is, akik, ha a szükség úgy kívánja, legott beülnek egy-egy tanári katedrába vagy tevékeny szerepre vállalkoznak a kápláni és papi vizsgálatokon s tiszteletet szereznek mindenfelé a lelkési karnak.

A tiszáninneri egyházkerület érdemnek tekinti papválasztási szabályai szerint a külföldön járást; módot is kell azért nyújtania, hogy legkitünőbb diákjai ez érdemet megszerezhessék! A kerület látja hasznát!!

Nem új dolgot mondunk. A „Sárospataki Lapok“ mióta fennáll — egy vagy más alakban — évről-évre mozgatja ezt a kérdést, de még eddig csekély eredménnyel. Valamelyik igazgató egy karácsonyi pátensben is izgatott e tárgyban; de az ő izgatása is csak kiáltó szó maradt. Pedig a külföldön szerezhető stipendiumok — mint az eddigi kutatók bizonyítják — nem igen kecsegtetők; egy részöket épen a mi részvétlenségünk semmisítette meg; amennyiben t. i. megszoktuk azokat igénybe nem venni, miért is az érdekelt intézetek nagy okosan — más célokra használták fel azokat.

Az idő lelke komolyan int, hogy ezentúl éberebbek legyünk! Ellenfeleink a tudomány fegyvereivel próbálják

visszavívni az ő régi dicsőségöket. A kor követelözik s megvárja azoktól, akik lelkeket legeltetni vannak hivatva, hogy hivatásuktól minden tekintetben áthatottak legyenek! Siessünk azért s találjunk utat-módot külföldi stipendiumok alapítására. Kényszerítsük s ha kell: segítjük széniorainkat régi kötelezettségek teljesítésére s *teremtsünk tőkét!!* A kerület, a főiskola, egyes^o jómodú nagyok s mi a szegények is, áldozunk a nehéz idők dacára is, s ne nyugodjunk addig, míg erre a magas célra évenként legalább 1600—2000 frtot nem szentelhetünk. A kerület fejei kezdjék meg az izgatást! Lehet, hogy alapító is akad, még ebben az „adóprézes világban“ is. Akadhatnak egyházak is, amelyek anyagi jólétben élvén, ilyen célért készséggel áldoznának egy pár száz forintot. Csak meg kell próbálni; hirdetni kell a háztetőkről is, hogy mindenki hallja és tudja, hogy hol vagyunk leggyengébbek s hová kell a mielőbbi segély!! Ki tudja, mely egyházközség szülötte, mely család sarja lesz boldog egy ilyen alapítvány által?!

Lelkesedjék a fiatalság is; sőt áldozzék saját filléreiből az is, így mutatván meg, hogy igazán eped a tudomány után. Örömmel tudjuk, hogy a sárospataki ifjúság lapja bolygatja e tárgyat s nyughatatlankodik a létező állapotok felett. A tiszánineni kerület, mint szerető szüle, bizonyára nem dugja be füleit a kiáltó szó előtt!! Úgy legyen.

AZ ISKOLAI ÉV ELEJÉN.

Szeptember hóba jutottunk. Az iskolák csengetyűi megszólalnak s a néma falak csendjét felverik a muzsák előcsapatjai. Édes anyák könyezve ölelik gyermekeiket, édes apák komoly intelmekkel bocsátják útra fiaikat s lélekben együtt repülnek velök; róluk álmodnak, értök gyötrődnek napokig, hetekig. Hja! A szülei szeretet keményebb, mint a koporsó!

„Van-e jó helye; jól fog-e tanulni; nem jut-e rossz barátok hálójába?” Az iskola, a tanárok . . . ezek is mind fontra vettetnek; a szülei szívnek joga van aggódni gyermekeiért.

Bizony-bizony nehéz napok az iskolai év első napjai. Nemcsak a szülők, hanem az iskolafentartó testületek is aggódva néznek eléje. Hogyis ne! Hiszen *az iskolai év eleje egyúttal ítélet is az iskolák felett. . .*

A protestáns iskolákra különösen nehéz idők következnek az új esztendőben s ezek fentartói kétszeres aggodalommal hallják az év-nyitó csengetyűszót és várják a nagyközönség ítéletét.

Hogy ez az ítélet nem igen lesz kedvező, minden jel arra mutat. Miért? *Azért, mert a protestáns érzület lankadóban van!* Ki ezért a felelős, azt most nem igen keressük; de — fájdalommal valljuk — hogy úgy van.

Ime, mi történik?! . . . Kérdezd csak meg azt a könyező anyát, ki serdülő leányát útnak ereszti az idegenbe; kérdezd csak meg: hová bocsátja, kiknek gondjai alá küldi gyermekét? Azt fogod hallani, az x.

y. . . i zárdába. Te megbotránkozol s alig mered megkérdeni: miért? Attól tartasz, hogy a szüle a maga felség-jogára hivatkozik. . . Óh nem! Nem arra! Azt adja okúl, hogy a szomszéd földesúr, a szomszéd kálvinista pap, a szomszéd jegyző stb. leánya szintén oda megy. . . Aztán úgy halljuk — hogy ott nagyobb a felügyelet, szigorúbb a gond, több a simaság. . . Meg, ha már az ember költekezik, hát legalább mondhassa el, hogy a leánya nevelő-intézetben volt és nem holmi népiskolákban. Nos, ilyen a nagyközönség ítélete.

Dús jövedelmű püspökök, hogy a római kath. egyház újabbkori veszteségeit kiheverhesse, egész tervszerűen követnek el mindent, hogy a szülék szívét magukhoz csábítsák. Csak úgy nő a sok leánynevelő-intézet s különösen ott, ahol a protestantizmus az uralkodó elem. Palotákba járni, szegényes kálvinista iskolák helyett; fényt szívni, ragyogástól vakulni el . . . mily bódító és épenazért mily hatalmas eszközök az egyszerű, csillogás nélküli prot. iskolák ellen. Aztán azok a nyájas schwesterek! Óh mily bűbájosan tudják átölelni a gyöngesarjat; mily édes csókot nyomnak homlokára s mennyi bűverő van modorukban a szülőkkel szemben. . . Ki ne hódolna meg ennyi külső-belső vonzerő előtt? Hát a vizsgák, a névnapok, az ünnepek, a karácsonyfák s ki tudja mennyi más szemfényvesztés! . . . És a szegény prot. szüle boldognak érzi magát, hogy leányát apácák nevelik, káplánok oktatják, kanonokok, püspökök dicsérik s gyönyörrel hallja, tudja, hogy a kicsiny a schwesterek kedvence, hogy a főúr őt különbözteti meg, neki engedvén először megcsókolni az ő felszentelt kezét!! . . .

Én Istenem! hová sülyedtünk?! . . .

Hátha még megtekintjük azokat a zárdai tankönyveket, amelyek mind tömjén-illatot lehelnek; ha

tudjuk, hogy római kath. író szerint Bocskay, Bethlen, Rákóczy lázadók voltak s a mi reformátorainkat csak a buja gerjedelem készítette az egyedül idvezítő egyház elhagyására; ha továbbá elgondoljuk, hogy a zárdákban a nőiség eszményképei bizonyára nem a Lorántfy Zsuzsánnák; nem a Bornemisza Annák és Patócsy Zsófiák, hanem a Báthory Erzsébetek . . . óh ekkor elszorúl a szívünk és szomorú kérdőjelként állunk meg az új év küszöbén.

Hajdan egy gondos jó édes anya maga volt a leányának nevelő-intézete. Fonni, szőni, varrni, himezni megtanult a leány otthon. Jó erkölcsöt, tiszta érzést elsajátított az édes anyjától; főzni, sütni megianult az édes anyjától; vallásosan érezni, hitért, szent eszményért lelkesedni, azt is az édes anyjától tanulta meg. Ma az ilyen nevelésről már csak a regényekből tudunk. Ma már vinni kell a leányt a szülei háztól, hogy látköre táguljon, hogy idegen szokásokat lásson; mert ma az édes anya a divatnak és önmagának él. Ma nem ér rá a szüle arra, hogy szíve szeretnének tanítója s nem képes arra, hogy eszményképe legyen. . .

Minden tisztelet a csekély kivételeknek, de bizony az ilyenek a fehér hollók közé számíthatók.

Hát a fiúk nevelése; hát az apák gondolkozása: az talán dicséretesebb?! . . . Óh nem! Itt is temérdek a fogyatkozás; ezen a téren is lankadóban van a prot. érzület.

Prot. iskoláinkban régenten főúrak gyermekei is otthon érezték magukat. Kitűnő nevelők vezetése mellett, elég volt nekik a prot. gimnázium s a prot. akadémia. Vagy ha elég nem volt is, de kötelességöknek ismerték, hogy a prot. nyilvános intézeteknek növendékei legyenek s a prot. növendékekkel együtt növekedvén, a prot. érzület és gondolkodásmód s bizonyos prot. erkölcsök

elsajátítására alkalmuk legyen. Az alapjellemet a prot. iskolákban nyerték, ami irányadó volt aztán egész életükre s kiható volt a protestantizmus életére. A vész idején mindig biztosan számíthatóit a prot. egyház a maga iskolájában nevedekett főurakra.

Ma e tekintetben másként áll a világ szintén. A nagyvárosok s a nagyvilági igények elvonják főuraink gyermekeit iskoláinktól. És merre?! Fájdalom: legtöbb esetben ellenfeleink iskoláiba. Divat ma — szomorú divat! — a jezsuiták kezébe juttatni a nagy családok sarjait, olyforma okok miatt, mint a leányokat a zárdák falai közé. A világ gonosz — mondja a szüle — hát hadd tanuljon az ifjú is gonoszságot! A világ csalfa; a világ álarcot visel; hadd legyen csalfa s hadd viseljen álarcot az is, akié a világ. Egyenesség, őszinteség, igazságszeretet . . . ezek rosszul kamatozó tőkék a mai világban . . . nos, hát tanuljon a fiú a viláért; legyen világfi!! És megy és tanul! Az ősök hamvadó pora megmozdul a sírban; de nem érzi senki. A fiú nem tud nagyapja egyházi érdeméről semmit; a protestás egyház nagy pátronusainak fiait, unokáit a jezsuita atyák tanítják mosolyogni és hajlongani.

A kis urak aztán követik a nagyokat s a prot. iskolák maradnak a szegények iskolái s templomaink a szegények menedékhelyei.

Minden tisztelet a csekélyszámú kivételeknek, de bizony az ilyenek fehér hollóknak tekinthetők.

A lelkünk vérzik, ha tapasztaljuk világi férfaink roppant tájékozatlanságát, felületességét az egyházi és iskolai ügyek körül. *Fáy András* dicsekedve írja *Óramutatójában*, hogy ő hallgatta *Porkolábot*, a sárospataki theologiai tanárt s követelte, hogy theologusnak tekintessék. Ma kevesebb egyháziassággal is megelégednénk a *Fáy Andrásénál*; de azt is hiába keressük, hiába

óhajtjuk. A világ lelke ellenünk harcol s elhódítja tőlünk, intézményeinktől, templomainktól a világi elemet. Katholikus vagy állami és különösebben jezsuita mesterek kezéből miként is várhatnánk mi kedvezőbb eredményt?

Milyen más lehetne egyházunk képe fiainak régi hűsége mellett!! Milyen más lehetne egyházi irodalmunk, ha jó protestáns nevelésben részesült nagy uraink és urnőink együtt tudnának érezni a protestáns egyház és iskola munkásaival; ha gazdagságukból tudnának áldozni valamit a felekezet érdekeiért?! Milyen más lenne istenitiszteletünk, ha mi, szegények, énekünkben és imánkban összeolvadnánk azokkal, akiket az Isten fényes névvel és a földi ígézet minden eszközével megajándékozott!!

Ma restellik az előkelők a prot. egyszerűséget s félnek a prot. iskolák demokratizmusától, mert arisztokratábbak, mint voltak 48 előtt. S ez a félelem bizony nem a legutolsó oka iskoláinktól való tartózkodásuknak. . . E tekintetben osztozik velök az állam is s épen azért úgy irányozza az oktatás politikáját, hogy iskoláink körül egyre szűkebbre vonja a kört, s közelünkben felállított s gazdagon berendezett intézeteivel elédesgesse növendékeinket. Látszólag nemzeti és egyetemes érdekek vezetik törekvéseiben; a valóságban azonban a mi malmunkról veszi le a vizet s kezére játszik a katholicismusnak; mert az is, mint ez, uralkodni kíván a lelkek felett; hódolatot követel, szolgákat és nem fiaikat akarván kormányozni.

Vajha ne kicsinyelnők a bajt, mely fenyegetően nő! Vajha azok a világi nagyok, kiket még édes mieinknek mondhatunk, megpróbálnák az idők lelkének megfordítását! Vajha a női szívek odafent visszafordulnának az elhagyott oltárokhoz és támadnának újra *Lorántfy*

Zsuzsánnáink, Bornemisza Annáink és nyomaikon aztán a kisebbek is nemesebb s egyházunk és iskoláinkra nézve üdvösebb divatot utánoznának! Oh akkor szebben hangzanék az új évet megnyitó csengetyű; akkor boldogabban várnók kebleinkre a múzsafiakat s több reménnyel néznénk egyházunk s iskoláink jövődjére elé!!

* * *

Dehát nem vagyunk-e magunk is okai a protestáns érzület lankadásának és iskoláink lassú elnéptelenedésének!? Megteszünk-e minden lehető arra nézve, hogy intézeteinkben a jogos igények kielégíttessenek s az előkelők is otthonosságot találjanak!? Előljárók, tanítók, tanárok át vannak-e maguk is hatva a protestantismus szellemétől és feladatától?

Nem örömezt ülünk a vádlók székébe; de kénytelenek vagyunk bevallani, hogy *nem épen és nem egészen!* Arra, igenis, van gondunk, mert felülről is nyomtatunk, hogy tantermeink tágasak, szellősek legyenek s bennök a nevelés és oktatás eszközei ott lógnak a falon s egyebüitt. Azt is követeljük, követelik az iskolák ellenőrei is, hogy az ismeretek törvényes mennyisége iskolánkban közölve legyen; de — és itt a baj! — nem sokat törődünk azzal a lélekkel, amely az intézetekben fú; nem igen bánt tanítóink, tanáraink felekezetenélkülisége, protestáns érzületének hiánya. Általában kacérkodunk a szabadelvűséggel; mutogatjuk, hogy mi a szabadságra vagyunk elhíva s nem akarjuk észrevenni, hogy körülünk a felekezeti zárt sorokban rendezkedik s gyönyörködik abban, hogy mint mosódik el a mi határozott kharakterünk.

S még növeli a bajt az a körülmény, melyszerint hiúság-e vagy másnemű gyöngeség miatt, azok is, akik ismerik helyzetünket s a kerítéseink körül ólálkodó

veszedelmeket, azok is tartózkodnak az orvosszerek keresésétől s alkalmazásától. Előljáróink, akiken elsősorban fekszik a felelősség súlya, *nem akarnak protestánsoknak látszani a világ előtt*, hogy meg ne ítéltesenek; s épen ezért elnézik intézeteink felekezeti jellegének lassú elfakósodását. Pedig a világot átalakítani volna feladatunk s megalkuszunk a világ lelkével s nem merünk azzal harcra szállani. Szépek akarunk lenni mindenki előtt, s maholnap majd nem ismerünk önmagunkra. Országos nagy eszmék zászlói alá sietünk, s készek vagyunk azokért nagy áldozatokra is; de a saját zászlónk megrongyollik s nem törődünk kifoltozásával. Az egész világért lelkesedünk; de a saját házunkban kialszik az oltár tüze. Vajha csak a mi szemüvegünk volna fekete!!

Nézzünk meg például egy ünnepi istenitiszteletet. Előkelő urak és asszonyok is betekintenek a szegényes templomba, az egyszerű predikátor meghallgatására. Az ének felzendül; a szegény ember lelke csak úgy repül a zsoltár hangjain ég felé. Hát az úrifajta?! A férfi hallgat, vagy bírálva hordja szét tekintetét az egyszerű falakon és igénytelen gyülekezeten; az asszonya díszkötésű imakönyve fölé hajlik, s lehet, hogy áhitattal imádkozik, de az bizonyos, hogy nem érez s nem lelkesül együtt a gyülekezettel. Nem ő az oka; hiszen őt nem tanította senki arra, hogy hajdan *Lorántfy Zsuzsánna* maga is vallásos könyvet írt, s a multnak nem egy szép alakja szent kötelességének ismerte, a bibliafordítók és zsoltár-írók munkáját megédesíteni.

Nem lehetne-e odahatni a protestáns egyházak s tanintézetek előljáróinak, hogy a protestantismus érdekkörébe ezek a hatalmas elemek újra bevonassanak, s előkelő asszonyaink szívét, eszét, a protestantismus szelleme hajtsa és buzogtassa?!

Mert nagy baj az, ha a nagyok példája ilyen irányba tereli a kisebbeket. Divat-imádó korunkban az ilyen példa ragályosan hat, s maholnap megérhetjük, hogy a papnék és tanítónék is restelkedve fogják éneklésre nyitni ajkaikat. Imitt-amott már épen idáig vagyunk! Dehát mitévők legyünk?

E téren papjainknak kell a kezdeményezésre vállalkozniok; mert ők felelősök az iskola szellemeért s a gyülekezet minden-rendű és rangú tagja az ő pásztori gondjuk alá tartozik. Ha nem egészséges az iskola és gyülekezet szelleme, az az ő bűnök is egyszersmind és főképen az övék! A tanító talán gyarló protestáns? A papnak kell ezt észrevennie s az iskolát megváltania. A felsőbb körök hidegségét, idegenkedését is neki kell megtörnie a pásztori bölcseség gyémántkövével. A papi pásztorbotnak föl kell érnie a legmagasabb palotába is! Főúri, főasszonyi szíveket meghódítani s elméket felvilágosítani . . . ez a legfelségesebb papi missió, s aki nem érez magában az ilyen feladatra hivatást; vagy akit saját fogyatkozásai nem eresztenek ilyen magasba, az vesse el a pásztorbotot; mert az hű szolgálja nem lehet!

Minden szívhez megvan a megfelelő kulcs, s nem képzelhetjük, hogy nagyjaink, ha egyszer kellő tapintattal felvilágosíttatnának helyzetök s feladatuk nagysága s példaadásuk roppant hatása felől, nem képzelhetjük, mondjuk, hogy a protestantismus érdekében igen nagy áldozatokra is képesek ne lennének. Ahol a pap kevés, ott segítsen az esperes és püspök, s a szíveknek meg kell nyilniok s a pásztori gondnak fényes gyümölcsöket kell teremnie.

Ők vannak hivatva arra is, hogy — kihallgatván a szülők panaszát, ellesvén igényeiket, gondolataikat; — úgy hassanak, föltéve, hogy azok a panaszok s igények

jogosak — úgy hassanak, mondjuk, hogy iskoláink egyre több kívánalmat kielégítsenek, falainkon belől a nagyok és kicsinyek sarjai otthont találjanak.

Az út mindig nyitva van az iskolák előljáróihoz, s aki többre nézi a protestantismus feladatát a maga kicsinyes érdekeinél s talán megbántott hiúságánál, az, ahelyett, hogy az iskolákban kapott sebe miatt ellenségévé lenne, gyógyszerekről gondoskodik s ilyeneket ajánlani tartja kötelességének. *Az eszmét jobban kell szeretnünk, mint magunkat; az iskolákat jobban, mint gyermekeink gyarlóságait.* Ilyen irányú, ilyen jellemű közszellem ápolására szintén papjaink vannak hivatva. Ők a felsőbb tanintézeteknek is leghatalmasabb támogatói.

A tanár az iskola falai között, íróasztalánál könnyen félreismerheti a világot; s nincs módja, alkalma a közgondolkodás s még kevésbé a sporadikus vélemények kipuhatolására. Helyzetében rejlik, hogy félszeggé s egyoldalúvá lehet s mint ilyen keserőségeket okozhat és ellenségeket támaszthat. A pap, aki a nagyközönség szívében tartja kezét, aki ott jár-kél a nép-áradatban, s tudja s irányozza annak mozdulatait, ő az ő iskola iránt érzett szeretetével kiegyenesítheti az ilyenemű ferdeségeket is s üdvére munkálhat a protestantismusnak. Csak át kell hatva lennie attól a tudattól, hogy a protestáns iskolák az egyháznak életszüksége s erős protestáns egyházakat erős protestáns iskolák nélkül nem képzelhetünk. A templomi protestantismus nem pótolhatja az iskolai protestantismus hiányait, s nem, vagy csak igen ritkán teremthet új szívet és új elmét.

Ha aztán ilymódon a papság megadja iskoláinknak a hatalmas külső segílyt, megnyervén azok számára a szíveket: akkor a tanároknak nem marad egyéb teendőjük, mint híven szolgálni nem magát az iskolát,

hanem az általa képviselt eszmét, oly módon, hogy egy lélek által hajtatva, bizonyos magasztos közszellemben összeolvadva, hassanak és gyarapítsanak. *Enélkül a közszellem nélkül lehetnek kitűnő tanáraink; de nem lesznek kitűnő iskoláink!*

E kívánatos közszellem ápolásának jelentékeny eszközei lefelé a tankönyvek is. Vannak-e jó tankönyveink? A mi vérünk-e s a mi csontunk-e azok? Ez is nagy kérdés az iskolai év elején! És bizony nem felelhetünk rá nyugodtan. A gyors átalakulás — amelyet a felsőbbség parancsolt — megemésztette tankönyveink nagyobb részét, újak előállítására még — úgy látszik — nem volt elég idő s így történhetett aztán, hogy főiskoláink — főleg főgimnáziumaink — oly tankönyveket is befogadtak, amelyeknek szelleme ellen többrendbeli kifogásunk lehet. Anélkül, hogy példákat emlegetnénk, elég legyen kifejeznünk, hogy azokat sietni kell kiküszöbölni!! A tanári kar protestantismusa teremtsen új tankönyveket, amelyekből az igazság lelke szóljon s pártatlan szellem beszéljen.

Római katolikus atyánkfiai — mint iskolai értesítőik bizonyítják — borzadnak minden könyvtől, amelyet protestáns ember írt s úgy készítik tan- és olvasókönyveiket, hogy abból a római kath. egyház beszéljen a növendékekhez. Kivételesen, csak nagy szükségből idéznek — főleg népiskolai könyvekben — protestáns írókat vagy költőket. A zárdák Berzsenyit, Bajzát, Garait, Vörösmartyt, Czuczort, Tárkányit stb. tanítják. Tompa nem létezik azokra nézve; mert ő nemcsak protestáns, de még pap is volt. Aranyt, Petőfit magasabb fokon csak azért idézik, mert nem lehet kikerülniök. Ellensúly gyanánt azonban gondoskodnak arról, hogy a szentek seregestől dicsőíttessenek könyvekben s ezek katolikus ízűek és szagúak legyenek.

Távol legyen, hogy mi az elfogultságban követői legyünk római katolikus atyánkfiainak. Az igazság főlebb álló, mint a felekezeti érdek! De mégis tanulhatunk tőlük annyiban, hogy nagyobb figyelemmel legyünk önmagunkra, legalább ott, hol ezáltal sem az igazságnak, sem a közbékességnek nem árthatunk. Ha a túloldalon mindenben, mindenütt és mindenáron felekezetiesség nyilatkozik: mi legalább ott legyünk felekezetiiek, ahol becsülettel és dicsőséggel azok lehetünk. Sokat várunk tankönyveink protestantismusától!

Sokat várunk az új év elején minden protestáns embertől iskoláink jövendőjeért. Szeretnők, ha a protestantismus lelke megmozdulna közöttünk és bennünk és áthatná intézményeinket; áthatná növendékeink által a családot s ezáltal biztosítaná számunkra a jövőt. Különösen a nőnevelés, a közép- és felsőbb iskolázás mezéjén van nagy szükség a vigyázatra. Ölekezzenek azért papok, tanítók, tanárok és előljárók! Egy szent eszmében összeolvadva, meghódíthatunk minden népréteget, eloszlathatunk minden félreértést és hiúságot s diadallal kerülhetünk ki az ellenünk megindított harchól.

A NÉPNEVELÉS AKADÁLYAI.

Ha őszinték akarunk lenni, be kell vallanunk, hogy a népoktatási törvény, annyi költség és oly sokféle ellenőrző intézkedés dacára is, még mindig nem ment át a nép vérébe, amelynek megváltására készítettett. Tanfelügyelők, a felekezeti tanügy többrendű ellenőrei, sőt a közoktatásügyi miniszter maga, ha beszélhetnek is a tanítók, a diplomák és iskolák szaporodásáról; de nem, vagy csak drága kivételképen beszélhetnek az iskolák által keltett benső s valódi megelégedésről. Jelentéseiből többet olvashatunk a sorok közül, mint a sorokból, s bizony az, ami a sorok között olvasható, úgy hangzik, mintha ítélet volna részben a törvény, részben pedig azok ellen, akik a törvény védelmére s annak megvalósítására vannak hivatva.

Senki se magyarázza félre szavainkat! Elismerjük szívesen, hogy a népnevelésügy általában — lassan bár — előre halad. Vannak kítűnő tanítóink, akikkel dicsekedhetünk; tanítóképezdéink négy éves tanfolyammal s bennök szakképzett erőkkkel; vannak tanfelügyelőink igaz kötelességérzettel és hivatásuk magaslatán; van lelkes közoktatásügyi miniszterünk is; sőt magok a felekezetek — ezek közül legalább némelyek — szinte versenyezve igyekeznek iskoláik emelésén... s az eredmény, ha — mondom — őszinték akarunk lenni, mégsem kielégítő. Pedig ma már — s ezt fenhangon hirdetjük — az iskolák nem egyszerű oktató és nevelőintézetek, hanem védvárak is, a soknyelvű nemzet sokféle érzelmei és titkos törekvései ellen!

Dehát hol a baj? Hol vannak a sikernek akadályai?

Ha az első sorban érdekelteket kérdeznők meg: ki fogna sülni, hogy *mindenütt*. A tanítóképezde tanárai azt mondanák: nem kapunk kellően előképzett növendékeket; akiket kapunk, azokkal szemben tantervünk túlságosnak bizonyul, s a mi akaratumk megtörik. Tanítóink még mindig rosszul vannak díjazva; miért e pálya jóformán még ma is csak menedék azok számára, akik képtelenek a gimnáziumi divatos oktatás mélységeit meglábolni. Nos és ki volna az, aki ezt a beszédet káromkodásnak merné nevezni s követ dobna érte a tanítóképezdékre? Igaz, kétségtelenül igaz, hogy a gimnázium a tanítóképezdének nem előkészítő iskolája, azzal semmiféle összeköttetése s érdekszövetsége nincs, s ha aztán — köztudomás szerint is — a gimnáziumnak csak a salakja jut a képezdébe: ezzel az elemmel boldogulni, abból mintatanítókat idomítani, azokba lelket s eszmény iránt való érzéket s lelkesedést önteni bizony-bizony kemény mesterség! Nagy baj még ehez, ha ezek helyett már az iskolából bizonyos elégedetlenséggel vagy talán apró szarvacskákkal lép ki az életbe a képezdevégzett növendék, s diplomájával kezében a világ hálátlanságáról, saját hivatalának mindenekfelett való fontosságáról s a meg nem fizetett érdem sorsáról panaszkodik, vagyis tele van a feje a hivatal teljesítését korlátozó motoszkákkal, mindjárt a pálya küszöbén.

Ha a tanítót kérdeznők meg a siker akadályai felől: ő a képezdét, a saját nevelő-intézetét, bizonyára nem igen vádolná, saját értékét is akarván fedezni. Ő a szülökre, azok hanyagságára, műveletlenségére, a házi nevelés hiányára vagy félszegségére, a tanterv túlságaira, a tantárgyak sokféleségére, talán az iskola felszereletlen voltára s az előljárók lelkiismeretlenségére

appellálna, s bizony sok esetben áment kellene mondanunk védekezésére.

A szüle kétségtelenül igen sokszor méltán eshetik megrovás alá. Egyiket tudatlansága, másikat szeretete hajtja túlságba és teszi az iskola eredménytelenségének szerző okává; no meg még a szegénysége vagy hiúsága is. — Vásott, rosszul szoktatott, elkényeztetett gyermek — aminő pedig, fájdalom, bőven akad — mindig csapás a tanítóra s az iskola előhaladására. Ilyenekkel szemben — nem csoda — ha megáhitja a tanító a spártai nevelés divatát, s eped oly idő után, amelyben az anya emlőiről a gyermek egyenesen az állam gondozása alá jut, s amennyi mind együgyyanazon rendszer szerint idomíttatik.

A tanterv ellen is van joga a tanítónak feljajdúlni. Az ABC-től fel az Alkotmánytanig — istenem! — minő hosszú lajtorja s milyen sűrű fogakkal! Mily boldog az aztán, aki teljesen a tantervnek s az iskolának élhet; tehát a tanterv keresztülvitelére legalább — ha sok egyebe nincs — kellő ideje van! De aki kántor, orgonista, vagy némely helyen, — hogy tengődni tudjon — mesterember, harangozó s a papnak egyúttal első cselédje is . . . ki kívánná az ilyentől, hogy a tanterv keresztülvitelére csak rásóhajtson is? . . . Hátha aztán a papnak az iskolával még saját céljai is vannak!? Teszem fel ott valahol Bereg-, Zemplén-, Máramaros-, Árva-, Liptó sat. megyékben?! Mit tegyen ilyen helyen s ily körülmények között egy tanító — ha tisztában van is különben feladatával, — mit tegyen egy olyan nagyigényű tantervvel szemben, mint a miénk, s illetőleg, mint aminő az 1868. XXXVIII. t.-cikk alapján készült? Mennyi tantárgy s ahhoz mennyi tan- és olvasókönyv! . . . Hogy férne meg ez a temérdek holmi egy falusi gyermek fejében, talán rendetlen iskolabajárás

mellett, könyvek nélkül, kellő segédeszközök nélkül, idő nélkül s az egész tanterv keresztülvitelére szükséges fizikai erő nélkül?!

Aztán — mondja tovább a tanító — én bejegyzem híven a gyermekek mulasztásait, közlöm a mulasztók névsorát előljáróimmal . . . hát tehetek-e én többet; mehetek-e én házról házra felhajsolni a gyermekeket, vagy ki a mezőre, a hegybe ellopkodni a gyermeket a szüle oldala mellől? . . . Vagy emeljek talán panaszt előljáróim ellen? Keressem a békételenséget és önmagam ellen a vihart? Így a legönérzetesebb tanító, s ki mondja, hogy nincsen igaza? Igaza van, föltéve, hogy az okok csakugyan rajta kívül valók. De nem mindig van így! Sok tanító, még ha tisztában van is feladatával, s még ha nem tépi-marja is a kenyér-gondja, akkor is okává válik a sikertelenségnek. Mellékes célok, mellékes érdekek szolgálatába szegődik; most hajlama, majd ambíciója sodorja el az iskolától s lesz a falu szája, első kortes, jegyző-helyettes; vagy kertész és gazda — lehet, hogy mintakertész és mintagazda — s míg így áldozik, az ő absentiái is megszaporodnak, s ez törtévé, nincs bátorsága a gyermekek mulasztásainak s a szülők hanyagságának pontos ellenőrzésére.

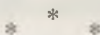
Dehát a pap, a gondnok, az iskolaszék, a körlátogatók, a canonica visitatio, a tanfelügyelő?! . . . Hát ezek külön és együttesen nincsenek-e arra kötelezve, hogy a szülőkkel s tanítókkal szemben a törvény tekintélyét védelmezzék? Óh bizony, kötelezve vannak valamennyien . . . Dehát — kérdi a tanító — melyikre is ügyeljek mindkét fülemmel? A pap, a gondnok, az iskolaszék . . . hiszen ezek — mondja egynémelyik — nem is épen illetékes bírám s nem is igen koptatják az iskola küszöbét; a körlátogató, a canonica visitatio . . . hiszen ezek csak átröpülő felhők s gyakran épen ellen-

tétes követeléseikkel teszik lehetetlenné az engedelmes-séget; a tanfelügyelő . . . az fehér holló, s esetleg a körlátogatókkal s canonica visitorokkal homlokegye-
nest ellenkező utasításokkal kedveskedik . . . Melyikre hallgassak; melyiknek hódoljak; melyiket tiszteljem; melyiknek kedvét keressem?!

Tagadhatatlan, hogy a tanítónak úgy a szülőkkel, mint a törvénynyel s a törvény sokféle ellenőreivel szemben nehéz helyzete van, s ha ügyének védelmére s a siker hiányának takargatására hivatkozni mer reájok, nem lehet őt ridegen elutasítanunk.

Nos, hát a pap és gondnok kire appellál? Ők s az iskolai szék képezvén a folytonos helyi felügyeletet, bennök nagy mértékben rejthetik a sikernek vagy siker-
telenségnek oka. A papról nem szabad feltennünk, hogy az a népiskolának s a tanítónak illetéktelen bírója. Aki a gimnáziumból az általános műveltség törvényes kellé-
keivel s az akadémiából bölcsészeti s theologiai ismeret-
tekkel, katekhetai képzettséggel lép a gyakorlati életbe — hacsak egy szemernyi jóakarata és érzéke van a népiskola és annak feladata iránt — mindig jogosan ülhet bírói székbe és mondhat ítéletet a tanítói működés sikere felett. A gondnok s iskolai szék, főleg faluhelye-
ken — el kell ismernünk — csak arra való, hogy a gyermekeket, ezek iskolalátogatási hűségét vagy hűtlensé-
gét ellenőrizze, s ezáltal legyen a sikernek elősegítője. De épen, mert ezt elismerjük, egyúttal a papot tesszük felelőssé az iskola sikereért vagy sikertelenségeért. Ő a gyülekezet napja, az ő fényének át, meg át kell hatni az egyházat és iskolát egyaránt; melegének tényészetet kell létrehoznia a tövisek és sziklák között is. Hanyag a szüle, nem érti hivatását a tanító? . . . Ezt a papnak kell mindenekelőtt megsejditeni, s ő köteles az orvos-
szerek sürgetésére is. Ő az iskolaszék esze; ő a tanító

első előjárója; ő minden bajra gyógyír lehet, csak merjen, tudjon és akarjon. Hivatásának magaslatán nem kormányozhatja sem barátság, sem komaság. Nem azért küldetett, hogy békeséget eszközöljön, hanem harcot és háborút. Igen! Nem szabad visszariadnia az emberekkel, a hiúságokkal, az elfogultság és szenvedély ellen folytató harctól sem; mert az ő gyöngesége az egész egyház betegsége; az ő ereje s bátorsága az egész egyház dicsősége, boldogsága. Van a zempléni egyházmegyének egy ülnöke, aki, ha egyházak és iskolák bajai említettnek, rendszeren azt szokta kérdeni: „Ki ott a pap?” Ezt akkor is, ha valamely egyház dicsérettel emlegettetik... És ennek az öreg úrnak igaza van. Nemcsak jó helyen keresi a baj és gyógyszer forrását; de kovásznak is tekinti a papot, amely képes az egész dagasztani valót megkeleszteni.

A papnak is van azonban mentsége a sikertelenséggel szemben és pedig nemcsak a saját emberbaráti érzéseiben és viszonyaiban; hanem az ellenőrzés több rendbeli közegeiben is. Az ő buzgalmának is lehetnek s vannak hűtő eszközei; az ő jóakarata is megtörik sokszor a főlebbvalók lanyhaságán vagy — mondjuk — érzéketlenségén. Az örökös harcot; az emberekkel, tisztársakkal, felettes hatóságokkal való újjhúzást ő is megúnja; lévén ő is ember s a viszonyok hatalma alatt álló halandó.

Baj, igen nagy baj, ha a pap az iskola virágzásáért folytatandó küzdelemben maga marad. Baj, ha házsártosnak, békételennek, tanító-marónak, bírógyűlölőnek stb. kiabáltatik s még nagyobb baj, ha a kényelem puha párnájára dőlve, sohasem fájul meg a feje az iskola dicsőségeért. „Egy kis bajt nem győznél-e meg,

hogy tántoritana ez meg?“ — mondja a vallásos költő — s részünkről úgy szeretnők, ha a pap rendíthetlen s fáradhatatlan maradna ott, ahol a szent ügy szolgálata áldozatokat követel.

No, de neki is igaza van. Appellál például a bíróra, a tanfelügyelőre, a szolgabíróra vagy talán saját esperesére is. Igaza van, föltéve, hogy appellál és joggal appellálhat. A bíró — mondja ő — sógor is, koma is, a hivatalát is félti a nép akaratától; tehát nem szívesen siet a hanyag szülők ellen a §§-okhoz; nem örömet zaklatolódzik; mert hát néha még a szíve is kíméletet parancsol. Most a tanító, majd a szüle helyzete ejti meg a lelkét s a közönség lassankint hozzászokik ahhoz, hogy minden úgy van jól, amint van; „minek volna a csirke okosabb, mint a tyúk,“ s miért fogná el a tanító, a pap, meg a bíró a szülőktől a gyermeket teljes 6 éven át; mikor az adó ügy is igen sok s a szegény ember legalább a gyermekét használja meg, ha már megadta az Isten, s ha már csakugyan jön az az executio . . . Ez ellen a mélységes bölcsesség ellen aztán mit tegyen a tanfelügyelő, a szolgabíró vagy az esperes? Hiszen ők is érzik, hogy a szegénységnek van némi joga kibúvót keresni a törvény §§-ai alól, legalább a szív szemüvege szerint.

De aztán hová is tennék néhol — és bizony sok helyen — azt a sok gyermeket, ha egyszer mind a hat korosztály pontosan beállítana?! Az állam szépen kiszámította, hogy mennyi tér s levegő szükséges egy gyermekre (27. §.). Könnyű volt azt kiszámítani; de hát hol vegyen a szegény falu vagy felekezet annyi pénzt, amennyi az ilyen nagy iskolához kellene; belé a sok fát stb.? Aztán minek is a szegény ember fiát elkényeztetni a nagy szobákkal, a nagy ablakokkal? — hangzik a régi filozofia --- amelylyel még mindig igen nehéz

leszámolni. A tanító, a pap, a bíró, szolgabíró, tanfelügyelő pedig azt is tudják jól, hogy az a 6 osztályú népiskola, amit a törvény parancsol, még ott sem terem minden bokorban, ahol az állam az úr, vagy a község a rendelkező és fizető. Így aztán kénytelenek elnézni, ha a lányok és fiúk nincsenek is elkülönözve úgy, amint a törvény diktálja, s ha egy teremben 60-nál több gyermekkel egyetlen tanító küzködik is; ha igen sok nem úgy történik is, amint a §§-ok értelmében történnie kellene.

A pap, a bíró még azt is igen tudja, hogy a tanfelügyelő köteles volna a kerületébe eső iskolákat *évenként legalább egyszer* meglátogatni . . . no de ez nem történik meg. Ha lehet megtapodni a §-t a tanfelügyelőnek: miért ne a felekezetnek, a papnak, az iskolaszéknek, a bírónak? . . . Ha elég a 4 osztály az állam iskoláiban: miért törné magát a felekezet a hat osztályú iskola után? . . .

Azonban a tanfelügyelőt se ítéljük el. Tudnunk kell, hogy az *Eötvös* tanfelügyelői nagyobb, szebb s több reményre jogosító hatáskörben működtek, mint a maiak. Ma agyonszorítja őket a statisztika; ma ott ülnek a központban s referádákat készítenek a *közigazgatási bizottságnak*, amely — mint testület — nehézkes és sokszor még a tanügy iránt való érzéke sincs eléggé kifejlődve, miért is ahelyett, hogy támasza volna a tanfelügyelőnek, sokszor békó lesz annak a kezén s nyüg az iskola sorsán. Aztán a tanfelügyelőt eszélyessége, politikája, vagy szintén a szíve is kiméletre készítik a felekezetekkel szemben. Tudja, hogy az állam szegény s kénytelen — még ha a történeti jogokat nem akarná is tisztelni — igénybevenni a felekezetek segélyét az oktatásügynek minden fokozatán, s ezt tudva, ő is megalkuszik a viszonyokkal s a §§-ok kényszere alól magát

feloldottnak tekinti; tevéen annyit, amennyit tehet és nem amennyit tennie kellene. Nincs — vagy legalább alig lehet — tanfelügyelő Kárpátoktól Adriáig, aki el merné magáról mondani, hogy ő a törvényt betöltötte. Mert nem is tölthette be! Oly eszményi magaslaton áll az 1868. XXXVIII. t.-c. s az ahhoz készített tanterv, amelyet elérni, vagy megközelíteni kivételesen lehet ma is, lehetett már évekkel ezelőtt is; de annak általános érvényesülése a jövő század zenéje . . . Míg a felekezetek olyan imponáló hatalomként állanak az állammal szemben; míg vannak külön-külön felekezeti érdekek, amelyek erősebbek a közérdekeknél; míg vannak félrehúzó elemek, nemzetiségi aspiratiók . . . amelyekkel szemben a tanfelügyelő, a közigazgatási-bizottság vagy nem eléggé bátor, vagy nem eléggé őszinte és erős s maga az állam is még mindig politikus . . . addig a tanfelügyelőt legfőlebb csak azért kárhoztathatjuk, hogy — amit könnyen megtehetne — t. i. *az iskoláknak évenként való meglátogatása által nem igyekszik jó példát adni a törvény betöltésére.*

Dehát — mondja valaki — vannak felekezetek, amelyeknek különleges céljaik nincsenek a népiskolával, amelyek péld. nemzetiségi aspiratiók által nem zaklatatnak . . . az ilyeneknél rendén mehet minden. Vannak — igaz — vagy *legalább egy bizonyosan van s ez az ev. ref. egyház*; de azért ennek a népiskolái sem képesek a törvényt — nagyobb részben az elsorolt okoknál fogva — betölteni. Ennek az egyháznak is kevés 6 osztályú népiskolája van s általában a szegényes viszonyok, vagy itt-ott a kellő buzgóság hiánya miatt, ennek sincs elegendő oka a dicsekedésre. Az egyházkerületi tanügyi-bizottságok évi jelentései alig mutatnak fel szám-bavehető emelkedést, aminek oka az is lehet, hogy iskoláink a létező erővel a kellő magaslatig már elver-

gödtek; azontúl — legalább néhol — csak újabb erők igénybevétele képesíthetné őket.

Ha megnézzük — hogy már példára hivatkozunk — a tiszáninneri ev. ref. egyházkerület népiskoláiról szóló legközelebbi kimutatást („Sárospataki Lapok“ 46., 47. szám 1885.), itt sem látunk elegendő adatot a megnyugvásra. 426 népiskola közül 131 van megnevezve hatosztályúnak; az ismétlő iskola sorsa pedig — egy pár egyházmegyét leszámítva — valósággal siralmas. De ugyancsak e kimutatásban van valami a sorok között, amit nem szabad észre nem vennünk. Ott van mindenekelőtt a picinyke tornai egyházmegye. Bizony az istenáldás nagyon elférne hegyei és völgyei közé; a Bódva vize sem hordja a Nilus iszapját; a pap, a tanító . . . itt mindenki szegény és azért ez a tenyérnyi megye — aligha a Bódva vizétől és friss levegőjétől! — elől jár az ő népiskoláival s tanítóinak jut idejük az ismétlő-iskolák gondozására is. A szomszédos Gömör, szinte irigykedve versenyez vele s nem bírja hátraszorítani. Ugyan miért? Egészséges közszelleme, esperese, papjai, tanítói és világi férfiai miatt, akik egyenként és összesen, mint egy szív és lélek, közös akarattal küzdenek és áldoznak az elsőség dicsőségeért. Ott a bírók felett áll a szolgabíró s amit amaz nem akar vagy nem tud, azt elvégzi emez s hogy elvégezze, arra a közszellem által szoríttatik. Itt nincs szükség tanfelügyelőre; itt minden intelligens ember tanfelügyelő; itt a körlátogatók s a canonica visitatio bizonyára jól elvégzik kötelességöket; itt a tanítónak elmaradni, megrovatni szégyen; itt csak egy maroknyi kellene még a földi boldogságból s az 1868. XXXVIII. t.-c., ez az eszményi alkotás, megvalósulna az ország javára s a kicsiny Torna nem kis dicsőségére. Vagy talán: „paulo majora canamus?“ A tiszáninneri egyházkerület isko-

láiról szóló kimutatás azt bizonyítja egynémely adataival, hogy *igen*.

* * *

A legnagyobb akadály a népnevelés kívánt sikerére nézve éppen ama közszellem hiánya, amely a kis Tornát az elsőik közé emelte fel. E tekintetben államnak, felekezeteknek és minden intelligens embernek egygyé kellene olvadni s legott víz fakadna a sziklából is és a hegyeket is megmozdítaná ez az egységes szellem.

Rosz mentség az, ha egyik-másik megye vagy egyházmegye, vagy talán esperes és tanfelügyelő, híveinek sokaságával s területének nagyságával próbálgatja takargatni az iskolák gyarlóságait s a felügyelet szabálytalanságát. A hívek számában erő rejlik, s éppen abban áll a felügyeleti bölcsesége, hogy ezt az erőt hevcni nem engedi; ellenkezőleg, az akadályok elhárítására zsákmányolja ki. Ezt első sorban ismét csak a helyi, a közvetlen felügyelet teheti, s ehez a papi gondnak s az emberekkel való elbánásnak ama titkos varázsvesszeje szükséges, amely — fájdalom — igen soknak nem adatott azok közül sem, akik magasra helyezettek, hogy messze fényljék az ő világosságuk. Ehez lankadni nem tudó lelkesedés, nemes becsvágy és mindenekfelett tapintat szükséges.

Az embereknek még gyöngéi is kamatoztathatók, ha van, aki azokkal bánni tudjon. Mily nagy hátrányára szolgál hát a közügynek, ha valaki még a jó tulajdonokat, a készséget, a szeretetet sem tudja kizsákmányolni; ha ahelyett, hogy bizalmat ébresztene maga iránt s az ügy iránt, amelyet szolgálni tartozik; ahelyett elidegeníti az embereket önmagától s gyűlöltté tévén önmagát, elzárja mintegy a közügy oltáraihoz vezető útakat.

Fájdalom, úgy tanítóink, mint papjaink között, az ilyen speciestek sem hiányoznak; épen azért hiányzik aztán az ilyenek körül az egészséges közszellem, az iskola sikerének a lelke.

Hát -- mondja valaki -- a tanítóképezdek és theologiai akadémiák öntsék belé növendékeikbe a termékenyítő szellemet! A tanító és papjelölt egyaránt legyen áthatva a népiskola hivatásának fontosságától. A pap érezze, hogy az iskolában az ő számára vetnek s az ő aratása aszerint lehet többé-kevésbé gazdag vagy szegény, amint a tanító megművelte s bevetette a földet. A tanító tudja, hogy a nemzetet és az egyházat egyaránt szolgálja s egyaránt kötelezi hálára, ha nem restelkedik tisztében. Ki ne írná alá ezt a szép programot, ami bár régi és mégis mindig új és tiszteletet követelő.

Ha e tekintetben is lehetnek itt-ott lényeges kifogások, annak oka nem a kérdéses intézetek szervezetében, hanem azok jellegének különbözőségében keresendő. Mióta a felekezet lemondott néhol a tanítóképzés nagy, de nehéz gondjáról s az állam úgy idomíttatja a tanító-jelölteket, hogy azok az egyház és iskola egymáshoz való viszonyáról egészen új elméletnek hódolnak... csak azóta történik az inkább, hogy a tanító és lelkész nem tudnak az iskola üdveért együtt lelkesedni. A theologiai akadémiákat e tekintetben alig érheti vád, mivel azokban a neveléstan mindenfelé taníttatják, s a papi szerénység és a mindenre kiterjedő gond hathatósan prédikáltatik. Az egészséges közszellem érdekében tehát, s illetőleg a papi s tanítói jóviszony javáért az állami képezdeknek kell talán valamivel többet tenniök, mint idáig; például nekik is prédikálniok kellene a tanítói erények között a szerénységet, a türelmességet, a jó békeségre vezérlő önmehtagadást. Nem állítjuk, hogy

eddig is ne predikáltak volna, csakhogy nem teljes eredménnyel.

A népiskola céljára nézve a pap és tanító között nem létezhetik különbség, t. i. *egészséges viszonyok között*. Hogy a gyermek vallásos legyen s egy bizonyos felekezet szellemét is magára öltse, azt nem nézheti rossz szemmel a tanító; az még nem mutat a viszonyok egészségtelen voltára. Az azonban igen, ha a papnak titkos érdekei vannak az iskolával s ahelyett, hogy abban a felekezeti szellem ápolására szorítkoznék, a nemzetiségi félrehúzás mótelyét plántálgatja. E pontban a tanító joggal veszíti el a türelmét és büszkén mondhatja fel az engedelmességet. Minden egyéb körülmények között az egyetlen becsületes cél által kell közösen áthatva lenniök. És a siker ez esetben nem maradhat el. Két olyan szellemi hatalom, mint az iskolai és templomi kathedra, képes az egyetértő eljárás által minden ellentétes erőt megfékezni és az iskola céljára kamatoztatni; képes köztudattá emelni az iskola fontosságát; képes legyőzni a szülők hiúságát, hanyagságát, szegénységét, amint azt példák igazolják.

De mondjuk ki végre, hogy a népnevelés sikerének akadályai közé tartozik az államnak a felekezetek iránt tanúsított *kiméletessége*; úgy is mondhatnók; *bátortalansága* és *szegénysége* is; ez utóbbi, mint az előbbieket alapja.

Maga a miniszter utasította legközelebb a tanfelügyelőket, hogy óvakodjanak minden újabb költsékezéstől. Köztudomású, hogy az állam képtelen elbírnival az oktatási költségek terhét; tehát folytonosan függő helyzetben van a felekezetekkel szemben. A felekezetek egynémelyike aztán kizsákmányolja az államnak eme tehetetlenségét, s a történeti jogokat úgy tiszteli meg, hogy visszaél velök. E tekintetben az ev. ref. egyházat ismét alig

érheti vád. Ennek lételeme az iskola, mint a halnak a víz; mint a növénynek a világosság. Súlypontja sem esik kívül a haza földjén; itt él, itt kíván halni is. De azért ez a felekezet is, ha tudná azt, hogy sínlődő iskoláit egy hatalmas állam karja minden percben kiragadhatná kezei közül; akkor — mondjuk ki őszintén — ez is nagyobb hévvel forgolódnék a gyöngye iskolák számának csökkentésén, s inkább iparkodnék az iskola javáért egészséges közszellemet teremteni hívei között. A nagy alföld gazdag városai, falvai, papjai, tanítói egyszerre felriadnának, az iskola-kötelesek százaikéka megnőne s a miniszternek nem kellene panaszkodni, hogy Magyarországon a magyar elem a harmadik helyen áll az iskola-szeretetében és gyakorlásában.

Igenis, egy hatalmas állam hiányát érezzük, ha a népoktatás sikerének akadályairól gondolkozunk; egy államét, amely nem dédelget semmi előjogot, mihelyt az egyszer károsnak bizonyúl; egy olyan államét, amely — ha a közoktatás céljai úgy követelnék — tudna is, merne is nagyot akarni s tudna áldozni a képezdek fejlesztésére, az elgyöngült tanítók nyugdíjazására és nem félne lesújtani azokra, akiknek tőke a nép butasága, vagy akik a magok világosságával árnyékolják be a gyermekek lelkét.

Szegény államban szegény nép, szegényesen fizetett tanítók, részben szegény, részben félrehúzó felekezetek... és mindehez egy magasra akasztott tanterv... stb. stb.; de talán elég is már a siker akadályából!

A MULTAK TANULSÁGAI

Az 1886-ik év egyházi és iskolai története szükölködik nagy eseményekben. Úgy voltunk vele sokan, mint a szokott medréből kibolygatott folyó; próbálkoztunk beilleni az új sáncok közé és feszegettük a korlátokat, mint az erdők oroszlána a reá zárt ketrecet. Nem azért, hogy kitörjünk; hanem, mert szerettünk volna és szeretnénk bizony még ma is — kissé szabadabb ömledezést s kissé szélesebbre vont korlátokat. No, olyanok is voltak, akik nemcsak otthon találták magukat a szűk falak között, de szinte kapva-kaptak az újabb bilincseken.

Az állam tanügyi politikája ellen épúgy meg voltak jogos kifogásaink, mint a saját törvényhozásunk s il etőleg kormányzó-testületeink ellen. Amott a megmegújuló s nagy költségeket igénylő követelések mellett, bántólag érintett bennünket a még mindig tartó bizonytalanság és ingadozás; itt a §§-ok homályossága s a törvény szellemének megcsúfolása.

Különösen a lelkészválasztási törvények s az ezek alapján létrejött kerületi szabályok okoztak nagyobb elkeseredést és ellenhatást; ezen a ponton volt legfájdalmasabb a szabadság korlátozása; mert az egyéni érdekek itt voltak érintve legérzékenyebben

De az egyetemesség s egység szempontjából is méltán támadtak kifogások a kényes pont körül. Azt vártuk ugyanis — vagy várták legalább sokan — hogy a lelkészválasztási törvény hivatva lesz megnyitni a

valóságban is a kerületeknek saját védelmőkre emelt régi kerítéseit, s Királyhágón innen és túl a testvériség jézusi elve lesz irányadó a candidatioknál. És aztán mennyire megcsalatkoztunk! A candidáló-bizottságok — nagy tisztelet a ritka kivételeknek! — beleülve a zsinat által alájuk gördített birói székbe, főgondjuknak ismerték a törvény szellemét meggázolni. Élvezték a jogot a jogcsonkításra. Ha még csak kerületeket nem akartak volna ismerni! . . . de nem ismeretek egyházmegyéket sem, s annálkevésbé hajlandók ismerni, amint látszik, mennél tovább fut az idő a debreceni zsinat törvényei felett.

Hát ez nem jól van így! A papírosról át kell vinni a törvényt az életbe; vagy ha ez nem lehetséges: le kell törölni a papírosról is, hogy ne növelje a törvények iránt való tiszteletlenséget. *A lelkesválasztási törvény — azt hisszük — napi kérdés marad egészen a jobban informálandó zsinatig.*

A khinai fal más irányban is mutogatta a maga fenyegető árnyékát. Némely káplánok előtt — hiszen emlékezünk reá! — egyes kerületek jegyzőkönyvi végzéssel vagy jobb esetben püspöki önkénykedés által lezárták a sorompót, s midőn így megkeserítették nekik a fáradsággal és költséggel szerzett diplomát: elúzték mintegy a szülőföld környékéről is, ahol s amelyért munkálkodni diák-éveik holdog álma volt. Ezt az eljárást lehet védelmezni a magunk neveltje iránti kötelesség elsőbbségével; lehet talán egyes tanintézetek szelleme iránt táplált féltékenységgel is; de semmiesetre sem lehet kiegyeztetni a zsinat tiszteletreméltó intentióival. És amennyiben e példát a nagyok képviselik közöttünk: felróható-e majd a kicsinyeknek, ha vetélkedni fognak egymással a törvény taposásában?! Nagy fák-nak nagy árnyékai!

No de majd nem úgy lesz az ezután! A convent elfogadta — mint tudjuk — *a theologiai akadémiáknak* egészen alkotmányos formák között készült *új szervezeti és tantervét*. Ez — higyjük a jobbat! — meg fogja szüntetni úgy egyeseknek eddig is felesleges aggodalmait, mint az ezekből táplálkozó törvénytelen-ségeket.

Dehát — kérjük — hová lett az *egyetemes tanügyi bizottság*, amelynek ama jó reménnyel biztató tervezethez apasági joga van, s amely e tárgyban az érdem oroszlánrészét magának követelheti?! Megüresíté-e az magát ama munkálat által? 1883. december 10—14-ik napjain még ott ülésezett Debrecenben s dolgozva iskoláink jövődjéért, tervekkel s indítványokkal készült a konvent elé. Az indítványok között ott van — hogy többet ne említsünk — *a protestáns tanárképzés* sürgetése is, mint aminek hosszas halogatása „*nagy hátrányokkal és visszahatással járhat egész evang. ref. egyházunk egyetemére.*“ Van ott egyéb is; dehát hol van maga a tanügyi bizottság? Mi várjuk itt, szíves vendégszeretettel, hónapokon és éveken át, hogy — mint a 47. sz. jk. pont kifejezi: „*elnök a bizottság tagjait legközelebb Sárospatakra hívja egybe*“ s ime, míg ez *a legközelebb* megérkeznék, azalatt letelik a tagok 3 évre szóló mandátuma. És senkisé tudja: miként tört szét az egységnek s testvériességnek eme jelentékeny kapcsa.

A tanügyi kormány — saját oktatási vezérelve ellenére is — beszorítja a közegészségtant, mint külön tantárgyat, a népiskolákba; arra rendelt felügyelők személyében jár-kél iskoláinkban is, tudakozódva a közegészségtan tanítása után; ugyancsak a tanügyi kormány tüzet dob a gimnáziumokra, összeveszíti a filologusok hadát a *Frary* protegálása által . . . és a

mi tanügyi bizottságunknak még sincs tárgya a tanácskozásra ; jóllehet az 1884-iki convent is sürgősen hívja fel, hogy a vallás-oktatási könyvekre nézve adjon javaslatot (86. p.).

Hát ez nincs jól így!! Az egyetemes tanügyi bizottságot nem szabad csak úgy könnyedén lomtárba dobni ; mert azt nem érdemli, s ha nincs szükség reá, legalább adjuk meg az alkalmat a közönségnek arra, hogy necrologot írjon felette.

Az *énekügyi bizottság* is csendes életet élt a közlebb multban ; hanem ez kisebb baj az előbbinél ; főleg miután eddigi működésében úgy is kevés biztatást nyújtott a jövőre. A költők s verselők, akik az eszme kipattanásakor mohón fogtak a könnyűnek hitt munkához, elültek, mint a fáradt madarak, s a közönség — ez ítéletnek is tekinthető — nem sürgette a dalt. Ily átmeneti időszakban, mint a mai, nagyon hamar bereked a hymnus forrása ; mert a vallásos lyrának alig akad némi tápláléka. Nagy, korszakos fordulat ; mélységes, hegyeket mozdító hit kell ahoz, hogy hosszú időre szóló énekes-könyvünk szülessen ; ma pedig ezeknek híjával vagyunk.

Azért, ha már egyszer megkezdjük a munkát, a kerületek legalább vennének észre annyit, hogy énekügyi bizottsági tagjaik részint félreállottak, részint kidőltek az élők közül s ezek helyettesítéséről nem volna szabad megfeledkezni. A közönynek nincs ösztönző, még kevésbé teremtő hatalma. Ha csak néhány férfiúnak adunk is komoly tárgyat a gondolkozásra s ha csak egy-kettőben nyilatkozik is a vallásos érzés másokat is megkapó melegséggel : egyházunk szellemére nézve az is nyereség.

A conventtel ezúttal szerencsésebbek voltunk. Az országos lelkészi és tanári özvegy-árvagymintézet ;

továbbá a lelkészi és tanári nyugdíjintézet s házi tűzkár-biztosítás kérdéseivel élénk mozgalmat idézett elő, amelynek meg is lesz a kívánatos jó eredménye. Azáltal, hogy a domesztikai segély kiosztásánál az egyéni érdekeken felülemelkedve, egyetemes természetű célokat is gyámolított, közelebb lépett a domesztika tulajdonképeni rendeltetése felé.

Nagy baj volna az ügyre is, de méginkább egyházunk eddigi jó szellemére, ha a domesztika kapzsiságra s az igazság kendőzésére szolgálna alkalmul; ha oktalan igényeket ébresztene és a hamisság szándéktalan istápolása által közénk dobná a gyűlölködés eleven szénét. Még nagy panaszra nincs okunk; egyes feljajdulásokból azonban már is következtethetünk annyit, hogy a zsinatnak ezt a felséges alkotását féltünk kell. A bölcsesség és igazság lelkének ihletésére sehol sincs, ez idő szerint, oly nagy szüksége egyházunk egyetemének, mint a domesztikai segély kiosztásánál.

Megeríte a convent azt az örömet, hogy ott láthassa püspökeink s főgondnokainknak oda jogositott részét a főrendiházban. Szerinte ez „egy újabb lépés az 1848. XX. t.-c. 2. § ában kimondott, de még eddig teljesen életbe nem léptetett s meg nem valósított tökéletes egyenlőség és viszonyosság felé.“ Mi majd csak akkor fogunk igazán örülni e lépésnek, ha ez csakugyan eszközlőjévé válik a tökéletes egyenlőség és viszonyosság még mindig késlekedő megoldásának. Addig pedig el-el fogunk tünődni e kérdés felett: nem árt-e egy oly jog a mi püspökeink tekintélyének, amelyet hozzájuk méltóan gyakorolni nem áll hatalmukban?! És örvendező tisztelettel fogjuk őket üdvözölni az egyházlátogatás terhes, de okvetetlenül áldásos munkái között, miként a mult évben is cselekedtük.

Szintén a convent ténye az államsegély tárgyában

a kormánynyal való megalkuvás. Középiskoláink legnagyobb része többé nem kizárólag a miénk ; de tőlünk függ, hogy szellemünket, az államsegély igénybevétele mellett is, megőrizték tanintézeteink, s épen emiatt volna már szükség. hogy a tanárképzés kérdését ne feledjük ott az egyetemes tanügyi bizottság jegyzőkönyvében. Érdekes azonban az államsegély dolgában az, hogy. mint az országgyűlés pénzügyi bizottságáról szétfutott hírek sejtetik, az egyszersmindenkorra kért nagy összeg egyidőre még az állam pénztárában marad, azaz, hogy ágyúkra és katonai felszerelésekre fordítatik. Az államkormány úgy is jól tudja azt, hogy a protestáns iskolák növendékei, az államsegély késlekedése miatt, nem lesznek muszkavezetők ; tehát várhatunk hazafiságból, amiképen lemondottunk autonom jogainkról hazafiságból.

Papjaink s tanítóink egy nagy részének anyagi nyomorúsága s népiskoláink némelyikének ügyefogyott állapota szintén nyílt kérdése volt a mult esztendőnek, s olyannak marad a jelenre is. El fog érkezni az idő — s talán nincs is messze — amelyben az államsegélyt népiskoláink egy részére is igénybe vesszük ; vagy választani fogunk egyes gyülekezetekre nézve, pap és tanító között ; mert azt a boldogtalan állapotot, amelyben egyes iskoláink sinlődnek, a papi tekintély kockáztatása nélkül eltűrnünk alig lehetséges.

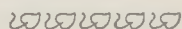
De ne gáncsoskodjunk tovább !

Az 1886-ik év — ha Isten úgy akarja, s ha a protestantizmus ébredő lelke áthatja egyháztársadalmunkat — emlékezetes marad hosszú időre. A *Károli-biblia revidiálása, a népies vallásos iratok érdekében megindult mozgalom s egy irodalmi társulat eszméje*, ha majd ezek mind valósággá és életté válnak, vissza

fogják vetni, bizonyára nem könnyen múltó fényüket, az 1886. esztendőre.

Addig azonban hadd fujjon a lélek alkotó lehellete, mozogjanak s szervezkedjenek a papi, tanítói értekezletek; hadd szóljon a vének tanácsa s az ifjak lelkesedése; ébredjenek a holt csontok is, mert az aratásra való gabona bizony sok!

Avagy tudunk-e hát mi lelkesedni; avagy megértjük-e mi a multak tanulságait?!

ALKALMI EMLÉKEZÉS.

Aki a tiszáninneri ev. ref. egyházkerület történetét valaha megírja¹, bizonyára elismeréssel fogja feljegyezni, hogy e kerület, az egyház és iskolai ügyek körül tanúsított buzgóságában, a tudomány és szabadság követeléseit iránt érzett jóindulatában, nem engedte magát túlszárnyaltatni soha. Meg tudta érezni az idők lelkének hatását rendesen s kész volt utat nyitni intézményeiben egy-egy kívánatosnak s érettnek mutatkozó eszme előtt, hiven a saját hagyományos, századok által igazolt és századokon át erősödött vezér-szelleméhez.

Ez a szellem okozta azt is, hogy mi e napokban akár jubileumot is üllhetünk.

Épen 25 éve lesz folyó év július 10-én, hogy, ha egyesek duzzogása között is, de mindenesetre a többség helyeslése mellett és akarata szerint összeült Sárospatakon a tiszáninneri kerületnek első *papvizsgáló küldöttsége* s az egyházmegyékről ráruházott jogánál fogva, megvizsgált 48 segédlelkészt és 8 végzett tanítót s illettőleg végzett hittanhallgatót.²

¹ A kerület történetének megírását már az 1858-iki őszi közgyűlés kívánatosnak ismerte. „Ez alkalommal tétetett indítvány nyomán — mondja az 5. sz. jk. pont — elhatározottat, hogy az egyházmegyéket érdeklő régi jegyzőkönyvek és egyéb adatok, melyek netalán az egyházkerület levéltárában találhatnak, Patakra, a főiskolai könyvtárba küldessenek be, hogy ott az egyházkerület történetéhez anyagúl felhasználhatók legyenek.“

² A megvizsgáltak névsora a következő: I. *Második vizsgát állottak*: 1. A gömöri egyházmegyéből: Kálniczky Endre, vályi

Reform volt ez kétségtelenül, amelynek a fejlődés természetes során okvetlenül be kellett következnie, hogy egy elavult intézményt az idők kívánalmainak megfelelőleg helyettesítsen s ha a kerületek közösen nem tervezik vala, a tiszáninneri egymaga is keresztül viszi azt; mert az iskoláiban ez időtájt kezdett s meghonosított reformok s a tudományok jogai iránt táplált tisztelete szükségessé tették, hogy a javítás az egész vonalon, tehát ezeken a záró pontokon is érezhető legyen s gyümölcsöt teremjen.

Még köztünk járnak, akik ama patriarchalis időszakot eltemették. Egyesek a más a tegnappal hasonlítván össze, talán emennek nyújtják a koszorút ma is. Vannak — tudjuk — akik szinte elragadtatással emlékeznek az egyházmegyék autonomikus joggyakorlatára, a vizsgák vezetőire, azok szakértelmére, a vizsgálati tárgyak sokféleségére; de viszont nem hiányoznak olyanok sem, akik ama joggal való visszaélésekről édekes eseteket tudnak elbeszélni s megérettnek látták ama gyümölcsöt arra, hogy az egyházmegyék fájáról lehulljon.

lelkész; Baksay Dániel, pelsőci segédlelkész; Tóth Sámuel, rimaszombati segédlelkész; Jobbágy János, simonii segédlelkész; Ragályi Endre, kövecsesi helyettes lelkész; Béky Sámuel, sajókeszii lelkész; Tárnoky János, hamvai sl.; Bornemisza Ábrahám, serkei sl.; 2. *Az alsóborsodi egyházmegyéből:* Apostol József, szirmai lelkész; Lukács János dorogmai l.; Kiss Gyula, miskolci sl.; Csengery József, noszvaji sl.; Szabó József, miskolci sl.; Marsalkó József miskolci sl.; Izsaák Mózes, böcsi sl.; Tamko Ferenc, keresztesi sl.; Édes Vince, poroszlói sl. 3. *A felsőborsodi egyházmegyéből:* Szeöcs Sámuel, kondói l.; Tamkó József, damaki h. l.; Soltész Sándor, velezdi sl.; Nagy Sándor, rakacaszendi l.; Tóth Miklós, mályinkai sl.; Tóth Dániel, vámosi sl.; Tóth István, kazinci sl.; Némedy József, szentpéteri sl.; Szakal József, bábonyi sl.; 4. *Az ungi egyházmegyéből:* Magyar József, nagyszeretvai sl.; Hegedűs Sámuel, nagykaçosi sl.; Morvay József, mokcsai sl.;

Ez a reform a tudománynak hozott áldozat volt s mert létrejött, csupán ezáltal is ítéletté vált a múltira nézve. Erőszak és rázkódások nélkül létesült s ez igazolta létrejövetelét. Az egyházmegyék magok belátták, hogy a fejlődés útján meg nem állható tudomány ellenőrzésére s illetőleg az iskolák által közlött képesség fokának meghatározására első sorban épen azok vannak hivatva, akiknek fő kötelességök lépést tartani a tudomány haladásával; ezért bevették a vizsgáló-bizottság tagjai közé az akkori 3 theologiai tanárt s megbízták azokat *examinatoriumok* készítésével, illetőleg elfogadták olyanokül azoknak (Somossy, Zsarnay, Kálniczky) már készen lévő műveit. Ez volt az új intézményben a leg-sarkalatosabb javítás. De volt abban kellő óvatosság is az autonomikus jogok biztosítása végett. Kimondatott ugyanis, hogy a bizottságban minden egyházmegye képviselteti magát egy egyházi és világi képviselője által s ilyen módon az egyházmegyék — igen helyesen — követelték s illetőleg biztosították magoknak az ellenőrzés jogát.

Vályi Antal, nagydobronyi sl.; Nagy Menyhért, szalócai sl.; Kövér Miklós, bátvai sl. 5. *Az abaúji egyházmegyéből*: Gulyás István, vágási h. l.; Batta Bénéjámín, szikszói sl.; Szaniszló Pál, szántói sl.; Bertha András, aszalói sl.; Varga József, kassai sl.; Megyaszszy Pál, alsóvadászi sl. 6. *A felsőzempléni egyházmegyéből*: Hajzer Endre, sátoraljaújhelyi sl. 7. *Az alsőzempléni egyházmegyéből*: Máté Ferenc, leleszi sl.; Sebők Dániel, bodrogkeresztúri sl.; Török István, tolcsvai h. l.; Várady Dániel, tállyai sl.; Tóth Miklós sl. és sárospataki képezdei gyakorló iskolatanító; Horkay János, hidvégi sl.; Tatár Mihály, királyhalmeci sl.; Molnár Pál, cigándi sl.; Vitányi Miklós, megyaszói sl. — II. *Első vizsgát állottak*: Szabó Endre végzett hittanhallgató; Gubás Ferenc, keresztesi végzett tanító; Simon József, a.-vadászi v. t.; Körösy György, böcsi v. t.; Molnár István, emödi v. t.; Szántai István, nemesbikki v. t.; Csomár István, lizskai végzett tanító; Babarék Dániel, v. hittanhallgató s nevelő.

A bizottság elnökéül a szuperintendens nevezetett ki egyszer s mindenkorra, akinek személyében az egyházmegyék mintegy egyesülnek. Volt egy külön jegyzője a bizottságnak, aki természetesen írta s írja még mai napig is az irnivalókat. Ezen felül meghatározták a vizsga tárgyait s ami jellemző, már ekkor követelni kezdték a heidelbergi káténak nagyobb mérvű használatát s a katekhisatio gyakorlati tanítását s megszabták, hogy az ó-szövetség roppant területén csak a *zsol-tárokra* fektessen sulyt a vizsgázandó s ezzel szemben pedig — egészen aránytalanul — követelték az *egész újszövetség tiszta görög szövegét*. Csak egyet nem szabtak meg határozottan, ami pedig különösebben emelhetne volna az új intézmény értékét s aminek jó következménye a vizsgázandók előleges önképzésére, azoknak önmunkássághoz való szoktatására vezetett volna, t. i. az *írásbeli dolgozatokra, azoknak kellő időben történendő beadására s komoly megbírálására, miként a tervezetben, úgy az egész 25 éves cyklus alatt nem volt kellő gond fordítva!* Egyben s másban a tervezet a 25 év leforgása alatt megváltozott; de ez az előnyös és nagyon kívánatos változás nem következett be rajta egész mostanáig.

Régi emberek beszélnek, hogy egyes egyházmegyéken épen az önmunkásság termékeit követelték a leendő papoktól a legelső sorban. A káplán urak tartoztak bemutatni önállóan készített vagy mások után dolgozott műveik gyűjteményét s néhol az esperes maga is gyakorolta a megyéjebeli segédlelkészekkel szemben az ellenőrzést s ez a „vaskalap“ sok fiatal emberre nézve vált igazi nyereséggé; mert azáltal a saját lábon-járásra szoktattatott.

Ma, túl a 25 éven, nyugodtan ítélnéljük meg a letűnt időszak eredményeit s tekintettel a tudományok-

nak ez időszak alatt történt újabb fejlettségére, zúgolódás nélkül indulhatunk az egyetemes tanügyi bizottság által készített s a convent által elfogadott újabb vizsgálati terv alapján egy újabb 25 esztendő elé.

Az új vizsgálati tervben a szaktárgyak érdemök szerint vannak méltányolva s az *alapvizsgálat* behozatala némi könnyítésére válik az első papi vizsgálatnak, ami a tudományok kiszélesedése miatt igen is kívánatos. Az önmunkásságra szoktatást ma többé nem az egyesek buzgó-sága fogja eszközölni, hanem követeli azt a szentesített tanúlmányi rend. Az írásbeli vizsgálat többé nem játszi kísérlet, hanem komoly s elhatározó előfeltétele a szóbeli vizsgálatnak. A biblia ó-szövetségi részét többé nem meritheti ki a zsoltárok könyve; hanem vizsgálati jogosultságot nyer az egész ó-szövetségi irodalom, az új pedig nem degradálódik egyszerű fordítássá, amint azt a régi terv az egész új-szövetségnek vizsgálati tárgygyá tétele által tevé.

Tudományosság tekintetében tehát az újabb vizsgálati tervtől jót várhatunk.

Miként fogja az egyházkerület a vizsgáló-bizottságot megállapítani; akarják-e az egyházmegyék az őket illető ellenőrzési jogot gyakorolni, vagy átruházzák azt a kerületre? e kérdésre ezúttal nem felelünk. A mult előttünk van, olvashatjuk tanulságait. Azt azonban óhajtunk kell, hogy az egyházkerület egyes kiválóbb ifjak külföldre segítése által időről-időre képeztessen magának szakférfiakat, akik a már is igen kifejlett theologiai szaktárgyakkal az iskolán túl is foglalkozván, szükség esetén átvehessék a kidőltektől a tanítás és ellenőrzés egyaránt fontos szerepét. Nagy dolog volna, ha megtörténnék, hogy az egyes egyházmegyék valami módon magok is alapítványokat raknának össze s egy-egy kebelbeli ifjút szintén útravalóval tudnának ellátni az

idegen égtájak felé. De ehez aztán szükséges az is, hogy ifjaink az *idegen nyelvektől* az iskola falain belől se borzadozzanak; meg az is, hogy az idegen nyelvek elsajátítása rájuk nézve lehetségessé legyen s minden módon megkönnyíttessék.

A lejárt 25 évre csak úgy gondolhatunk édesen vissza, ha okulván annak tanulságain, biztos alapot rakunk a jövőendő épületének. Azok között, akik most 25 éve először tettek vizsgát a kerület előtt, többen vannak, akik jelentékeny tényezőkké küzdöttek fel magukat. A visszaemlékezés tegye őket bölcsekké a tanácsadásban s a legüdvösebb határozat hozatalára.

A KONVENT ÉS AZ „IRODALMI TÁRSASÁG.”

Hiba volna el nem ismerni, hogy a legközelebbi konvent sokat végzett és különösen sokat kezdett és több nehéz kérdést bölcsen fejlesztett tovább a megoldás felé és ami eléggé alig hangsúlyozható: alkotmányosabb gondolkodású volt elődeinél; mert a nagy kérdések egész sorozatát utasította az egyházkerületek zöld asztalához, miáltal sokat veszített félelmetes jellegeből azok előtt is, akik nem tudtak egyebet látni benne az idő folyamán mind jobban elhatalmasodó „Ober Kirchenrath“-nál.

Hogy a *házassági jog* tisztázása végett kiküldött bizottság munkálatának elmaradását nem vette jó néven; hogy a *domesztikai* segélyezésnek eddigi módjával kész immár szakítani, s elismerte azt, hogy a jelen apró-cseprő bajainak elosztatásánál elsőbrendű feladata lehetőleg biztosítani a jövőt; hogy a *gyám- és nyugdíj-intézet* kérdését napirenden tartja s tisztázni iparkodik; továbbá, hogy határozott állást foglalt el a *jogakadémiák* ügyében s kész a minisztériumot a jogtudori kötelezett vizsgálat indokolatlan és káros divatáról lebeszélni s az ügyvédségre képesítő államvizsgálatot a jogakadémiák számára is kieszközölni; hogy nem hajlandó lealkudni a már egyszer megígért *államsegélyből*, sőt határozottan kívánja az ígéret teljesítését, s ezáltal az államsegélyre szorult iskolákat meg akarja menteni a kínzó bizonytalanságtól; hogy óvatos a *missziói telepek* szaporításában és megmozgatta az *énekes-könyv*, a gimnáziumi vallásoktatás, családkönyvek stb. dolgát; sőt konventi

tárgygyá tette az *Irodalmi Társaság* kérdését is... ezekkel s az ilyenekkel okvetetlenül növelte maga iránt a bizodalmat és tiszteletet.

Eltekintve ezúttal attól, hogy a kassai katonaiskola ev. ref. növendékeinek vallásoktatási kérdésében gyöngének, vagy nem eléggé tájékozottnak mutatkozott, s attól is eltekintve, hogy fontos iskolai ügyekben határozott, anélkül, hogy *az egyetemes tanügyi-bizottságot* az előmunkálatok megtételére utasította volna; vagy pedig kimondta volna annak megszüntetését; eltekintve a domesztikai segély beszédésére vonatkozó s esetleg kevés szerencsével végződhető újjátásától is, amelyre, valamint a többiekre is, sikerül talán még külön-külön is megtennünk észrevételeinket; eltekintve mindezekről, ezúttal csak afeletti örömről kívánjuk bővebben indokolni, hogy a konvent *az Irodalmi Társaságra* is rátette a kezét s ilyen módon elvállalta mintegy annak kereszt-apaságát.

Mert részünkről a konventnek azt a határozatát, amelyben felkérte a világi elnököt, hogy a püspökök útján hozzá beérkezendő jelentkezések és ajánlatok kimutatását összegyűjtve, működjk közre *az Irodalmi társaság tényleges megalakulására és szervezkedésére...* ezt a határozatot nem tudjuk másként értelmezni, mint úgy, hogy ezt a társaságot a konvent édes gyermekeül fogadta el s fejlődéséhez s virágzásához neki is szava s illetőleg tennivalója van.

Azért is örülnünk kell ennek, mert az eddigi enemű magánpróbálkozások, bármilyen kecsegtetők voltak is kezdetben, utoljára is küzködés és bukás volt a sorsuk. Az emberekben-e, a szövetekezés természetben-e, a cél kitűzésében-e, az eszközök megválasztásában volt-e a hiba, vagy csupán a közönség hirtelen lehülésében s állhatatlanságában: ezt most ne mérlegeljük, hanem azon legyünk, hogy az új szervezkedés-

ben már magában benne legyen a hosszú jövő biztosítéka. Azon legyünk, hogyha már egyszer a konvent is beleavatkozott egy újabb irodalmi társaság alakításába, hát ne kelljen majd annak a kinlódó életeért és időelőtti kimulásaért *a mi konventünknek* is pirúlnia.

Mert hát — és ezt jól jegyezzük meg! — ez a készülődő társaság nem a reformátusoké csupán, hanem a hazai összes protestánsoké. Tervezve legalább így van.

Ha ennek dacára is, a mi konventünk, nem tartva attól, hogy a társuló felek részéről gyanusíttatni fog (amit nem érdemelne meg!), vállalkozott a kezdeményezésre: ezzel a maga részéről afelől akarta — úgy hisszük — meggyőzni az összes érdeklődőket, kivált pedig a társuló feleket, hogy ehez az alkotáshoz a maga erkölcsi támogatásán kívül valami egyébbel is járulni akar, *s mint a számarány is megköveteli*, jó példával óhajt előljárni, első akar lenni a többiek felett.

Azt akarta bebizonyítani, hogy amiként van érzéke a testi éhség megszüntetése iránt, van — épenúgy — a lelki éhség csillapítása iránt is. Azt akarta, hogy ha már jó úton vagyunk az anyagiakkal: lépünk jó útra a szellemeikkel is. Nem tudjuk: sok fejtörésbe került-e a konventnek elszánnia magát erre a nagy lépésre; de azt legalább érezzük, hogy az ihletés pillanatában határozott és mi sem volna hozzá illőbb, mint odáig fejleszteni az *Irodalmi társaság* ügyét, hogy annak is meglegyen a maga *domesztikája*.

Hogyan?! Hát bizony az ilyen alkotás nem megy könnyen s nem különösen áldozatok nélkül. Igen, de hát ki bír örökösen annyi mindenre áldozni? Urainknak egy része, papjainknak legnagyobb része szegény, s ha érzi is a lelki szomjúságot, nem képes annak lecsillapítását megváltani, az egyik rész pedig — valljuk meg az igazat — nem is akarja.

A jelentkezési ívek például egészen szomorú kilátással biztatnak. Hogy csak a magunk körében maradjunk, az egész tiszáninneri kerület ev. ref. papjai közül 14 akadt idáig olyan, aki *rendes tagja* óhajt lenni az Irodalmi társaságnak, a többiek vagy a tervezett *szemlének* lesznek ideiglenes pártfogói, vagy csak fillérekkel támogatják a nagy vállalatot. Másutt jobban megy a vállalkozás, mert jobb a mód is; de még sokkal nagyobb lelkesedés is igen keveset hordhat össze arra, hogy egy olyan Irodalmi társaságnak, amely három testvér-felekezetnek volna szellemi bizonyítványa, elegendő alapúl szolgáljon a tartós jövőre.

Ugyanazért — ha komolyan akarjuk a célt — mást kell gondolnunk az Irodalmi társaság jövőjeért. Ki kell valamiképen eszközölnünk, hogy az ne legyen odadobva az egyéni érdeklődés ingoványára. Ki kell valamiképen eszközölnünk, hogy annak termékeit — amelyek egy jó protestáns embernek, főleg pedig papnak és tanárnak szinte nélkülözhetetlenek leendenek, ne csak egyik-másik olvassa és vegye, hanem olvassa s illetőleg olvashassa, ha meg nem veszi is, lehetőleg minden protestáns pap, tanító és tanár.

A konvent vigye ki a maga bölcseségével és tekintélyével, hogy alakíttassanak egyházi költséggel *parochialis könyvtárak*, s ezzel legalább az ev. ref. egyház körében az Irodalmi társaságért, de a papság szellemi színvonalának emeléseért s a protestáns öntudat élesztéseért is megtette a legjobbat, a legcélosabbat. Épen most akarja a konvent kitalálni a módját a szegény egyházak megerősítésének, hát próbáljon egyszerre kétféle szegénységen segíteni! Hogy ez nem képtelenség, azt megkísértjük közelebb bebizonyítani.

RAMPOLLA BIBORNOK S A PÁPA VILÁGI HATALMA.

XIII-ik Leónak május 23. napján tartott allocutioját, amelyben — egyebek között — élénken fejezte ki az Olaszországgal való béke iránti óhajtását is, sokan félremagyarázták. A legsérelmesebb magyarázat az volt, amely szerint Ő Szentsége, a Krisztus földi helytartója, annyira át van hatva apostoli hivatásának békés természetétől, hogy a hatalmakkal s közelebről az Olaszországgal való békeséget még világi hatalmának árán is óhajtja.

Az idealistáknak, a pápaság eszményi oldalát keresőknek eme nézete gyorsan hódított — úgy látszik — Olaszország intelligens rétegeiben ; mert hát az olasz nemzeti egység előkelő harcosaira is van annak némi hiúságos oldala, hogy a római kath. egyház fejét Olaszország fővárosában keresse és tisztelje a katolikus világ ; vagyis egy, a maga *egyházi hatalmában* mindenk felett álló személyt ezek is örömmel látnak a Tiberis partján.

A pápaság hárompróbás uszályhordozóit, azokat t. i., akiknek a pápai hatalom növekedésével egyenes arányban nőnek *kilátásaik*, megrettentette a pápa békés hajlamairól turbékoló hír, s úgy ezek megnyugtatóására, mint amazok vérmes reményeinek megghiúsítására jónak látta *Rampolla*, az új titkár és bibornok, egy *körjegyzéket* bocsátani szét a nunciushoz, kötelességökké tévén azoknak, hogy azt a hatalmak külügyi hivatalai előtt olvassák fel s kívánatra engedjék át annak másolatát.

Szükség volt e körjegyzékre főleg azért, mert —

mint látszik — felettébb sértette Ő Szentségét és titkárját az a kicsinylés, amelyben az olasz parlament egyes kitünőségei a felajánlottnak híresztelt béke-jobbot visszautasították; akik — kezökben a fennálló országos törvényekkel — elég biztosaknak érzik magokat az olasz nemzeti egység drága véren szerzett bástyái között s mosolyogva gondolnak a békefeltételeket diktáló vatikáni fogoly nyugtalankodásaira.

A körjegyzék mindenesetre értékes okmány. Nemcsak azért, mert kiábrándít egyeseket, akik lehetők gondolták a pápa meghódolását az új idők új kíváncsalmái előtt; hanem azért is, mert félreérthetlenül tudtára adja a világnak, hogy a pápa az ő világi uralmáról soha, semmi körülmények között sem szándékozik lemondani; de arról, épen a világ felett való uralmának gyakorolhatása szempontjából, tehát az apostoli székhez fűződött feladatok elől való meghátrálás nélkül, le sem mondhat; sőt a világ jóléte érdekében — „most, mikor vallás-erkölcsi missióján kívül az annyira megrendült tekintély és rend elvét is kell védelmeznie s a megsemmisüléstől megóvnia“ — most az államok jól felfogott érdekében nem is szabad világi uralmáról lemondania.

Hát ez a hadüzenet elsősorban az olasz királynak és olasz nemzetnek szól ugyan, de szól másodsorban az összes világi hatalmasságoknak, sőt a nem római kath. világnak is; tehát nekünk is, akik eléggé gonoszak vagyunk arra, hogy ez alól a boldogító hatalom alól kihúzódván, azt nyakunkba venni sehogysem érzünk magunkban hajlandóságot. Azok közé ugyanis, akikkel szemben a pápaság „a megrendült tekintély és rend elvét“ kívánná védelmezni, bizonyára mi is oda vagyunk érve és pedig — mint rendesen — a socializmus, nihilismus s atheismus pokolra való híveivel

egyetemben. Így hozza ezt magával a római kath. egyház „egyedül üdvözítő“ jellege.

Résziünkről egészen értjük a körjegyzék hangját s az lepett volna meg, ha az valami tekintetben eltért volna a curia hagyományos felfogásától. Van valami a mai római s olaszországi viszonyokban csakugyan, ami XIII. Leót és környezetét elkesezriheti. Ott a Vatikánban, hová IX. Pius magát önként számúzte s ahol utódának is számúzottúl kell magát a reá nehezedő hagyományok súlya alatt éreznie, borzasztó lehet napról-napra látni: miként változik át Róma egészen új várossá külsőleg-belsőleg, anélkül, hogy ebben a változásban a város egykori mindenható urának közvetlen része volna. Borzasztó lehet azt tudni annak, aki nem akarja elismerni az idők hatalmát, miként emelkednek kereszt nélkül is égfelé nyúló templomok a hét halom különböző pontjain . . . miként támadnak egymásután felekezetek, amelyeket se szív, se ész nem nógat arra, hogy papucsot járjanak csókolni a Vatikánba. Látni kevélyen felvonuló hadcsapatokat, amelyek nem a miéink, hanem ellenségünkéi; hallani a meg-megújuló gúny hahotáját, ott, ahol hajdan csak a pápadicsóító zsolozsma hangzott s érezni azt, hogy a föld, amelyet meg akartunk állítani, „*mégis mozog*“; elképzelni azt, hogy szellemi hatalmukkal előbb-később zátonyra feneklünk, ha világi tekintély, fegyveres hadsereg nem rettentí ellenfeleinket . . . óh bizony ezt a kényes és fájdalmas dicsőséget nem lehet elviselni zúgolódás és kifakadások nélkül!

Ilyen indokolt kifakadásnak tekintjük azért *Rampolla* körjegyzékét, amidőn — egyebek között — így szól: „alig fogható fel, hogy lehetnek emberek, akik komolyan hiszik, hogy a pápa, midőn óhaját fejezte ki, hogy az áldatlan viszály a szentszékkal szünjék meg, az igazság és méltányosság, valamint a szentszék

függetlenségének megóvásával, egyúttal azt a titkos szándékot is leleplezte, hogy *világi hatalmáról is lemondani készül*, melyet a titkos társulatok és az erőszakoskodások tőle elvontak, egyedül azért, mert az allocutio egy rövid passusában — melyben Olaszországról szól — ezt a követeléseit határozottan ki nem fejezte. Hogy ily hamis értelem tulajdoníttatik a pápa szavainak, arra nem elég, hogy figyelmen kívül hagyják a pápának épen legújabb tényeit, melyek hangosan követelték a pápának Rómához és az egyházi államhoz való jogát; hanem el kell feledni az egész episcopatus ünnepélyes nyilatkozatát — amely visszhangja az egész kath. egyháznak (!) — hogy *a jelen körülmények között a pápa világi uralma egyedüli elengedhetetlen feltétele az apostoli hivatás gyakorlásának.*“

Ismételjük, hogy mi ezt a kifakadást s illetőleg követelést értjük, s a pápaság történelmileg fejlődött jelleméből indokoltnak is tartjuk. Értjük azt, hogy a pápa az ő tizenkétszázados világi szuverénitása után, nem tűrheti jelenlegi kötött helyzetét; értjük azt, hogy nem akar alkudni, mert tekintélyének minden kicsiny csorbája veszedelem a r. katholicismus mesterségesen alkotott épületére; értjük azt, hogy 250 millió alattvalói közé a koronás főket is oda számítja s azokkal is rendelkezni akar; azt is értjük, hogy magát Olaszország, sőt minden jó rend és tekintély morális támaszának tartja, s a bekövetkezhető zavarokért az olasz kormányt s „per tangentem“ az összes kormányokat is felelőssé teszi; hanem azt aztán már sehogysem tudjuk megérteni, hogy az *apostoli hivatás gyakorlásához* — mint a körjegyzék mondja — a világi uralomra szükség volna, s még kevésbé azt, hogy az *isteni gondviselés* a történelem folyamába csak úgy hébe-korba szólana belé; pedig a körjegyzék ezt a sajátos tant is hirdeti.

Az apostolokról s azok hivatásáról nekünk is tanítottak valamit. „Menjetek el és tanítsatok meg minden népet,“ ez volt a küldetés vezérigéje. Fényről, hatalomról, uralkodásról nem volt a jézusi utasításban semmi; hanem, igenis, a világi fény és hatalom megvetéséről, a szelídség lelkéről, egymás terhének hordozásáról. Pál bérért dolgozott az Aquila műhelyében; a tizenkettőről sincs feljegyezve sehol, hogy fegyverrel jártak volna szét az evangyéliom terjesztése végett s világi hatalom után áhítoztak volna. „Aki közöttetek első akar lenni, az legyen az utolsó“ . . . igen, ilyen volt az apostoloknak szóló utasítás, s hivatottnak csak az tarthatta magát, ki az ily utasítások iránt való engedelmességre magában elegendő erőt érzett. Az ellen a felfogás ellen tehát, mintha a világi uralmat az *apostoli hivatás gyakorlása* igénylené, a jobban értelmezendő biblia alapján tiltakoznunk kell.

De nem értjük a *Rampolla-féle isteni gondviselést* sem. Szerinte „a pápa a maga szellemi hatalmát csak akkor gyakorolhatja méltóan, ha maga is külső fénynyel van övezve, azzal a fénynyel, melyet a *gondviselés* akkor adott neki, mikor a régi római birodalom romjain a különböző nemzetek és királyságok kiképződtek.“ Jól van! Fogadjuk el egész tisztelettel, hogy ez a *gondviselés* műve volt. Ismerjük el, amint azt a történelem is elismeri, hogy a pápaság *egy bizonyos időben* igen alkalmas vas-vessző volt a vad, nyers, tudatlan népek ellen. Dehát a népek jelleme ugyanaz maradt-e mind e mai napig?! Dehát ma is góthok, longobárdok, gepidák dulakodnak-e Európa téerein; hát arra a pásztori vas-vesszőre ma is szükség van-e épúgy, mint 12 száz évvel ezelőtt?! Nincs és újra nincs! A r. kath. egyház rettentő ítéletet mondana a saját nevelő hatására, ha a népeket ma is a középkor szemüvegén tekintené.

Ah! az isteni gondviselés nem olyan, mint a Jósua napja. Amint a zsidó törvénynek is csak időleges értéke volt s addig hatott, míg a zsidóságot megfegyelmelte és ránevelte az evangyéliomra: épúgy a középkori pápaság is csak a maga idejében volt szükséges tényező az emberiség nevelésében. A kötelességéről megfeledkezett, fény, világi hatalom hajhászásába sülyedt s erkölcstelenségekkel tündöklő pápaság ellen avagy nem kellett-e megmozdúlnia az isteni gondviselésnek a népek szívében, értelmében és akaratában? A magát kiüresített hatalommal szemben nem kellett-e új szellemi tényezőket hívnia elő a *gondviselésnek* a népek életében s fejlődésében! Hát az az olasz s német humanismus, amely tiltakozott a népekre kovácsolt pápai bilincsek ellen . . . hát az nem Isten lelkének megmozdulása volt? Hát azok a pápa-kárhóztató zsinatok nem a gondviselés tényei-e?!

De nem az a fő, hogy mi mit mondunk a *Rampolla* körjegyzékére, s mint vélekedünk a pápa világi uralma felől; hanem az, hogy mit mond arra elsősorban az olasz kormány és nép, s másodsorban a művelt nemzetek összes koronás és nem koronás hatalmasága?

A helyzetre mindenesetre jellemző, hogy a nunciások utasítva vannak a körjegyzéket felolvasni a külügyminiszterek előtt; ami azt jelenti, hogy a pápa nyíltan követeli a maga régi jogait az összes világi hatalmasságokkal szemben. Nem elégszik meg a *béke kedvéért* sem jelenlegi helyzetével, sem — ha netalán felajánltnék neki — az 1870-ben, Viktor Emánuel által odaigért Leo-féle városrész szuverén birtoklásával; hanem neki az egész Róma s az egész egyházi állam kell. Békét ajánl, de úgy, hogy ő, a legyőzött szabja meg a feltételeket, amelyeknek el nem fogadása esetén,

már előre is felelőssé teszi a körjegyzék az olasz kormányt az egész világ előtt.

Hase mondja az ő *Polemikájában*, hogy mikor 1870-ben a nemzeti egység szellemétől lelkesített olasz csapatok a szent város ellen nyomultak, „IX-ik Pius segítségért folyamodott a katolikus hatalmakhoz; de egy állam sem volt oly helyzetben, *félve a háborútól*, hogy a pápa-király megszabadítására lovag-játékot indíthasson, sőt még nehezteltek is a csalhatatlanra, aki most a maga „*non possumus*“-át idegen szájból kapta vissza.“

Azt hisszük, hogy a *Rampolla* körjegyzékével ismétlődni fog a Pius esete úgy Olaszország, mint az összes hatalmak részéről, már legalább azért, mert a *háborútól félni* ma is van elég oka minden hatalomnak.

Mi azért, akiket, mint kiátkozott eretnekeket, a pápai mindenhatóság szintén közelről érdekel, ez idő szerint, nyugodtan alhatunk. Római testvéreink tornyáról nem veri le a pápai hadsereg a gombot, s az üldözés iszonyatainak ismétlésére nem igen nyilik a Jézus-rend számára alkalom. A jövőt pedig úgy biztosíthatjuk magunknak legjobban, ha tiszteljük s szeretjük azt a szabadságot, amelyben az Istennek lelke nyilatkozik. Ez a legbiztosabb fegyver a középkori elavult intézmények s a zsarnokságnak minden fajtája ellen. Ha a pápaságot a benne rejlő erkölcsi erő meg nem védelmezi: a fény, a szuronyok, az adóvégrehajtók, a pénzváltók és galamb-árusok nem védelmezik meg s nem tartják fel soha!

AZ IRODALMI TÁRSASÁG ÉS A PAROKHIALIS KÖNYVTÁRAK.

Az Irodalmi Társaság ügyével egészen az alakulás előestéjeig jutottunk már; de — fájdalom! — az előjelek nem engedik, hogy aggodalom nélkül tekinthesünk annak megalakulása elé.

Mi, a *Felhívás* aláíróinak névsorából következtetve, azt hittük — és boldogok voltunk e hitünkben — hogy oly sok viszály s a mult időknek annyi intő példája után, őszinte testvériséggel fogunk majd kezét és közös erővel szerzünk dicsőséget a *Társaság* sokat ígérő nevének s a három *testvér-felekezetnek*. Olyan jól esett nekünk az egyesülésnek csak az a kifejezése is, amit a papiros mutatott ott az említett *Felhívás* alatt.

És ime: mi történik?! Innen is, onnan is felhangzik egy-egy tiltakozó szó, elébb csak halkán és bizonytalan zengéssel, később erősebben és határozottabban és kezdődik bizonyos gyermekjáték-féle jelenet: „miénk a vár! ki a várból, le a várról!“ Megszólal az „odium theologorum“ is és befecskendi a *Társaság* ajtójának mindkét felét s annak alsó és felső küszöbét is bárány-vérrel, hogy azon az öldöklő angyal be ne vonúlhasson.

Hát hiszen azt kötelességünk hinni, hogy ez az elv dolga s ezzel ki-ki tartozott saját lelkiismeretének; azt is tudjuk s valljuk, hogy a sajtónak teljes joga volt és van is ahoz, hogy a szabad véleménynek szárnyat adjon . . . de aztán nekünk is elhiheti azt mindenki, hogy ezzel a viselkedéssel, ezzel a herce-hurcá-

val olyan kellemetlen helyzetet készítettek az illetők az alakuló gyűlés vezérférfiainak s a *Felhívás* aláíróinak, hogy azt önmagára nézve senki kívánatosnak nem tarthatná s annak bizony-bizony nem örülhetne!

Mert bárhogy akarjuk is magyarázni az unitárius testvérek kizárását szorgalmazó támadásokat, mindig jut azokból maguknak a *Felhívás*-t aláírt püspököknek és főgondnokoknak is, akik mintha nem tudták volna, hogy mit cselekesznek . . . s rossz példájok által mintha áruba bocsátották volna a protestantismus lelkét! Miniket legkevésbé kísért a bálványimádás bűne, mégis úgy érezzük, hogy azok a mi nagyjaink nem érdemelték meg tőlünk, kicsinyektől, nem senkitől sem azt, hogy őket az idők jeleinek felismeréseért s a testvéri jobbnak fentartásnélküli odanyujtásaért elítéljük, vagy azt a gyanút támasszuk felőlük, hogy az ő papiroson való egyesülésök csupa látszat, csupa előkelő udvariaskodás és semmi más.

* * *

E rövid visszapillantás után — amellyel mi is tartoztunk lelkiismeretünknek — áttérünk annak elmondására: miképen volna legjobban biztosítva, szerintünk, az *Irod. Társaság* jövője s miképen hozna az legjobb gyümölcsöket? Mert hát szerencséjére az ügynek, abban mindnyájan egyetértünk, hogy a tervezett társaság égető szükség enyhítésére van hivatva s így a jövőjére vonatkozó gondolatoknak még mindig lehet valami értékök, talán realis hasznuk is.

Még a mult év végén, lapunk 50-ik számában, rámutattunk a biztosítás egyik hathatós föltételére, az u. n. *parokhialis könyvtárakra*. Azóta a társaság iránt az érdeklődés általánosabbá, biztatóbbá lett s mint a hír mondja, 15 ezer forint tőke már biztosnak tekint-

hető s ezenfelül a rendes tagok tagsági díja és a pártolók aprólékos ajánlatai is szép összegre rúgnak, tehát van cím a reménységre.

Hát az bizony igen sokat jelentene, ha az *Irod. Társaság önkéntes vállalkozás útján* is létesülhetne és virágzásnak indulhatna . . . de az a cél, amelyet mi szántunk a társaságnak, ilyen módon még korántsem volna elérve; mert ez esetben a lakadalmi vendégségben inkább csak azok vennének részt, akiknek lakadalmi ruhájok van; holott mi a csonka-bonkákat is ott szeretnők látni a társaság gazdagon terített asztala körül. De ami szintén főbenjáró dolog, ilyen módon a társaság jövője még nem volna minden eshetőség ellen biztosítva; pedig a hazai protestantismus jó hír-neveért is igen kívánatos, hogy három vagy hat év múlva ne kellene ismét siralmakat énekelnünk egy nagy halott felett.

Két ok indít tehát minket arra, hogy a *parokhiális* könyvtárak alakítását összekössük az *Irod. Társaság* alakulásával; egyik a társaság jövőjének biztosítása, másik a társaság kiadványainak közhasznúvá tétele.

Hogy a parokhialis könyvtárak felállítása által a társaság jövője meg volna teremtve, azt nem kell okadatolnunk, elég csupán arra hivatkoznunk, hogy az „Egyetemes Névtár“ adatai szerint van 1890 ev. reformált, 612 ág. evangélikus, meg 106 unitárius anya-egyház, összesen 2698, tehát ugyanannyi tagja az Irod. Társaságnak.

Igen, dehát ki kényszerítheti az egyházakat arra, hogy egy könyvkiadó-társaság tagjaivá szegődjenek?! A saját jól felfogott érdekek, meg a papjok, tanítójuk és az egész protestáns egyház nagy, szent érdeke.

Ne áruljunk zsákba macskát: bizony vannak papjaink s tanítóink, akik túl az iskolán, az iskolában

szerzett műveltséget csupán a tapasztalati élet gyakorlati tanulságaival bővítgetik, akikre nézve nem léteznek tudományos mozgalmak, nincs haladás, nincs a múltak tévedéseinek helyreigazítása . . . akikről lerí a szellemi elmaradottság s különösen a theologiai műveltség hiánya; akik szellemi táplálék hiányában, gyarló időtöltésnek lesznek rabjaivá stb. stb. Ki merné tagadni, hogy ezek legnagyobb részét meg lehetett volna menteni, felszínen lehetett volna tartani kellő segédeszközök által? Ki ne tudná, hogy szegénységre kárhoztatott papjaink s tanítóink egy része épúgy nélkülözi a jó könyvet, mint a búza-kenyeret és a díszes ruhát? Tudunk káplánokat, akik égő tudvággal hagyták el az iskolai pályát s aggódva gondoltak egy-egy üres parokhiára, ahol a szegénység ásít és a legjobb barát, a jó könyv hiányzik. Tudunk olyanokat is — fájdalom! — akikhez nagy reményeket fűztünk, akik sokat ígértek fiatalon és már férfi-koruk reggelén elhullatták ifjúságuknak minden virágát. Hallottunk, hallunk panaszokat világi egyénektől, akik szégyenkeznek egy-egy tengődő lelkésztársunk elmaradottsága miatt s örömebb társalognak a másik felekezetnek társaságba való, bemutatható, udvarképes, tudományos, vagy legalább annak látszó papjaival; hallunk mentegetőzést a templomkerülés miatt, ami szintén csak a papnak, a papi műveltségnek von le . . . nos hát ilyen bajok gyógyszerül óhajtanók mi, hogy parokhialis könyvtárak állíttassanak s az anyaegyházak — persze az illetékes hatóság határozata következtében az Irod. Társaság kötelezett tagjaivá legyenek.

Hogy pedig az egyházakra nézve a belépés terhe édessé legyen s minden vonakodás s a teher viselése felett való osztozkodás szinte lehetetlenné tétessék, ahoz csak az szükséges, hogy az alakuló gyűlés vegye be a

társaság teendői közé, amint már újévi cikkünkben is jeleztük, a *prot. népies irodalom tervszerű művelését* és igazi keresztyén vezérelv után indulva, mondja ki, hogy az egyházak osztályuk minősége szerint fizetnek, t. i. az 1-ső osztályúak 6 frtot, a 2-ik osztályúak 5 frtot, a 3-ik osztályúak 4 frtot, a 4-ik osztályúak 2 frtot s ez összegért a társaság minden kiadványának örökös tulajdonosaivá vállanak. Azaz, hogy ezt is mondják ki az illetékes hatóságok és aztán legyen rá komoly gondjuk, hogy minden protestáns anyaegyház könyvtára — *tudományos és népies* — szigorú ellenőrzés mellett firól-fira megmaradjon.

Ehez igazán csak egy kevés jóakarát kell a felettes hatóságok részéről; csak átérzése annak a temérdek jónak, amit minden egyes parokhián egy, a papot és a népet egyaránt nekik való eledellel tápláló tudományos és népies könyvtár eredményezhet; csak egy kis buzgó-ság az egyes egyházak vezetői részéről s a cél el van érve.

Nem állítjuk, hogy a könyvtárt itt-ott be nem lepheti majd a por; de az a tudat, hogy minden protestáns lelkész kezében meg vannak azok a segédeszközök, amelyek felhasználásával ő megédesítheti a maga hivatalt és esetleg büszkeségére válhatik az egész egyház egyetemének, sőt kezében vannak a népre való hatás eszközei is . . . ez a tudat maga is többet ér annál a csekély váltságnál, amelylyel ez megszerezhető. Aztán az is ér valamit, ha ilyen módon és ilyen olcsó áron lassankint egy tekintélyes vallás-egyházi irodalom támad s ha papjaink között mindig joggal kereshetünk majd olyanokat, akik hívatra vannak tudományukkal szélesebb körben is világítani. De, ha egyebet el nem érnénk is — mentsen Isten! — azt bizonyára elérnök *a parokhiális könyvtárakkal*, hogy a szegénység nem volna többé elegendő mentsége az elmaradottságnak; papi műveltséget mindenütt, mindenkitől követelhetnénk.

Ha ilyen alapra helyezkedhetnék az Irod. Társaság, akkor — ismételve is mondjuk — nyugodtan nézhetnénk annak jövője elé; mert így csak magok az ev. ref. egyházak, a jelenlegi classificatio alapján számítva, fizetnének annak évenként 7628 frtot; az ágostai testvérek — hogy kerekszámot mondjunk — csak 2000 frtot; az unitáriusok csak 400 frtot. Ehez jönne az alapító és pártfogó tagok ajánlatainak évenkénti kamata, pld. az említett 15,000 frt után 700—800 frt, végre az egyesek rendes tagsági díja, legalább 1000—1500 frt, tehát összesen, ismét kerekszámban szólva, 12,000 frt. Ez már olyan évi bevétel, amelylyel lehetne valamit komolyan kezdeményezni, anélkül, hogy annak terhe elviselhetetlen volna.

Ebből az összegből aztán, a bölcs gazda számításával, jutna levéltári kutatásokra a hazai protestáns felekezetek történetírói számára; jutna szakkönyvtár építésére, népies irodalom művelésére, sőt még némi tartalékalap gyűjtésére és — ha csakugyan szükséges — a *Szemle* szerkesztőjének vagy szerkesztőinek és annak kiadására is. Az magától értetődik, hogy busás jutalmazásra sem az írók, sem a fordítók, sem a szerkesztők javára nem gondolhatunk; legalább egyelőre semmi esetre sem; mert nem egyesek boldogítása, hanem egy nagy, közös feladat megoldása az Irod. Társaság célja.

Ennyit ezúttal erről a nagy kérdésről, csak így vázlatosan. Érezzük s szükség esetében bővebben is készek vagyunk kifejteni az ilyen módon való alakulás teljes horderejét. Maga az a gondolat is büszkeséggel tölt el, hogy a hazai protestáns testvéregyházak valamennyi parokhiája lassanként egy kis könyvtárrá alakulna s nem volna köztünk egyetlen oly szegény lelkészárunk sem, aki, ha sokat nélkülöz is egyébképen, a szellemiekben is éhezni és szomjazni kénytelenítették.

Érezzük, hogy a népies irodalom helyi központja nem lehet más, mint a parokhia — a községnek ez a rendeltetésszerű szellemi tűzhelye — vagy a felekezeti iskola. Érezzük, hogy a *népies irodalom* elhanyagolása naponkint súlyosodó vád volna a prot. egyházak s azok őrállói ellen. Meg vagyunk győződve, hogy a magán vállalkozás nem biztosítja az *Irod. Társaság* életét, pedig annak élni és hatnia kellene és át kellene mintegy teremtenie ezt a mai világot . . . épenazért ajánljuk a *parochialis könyvtárak* ügyét az érdeklődő és alakuló gyűlés figyelmébe.

Inkább késsünk egy kissé még az alakulással, mintsem bizonytalan alapon alakuljunk!!

A RÉGI PRIVÁTÁK.

A „priváta“-szót máholnap elfeledi, avagy meg se tanulja a diák; pedig hejh! beh sokat kell neki összehozni! Régebben, — ezelőtt csak 25—30 évvel is — jóformán ezzel virradtunk és ezzel alkonyodtunk. „Privátára!“ hangzott végig az udvarokon, utcákon, a kolégium folyosóin. És ment a temérdek kis diák: ki erre, ki arra és tanult, azaz hogy privátázott, vagy legalább privátázódott naponként kétszer is.

Ma már tekintélyes emberek, ismeretes tanférfiak támadtak reá a priváta-fa haldokló gyökereire és kikiáltották a „delendam esse“-t.

Nem akarok elébefeküdni az áramlatnak, mert tudom, hogy a viharba kiabálni, hiábavaló fáradozás; annyira ósdi sem vagyok, hogy a multat mindenáron dicsőíteni volna boldogságom; dehát, nem tehetek róla: én nem tudom elképzelni azt, hogy miként is nőttünk volna csak annyira is, amennyire megnőttünk, a manap már haszontalanságnak vagy pláne üzérkedésnek is bélyegzett priváta nélkül.

Voltunk egy-egy osztályban az u. n. algimnáziumban (ma már ilyen sincs!) 100-an, 120-an, 150-en és volt egyetlenegy, vagy mondjuk, hogy másfél professzorunk. Hát az bizony nehéz érzés lehetett: végignézni ezt a nagy csapatot a legelső órán és elgondolni, hogy ezeknek a tanulói sorsa az én kezembe van letéve. Mennyi különböző arc, milyen különböző öltözet és mennyi tudatlanság egy rakáson és milyen fegyelmetlenség! Hanem hát „sunt et alii“ — gondolá a pro-

fessor úr, — azokra emlékeztén, akik maguk vezettek egy egész 6 osztályú gimnáziumot — és elkezdte olvasni a névsort és jól meg-meg nézte a felolvasott név tulajdonosát. Azért volt professor, hogy a szemén át belátott az illető lelkébe és kinézte belőle, hogy ebből kitelik egy „székszélső“, amabból meg valami egyéb is. Szerencséje, hogy egyébre is gondolhatott, t. i. a *privátára* és a *correpetitoria*. De az utóbbiról majd máskor!

Mikor az osztály székenként elhelyezkedett, következett egy újabb mozzanat. „*Kihez fogsz járni privátára?*“ kérdé és jegyezte a professor úr. Az egyik mondá: professor úrhoz; a másik, harmadik, tizedik, századik, mondá X, Y, Z, theologushoz stb. Akadtak olyanok is, akik senkihez sem ajánlkoztak, vagy senkit sem kerestek fel jóelőre, mert szorongatta őket a nyomorúság: — az ilyeneket elfogadta a professor magához, vagy beosztotta a többi „*privátus tanítókhöz*“ ingyenesekül. A tudomány forrásához vezető útat mindenkire nézve hozzáférhetővé tették; a szegénynek úgy is elég baja az, hogy szegény: miért szorítanak a rög közé, ha egyszer röpülni van kedve! Emlékezem rá, hogy ezt a jótéteményt nem irigyeltük egymástól és arra is, hogy ezek az ingyenesek igen sokszor váltak a professornak és a privátus tanítóknak jobbkezeivé.

Tehát privátista volt mindenki! Naponként kiki ment a megszabott órán a maga privátus tanítójához és részint ismételte a tanultakat, részint előkészült a tanulni valókra. A tanári karnak gondja volt rá, hogy „privátus tanító“ csak a java-diák legyen, sőt egyszer-máskor komoly vizsgát is követelt azoktól, akik a professor keze alá dolgozni voltak hivatva; az illető osztály tanára pedig kötelességének tartotta a maga segédtanárait lelkiismeretesen ellenőrizni.

Nem mondom én, hogy e mellett is minden „pri-

vátus tanító“ bevált és hogy minden kis diák tudóssá nőtt . . . de az sehogysen fér be a fejembe, hogy az a priváta haszontalan időtöltés lett volna. A hanyagra sarkantyú, a jóra ösztön volt az és pótolta azt, amit az iskolában nem lehetett megejteni, t. i. a naponkénti felettetést. Ahoz a kis nebulónak is volt esze s van ma is, hogy a professor kérdése felől napokig is elülhet a padban; de azt csak priváta-mulasztással vihette ki, hogy a privátus tanítója ki ne kérdezze; ennek a mulasztásnak a végén pedig ott állott a „nád-pálca“, vagy jobb esetben a plága, vagy legjobb esetben a dorgatorium.

Igy vált az lehetővé, hogy a 100, 120, 150 tagból álló osztályok professorai nem estek kétségbe a tömegetől s a tanügy sem maradt a nagy osztályok miatt a sárban.

Sőt a privátának még más oldalra is jó hatása volt, t. i. a diákoknak folytonos önképzési alkalommal szolgált s érütközési út volt a professor és a nagyobb diákok között, amit pedig sohasem szabad kicsinylőleg mérlegelnünk. Nem tartozott a ritka esetek közé, hogy a professor összeült a saját osztályának privátus tanítóival és a fejlődő tanügy kívánalmai szerint megadta nekik a kellő útásítást és a jó tanácsot s mintegy maga nevelte azokat alkalmas segédeiül.

Ma már ez az intézmény nem létezik, sőt el van ítélve! Jól van! Dehát mi helyettesíti? Mit csinálnak ma a gimnáziumi tanárok olyat, ami felér fegyelmezési és tanügyi szempontból a régi privátákkal . . .? Mi történik ma az olyan kis diákkal, akinek nincsen házi felügyelője, nevelője, vagy aki p. o. nem jár privátára a professorához?! Aztán van-e gond arra, hogy a kis diákok felügyelői komolyan számba vétessenek, elleniztessenek . . .?! Mert, hogy az ilyesmire az iskolának ga van, sőt ilyesmit tenni kötelessége is . . . azt nem igen kell bizonyítgatnom. Tisztán szülőkre bízni azt,

hogy ők hová s kiknek a gondja alá helyezik el gyermekeiket: nem tartom helyes tanügyi politikának. Az iskola, midőn átveszi a szülők kezéből a gyermekeket, vállalkozik a szülők helyettesítésére, tehát legalább a gyermeknek folytonos figyelemmel kísérésére. És ha az okos szüle megválasztja gyermekeinek a barátokat is, az iskolai előjáróság sem tehet okosabbat, mintha szigorúan ellenőrzi a gyermekek felügyelőit: a nevelőket s a netaláni privátus tanítókat.

Igaz, hogy ma már a minisztérium hatalomszava megszabta az osztályok népességi maximumát; de hát a 65-ből és 60-ból is sokan lehetnek olyanok, akik kellő felügyelet nélkül jóformán magukra hagyatva hányódnak-vetődnek; az ilyeneknek sem kellene elveszniök vagy csupán saját jó vagy rossz ösztöneik szerint igazodniok.

Négy évig jártam privátára és nem bántam meg. Másoknak még nagyobb szükségük volt az ilyen segítségre, mint nekem; azok tehát még kevésbé bánhatták meg az iskolának ezt a figyelmét a könnyen hajló csemeték iránt. Megszoktuk megbecsülni a nagy diákok közül azokat, akik tanítóink valának s fegyelmi szempontból ez sem volt káros és jó szellemet is teremtett a nagyok és kicsinyek között. Egymást jobban kiismertük, mint a miképen ismerik a mai növendékek s ez is a priváta jó oldalai közé tartozott. Uras hajlamok, egyéni gyarlóságok kevésbé fejlődhetek ki közöttünk, mint ma; mert gyakoribb volt az érülközés az iskola falain kívül.

Igazán szeretném tudni: *mi helyettesíti ma a régi privátákat...?* A kicsinyek gondozásának ezt a módját mivel pótolják a mostani középiskolák...? Talán a sok tanárral? Ezzel aligha. A feleletet szívesen kérem és várom.

A NÉMET CSÁSZÁR RÓMÁBA UTAZÁSAKOR.

II. Vilmos, német császár, alighogy behelyezkedett tragikus sorsú atyjának trónjába, elhatározta az európai fejedelmek felkeresését, hogy személyes jelenlétével és saját szavaival igazolja azt, hogy a világ-békének őszinte barátja; tehát nem áll az — amitől sokan remegtek — hogy vele s általa viharos napok köszönjenek a vén Európára.

Nem a mi dolgunk azt lesni és méltatni, hogy hol milyen szavakat ejt el és miként kell azokat érteni; előttünk csak az a fő, hogy békét akar és pedig nemcsak államok és államok között, hanem az államokban is; otthon a saját birodalmában és az abban élő felekezetek között is.

Saját birodalmának protestáns alattvalói között sokan vannak ugyan, akik békételenkednek a császár békés hajlamai miatt s nem tudják megengedni Bismarcknak sem a r. katolikus egyház javára tett újabb sakkhúzásait, vagyis azt az eljárását, hogy amit elvett évekkel ezelőtt *politikából*, ugyanannak egy részét visszaadta mostanában *politikából*.

Azt azonban, hogy *II. Vilmos* Olaszország királyát is meglátogatja, a német protestánsok is szívesen látják; mert akár mint szövetségstárs, akár mint barát megy is a császár Rómába, az örök városba; akár csak egyszerű udvariassági kötelességet teljesít: a látszat amellettt bizonyít, hogy megjelenésével igazolja az olasz-

egységet és *Viktor Emánuel* fiának Rómához való jogait és Róma felett való fenségét.

A Vatikán érezte és érzi is e látogatás jelentőségét, annyira, hogy — mint a napilapok híresztelték — kérdéseket is intézett II. Vilmos kormányához és magyaráztatni kívánta a látogatás mineműségét; sőt — miután a császár a Vatikán meglátogatását is felvette úti programjába — XIII-ik Leo saját kocsiját ajánlotta fel neki és souverainitásának mutogatása végett, testőreit is kirendelni akarta; ami azonban — az olasz királyra való tekintetekből — nem volt elfogadható s végre is, hogy XIII-ik Leo sértve ne érezze magát a gyűlölt olasz király hintójának a Vatikán levegőjével való érintkezése miatt, abban állapodtak meg, hogy II. Vilmos saját, e célra Olaszországba hurcoltatott kocsiján fog beköszönni a Vatikánba.

Kicsiségek, de mégis jelentenek valamit; legalább is annyit, hogy Vilmos kész a gazda jogát respectálni s a lényegtelen dolgokból az olasz kormány sem csinál magának alkalmat sem hatalmának mutogatására, sem az apprehensiora. Igaz, hogy a Vatikán most már abban a hitben ringathatja magát, hogy az olasz király kocsijának keréknyomaitól megszabadulván, elhárított egyet a mindenhatóságát fenyegető veszedelmek közül; a valóságban azonban aligha tett többet, mint azt, hogy újabb jelét adta a souverainitáshoz való ideges ragaszkodásának.

A német protestánsok egy részét császáruknak ilyen apró engedményei is bizonyára boszúsággal töltik el; mert az ő eszményök a pápasággal szemben mindig az az *I. Vilmos* marad, aki teljes hatalmával taposta a Vatikánnak a német katolikusokra is kiterjesztett jogait s a német birodalom fejlődésére s abban a szabad eszmék és nemzeti intézmények felvirágozására

csak egyetlen egy főhatalmasságot ismert el és tartott üdvösnek, t. i. a császárit vagy királyit.

Nem felekezeti gyűlölködés az, ami a német protestánsok gondolkozásának ilyen irányt ad, vagyis azt *pápaellenessé* teszi, hanem elsősorban a legnemesebb nemzeti érzés; az az érzés, amely kifelé való gravitálást nem ismer s amely minden idegen beavatkozást perhorrescal. Egy nemzeti katolikus egyházat *saját törvényes, nemzeti fenhatósága alatt* a legtúlzóbb német protestánsok is szívesen üdvöznének saját szomszédságukban s eszökbe sem jutna az ilyen egyház híveinek sajátos isten-imádása ellen szót emelni s azoknak hitében, mysteriumaiban megbotráncolni; de mikor a német katolikusok épenúgy, mint más országbeliek is, nem férnek meg hitőkkel saját birodalmuk s illetőleg országaik határai között s egy kívül álló hatalmasság által izgatva, gyakran ellentétbe jutnak saját nemzeti kormányuk intézkedéseivel és politikát üznek ahelyett, hogy a lélek üdvösségét keresnék és politikájukkal zavart idéznek elő a birodalom polgárai között... ilyenkor és ilyen körülmények mellett nem csodálkozunk a német protestánsok egy részének afelett való boszankodásán, hogy a kormány — habár politikából is — apró engedményekre szánja el magát a pápasággal szemben s azon sem csodálkozunk, ha a német protestánsok egy részének az volna inyére, ha császáruk az ő római időzése alatt a Vatikánt egészen mellőznék.

Csakhogy ám II. Vilmos nem mint porosz király, hanem mint német császár utazik s a nagy német birodalom nagyszámú katolikusainak nyugalmára, meg saját béke-politikájának igazolására cselekszi azt, hogy Umbertoval való barátságos összelellekezése után betekint a fogoly pápához, mint saját római katolikus alattvalóinak is egyházi fejéhez.

Mi lesz e látogatás eredménye s általában lesz-e különösebb eredménye a felekezetek egymáshoz való viszonyaira vagy a németbirodalmi r. katolikusokra: azt bajos volna meghatározni; de az az egy bizonyos, hogy az a császár, aki meglátogatja az olasz királyt az új Olaszország székvárosában, s aki ilyen módon elismeri azt az olasz királyság törvényes székhelyének . . . az ilyen császár nem fog odáig haladni a pápasággal való fraternisálásban, hogy akár birodalma protestáns alattvalóinak érzületét megsértené, akár a maga császári jogain csorbát ejtene. Ilyesmire nincs semmi alap sem a viszonyokban, sem a császári ház hagyományos politikájában.

Részünkről azt erő és önbizalom jelének tartjuk, hogy egy protestáns uralkodó belátogat a Vatikánba és barátságos mosollyal köszönti annak a hajdanában rettegett hatalomnak birtokosát, amely IV. Henriket Canosába kényszerítette; sőt látjuk benne a haladó idő szellemének diadalát is, azét a szellemét, amely a kiátkozott *eretnekeknek* is jogokat biztosított a kiátkozóval szemben.

II. Vilmos, mint az olasz király szövetségese, meggyőződik majd az örökösen panaszkodó pápa fogóságának kellemes voltáról s Krisztus Urunk fény és pompától környezett helytartójának szerencsét fog kívánni — legalább szívében — jelenlegi rabságához.

Jellemző, hogy épen Bécsből utazik Rómába, ahol az uralkodó udvari felfogás még ma is az osztrák-magyar monarchia katolikus alattvalóinak hitét s hódoló érzületét látná megsértve azáltal, ha monarchiánk alkotmányos feje az olasz királyt Rómában meglátogatná!! Az ilyen felfogásban rejlik nálunk a *Simorok* hatalmaskodásának alapja s a vallás- és közoktatásügyi tárca kényes oldala.

A KÁROLI-ALAP ÉS EMLÉK ÜGYÉBEN.

Három cél lebegett előttem, mikor a Károli-emlék és alap ügyében készített indítványunkat — a Fűzy barátomét és a magamét — nyilvánosság elé bocsátottam.¹ Boldog voltam mind a hárommal.

Első: a kínálkozó nagy alkalom felhasználásával *méltóan fizetni le a hála köteles adóját* a vizsolyi biblia fordítója iránt; a második: *egy hatalmas segély-alapot teremteni*, mely a tiszta protestáns eszméknek lehetőleg széles körben való terjesztése és ápolása által, örök áldássá váljék a hazai protestantizmusra; a harmadik: *ébreszteni és erősíteni a protestáns felekezetekben az összetartozandóság gondolatát*, a közös feladatokra való emlékeztetés által.

Mindhárom célt olyannak tekintem még ma is, amelyek igen sok gondolkozni szerető protestáns embert kimozdíthatnának hétköznapi egykedvűségükből.

A világba kijutott eszme — nem oly gyorsan ugyan, mint boldog elfogultságomban én szerettem volna — de mégis éredésnek indult. Előbb egyes vidéki lapokban, majd a főváros heti és napi sajtójában is bizonyos helyesléssel lőn az felemlítve s itt-ott üdvözölve is. Nyomban ezek után megjelent a kolozsvári „*Prot. Közlöny*“ biztató szózata, amely egyúttal fényes ígéret is volt a királyhágóntúli kálvinisták nevében, s jött reá a budapesti „*Egyházi és Isk. Lapok*“ egyik rovatvezetőjének kedvező nyilatkozata s utána (4. sz.) a szerkesztő lelkes vezércikke, amely — mint Fűzy barátom mondja — „már nemcsak

¹ Sárospataki Lapok 1888. évf. 53. sz.

azt bizonyítja, hogy „mozog a föld,“ hanem kihallatszik abból a szentlélek szava a megmozdult föld felett.“ Sőt tovább is fejlődött az ügy! A „*Debreceni Prot. Lap*“ egyik jeles munkatársa s a bibliai tudományok hívatott bűvárlója, *Dicsőfi József* is oda állott az eszme pártolónak sorába s „*Emlékezést, emlékezést neki!*“ cím alá foglalt lendületes vezércikkében (6. sz.) szintén tiszteletet követel a Károli Gáspár emlékének, s kívánja a Károli-alap létesítését is, csak hogy nem a népies irodalom, hanem a bibliai tudományok javára. Az ő felbuzdulásának már gyümölcsei is mutatkoznak: nevezetesen *Balogh Ferenc* theologiai tanár, ismeretes író, már megkezdte az adakozást; a szerkesztő pedig kérdést intézett hozzám — mint szerinte legilletékesebbhez — hajlandó vagyok-e a Károlyi emlékre és alapra begyűlendő adományokat elfogadni?

A gönci egyház presbyteriuma szintén megajánlott már a Károli-emlékre — egyelőre — 100 frtot. Abauj esperese és egész lelkészi kara érzi, hogy nekik az egykori kassavölgyi esperes tiszteletében jó példával kell előljárniok.

Kétségtelenül biztató jelek, amelyek reményt nyújtanak arra, hogy a megindult mozgalom nem maradhat immár eredménytelen. De nem titkolhatom el a kedvező jelek láttára sem, afelett való meglepetésemet, hogy ágostai hitvallású és unitárius testvéreink — akikre pedig én őszinte atyafiságos érzélemmel számítottam — közönnyösséget tanúsítanak ama „istenes vén ember“ emléke és egy oly segély-alap iránt, amelyből nekik is, mint nekünk — ha jól utána látunk — az örök élet vize folydogálhatna. Szerettem hinni, hogy ez a viselkedés nem Károli Gáspárnak, hanem az én indítványomnak s abban is csak valamely pontnak szól; mert azt a mostani, részben feszült viszonyok között sem tudnám megérteni: mi okon húzhatnák ki magukat ágostai hitvallású

és unitárius atyánkfiai egy oly szövetkezésből, amelynek célja azt a férfiút tisztelni meg haló porában, aki nekik is, mint nekünk, 300 éven át szolgáltatta a vallásos lélek édes táplálékát.

Igy látva a fény mellett az árnyat, szinte kérdezem magamtól: itt van-e hát csakugyan az idő teljessége arra, hogy — mint Szöcs és Fűzy barátaim kívánják — előálljak a részletes tervezettel . . .? Hiszen én közös felbuzdulásra, milliók filléreire számítottam és nem csupán az édes magunk felekezetére, s annak is csak itt-ott kilobbanó lelkesedésére . . .! Azt akartam, hogy ne legyen nálunk senki — feltéve, hogy öntudatosan vallja magát protestánsnak — aki e mozgalom hatását meg ne érezné. Azt akartam, hogy aki eddig a bibliát közönyösen vette a kezébe, vagy éppen kezébe se vette azt, ezentúl több tiszteletet tanusítson az iránt s illetőleg tanuljon az iránt érdeklődni, látván, hogy annak fordítóját három felkezet siet megtisztelni a mű kinyomatásának 300-dik évfordulóján.

Sőt ma sem tudok én mást akarni, s éppen ezért — bár nagy gyönyörűségem telik felekezeti sajtónknak ékesen nyilatkozó buzgóságában s bízom is benne, hogy az általa melegen felkarolt ügy el nem eshetik: mindamelllett is *kikerülhetlennék látom azt, hogy a Károli-émlék és alap ügye hivatalos ügygyé tétessék s arról a legcsekélyebb egyház presbyteriumának is tudomása legyen*, s ilyenmódon oda is elhasson annak a híre, "ahová — sajnos! — egyházi sajtónk képviselőinek nem sikerült idáig behatolniok. Az ilyen helyeken is lehetne az efféle mozgalmaknak jótékony, talán egészen átalakító, újjászülő hatásuk is!

E végre a következő eljárást gondolom leginkább célravezetőnek és legtermészetesebbnek: A gönci ev. ref. egyház, amely már is szép jelét adta buzgóságának,

kérje meg az abauji ev. ref. egyházmegyét, hogy az magáévá tevén — mint első sorban illetékes — a Károli-
emlék és alap ügyét: írjon fel a tiszáninneri ev. ref.
egyházkerülethez és ajánlja a kérdéses mozgalmat annak
hatékony pártfogásába, azzal a hozzáadással, hogy a
kerület szólítsa fel az összes ev. reformált, ág. hitvallású
és unitárius kerületek főképviselőit a mozgalomhoz való
csatlakozásra. Ez megtörténvén, legott tudni fogjuk:
*magunkra maradunk-e a Károli-emlék és alap ügyével,
vagy pedig áldozunk azért protestáns testvéreink-
kel?! . . .*

Nem úgy értem az ügy hivatalossá tételét —
meftszen Isten! — hogy talán valami egyházi pótadót
kivánnék kivettetni s így tenni általánossá, talán épen
általánosan gyűlöltté Károli emlékezetét, hanem úgy,
hogy minden egyes lelkész hivatalosan is megkínáltassék
mintegy a jó alkalommal arra nézve, hogy a kérdéses
ügy iránt a maga körében és híveinek viszonyaihoz
alkalmazkodva, egész buzgóságát kifejttesse. Egy ügyes,
lelkes gyakorló lelkész több tekintetben áldásosan hasz-
nálhatja ki a bibliafordító megtiszteltését célzó kitűnő
alkalmat.

Ha az ügy hivatalos pártfogásra érdemesíttetnék
— amit én igen reménylek —: akkor az egyes lelké-
szek az általok gyűjtött adományokat mindenik kerület-
ben, a kerület által e célra kinevezett egyénhez, vagy
hivatalhoz küldenék, akik vagy amelyek a küldeményeket
az egyházi lapok akármelyikében is, időről-időre nyug-
táznák, hogy a közönség ez ügy állásáról folytonosan
tájékozva legyen. Így — szerintem — egyetlenegy pro-
testáns ember sem panaszkodhatnék idővel, hogy ő —
az eljárás kevéssé körültekintő volta miatt — nem vehe-
tett részt a maga filléreivel egy országos protestáns
mozgalomban.

Önként értendő, hogy az egyházi lapok átvennék egymástól az alapszaporodást jelző jó híreket s minden rendelkezésükre álló eszközzel élesztgetnék a buzgóság lángját. A hozzájuk küldött pénzeket — ha épen úgy látnák jónak — ideiglenesen én is szívesen elhelyezném a „Sárospataki Népbank“-ban; de ugyanilyen módon valamennyien elbánhatnánk azokkal a saját körünkben is.

Ha a „*Prot. Irod. Társaság*“ sorsa úgy dől el, amint sokan óhajtjuk, t. i. a testvérelekezetek kívánatos összehozásával: akkor — mint indítványomban is említém — ez lenne hivatva a *Károli-alap* kezelésére s céljainak határozott kitűzésére; sőt ez volna megbízandó a *Károli-émlék ügyét* is valósulásra segíteni, a maga köréből s a helyi érdekek figyelembevételével kinevezett *végrehajtó-bizottság* által. Ha pedig az *Irod. Társaság* leendő szervezete idegenekké tenne egyeseket annak munkálkodása iránt; akkor a *Károli-émlék ügyét* a tiszáninneri kerületre lehet bízni — mint amely különben is otthon van Göncön — az *alap* sorsát pedig tisztázni kellene mielőbb hírlapi felszólalások útján, vagy tisztáznák azt — esetleg — maguk a kerületek, akkor, amikor az alaphoz való hozzájárulásokat kijelentenék.

És ha . . . sajnos, de ilyen „*ha*“ is van . . . az ev. ref. egyház magára maradna a *Károli-émlék* és *alap ügyével*!? Hát, szerintem, akkor is ki kellene fejtenie teljes erejét; akkor is meg kell készíttetni a *Károli-émléket*; mert lehetetlen, hogy a mai jubileumos világban elszalaszszunk egy felséges alkalmat, amelylyel mozgásba lehet még hozni a szíveket, s amelylyel meg lehet még mutatnunk a világnak, hogy multunk nagy alakjait s velők együtt a könyvek-könyvét becsülni tudjuk és akarjuk. Ez a magunkramaradás — amit nem bírok elhinni — sokra tanítana minket, noha felettébb fájdalmasan.

A létező viszonyok között — ismételve is mondom — nélkülözhetetlennek tartom a *hivatalos-próbát!* Ennek eredménye jelentékenyen módosíthatja további lépéseinket.

Bármily körülmények között nem szabad lemondanunk arról a jó feltételről sem, hogy a Károli életrajzát — a létező adatok felhasználásával — a jubileumra összeállítjuk s legalább a Károli-név alatt forgalomba jutott fordítások értékét meghatározzuk. Ez irányban némi vád is támadt már ellenünk, amely ellen nem is tudunk mivel védekezni.

A Károli-émlék és alap sorsa miatt is nyughatatlanul várom, s azt hiszem, hogy így várják velem együtt sokan, az *Irod. Társaság végleges szervezkedését*. Történjék azonban e társasággal bármi, részemről nem hihetem a testvéri viszony olyan meglazulásának bekövetkezését, s a féltékenység és irigység olyan fokú kifejlődését, amely miatt közöttünk a huzavona „az egész vonalon“ állandó nyomorúsággá és minden jónak megölőjévé váljék. E hittel üdvözlöm laptársainkat s mindazokat, akik a kérdéses emlék és alap ügyében közrebocsátott indítványunkat annak ismerték fel, ami valósággal: *protestáns közügynek*. Ajánlom azt továbbra is szeretetökbe.

UTÓHANGOK A HAYNALD- JUBILEUMHOZ.

E hó közepén (okt.) a hazai római kath. egyháznak egyik bíboros főpapja, *dr. Haynald Lajos* kalocsai érsek, papi hivataloskodásának 50-ik évfordulóját érte és ünnepelte meg. Király, pápa, miniszterek, minden rendű és rangú hazai és külföldi nagyságok, közeli és távoli testületek, megyék, városok siettek emlékezetessé tenni az ünnepeltre nézve ezt a nevezetes időpontot, üdvözölve őt az állam, trón, egyház körül szerzett s a tudományok és művészetek terén kifejtett érdemeiért és jótékonyágáért. A napi és heti lapok alkalmi cikkekben hódoltak neki s képekben mutogatták olvasóiknak őt magát s nevezetesebb alkotásait, fennen hirdetve, hogy az ünnepelt — csak mióta kalocsai érsek — majdnem 5 millió forintot áldozott egyházi és hazai célokra; jubileuma napján pedig 366,000 forintig terjedő alapítványokat tett.

Kétségtelen, hogy Haynald a hazai főpapságnak egyik legkiválóbb s ritka személyes érdemekkel ékeskedő alakja. Kitűnő főpásztor, ügyes diplomata, előkelő politikus, emellett a tudományoknak is lelkes művelője s a művészeteknek egyik legnagyobb pártfogója; kedvelt mint szónok, szeretni való, mint ember; igazi katolikus főpap, azoknak a régi nagy papoknak mintájára, akik akartak is, tudtak is dominálni; akiknek csak egy kis szerencsére volt szükségük, hogy ujjaikon forogassanak egy országot és teremtsenek abban egészen nekik tetsző

viszonyokat. Felfelé simúlékonyabb, mint összes társai s kedveltebb, mint maga *Simor*, akinek talán nincsen is mindenkor inyére azt látni és tapasztalni, hogy miként aratja le előtte az ő biboros társa a babért.

Csodálkoznunk kell, hogy ennyi jelesség és nemes *ambitio* mellett elszalasztott Kalocsa érseke egy kínálkozó nagy alkalmat, amely őt összes elődeinek fölébe emelhette volna és soha nem múló fénynyel vontta volna be nevét nemcsak a hazai római kath. egyház, hanem az egész nemzet történetében.

Ki ne emlékeznék reá?! A *vatikáni zsinaton* Haynald volt annak a tiszteletre méltó s az egész világ által figyelemmel kísért ellenzéknek egyik vezére, amely meg akarta szabadítani a római kath. egyházat egy nagy tévedéstől, attól, amit mai napság „*pápai csalatkozhatlanság*“ névvel emlegetünk. Minden intelligens magyar büszke volt arra, hogy a *Dudith*-oknak akadtak utódai, akik Krisztus urunknak állítólagos földi helytartójával szemben is ki merik mondani az igazat és nem hajlandók belenyugodni a földi mindenhatóság kedvéért az istenség jogainak megcsönkítésába.

Dehát az oroszlánból bárány, a saskeselyűből turbékoló galamb lett; a kisebbség dicsőségesnek ígérkező küzdelme meghunyászkodássá változott... *ad majorem papae infallibilitatem*...

Mit vesztett volna *Haynald* vagy *Simor* a pápa kegyének elvesztésével?! Semmit! vagy — no mondjuk — legfőlebb egy *bíbor-föveget* s ahelyett megtakarított volna önmagának s illetőleg a *nemzeti katolikus egyháznak* egy rengeteg mennyiségű pénzt, az u. n. *péterfilléreket* és *jobbágyi adományokat* és megnyerte és birta volna egy jóratörekvő és tisztánlátó nemzet osztatlan tiszteletét.

Nem tehetünk róla, de a *Haynald*-jubileum fényére

— legalább ami szemünkben — árnyékot vet a vatikáni ellenzék önmegadása, s talán azokból a könyekből, amelyek — mint írják — az üdvözlő iratok olvasásakor az ünnepeelt főpap szemeit elárasztották, annak a roszúl végződött római szereplésnek is jutott néhány csep!!

Képzeljünk csak egy nemzeti katolikus egyházat, aminőt — nem olyan régen — Beregvármegye is sürgetett; amelynek legfőbb feje az esztergomi érsek, legfőbb kegyura a koronás király; amely megfelelő autonomia mellett, *minden más érdeken felül*, tisztán vallási és nemzeti érdekeket ápol; amelynek istenitisztelete egészen *magyar* s temérdek milliányi évi jövedelme mindíthton marad s a nemzeti vagyonosodás öregbítésére szolgál . . . hát vajjon úgy állanánk-e ma — amint valósággal — a magyarosodás kérdésével? Úgy állana-e az alsóbb papság, a maga viszonylagos szegénységében? Kellene-e jajgatnia s a kongrua után áhítoznia?! Volnának-e — mint vannak — állam és egyház között érdek-összeütközések? Olyan boldogtalan kinézése volna-e a felekezetek közötti egyenjogúságnak és békeségnek, mint ma van?! . . . A concordatum megalázó és béke-háborításra ösztönző pontjai ott kísérténekek-e a király és pápa, a római katolikus és protestáns felekezetek között?

Óh, bizony a nemzeti katolikus egyház megalakulása beláthatatlan jó eredményüvé válhatott volna a nemzetre és a felekezetek közötti békeségre nézve egyaránt; dehát a vatikáni ellenzék nem tudott és nem mert következetes lenni önmagához s ahhoz a szent igazsághoz, amelyet védelmezett; pedig a nemzet közérületében rendíthetlen támasztékot nyert volna ügyének.

Haynaldnak édeme ugyan, hogy nem lett azonnal *Jekelfalusivá*, azaz nem igyekezett a csalatkozhatlansági dogmát — még placetum nélkül is — kihirdetni; de

vége is ő is megadta magát teljesen, annyira meg hogy ő lett nálunk s ő ma is a pápai mindenhatóság legkészségesebb szolgálóinak, a *jezsuitáknak*, ennek a nem olyan régen még tiltott rendnek fő-fő pártfogója.

Mária Teréziáról írva van, hogy „*a jezsuitákat eltörlő pápai bullát az egész országban foganatosította.*“¹ Pedig Mária Terézia nem tartozott a kiátkozni való katolikusok közé. Az 1606-diki bécsi béke 8. pontja — köztudomás szerint — kikötötte, hogy *a jezsuiták Magyarországon ingatlan javakat nem bírhatnak*; az 1620-diki egyezség szerint pedig „*a jezsuitáknak Magyarországon tartózkodása tilos.*“

Nem tehetünk arról sem, hogy — mint protestánsoknak — a Haynald-jubileum eszünkbe juttatja mindazokat a tervszerű támadásokat, a nyílt és titkos ellenségeskedéseket, a kiállott szenvedések egész gyászos sorozatát, amiket a hazai protestáns egyháznak a jezsuitarend elszánt lovagjai okoztak, s eszünkbe juttatja az idézett intézkedéseket is, amelyek szerint aligha neveztek volna, vagy neveznék talán még ma is, olyan igen *áldásosnak* a bíboros főpapnak, az egyház és a haza érdekében kifejtett működését.

Hiszen mindenki tudja, hogy nagyobb egyházközségeink, egyházmegyéink és kerületeink alig tarthatnak olyan gyűlést, amelyen újabb és folyvást szaporodó vallássérelmi eseteket ne kellene tárgyalniok s azok miatt konventnél és kormánynál ne kellene panaszolkodniok. Csak épen az imént is a Dunamellék reformált vallású jeleseit mind elfogta a zúgolódás a római kath. egyház némely papjainak ellenséges indulatú viselkedése miatt s úgy tetszik nekünk, mintha ez a tiltakozó moraj egy igazi keserű csepp volna abba az

¹ *Bocsor*: Magyarország tört. 1796. 1.

öröm-pohárba, amelyet Kalocsa érsekének egészségére és hosszú életére, az ő áldásos működésének hangsúlyozói ürítettek. Úgy tetszik nekünk, mintha Mária Terézia és II. Mátyás szelleme szintén tiltakoznék az ellen, hogy a király-gyilkosok seregének, az u. n. eretnekek felszentelt gyűlölőinek, tehát a felekezeti béke esküdt ellenségeinek magyarországi patronusa s felvirágoztatója közös ünnepeltetés tárgya legyen. Pedig lehetett volna!

Azt írja egy kiváló egyháztörténésírónk — a hazai római kath. egyház legújabb történetét méltatva — *„ha a jezsuitáknak az országban nem adnak helyet — amint ezen kívánságát több város feliratokban fejezte ki — sok, beláthatlan bajnak eleje lesz véve.“*¹ Dehát helyet adtak! Ott virágoznak Kalocsán a Haynald aegise alatt s rányomták lelkőknek bélyegét a hazai kath. egyház összes törekvéseire; beoltották s illetőleg oltogatják merészségüket és gyűlöletüket a római kath. egyház minden vezéri vagy csak pásztori szerepre hivatott tagjába; társulatok alkotása s felekezeti irodalom teremtése által bejutnak a kunyhókba és palotákba; bűvös szóval, rettentésekkel, nevelési rendszerükkel, pénzzel, hivatalokkal s ígéretekkel gyűjtögetik és szaporítják a vak-engedelmességű párthíveket; szerte járnak prédikálni, lázítani, táborukat szervezni... és mindezt tehetik büntetlenül, az országos törvények vakmerő föl sem vevésével; mivel Kalocsa érsekének szárnyait érzik fejük felett!...

Meddig tart ez így?! Meddig nézi még el ez a nemzet, hogy kebelében a béke-bontók szabadon és emelt fővel futkározzanak? Meddig szabad még itt lábbal tapodni a törvényt?! Avagy nincs tudomása arról

¹ *Warga L.*: Ker. egyháztörténet. 1. kiadás. 2. kötet. 469. 1.

senkinek, hogy a jezsuiták a szentesített törvény ellenére ma már birtokot is vásárolgatnak?! Meddig lesz még úgy, hogy egy felekezet a többi rovására óriási vagyonban dúskálhasson és ellene fordíthassa a maga gazdagságát a többinek szegénysége ellen.

Reményljük, hogy az ágostaiak és reformátusok egyidőre eső, jövő évi zsinata s az 1790'91-diki 26 ikt.-cikk százados évfordulójának megünneplése, felfogja rázni nagyjainkat hosszú közönyösségükből és követelni fogják együttesen és egyakarattal az országos törvényeknek olyan módosítását, amely a lelkiismereti szabadság és felekezeti egyenjogúság elvének minden tekintetben megfelel; amely alól nem fog kibúvhatni a legkipróbáltabb jezsuita sem.

A kalocsai bíborosnak rendkívüli egyénisége mellett bizonyít az, hogy neki még a jezsuitákkal való próbatétel is sikerült; de bölcsebben teszi annakidején, ha a csalatkozhatlansági dogmával szemben bizonyítja be imponáló erejét s egy nemzeti katolikus egyház szervezésében és nem a jezsuiták pártfogásában igazolódik nagynak, korszakalkotónak és következetesnek. Így, a következmények után ítélve, ama római szereplés is úgy tűnik fel, mint „haza-beszélés.“

AZ ÚJ ÉV KEZDETÉN.

„Adj minékünk megújult szívet
És új indulatot“. 2. dics. 4. v.

Az az általános benyomás, amelyet hazai prot. egyházunk múlt évi képe a rajta elmerengő lélekre gyakorol, alig számítható a kívánatosak és kellemetesekek közé. 1888-nak ádáz szelleme átkísért bennünket 1889-be is, s miként ama pusztai felhő, megülte a visszavonás anyaszentegyházunk sátorát, s akik évig érő tornyot terveztünk, úgy tettünk, mint a babiloni fogságból hazaverődött zsidók: eltaszítottuk magunktól a samaritánusok segítő kezét, s most tudakozhatjuk egymást az irás szerint: vajjon mi léssen ebből? Az új háznak dicsősége nagyobb léssen e az elsőnél?!

Békeség után áhítoztunk s elvetettük a háború magvát; egység után epedtünk és szétszakadoztunk. Nagyra voltunk vele (voltak legalább sokan!), hogy a két, egymást szorító kéz hegyeket is képes kimozdítani, s íme, elfolyt felettünk az egész 1889. és nem vagyunk tisztában a két kéz hőmérsékével sem!!

Igen, a felekezeti egyetnemértés az minden egyéb előtt, ami az 1889-ik év képeinek sötét hátterét képezi, ami ott ijeszt, mint a sírból feljáró lélek a múlt év történetében. Mi legalább úgy látjuk — talán sötét szemüvegen nézve — hogy azt a veszteséget, amelyet egyik testvérünktől való elzárkózásunk miatt, a közös munkánál, a közös építkezésnél szenvedtünk: másik testvérünk buzgósága nem fogja kellő mértékben kárpótolni. 1889-diki viselkedésük ezt bizonyítja.

Hiszen emlékezünk az „Irod. Társaság“ alakuló, szervezkedő gyűléseire! Azok között, akik az egyesülésnek ezt a hatalmas szervét megteremteni komoly kötelességüknek ismerték: épen az ágostai ev. egyház fő-fővezetői, s ezek közül is különösen az egyháziak tüntek fel következetes távollétükkel, amit bajos volt akkor is s bajos még most is az ügy iránt való lelkesedésnek magyarázni. Pedig hát ezek az egyházfők tudnak ám a maguk szűkebb körében hatalmasan szerepelni s egy-egy szorosabb értelemben vett felekezeti vállalatnak, irodalmi kísérletnek tevékeny pártfogolói.

Nem célunk kellemetlenségeket mondani, de az is bizonyos, hogy ágost. ev. testvéreink az „Irodalmi Társaság“ eszméjének kipattanása óta fokozódó buzgalommal fogtak felekezeti érdekeik ápolásához, s mint felekezet, mint testület, egyáltalán nem törték magukat a testvériség s az egységre törekvés jeleinek feltüntése után. Ott van például a *Károli Gáspár 300-ados örömmünnepe* ügyében megindult mozgalom. Hát mi történt közöttük e tárgyban a múlt esztendőben?! A nyilvánosan is látható bizonyítékok szerint alig valami! Egy-két lelkes egyén, akit nem feszélyez a Károli Gáspár kálvinistasága, sietett üdvözölni a mozgalmat, meghozta azért áldozatait is készségesen; a többi ellenben és pedig a legfőbbek s a testületek, iskolák stb. vagy tudomásul se vették az ez irányban történeteket, vagy várták talán a kedvezőtlen fordulatot s azzal együtt a közös oltáron áldozástól való megmenekülést. Pedig hát Károli hajdan lutheránus papokat is ordinált a kassai völgyön, s az ő bibliája épenúgy szolgáltatta 300 éven át a lelki táplálékot a Luther magyar követőinek, mint a Kálvinéinak!

Mi a Károli-mozgalomban és az Irod. Társaságban egyformán a prot. testvériség eszméjének megtes-

tesülését szerettük látni és üdvözölni mindig és következetesen: nem veheti azért senki rossz néven tőlünk, ha az itt-ott mindkettő iránt ijesztő mértékben nyilatkozó légymelegséget vagy hidegséget nem jegyezhetjük fel a múlt esztendő örvendetes eseményei közé.

A felekezeti széthúzás jelensége az is, hogy egy idő óta — s közelebb a múlt esztendőben is — kálvinisták és lutheránusok szinte versenyezve kutatják ki és pecsételik el önmaguknak saját felekezetük szétszórta élő híveit, s egymás rovására iparkodnak azokat gyülekezetekké tömöríteni s egymástól elidegeníteni. A *kériszerződés* szögre van akasztva; a hajdan jónak, üdvösnek bizonyult s egy szép jövő zálogául is tekintett egyezség-levél szét van tépve; csak a „hoc est corpus meum“ bomlasztó vitája hiányzik, hogy csordúltig legyen a pohár.

Csudálatos egység igazán!! No de békésen osztozkodó felek vagyunk a Baldácsy-alapnál, az Irodalmi Társaság Szemléjében, s vajha azok lennének 1890-ben és azon túl az Irodalmi Társaságnak s minden közös célnak vállvetett támogatásában s a hazai protestantismus egyesített erejét követelő függő kérdések fejtegetésében és megoldásában is. Úgy — mint a múlt évben — egymás iránt táplált féltékenységgel, hidegséggel csak ellenfeleinknek okozunk olcsó örömet, akik mindig készen állanak, hogy a testvér-fegyverek által egymás kerítésén ütött réseken berohanjanak.

Igen... ellenfeleink! Csak emlékezetünkbe kell idéznünk a temérdek vallássérelmi ügyet, amelyeknek pedig alig egy százaléka jut a nyilvánosság elé; csak hallanunk kell azt a vakmerő kiáltást, amely nagykevélyen azt hirdeti a bámuló világnak, hogy az „elkeresztelést üzte, üzi és üzni is fogja“; csak akarnunk kell észrevenni azt az ezerféle mesterkedést, amelyet a

legfőbb hivatalnokok kinevezésétől le az utolsó szolgálóleány fanatizálásig a róm. kath. egyház jól táplált örei, szerzetesei és ezek bérencei visznek véghez a magok positionak erősítésére... s annál kárhuzatosabbnak fog feltűnni a mi egyetnemértésünk, egymás irányában való féltékenykedésünk.

Mit szóljunk — ilyen viszonyok között — arról a mozgalomról, amelyet a múlt év végefelé, a Királyhágó vidékén, az összes magyarországi ev. ref. közpapok igazolhatatlan cége alatt, egy pár — önmagával s az egész világgal elégedetlen — atyánkfia indított meg?! Mi ez voltaképen?! A sértett hiúság lázadása? A szegénység jajveszékélése? Egyházunk mostani fejlődése miatt való kétségbeesés? Őrálló férfiaink ellen való bizalmatlanság? Egyházalkotmányunk, történeti múltunk elkárhuztatása? Irigykedés a drága hintó és fehérkenyér-birtokosai ellen?!

Igazán, bajos dolog a „*Közpapok Lapja*“ céljait, irányát s jellemét híven körvonalozni, annyivalinkább, mert eddigelé még — amint egy nyugalomba vonult esperesünk mondotta — csak egyetlen hangot lehet biztosan megkülönböztetni a munkatársak khaotikus hangvegyületéből, s ez az egy a „*kenyér, kenyér, kenyér.*“

Hát az bizony tagadhatatlan, hogy sok köztünk a szegény, s az is igaz, hogy a hintó jobban imponál, mint a fakó szekér; de hát mióta lett jogcím az önként vállalt szegénység a papi hivatal gyalázására, az adózó nép lenézésére, az autonomia becsmérélsére, jobb sorsú kollegáink bepiszkolására s egyházunk kormányzó férfiainak befeketítésére?! Mintha ezek éppen utolsó gondjuknak tartanák az egyházunk kebelében mutatkozó bajok orvoslását; mintha ezeket cimboráskodás vezérelné közügyeink oltára körül való forgolódásaikban?!

Az az eleveneket és holtakat elítélő modor, a

gyanú és hitetlenkedés tűzének folytonos szitogatása, a tekintély ócsárlása, a sárral-kövel való dobálózás . . . ezek volnának hát a gyógyszerek, amelyekkel egyházunk sebei behegeszthetők; ezek volnának hát az eszközök, amelyek papi hivatalunkat megékesítik s amelyek közszellemet teremtenének?! Kétkelünk.

Épen most, amikor legjobbjaink folyvást azon törük a fejüket: miképen kellene szegényebb egyházainkat az elsüllyedéstől megmenteni; amikor a papi nyugdíjintézet létesítésítése is a napi gondok tárgyát képezi mindenfelé és amikor ellenfeleink támadásai ellen közös erővel készülünk felkelni s az államhoz való viszonyunkat is tisztázni kívánjuk; most, amikor a konvent is teljes jóakarattal és készséggel áll ügyeink élén: most, az ilyen viszonyok között, lehetetlen meg nem botránkoznunk az u. n. „közpapok“ titáni erőködésén, fel és lefelé való kiméletlen csapkodásain; leginkább pedig azon, hogy nekik semmi áldozat, még az egyén felségjoga, a gondolkozás függetlensége sem drága, ha annak árán boldog tulajdonosává lehetnek a bő zsírnak és képesített tagjai a nagyúri szalónoknak.

Autonomia?! Mi egyéb az, mint egy átlyukasztott lepedő?! A közpapok odatérdelnek az államhatalom elé és esedeznek, hogy adjon nekik ezért a megúnt rongyért *pénzt és tisztességet!!* Úgy tetszik, mintha ezek a kétségbeesés szélére jutott agitátorok az 1848.: XX. törvénycikknek csak szavait ismernék és nem annak történetét is; mintha csak annyit tudnának felőle, hogy az fizetéssel biztat; de azt már nem, hogy azért a jó indulattal felajánlott fizetésért csekélyebb áldozat is igen elég az autonomiánál és a politikai függetlenségről való — soha nem igazolható — gyáva lemondásnál. A 48-diki törvényhozás szabad szelleme ilyen abszurdumot nem követel.

Ilyen jelenségek mellett szinte bizonyos aggodalommal gondolunk a múlt év történetének egy pár nevezetesebb eseményére: az Irodalmi Társaság megalakulására, a Károli-mozgalomra, a szegény egyházak tökésegélyezés útján leendő felsegélésére, az egyetemes tanügyi bizottságnak halottaiból való feltámasztására, a papválasztási törvények szigorának enyhítésére stb. Aggodalommal azért, mert a mostani viszonyok között, a sokféle húzás áldatlan divata mellett, nem látunk elegendő biztosítékot arra, hogy egyhamar jótékony közszellem fejlődjék ki közöttünk, amely akár az 1790—1-ik 26. törvénycikk 100-ados évfordulójának megünneplése, akár a zsinat megalkotása körül megdicsőitene önmagát a hazai prot. egyházak közös büszkeségére.

Pedig a teendő bizony sok és nem halogatható. Az államhoz való viszonyunk tisztázása s a felekezetek teljes egyenjogúságának kérdése immár elodázhatlan. Azt tisztázni, ezt megoldani a prot. felekezetek egyesített erejére van szükségünk s biztató jelként kell tekintenünk azt a körülményt, hogy ág. ev. testvéreink velünk egy időben készülnek zsinatolni s vajha mindketten megértenők az idők intelmeit!!

Ha az állammal való viszonyunk *a jogegyenlőség nagy törvénye szerint rendezve lesz*, akkor sok mindenféle bajunk egymásután szépen eloszlik; a szegénység rémei eltűnnek láthatárunkról s könnyebbé válik sok apró kérdésnek békés úton leendő eligazítása is; még a papválasztás kérdésével is hamarosan rendben leszünk, anélkül, hogy egyházi autonomiánkat vásári portékává kellene alacsonyítanunk.

A jótékony közszellem megteremtésére s igaz ügyünk diadalának előkészítésére nem ismerünk hathatósabb eszközt a multak alapos tanulmányozásánál, a papi értekezletek, papi körök s az autonomikus testületek

tevékeny érdeklődésénél s az egyházi sajtó lankadatlan ügyszeretetésénél.

Ennyi mozgató erő összeműködése és kölcsönös egymásra hatása nem maradhat jó eredmény nélkül. A közszellem feléledése gyógyító szer lesz olyan belső betegségeinkre is, amelyeknek jelei a mult esztendőben sem hiányoztak, aminők például az itt-ott mutatkozó vallástalansággal, az egyháziatlansággal, a felekezeti-telenséggel való kevélykedés, az Úr dolgainak kicsinylése, szégyenlése . . . ezek a különben mindenkor és minden körben fel-feltűnedező általános nyilatkozatai a magával eltelt földi vándornak.

„Adj hát Uram megújult szívet
És új indulatot.
Te hozzád mindenkben hívet
És szent akaratot!“

GIMNAZIUMI REFORM.

— Az ev. ref. egyetemes tanügyi bizottság figyelmébe. —

Azoknak, akik a görög nyelv ellen indított harcban Csáky miniszter és elvtársai ellen kikeseredtek s ezek között a prot. tanintézetek fentartóinak és tanári karainak (csaknem általában) is, az volt fő kifogásuk, hogy a tervezett s részben keresztül is hajtott változtatásban nem látszik a komoly reform, vagy az arra való hajlam s hogy az egész nem egyéb, mint egy felülkerekedett többség erőszakos betörése a régi, jónak bizonyult, vagy még eléggé ki sem próbált gimnázium kerítésein.

Azt is hangoztatták többen, hogy az erőszakolt változtatásban jó részük van a túlterhelés ellen panaszkodó léháknak, a gyermekeikért rajongó szülőknek és különösen a *hasznossági elvnek!*

Tanároktól s iskolafentartó-testületektől teljességgel nem lehet rossz néven venni, ha azok a görög nyelv ismeretes kiszorításával és helyettesítésével nincsenek megelégedve. Ők tudják és érzik legjobban, hogy a folytonos változtatás miféle nehézségekkel jár s hogy az épen a komolyabban gondolkozó tanulókat is gyanakodással tölti el a gimnázium célja és eszközei iránt. Köztudomású, hogy a prot. intézetek anyagi szempontok miatt sem tehetik ki magukat a szeszélyes változtatásokkal járó terheknek, még ha különben — egy vagy más tekintetek miatt — a fel-felmerülő újításokra hajlamuk volna is.

Bizonyosan ez utóbbi ok igen lényegesen hozzá-

járult ahoz, hogy prot. körökben a görög nyelv kiküszöbölését s annak eléggé szerencsétlenül combinált helyettesítését nem fogadták örömmel.

Úgy ismerem azonban — ha ugyan jól ismerem — a prot. tanfériaakat, hogy ezek a mai gimnázium sarkalatos reformációjától kevésbé iszonyodnának el, mint a már unalmassá is vált foltozgatásoktól s ha megkérdezné őket valaki afelől, hogy milyenek óhajtanák a jövő gimnáziumát, aligha akadna közöttük csak egy is, aki a mai gimnázium föltétlen dicsőítésére vállalkoznék.

Az egyetemes tanügyi bizottság — igen valószínűleg — össze fog hivatni július hó elejére Budapestre.¹ Sok egyéb fontos dolga mellett okvetetlenül nyilatkozni fog — amint rá is van már szabva — a görög nyelv elhagyása s helyettesítése tárgyában is. Milyen derék volna, ha a protestantismus múltjához híven, nem elégednék meg a pártoló vagy ellenző érvek felsorolásával, sem valami általánosságban hangzó kitérő válaszszal, vagy az eddigi szervezet- és tantervhez való makacs ragaszkodással, hanem megpróbálná meggyőzni az illetékes minisztert afelől, hogy nem érdemeltük meg a reform-megindulásakor történt elmellőztetést, mert mi is tudunk ám — nem csak a közoktatási tanács, vagy egyes miniszteriális férfiak — a gimnázium céljaiért lelkesedni s a reformok mérlegelésére is van egy-egy szerény talentumunk, sőt a bátorságunk sem hiányzik a szükségesnek bizonyult újításoktól.

Igenis! Én azt tenném az egyetemes tanügyi bizottság helyén, hogy — kéretlenül is — oda állítanék az egyetemes konvent,- s onnan a közoktatásügyi minisztérium elé *a jövő gimnázium reform-tervével*.

¹ Régi megállapodás szerint a legközelebbi gyűlés helyeül Sárospatak volt kitűzve. Szerk.

Hogy milyen lenne az, arra nézve én csak néhány gondolatot kívánok e b. lapok hasábjain közölni s azért épen itt, mert ennek fájt 1883-tól egész máig legjobban az a közönyösség, amelyet az egyetemes tanügyi bizottság, vagy talán a konvent is — az iskolai reformok iránt olyan szembeszökően tanusított.

Az első kérdés volna — a cél kitűzésétől eltekintve — szerintem, hogy *mi legyen a gimnáziumi oktatás középpontja*; mert ez az elhatározó a tantárgyak csoportosítására s az egyes tantárgyak óra-számainak meghatározására.

A sárospataki főiskola tanári kara 1880-ban egy „*Tanügyi Előterjesztés*“ című dolgozatot készített s azt a tiszáninneri ref. egyházkerület „az egész középiskolai ügy majdan leendő megoldásának és rendezésének alkalmára tárgyalási alapúl és kiindulási pontúl elfogadta és kinyomatását elhatározta.“ Ez a munkálat a 10-ik lapon a 6. szám alatt — egyebek közt — így szól:

„Protestáns elvhűségünknek, továbbá az általunk mindenkor kifogástalanúl szolgált nemzeti művelődésnek vélünk megfelelni, midőn gimnáziumi oktatásunk központjává a magyar nyelvet és irodalmat tesszük.

E célból a közoktatási rendszert akként véljük szervezendőnek, hogy a gimnáziumba lépő gyermek a magyar nyelven helyesen írni és olvasni tudjon; ismerje főbb szabályait. A gimnáziumban az idegen nyelvek tanítása a magyar nyelv alapján eszközöltessék. A történelem tanítása a magyar nemzet történetére támaszkodjék. Magyarország földrajza nemcsak politikai, hanem természettudományi szempontból is tüzetesen tárgyalassék, hogy a gyermek, illetőleg ifjú, magát hazájában idegennek ne érezze. Hasonlítson szellemi láttere a természeti láttérhez, amelyen a tisztán-látás távolán kívül eső tárgyakat — különben egyenlő körülmények

közt — annál tisztábban látjuk, minél közelebb vannak azok hozzánk.“

Én a feladat ilyen kitűzését s a gimn. oktatás középpontjának ilyen meghatározását — nemzeti és tudományos szempontból — rendkívül tudom becsülni s az egyetemes tanügyi bizottság — ha gimn. reformtervet akarna készíteni — bölcsen cselekednék, ha az itt körvonalozott kiindulási alapra támaszkodnék.

Baj volna azonban, ha ezen a kitűnő alapon úgy építene, mint a sárospataki tanári kar. Az ugyanis, noha igen szépen megvetette az alapot és meghatározta a keretet, nem tudott hű maradni — bizonyosan a hagyományos felfogás miatt is — önmagához. Világosan mondja p. o., hogy az oktatás központjává tett tantárgyra *„nemcsak kiváló figyelmet, hanem aránylag legtöbb időt is kell fordítani,*“ s mind emellett a nyolc osztályon át tanítandó magyar nyelvre, irodalomra s az ezzel kapcsolatos szavalásra és gyakori fogalmazásokra, csupán 23 órát tűz ki, ellenben a szintén nyolc osztályon át tanítandó latin nyelvre 38-at a négy osztályon át tanítandó görögre 17-et, a hat osztályon át tanítandó németre pedig 18-at. Hol van itt az alapelvhez való hű ragaszkodás?!

Igaz, hogy mondva van a munkálatban az is, *„hogy az idegen nyelvek tanítása a magyar nyelv alapján történjék,*“ de alig hiszem, hogy ezt a szép elvet valaki a papírosról a tanterembe is bevitte volna, sőt azt is igen nehezen tudom elképzelni, ha vajjon lehetséges dolog-e ilyesmit megvalósítani?! Amint én ismerem a nevezett idegen nyelveket, azok roppant messze esnek a mi nyelvünktől s azoknak tulajdonságai s szelleme ennek tulajdonságaitól és szellemétől annyira, hogy — amint tapasztaltam (bizony már jó régen!) — a latin, német és görög nyelvekkel való folytonos fog-

lalkozás s azok grammatikai és syntetikai törvényei nemcsak nem taníthatók „*a magyar nyelv alapján*,” hanem rendszerint károsan hatnak nemzeti nyelvérzékünkre, kivált ha az még nincs megizmosodva!

Az a védekezés, amelyet gyakran lehet hallanunk, amely szerint az idegen nyelvek grammatikájával egyúttal a magunk nyelvének grammatikája is taníttatik, legfőlebb a felsőbb osztályokra állhatna némileg, amelyek tagjai valószínűleg eléggé erősek már a hasonlóságok és különbségek, tehát az úgynevezett összehasonlító nyelvészkedés megértésére; az alsóbb osztályokban az ilyen kísérletezésnek nincs s nem lehet valódi sikere.

A sárospataki tanári karnak a maga elé tűzött alapelvvel való illetén meghasonlását úgy kerülhetné ki az egyetemes tanügyi bizottság, ha szigorúan következetes maradna s a középponttá tett tantárgyhoz nemcsak oda gondolná a reá fordítandó legtöbb időt, hanem arra valósággal rá is fordítaná.

Természetes, hogy ebből szükségképen következik valamely tantárgynak, vagy talán több tantárgynak is kiküszöbölése, vagy az azokra eddig fordított óra-szám leszállítása. Hogy mely, vagy melyek legyenek ezek, arra nézve is útmutatásul szolgál a sárospatakiak derék *Előterjesztése*.

Azt mondja, hogy *a gimnáziumba lépő gyermek a magyar nyelven helyesen írni és olvasni tudjon, ismerje főbb szabályait.* Dehát tud-e csakugyan? Valljuk be őszintén, hogy még 2—3 évig tartó gimnáziumi dressura után is, kevesebbet tud a magyar nyelvből a legtöbb gimn. növendék, semhogy a felsőbb osztályok tanárai meg tudnának velők, s főképen *helyesírási* bölcseségükkel elégedni. Úgy hallom, hogy még az érettségi vizsgára készített dolgozatokból is kirí egyes növendékek helyesírási tudatlansága vagy készületlensége.

Ez kétségtelenül bizonyít annyit, hogy az alsóbb osztályokban nincs elég idő a magyar nyelv titkainak alapos kibontására és megértetésére. De világos ebből az is, hogy az osztályonként 5—6 órán át taníttatni szokott latin nyelv nem segíti elő a növendékeket a nemzeti nyelv ismeretében, mert ha elősegítené, az eredmény örvedetesebb volna.

Az egyetemes tanügyi bizottság helyén — a mondottak után — azt cselekedném, hogy a sárospatakiak alap-elvének hangsúlyozásával s ahhoz való hűséggel indítványoznám s igazolnám *a latin nyelvnek a négy alsó osztályból való teljes kiküszöbölését.*

Nem új dolgot mondok, csak ismételem — tölem telhető okadatolással — azt, amit másokkal együtt régóta vallok s ami nélkül én komoly gimn. reformot s határozott nemzeti oktatást képzelni nem tudok.

Ha reform, hát legyen reform és ne úntalanul ismétlődő alku és foltozás.

Mire való nekünk a négy alsó gimn. osztályban a latin nyelv? Sőt mire való az nekünk általában? Az u. n. *alaki képzés* érdekében itt még nincs reá szükség. Ha a saját nyelvünk alakjaival nem tudunk hódítani ezen a fokon: ugyan miképen hódíthatnánk egy idegen nyelvvel? A tudomány szempontja egyáltalán nem szól a latin nyelvnek a gimnáziumba való belépéstől kezdődő tanítása mellett. Tudjuk, sokan sokszor mondták már, hogy a nemzetek a latin nyelv igája alúl kinöttek, önállókká fejlődtek. Elég sokáig nyögtük uralmát; alig bírjuk kiheverni az ebből irodalmunkra háramlott nagymérvű hátrányt; csupán a régi szomorú emlékek miatt, vagy azért, hogy őseink — a divatos áramlatnak hódolva — hosszú ideig beszéltek és írtak latin nyelven: azért s ezekért nem érdemli meg a mai nemzedék, hogy az őseik által megevett egres miatt az ő foguk legyen

elvásolva. Nem volna szabad főképen a kezdő gimnázialistát, a 9 évet betöltött gyermeket arra a tudatra ébreszteni, hogy — ha eszed után akarsz megélni — meg kell tanulnod azt a nyelvet, amelyet az ébredő Magyarország a nemzet jobbainak általános lelkesedése között rázott le a nyakáról.

Ha volt és van ok a görög nyelv ellen indított agitációra, százszorosan van a latin nyelv tanításának korlátozására, mert ha nem érdemli meg az eredmény a görög nyelvre fordított időt, még kevésbé a gimnáziumok általános latin nyelvi és irodalmi tudása azt a rendkívüli megkülönböztetést, amelyben a latin nyelv és irodalom minden más nyelv és irodalom felett olyan hosszú idő óta s a nemzeti szellem átalakulása és napról-napra való izmosodása mellett is folytonosan részesült és részesül.

Közös meggyőződés az, mert a kormányképviselők jelentéseiből is ez látszik ki, hogy a latin nyelvből — még a jobb gimnáziumokban sem tudtak és tudnak a növendékek nyolc évi gyakorlat után sem — nagyobb sikert producálni, mint az épen felényi időn át, kisebb óra-számban tanított és tanult görögből. Olyan kemény tanulság ez, amely egymagában is elegendő a fönnebb kifejezett indítvány okadatolására. De van még egy másik tanulsága is; az t. i., hogy a gimnáziumba belépett növendékeknek egy jelentékeny százalékát — legalább az én hitem s némi tapasztalatom szerint is — épen a latin nyelvvel való időelötti bírkózás ugrasztja el a tudományos pályáról, vagy teszi ránézve a pálya kezdetét nehezzé, ízetlenné s további haladásában ingadozóvá.

A latin nyelvnek a négy alsó osztályból való kiküszöbölése — igen természetesen — nem történhetik meg annak mérlegelése nélkül, hogy ugyan mit veszítenénk és nyerhetnénk az ilyen sarkalatosabb reformáció által?

A gimn. alsóbb osztályok közül az 1-ső és 2-ik — a dolog természete szerint — a grammatikára van szoritva. Az öt *declinatio*, négy *conjugatio*, a sok rendhagyó főnév, ige; az egy-, két s három végzetű mellékevek különböző fajtái; a temérdek *praepositio*, a sok nemi szabály, a még több kivétel: a képtelenségnek tetsző, csudálatos szórend stb. megismerése, elsajátítása, begyakorlása: ilyenekkel telik el két esztendő. Ez osztályokban minden a grammatikáért történik. Az a sok összeszedett vagy mesterségesen csinált mondat, egy pár egyszerűbb elbeszélés, néhány tanulságos mese — amit itt fordítgatnak, mind a grammatika szolgálatában áll. A növendék, ezen a ponton, a latin *classicusok* művelő, felemelő, jellemképző hatásából még nem érez semmit; de azt — igenis — érzi, hogy minduntalan kemény dióba harapdos és hogy az a világ, amelybe az ő fejlődő szellemét bekényszerítik, rendkívüli távol-ságban van az általa a népiskola 3—4 osztályában megízelt világtól s az ő eddigi nyelvtani ismeretei igen tökéletlen alapot képeznek a latin grammatika és irodalom *classicus* épületéhez. Az efféléket különben sokkal inkább érzi a tanár, mint a tanítvány; mivel ez utóbbi — legtöbb esetben — számot sem tud magának adni a nyakába vetett iga súlyos volta felől; legfőlebb csudálkozik azon, hogy miért kell neki bizonyos meséket és érdekes történetkéket latin nyelvből lefordítani, holott a karácsonyi ajándékkul kapott olvasó-könyvéből vagy talán iskolai olvasó-könyvéből is, ő már ismeri azokat,

vagy ismer azokhoz hasonlókat magyar nyelven is, sőt ki is érezte belőlök a tanulságokat!

A 3-ik s 4-ik osztálynál is alig áll különbül a dolog. Az olvasni valók — Phaedrus, Cornelius, Julius Caesar stb. — itt is grammaticai és syntactikai különösségeik miatt részesülnek különösebb figyelemben. A sok „accusativus cum infinitivo“, „a független ablativusok“, „genitivusok, a gerundialis constructiok“ stb. — bizony ezek miatt nehéz a felvett írók és a tanult nyelv szellemét élővé és munkássá tenni a legkitűnőbb classicus professornak is, a legjobb módszer mellett is!!

Valamikor azok közé tartoztam, akik könyv nélkül fűjték a phedrusi meséket, bizonyos büszkeséggel szavalták Curtiusnak egy-két szónoki beszédét s Hannibalt, Themistocles-t is el tudták pergetni a jó öreg Corneliusból; — de mire, sok gyakorlás után, kezdtem bennök felfedezni a szépet, lélek-nemesítőt: akkorra rendesen csudálkozni is kezdtem a felett, hogy miért kellett nekünk ezt a kis élvezetet ilyen hosszú úton keresnünk? Mert — természetesen — nem az hatott meg engem s talán másokat sem, hogy a nevezett írók milyen ügyesen tudják az összetartozó szókat széthajigálni; milyen mesterileg tudnak a syntaxis számára szabályokról gondoskodni; hanem az, ami bennök (meséikben, jellemképeikben) a Hannibalban, Themistoklesben, a kartagói nőkben a hazaszeretetet, Regulusban az önfeláldozást; Damon és Pithiasban a baráti szeretetet; de — Isten látja lelkeket — semmit sem érzek annak a nyelvnek szépségeiből, amelyen át e jellemek ismeretéhez hozzájutottam. Sőt — igaz, hogy én igen gyöngye példák lehetek — mennél inkább haladtam előre a gimnáziumi tanfolyamon, s mennél közelebb férhettem a hazai írók szépségeihez, annál unalmasabbá váltak előttem Róma írói s elvégre bátorságot vettem magam-

nak arra (hajtván engem az én benső emberem!), hogy egy régi jó professoromat (aki különben velem igen meg volt elégedve) — annak a kegynek megadására kértem, hogy ne kelljen nekem a Horatius verseit stb. könyvnélkül betanúlnom. És ő eléggé bölcs és kegyes volt engem meghallgatni. Ez qualificálható ugyan hanyagságnak, munkakerülésnek, rossz izlésnek stb.; de nem az volt, hanem *egyéb*. Nem bírtam elviselni — amint fejtett az izlésem — hogy én, aki Józsika, Jókai, Vörösmarthy, Kölcsey, Arany, Tompa, Petőfi, Eötvös, Kossuth műveiben gyönyörködhetem s azok nyelvnek szín-pompáját csodálhatom: — miért magoljam be egyik-másik latin költőnek nehézkes formákra erőszakolt, szeszélyből vagy kényszerűségből szétszórt s alig összeszedhető mondatait. Nem bírtam elhinni, hogy legyen nyelv, amelynek szelleme azt a szétszórtságot, azt az egyéni kedvtelést úgy megengedné, amint a latin költők szoktak és tudtak a szókkal elbánni!

Ami velem történt, az történhetett igen sok mással is és megtörtént lassanként az egész magyar művelt társadalommal. *A latin nyelv igája alól kinőttünk.*

Ma már — hála a magyarok Istenének! — okvetlenül vagyunk odáig, hogy a 9—12 éves növendékeket azokért a tanúlságokért, amelyeket Gedick, Phaedrus, Cornelius és Julius Caesarnak egy-egy kiszakasztott részleteiből nagy ügygyel-bajjal kivonhatnának — kitűnően tudjuk kárpótolni ékes magyar nyelven írott tanúlnivalókkal.

A latin nyelvnek a négy alsó osztályból való eltávolításával tehát nem veszítünk semmit; mert ami ott a classicus írók útján nyereségnek mutatkozott, azt ma is bevihetjük olvasó-könyveinkbe és pótolhatjuk magyar nyelvű — megfelelő szellemű — tanúlnivalókkal; maga a latin grammatikai képzettség is pótolható

— ezen a fokon — a magyar nyelvtannak hússá és vérré tétele által.

Nem vagyok eléggé szakértő ahoz, hogy a helyettesítésre nézve részleges tervezettel álljak elő (ami nagy hibám lehet egyesek előtt!); de azt tudom, hogy az esetleg megnyerhető 20—22 órát első sorban a központtá tett magyar nyelvi és irodalmi oktatás javára kellene kihasználni. Több idő telnék így p. o. az értelmes és szép olvasásra (ami nem csekélylendő dolog!); több az u. n. szaválásra s mindenek felett pedig a fogalmazásokra s azok tüzetes átnézésére, kijavítására stb. Ezen felül — részemről — már az első osztályban elkezdeném a magyar nemzet történelmének tanítását, már — természetesen — úgy, amint azt e fokon tanítani tanácsos és folytatnám ezt megszakítás nélkül; kiváló gondom volna a gyermek föld- és természetrajzi ismereteinek gyarapítására, úgy amint azt a sárospataki „Előterjesztés“ szelleme is követeli. De jutna idő — több mint eddig — az írásra, rajzra, a tornára, játékokra, a kirándulásokra s általában a gyermek testi erejének, izlésének és ítélő erejének fejlesztésére.

Azt a 9 éves gyermeket, akit most a törvény a gimn. I-ső osztályába felvehetőnek ítél — a nemzedék általános satnyulása mellett — igazán merészségnek látszik egy holt nyelvnek ezerféle formásaival megátadni, kizaklatni, kikészeríteni, mikor jobbat is tehetünk vele!

Nem vádolok én senkit! Azt sem mondom, hogy a mai latin nyelv-tanárok nem tudnának ezekkel a kis nebulokkal is meglepő eredményt felmutatni. Tudnak, nagyon tudnak; dehát milyen áron?! Ezt ő tőlük kellene megtudakozni.

Addig, míg a törvénykezés és felsőbb tudományok nyelve a latin volt, vagyis míg a magyar nyelvet a mi

jóhiszemű őseink képtelennek tartották a tudomány közlésére s az igazság szolgálatára: — volt értelme annak, hogy a gimnázium latin iskola legyen s annak első osztályától kezdve ráneveljék a leendő papot, tanárt, procatort, táblabírót stb. leendő hivatalaikra. Ez az idő azonban elmúlt; a nemzet szelleme újabb táplálék után eped s magát más formában kívánja érvényesíteni, mint a régi volt; a reformoknak pedig — elvégre is — a nemzet szelleméből kell kifejtődniök.

Nekünk, protestánsoknak egyáltalában nincs okunk arra, hogy a latin nyelv régi jogainak fentartása mellett buzgólkodjunk. Hogy a római kath. egyház — saját eultusa szempontjából — még továbbra is, római akar maradni, az az ő dolga. Elég hiba tőle is, hogy nem bír és nem mer nemzeti egyházzá átalakulni. De — voltaképen — még az ő cultusérdekei sem követelik a gimnáziumi négy alsó osztály latinná tételét, hiszen a felsőbb osztályokban a saját nyelvében megizmosodott észjárásában kellően fegyelmezett növendék játszva sajátíthat el annyit a latin nyelv titkaiból, amennyivel a seminárium levegőjét megköstolhatja.

No igen, mert én — noha komoly reformot óhajtanék — egyáltalán nem kívánnám a latin nyelv végleges kiküszöbölését, vagy facultatívvá tételét. Elismerem — teljes tisztelettel — a latin irodalom előkelőségét, annak a mi irodalmunkra gyakorolt hatását; tisztában vagyok azzal, hogy a római jogot nem képes megérteni a jogász latin nyelvi ismeret nélkül s a theologusnak is előnye, ha eredetiben is megtekintheti Tacitusnak, Senecanak, Ovidiusnak, Juvenalisknak stb. a zsidóságra s a velők érülköző népekre vonatkozó feljegyzéseit. Tanárságra készülő ifjút pedig mindenestre nagyon ékesít a latin classicus világban való tájékozottság.

Mind e mellett a latin nyelv és irodalom tanítását

én a felsőbb osztályokban is lényegesen módosítanám. Módosítani kellene már csak azért is, mert a grammatikai rész az 5-ik osztály feladatává válnék s ide jutna — szerintem — a syntaxisból is annyi, amennyi a legszükségesebb. A további módosítás pedig főképen abban állana, hogy nem szedném sorba Phaedrúst, Corneliust, Caesart, Liviust, Ovidiust, Cicerot, Tacitust stb., úgy amint máig is szokás; azaz nem kötném a növendéket azoknak egyik vagy másik művéhez egy egész évre, sőt még félévre sem; hanem azt tenném, ami a német irodalmi oktatás körében történik, t. i. *olvasó-könyvekbe szedett szemelvények alapján ismertetném meg a latin irodalom kiváló képviselőit*, adván azoknak — szintén úgy, amint az újabb német olvasó-könyvekben találjuk — rövid, jellemző életrajzát és írói méltatását.

Emlékezzünk csak vissza gimnáziumi pályafutásunkra! Hát volt-e időnk csak egyetlen classicus író is fenéig áttanulmányozni? Nem az történt-e s történik még jórészen most is, hogy csak részleteket tanítanak? Egy-egy ódát vagy satyrát az egyikből, egy-egy éneket vagy hadjáratot, vagy szónoki beszédet a második és harmadikból . . . Egész írókat bemutatni, egész írói képet — az eredetiből szerzett vonásokból összeállítani — ma sem jut idő, noha — szívesen elismerem — a módszer tekintetében nagy a haladás. Még kivágva sincs a legtöbb régi (s talán mai) classicus kiadványokból sem egyetlen részlet sem a fordítottakon kívül!

A szemelvény-ismertetés mellett módjában volna a 7-ik és 8-ik oszt. ifjúnak nemcsak 3—4 classicus író szellemébe, hanem az egész latin irodalomba betekinteni s a classicusok iránt netalán későbbre is megmaradó vonzalmával minden különösebb és újabb utasítások nélkül is tovább haladni a classicus világ berkeiben,

ligeteiben. Ezt a tanítási módot — részemről — minden tekintetben gyümölcsözőbbnek tartom a réginél s a görög nyelvi és irodalmi oktarásra nézve is alkalmazandónak tartanám.

Nagyon leverőleg hatott — annak idejében — én reám az a tudat, hogy tudok ugyan valamit egy felmagasztalt nagy irodalom egy pár kitűnő képviselőjéről; de magáról az egész irodalomról, az azt mozgató, fejlesztő erőről, annak igen sok nagy alakjáról teljességgel nem tudok semmit. Ha tudni akarnék róluk: nem vagyok képes nyolc esztendei latin nyelvi és irodalmi oktatás után a magam esztétől, vagy a gimnáziumban nyert utasítások mellett tovább haladni. Ettől a másokat is érhető leverő tudattól könnyű volna a gimnázium jobb növendékeit (mert kiválóan csak azokról lehet szó!) a jelzett úton megszabadítani.

* * *

Ami a classicusok tüzetesebb és mélyebb tanulmányozását illeti, erre nézve — legalább szerintem — az akadémia és egyetem van hivatva az alkalmat és módot kiszolgáltatni. A gimnázium kitűnően elvégezte feladatát, ha a classicai irodalom iránt való érdeklődést fel bírta ébreszteni.

Sajnálatos, hogy az akadémiák újabb időben kezdik kivetni nyakukból a classicai irodalom gondját. A szaktantárgyak annyira előtérbe vannak tolva úgy a jog-, mint a theologiai akadémiákon, hogy még olyan helyeken is, ahol régebben nagy előszeretettel gondoltak a classicai képzés folytatására, mostanában kitörölgetik a latin és görög irodalmat az akadémiák tanrendjéből. Debrecenben ma is írnak ugyan még a jobb növendé-

kek latin nyelvű pályaműveket; de hogy az akadémián méltóan van-e ott képviselve a classicai irodalom, azt nem merném határozottan állítani.

Mi következik a classicai irodalomnak az akadémiák által való elhanyagoltatásából? Az, hogy a gimnázium növendékei lelkében gyanú támad a görög és latin írók örök szépségei és igazságai iránt s tudván, hogy a megízeltett édesség élvezésére úgy sem lesz az akadémiában alkalma, — már a gimnáziumban is kezdi hanyagolni a classicus világot. Valóban, épen a legjobb növendékre lehet annak megdöbbsentő hatása, hogy egy nyolc éven át tanult és magasztalt nyelv és irodalom — mint a latin — a középiskolán túl elmarad, mint a kerék nyoma a tónál vagy tengernél.

Ha komolyan akarjuk venni a classicai irodalmat, akkor gimnáziumaink jobb növendégeit meg kell szabadítani attól a kötelesség és tudvány-bénítő gondolattól, hogy a classicai irodalom csak a középiskolának való s az ott egészen kimélyezhető. Vagy komoly valóság az, amit eddig ama régi irodalmakról hirdetgettünk, hogy t. i. azok ismerete nélkül műveltségünk egyoldalú, hiányos, lelkünk szegényes, szárnyalása alantias, vagy pedig nem az. Ha az: úgy az akadémiák tartsák elengedhetetlen kötelességüknek úgy képviseltetni amaz irodalmakat, hogy azoknak vonzó erejük és reménylett hatásuk legyen; ha pedig az akadémiák növendékeire nézve immár feleslegessé vált a classicusokkal való foglalkozás: akkor ne zúgolódjunk azon, ha a sokféleképen megterhelt gimnáziumi ifjú elegendőnek tartja az idegen forrást csupán megízeltetni, sőt azon se, ha azt kesernyésnek találja.

Idegen népek irodalmába való bemélyedést kívánni a gimnáziumi növendéktől ma, amikor a saját irodalmunkkal sincs ideje tüzetesen megismerkednie, — ez

legalább is túlság, hogy már hazafiatlanságnak ne bélyegezzem. Aki megfordult közülünk egy-egy érettségi vizsgálaton és hallotta ott, hogy a tanárok s még inkább pedig a kormányképviselők mi mindent tudnak követelni a magyar irodalomból, — az be fogja látni, hogy a saját nyelvünk és irodalmunk csekély óraszámra szorítása mellett a felállított követelményeknek eleget tenni teljes képtelenség; valamint azt is, hogy az ily irányú követeléseket egy vagy két idegen nyelv és irodalom erőszakolása miatt leszállítani valóságos bűn. — *Át kell tehát tenni a classicai irodalom súlyosabb részét az akadémiákba. Ott van annak méltó helye!* Csak így valósítható meg a sárospatakiak kívánsága, hogy a gimnáziumi oktatás központja a nemzeti nyelv és irodalom legyen.

Irodalmunk odáig fejlődött, hogy annak áttekintése, méltatása, s — ami fődolog — megszerettetése ma már nem végezhető el a régi óraszám mellett. Azt felesleges is mondanom, hogy mennyire ékesít egy magyar ifjút a saját nemzete irodalmában való jártasság, s esetleg mennyire visszahathat ez az irodalom további fejlődésére, sőt nemzeti erkölcsünk irányítására is. Igazán szegyen az, hogy sokan — még műveltnek látszó egyének is — borzasztóan járatlanoknak bizonyúlnak ezen a téren s örömelebb idéznek idétlen kiejtéssel egy-egy német vagy francia költőből, színműirőből stb., mint saját előkelő írőink méltán classicusnak nevezhető termékeiből. Lehetőleg teljes kiképeztetést csak egyetlen irodalomból adhat ma már a középiskola és hogy ez csak az édes magunké lehet, afelett — azt hiszem — nem kell egymással vitatkoznunk. Ez egyetlen irodalom keretében — *kellő idő mellett* — módjában lehet a tanárnak és tanítványnak a classicai irodalomnak reánk való hatását is lépten-nyomon igazolni és igazolva látni.

A hazai irodalmon kívül, — mint érintém is már —

a hazai történelmet kívánnám úgy taníttatni a középiskolában, hogy a VIII. osztályt végzett ifjú lelkében nemzetünk egész múltja, múltjának vezérlő szelleme, tehát egész külső-belső történelmünk mintegy hussá és vérré legyen. Egyetlenegy kiváló mozzanatnak sem volna szabad homályban maradnia az éretté kiáltott ifjú szeme és szíve előtt nemzetünk történetéből. A költők dalai, a mondák, a legendák s általában minden, ami az emlékezetet, a történelmi anyag megőrzésére segítheti; még ezek is mind sajátjaivá tétessenek, úgy, hogy mikor ő Árpádról beszél, egyszerre tudjon lelkesedni Vörösmarty Zalán futásaért, Salamon történetével stb. össze tudja fűzni a hozzá fűződő legendákat, tudja idézni legkiválóbb költőinknek ide vágó költeményeit. Mátyás története és más kitűnő nagyjainkké a róluk s általok alkotott művekkel együtt éljen emlékezetében s egyszerre termékenyítse értelmét és nemesítse gondolkozását.

Nem lehetetlen feladat az, csak úgy legyenek beosztva az alsóbb osztályok tennivalói, hogy az irodalom és történelem ilyen értésére és elsajátítására előkészítsenek. A latin nyelvnek a négy alsó osztályból való eltávolítása roppant mértékben befolyhat a hazai nyelv-, történelem- és irodalomban való jártasság előmozdítása s egész középiskolai oktatásunk ígézetesebbé és nyereségesebbé tételére, csak a tantárgyak egymásra való hatását kell bölcsen megmérlegelni s a fokozatos egymásutánt szerencsésen megállapítani.

A görög nyelvnek olyan kitolását s olyan helyettesítését, amint a közoktatásügyi kormány tervezte s részben meg is valósította, elhibázott lépésnek tartom én is. Örömeztőbb látnám a görög nyelvet a gimnázium két felsőbb osztályában kötelező tantárgy gyanánt, mint annak tervbevett helyettesítését. Ami a görög irodalomból a saját nemzeti irodalmunkkal összekapcsolható, azt

a magyar irodalom, költészet- és szónoklattan tanára eddig is összekapcsolta; ezután — ha ideje volna rá — méginkább összekapcsolná, az ó-kor történetében pedig pompás alkalom kínálkozik a többi szükségesnek ismert, görög irodalmi és műveltségtörténeti dolgok elmondására. Egyes idegen íróknak hazai nyelven való olvastatása nem lehet — ezen a fokon — még oly gyümölcsöző, mint azoknak saját irodalmukkal kapcsolatos ismertetése. Vagy egészen kitolni tehát a görög nyelvet és irodalmat — mint önálló tárgyat — s az akadémiába utasítani, vagy mindenkire kötelezőleg meghagyni, mert az, hogy az éretlen ifjú a tudományok között való válogatásra felhatalmaztassék, nem egyezik össze a középiskolai oktatás komolyságával.

A latin és görög nyelvre s irodalomra *együtt* annyi időt szeretnék fordíttatni a gimnáziumban, amennyi egyetlen tanár kötelezett óra-számjából kitelik. Mindkét nyelv egy egyén kezében s a kettő lehető összehasonlításokkal tanítva — ebben én a sikernek egy hatalmas biztosítékát látnám. De az a körülmény is, hogy ilyen módon az olvasásban, az elnevezésekben, a grammatikai stb. meghatározásokban nem lenne eltérés és ingadozás, — jelentékenyen befolyhatna a jó eredmény biztosítására.

Ezzel kapcsolatban nem hagyhatom említés nélkül, hogy a gimnázium négy alsó osztályában a sok tanárt mindig szerencsétlenségnek tartottam úgy a tanügyre, mint a növendék jellemfejlődésére s annak tartom ma is. Tudom, hogy a tudományok most már igen ki vannak fejlődve s a szakképzettséggel nagyra vagyunk. Azt azonban nem ismerem el soha és senkinek, hogy volna olyan gimnáziumi tanár, aki a négy alsó osztály tananyagait, — az írás, rajz, ének, torna és zene kivételével — ha egyszer ügyszeretet van benne — kellő sikerrel ne taníthatná. Éppenazért a lényeges gimnáziumi reform

egyik elengedhetlen követelménye volna szerintem — az, ha a gimnáziumi alsóbb osztályok u. n. *vezértanárai* mind a négy éven együtt haladnának fölfelé növendékeikkel s a négy éven át megfutott körutat újra és újra kezdenék. Nem okadatolom e reform szükségét egyébbel, mint azzal, hogy néhol már eddig is kitűnőnek bizonyult s hogy ez magára a tanárra nézve is lelkesítőbb volna, mint évről-évre ugyanabban a korlátolt szűk térben mozogni s kapni és tovább adni növendékeit, anélkül, hogy munkájának valami nagyobb sikerében gyönyörködhetnék. A felelősség szempontja is követeli, hogy ez így legyen s hogy némely tanár ne legyen mindig a mások mulasztásainak pótolgatója.

Ilyenforma reformokat óhajtnák én a középiskolában s épen prot. részről sürgettetni: s ha még megemlítem, hogy a tanárképzés mai divatjával nem vagyok megelégedve, mert a tanári pályára újabban fellépett fiatal óriások közt sokan vannak, akik csak pénzért dolgoznak s csak diplomával hivalkodnak: akkor körülbelül mindazt elmondtam — persze dilettáns módra és csak nagyolva — amit a jövő gimnáziumának dicsőségeért tanácsos volna az ev. ref. egyetemes tanügyi bizottságnak is megszívlelni.

A TOMPA-ÜNNEP KÜSZÖBÉN.

Petőfi érc-szobra 10 év óta áll már az ország szívében, az Eskü-téren. A hazánkat felkereső művelt idegenek időnként s a nemzet ifjúsága évenként koszorúkkal zarándokolnak a „Talpra magyar“ szerzőjének lábaihoz. *Arany Jánosnak* csak imént emelt méltó emléket hálás nemzete az országos múzeum elé, hol milliók figyelmének tárgya. A nagy „triász“ harmadik fényes alakja csendesen nyugszik a hanvai templom közelében egyszerű sírköve alatt, amelyen a szalontai hű barát tolla regél a templomjáró falusi népnek s egy-egy odavetődött utazónak az alant nyugvó érdemeiről.

A főváros irányadó köreitől távol, a „lant és biblia — e két szent barát“ — karjain ringatózott pap-költőnek akadtak ugyan a letűnt 25 év alatt számos méltánylói, valamint gáncsolói is; egy-egy szűkebb vidék, vagy közelebbről érdekelt kisebb társadalom ajkaira vette a nép és virágregék csodált dalnokának nevét s így vagy amúgy ki is fejezte hódolatát — *e harmadik iránt* is; de az alkalmasabb idő, amelyről egyik költő-társa is álmodozott, — amelyben „*barátai országos emléket kérhetnek nevének,*“ még eddig nem érkezett el.

Talán ez a tapasztalat is indította a gömöri ref papságot arra, hogy a kínálkozó alkalmat, a költő halálának 25-ik évfordulóját ünneppé szentelje s ünneplésével míg egyfelől saját lelke hangos követelésének tesz eleget, másfelől az ország művelt társadalmát, a költő tisztelőit, barátait a hanvai sírban nyugvó porokra emlékeztesse.

Más viszonyok között, mint a mostaniak, annak kellene történni a hanvai ünnep hírére, amiről a költő — egyik, hibásan elsőnek nevezett költeményében így álmodozott.

„A nép szorult kebelrel
Közelg a sír felé,
A sírt a hála-ünnep
Oltárrá szentelé.

Behint: azt virággal
És márvány-oszlopát
Lomb- és repkény-füzérrel
Köríti, fonja át.

S az ifjú nemzedékben
Tettek csirája kél,
Szívének égi hangja,
Hogy csak honának él “

Igen bizony — más viszonyok között. Dehát a magyar társadalom beteg. Politikai és felekezeti érdekek — hamis próféták segítségével — részekre szakgatták s még olyan ragyogó nevek is, mint Arany és Tompa, elégtelenek arra, hogy a tátongó hézagok sötétlő mélységeit áthidalhassák. Az ultramontanismusba tévedt kath. értelmiség papi és papos gondolkozású tömege különben sohasem is tudta nagyjaink s köztük elsőrendű költőink eretnekségét elfeledni, nem tudták ezt közülök még azok sem, akik az iskolai nevelés útján a nemzeti egység építésére voltak és volnának hivatva . . . Tudunk — fájdalom! — rajongókat a multból s a jelenből is, akik az Arany, Tompa s Petőfi nevétől s költészetök ellenállhatatlan varázsától féltették s féltik még ma is a kezökre bízott ifjúság szellemét s ha már másként nem lehetett ez irodalmi colossusokat kikerülniök, eltagadták legalább azok hitvallását vagy kötelességöknek ismerték őket — mint eretnekeket — megbélyegezni.

Ily viszonyok között bölcsen van az úgy, hogy az ünnep-rendező bizottság nem ütött nagyobb zajt a Tompa névével, nem provokálta az országos hódolatot, mert így — egyebektől eltekintve — nem kockáztatta legalább az ünnepély bensőségét, családias voltát. A szülőföld és megye koszorúival, az osztály- és polgártársak hódolatával, a költő-barát szívből fakadt dalával, az önkéntes zarándokok tiszteletével stb. bizonyosan szép és feledhetetlen ünnep lesz az a július 30-iki s nem lesz azon egyetlen hamis vonás sem s ez illik az ünnepelt jelleméhez!

De az ünnep nyomában aztán kötelelességek fakadnak!... Gömörre, a gömöri s az egész hazai protestantizmusra vár — szerintünk — a hanvai ünnep lezajlása után, hogy Tompáért, az ő szellemének hódító erejeért megtegye mindazt, vagy legalább sürgesse mindannak megtételét, amivel ez ország az ő nagy fiának, a „triasz“ harmadik alakjának adósa maradt.

Noha csak 25 év választja el tőlünk az élő, működő Tompát s bár itt élt, hatott, szenvedett egy szűkebb vidék és társadalom köreiben; mindamellet még életének adataival sem vagyunk tisztában, még a forrásokra sem mutathatunk rá biztosan, amelyekből dalai fakadtak. Oszlatnunk kell tehát először is az élet-körülményei felett borongó homályt.

Költő-társainak műveit sokféle kiadásban bírja már a magyar értelmiség: az ő műveinek még nem támadt igazi commentátora sem, aki egész fényében, teljes értékében állítaná elénk a legeredetibb magyar költőnek gyakran tenger mélységű s csak életének apró s nagy titkai által igazolható alkotásait. A magyar közönség még nem ismeri igazán Tompa műveit s nem tudja milyen kincse neki ez a név s épen azért is nem igen siet ennek ércbe-öntésén. Ennek az adósságnak a törlesztése is

Gömörre és a hazai protestantismusra vár első sorban, ha már nem tudunk kibontakozni a felekezeti elfogultságaiból.

De folytatnunk kell, amit nemes lelkek már régebben elkezdtek, a Tompa-ereklyék gyűjtögetését is, hogy lássa, olvassa azokat a jövő nemzedék és tanuljon lelkesedni egy eszményi ember törekvésein, küzdelmein, szenvedésein, egész életén, még a halálán is.

Ha majd ilyenformán sikerülhetne az első sorban hívatottaknak országos érdeklődést, sőt szeretetet ébreszteniök a virágok dalnoka és művei iránt; ha majd lassanként — az eszményi irányú alakok, vagy éppen a Tompa költészetének hatása alatt is — összébb simul ez a beteges magyar társadalom: — akkor fog aztán bekövetkezni, hogy a Tompa-szoborért önkéntesen megnyílnak a szívek és — nem kell többé újabb 25 évet várni a költő álmának teljesülésére.

Mély tisztelettel köszöntjük a gömöri ref. papságot azért, hogy a 25-dik évforduló megünneplésével erkölcsileg kényszeríti a hazai sajtót és a nemzetet arra, hogy Tompa nevével és műveivel is foglalkozzék s ezt a maga dicséretes példájával bizonyos mulasztások pótlására figyelmezteti. Üdvözljük mindazokat is, akik összesereglenek a nagy költő-pap, imairó és sok szenvedést látott ember virágos sírhalma körül és az ünnepi mámoron túl is emlékeznek a dalnok nevére s nem kívánnak szabadúlni ennek megszentelő ígézete alól.

„A költő ajkán édes dal fakad,
 Újit, terem, mint egy szent áradat;
 Majd tűzláng az, mely áthív, világol
 És egybeforraszt elvált lelkeket.
 Tavaszi nap, amelytől enged a tél
 S a szív fagyot és jégburkot le-vet.
 Egyik szaván föltámasztván a holtat:
 Figyelj nép! a másik jövődre *jóslat!*”

De a nép lakmároz, . . . multját tanácsért
Nem kérdi; a jövőre semmi gondja;
A költő dal, — dal szívtelen köveknek,
Nem érti senki, bár lelkét kiontja.“

Ezt Tompa zengi így. Üdv azoknak, akik megértik őt. Üdv innen a Rákóczy-collegium falai mellől, ahol először csókolta homlokon a Muzsa; ahol vele s lantjának búbájos zengéseivel szemben nincsenek és sohasem voltak s nem is lesznek „szívtelen kövek“. Áldás nevére, hamvaira, költészetére!

MIKOR ÉN A TOMPA LEGATUSA VOLTAM.

Minden pataki diák rajongott Tompáért az én időmben, főképp ha még az önképző társaságnak is tagja volt. Mintha mindannyiunk csekély érdeméhez pótoltnak volna akkor, ha eldicsekedhettünk vele, hogy mi a *Szemerék* és *Tompák* nyomait tapossuk. Ha tapostuk volna!... Tudtuk, hogy a hanvai próféta beteg s hogy utolsó verseit, mint a mesebeli csiga, szenvedések közt adta hazánknak. Hallottuk, hogy betegsége gyógyíthatatlan s — vágytunk látni őt, a roskadozót, a kínok között is imádkozót, aki az „*Olajág*“-át rendezi sajtó alá s így fogódzik az ő szerető Istenének karjaiba, mikor már kopogtat ajtaján a halál.

1868. tavaszánál nem állhattam tovább ellen hő vágyódásomnak s ünnepet cseréltem, hogy a Tompa legatusa lehessen. Ó milyen édes gyönyörűséggel mértem a „Cselény“ erdő-árnyalta hosszú útját s mint vett erőt rajtam az elfogódás, amikor végre ott álltam a költő lakása előtt, akivel én most már beszélni fogok, talán kezemet is megszorítja, talán meg is biztat, vagy épen meg is hallgatja együgyű ajkam rebegéseit s megbírálja beszélő képességemet — ő, a nagy pap, a kitűnő szónok, a költő, a próféta!!... Amint udvarába értem, kerestem a gólya fészket, az ezer virágot, amelyeknek életét dalba lehelte s szinte látni véltem őt a pázsit zöldjébe heverve, mellette a papirossal és írószerszámmal . . . Csalódás volt, képzelődés volt.

Aki után olyan szomjúsággal epedtem, nem láthat-

tam meg egy, két s három napon át sem. A káplánja fogadott, Csizy János, aki később — a Soós halála után — hanvai pappá választatott. Neki adtam át a „communis patens“-t is, amit az első összekötő kapocsnak gondoltam Tompa és enmagam közt. Elmúlt Nagypéntek, el Nagyszombat, husvét első és második napja s szerencse, hogy futkosnom kellett a négy faluból álló legatióban, különben elepedtem volna a Tompa láthatásáért! „Beteg, nem fogad; szenved, haragos, indulatos, nem lehet elé senkit sem bocsátani“ . . . Ilyen szavakkal nyugtatgatta a beavatott káplán az én nyugtalankodó lelkemet. Csak érces szép hangja vetődött olykor-olykor hozzánk a kápláni szobába, amint szeretett nejét imádozott angyalának címezgeté. — A láz beszéde ez? — kérdeém együgyűen — Nem — volt a felelet, a költő fiatal szerelemmel szereti még mindig hitvesét, akinek hallása kissé megnehezedett s azért szólítgatja a szenvedő férj olyan emelkedett hangon. Most már mindkettőjük után szomjazni kezdtem s elkeserített az a gondolat, hogy Rómában a pápát meg nem láthatom.

De végre a szerencse mosolyogni kezdett. Szép, verőfényes délután volt ünnep harmadnapján; a költőt kicsalta a természet tavaszi bűbája — a folyósóra, honnan a Sajó völgyébe merülhetett el tekintete. Hallottuk sajátos csoszogását s a kulcslyukra akartam tapadni (mivel a kápláni szoba a folyósóra nyílt), hogy legalább titkon gyönyörködhessem az egykori pataki diák, a hír szárnyain röpkedő költő deli alakjában, mert ilyenek festette őt a toll. A káplán megsajnálta vergődésemet s kisurrant és — elfogadásra jelentett be.

Tompa kész volt az ő még nem látott legátusával szóba állani s én egy pillanat alatt ott álltam vele szemben, vágyaim célpontjánál. De milyen Tompát láttam én!! Lábán botos, egész testén utazóknak való téli

bunda felgyűrt gallérral s fején asztrakán sapka . . . Szívembe nyilallott ettől a látománytól . . . De ime ez a kamcsatkai alak kezét nyújtja felém, szenvedő arcát mosolyra simítja és kérdezősködik tőlem, — amint az ismeretlenektől szokás — szülőföldem, Sárospatak, a pataki viszonyok, egy pár régi jó barát (a Finkeyek) stb. felől, miközben — időnként — tovább folytatja csoszogását s bundája zsebéből aszú gyümölcsöket szedeget elő és — majszol.

Még romjaiban is úgy tetszett nekem — az a hatalmas férfi alak, — ami költőnk az egykori pataki diák . . . Azután beszélni kezdett önmagáról, betegségéről, hogy sokat szenved, temérdek bajt okoz környezetének . . . s egyszer csak kiegyenesedik s ég felé emelt ábrázattal eme szavakat zengi inkább, mint mondja: „*Csak jönne már az az enyészet; nem rettegem!*“ Borzongás futott át testemen s a káplán megrántotta attilám szárnyát, jelentvén, hogy menni kell. S fájó érzésekkel rebegtem el a búcsú szavait, abban a hitben, hogy Tompát nem látom soha.

De néhány perc múlva, egészen otthonos, szobai, kényelmes öltözetben, benyitott a költő a kápláni szobába s engem kérdezett. Mély tisztelettel siettem elé s „*Utolsó verseim*“ című költeményét adta át egy példányban, hogy vigyem el azt Hadházy Lászlónak, a szepsii papnak az ő tiszteletével . . . Azután visszahúzódott s rövid időközönként újra megjelent, mindig egy-egy példánnyal az említett költeményekből, küldvén azokat általam a Finkeyeknek, az ő feledhetetlen Zombory barátjának (szathmári pap volt) s végül — mintha csak szívemből olvasott volna — hozott egy példányt *nekem is!!* Boldog voltam. Ilyen pátenz-díjat nem adott nekem soha, senki!

De megint csak nyílt a káplán-szoba ajtaja s újra hozott valamit a költő: — egy levelet, benne néhány db apró pénzzel s átadta nekem, hogy vigyem azt majd

Tornallyára, a sürgönyhivatalba . . . Alig hogy ismét magunkra maradtunk, a káplán kéri tőlem a levelet *felbontás végett*, mert, mint mondá, a költő levelezését már ellenőrizni kell s ezzel a szereppel ő van megbizva. Tiltakoztam, hogy egy nekem adott levelet valaki felbontani merjen, de temérdek példával győzött meg s én — noha restelkedve és aggodalmaskodva — átadtam neki a rámbizott titkot s ő feltörte azt. Egy pesti orvost (Töröknek hitták, úgy emlékezem) szidalmazott benne a beteg ember, keményen s én megnyugodtam a levél felbontásán s félretételén. Azonban Tompát más ész ütötte s újra közénk nyitott s az ajtóból így szól vala hozzám: „No de, mégse vigye el öcsém azt a levelet, adja vissza.“ Lóth feleségének sorsát éreztem magamon betelni; szégyen és félelem érzete futott át lelkemen s merőn, gondolom sápadtan néztem a Tiszteletesre, aki engem Tompával szemben — csupa jóakarattól — a becstelenség szélére juttatott. Pillanatok multak el s a költő szavára nem volt felelet. Hallottam a szívem dobogását a borzasztó csendben, amelyet senki sem sietett megszakítani . . . Mintegy háromszöget képező három faszlop, úgy álltunk ott abban a kicsiny szobában — mit tudom én meddig? . . . most is hideg fut végig idegeimen, ha erre a jelenetre visszagondolok. — Tompa segített ki; prófétai lelke megsejtette talán a helyzet titkát s mennyei szózatként hangzottak szavai a nagy némaságban: — „Node csak vigye el mégis!“ — A káplán igazított aztán valamit a kemény stiluson s én csakugyan elvittem a beteg költőnek az utolsók közül való egyik levelét.

Mikor aztán még ugyanez év nyarán ez a nagy szenvedő kiszenvedett: — én igen meg voltam magammal elégedve, hogy nem halogattam a költőhöz való zarándoklásomat.

A SÁROSPATAKI TOMPA-SZOBOR TÖRTÉNETÉHEZ.

A nép- és virágregék költőjére büszke volt minden valamire való pataki diák, még a gazdasszony is. Itt lakott, ott lakott, ebben a házban, abban a szobában. Én egy évig, én kettőig, háromig főztem, sütöttem neki és mostam reá. Nagyon komoly volt, mint nagy diák; nem igen lehetett vele komázni, tereferélni; mintha mindig főtt-forrt volna a fejében valami, amit nem örömet engedne abból kifutni. A testi ereje is olyan volt, hogy Isten őrizzen attól, hogy a kezei közé jusson valaki.

Az ő pataki diáksága idején a Bodrog és Tiszaközi síkság legnagyobb részben a természeti ritkaságok és sokfélék nyitott múzeuma volt. A két folyó találkoztát adott egymásnak ennek sás és nád-erdejében, ahol buján tenyészett a vízimadarak temérdekségs olcsó élelmezéssel szolgált a halászok és madarászok élősdi nagy seregének. A végtelennek tetsző síkságon a szent természet dajkálkodott a maga kitanulhatatlan bölcseségével és teremtő erejének csodálatosságával.

Ezt a nagy könyvet is tanulta Tompa — a theologiai, jogi és philosophiai tantárgyak mellett — s nagyon szorgalmasan kellett tanulnia, mert népregéinek egyik-másik bevezetése, a természet titkainak, szépségeinek, bódító gazdagságának és változatosságának ünnepi megdicsőítése.

Míg élt, hatott, munkált és szenvedett, mint bejei, keleméri, majd mint hanvai lelkész, — minden pataki

diák boldogan számíthatott arra, hogy megláthatja valamikor Tompát, az országos hírvé költőt, a Petőfi és Arany versenyiársát, — mint legatus vagy legalább mint sublegatus. Verseit daloltuk, szavaltuk s belőlük ihletet, tanácsot merítettünk, a róla regélő adomaféléket áhítattal lestük, hallgattuk, tódítottuk, s szinte nagyobbaknak éreztük magunkat, hogy mint diák-elődünkről szólhattunk róla — dicsekedvén. A *Szeremley Gábor* theol. tanár első felesége koporsója felett mondott gyászbeszédét minden jóra való theologus diák csaknem könyv nélkül tudta és mint drágaságot őrizte iratai között. No meg egyebet is! . . .

Dehát se egy emléktábla a városban, se egy mellszobor a főiskolai nagy könyvtárban, (ahol Berzsenyi, Vörösmarty mellszobrai láthatók), se egy alapítvány, semmiféle versenydíj, semmi, de semmi nem mutatta itt a vándornak, az egymást felváltó diáknemzedéknek, hogy Tompa pataki diák volt s hogy Patak vagy legalább a pataki diáksereg igazi tisztelője a népregék és virágregék költőjének. Pedig a főiskola 300-dos fennállásának nagy ünnepét is az ő Lorántfy Zsuzsánnája tette — egyebek között — irodalmilag is emlékezeessé!

A Petőfi Sándor szobra már állt az Eskü-téren, az Arany Jánosé is ott ült már a Nemzeti Múzeum előtt, de Tompát, a szerény kálvinista papot, nem merte, nem bírta ércbe öntetni a nemzet kegyelete. Nem értette, vagy méltatlannak tartotta egy egész nemzet koszorújára?! . . .

A hanvai temetőben jelezte ugyan egy csinos márványkő, hogy ott nyugszik Tompa az ő halálig siratott fiával, de ez a hódolat bármilyen meleg szív sugallatából származott, elégtelen volt azok szemében, akik Tompát együtt szokták emlegetni s a szívükben is együtt rejtegetik Petőfivel és Arany Jánossal.

Egyszer csak hangzani kezdett a főiskola öreg falai között, hogy állítsunk emléket Tompa Mihálynak, a pataki diáknak. Hálás szívű gömöri ifjak kezdték a mozgalmat, amely szerényen, lassan terjedt, erősödött s az akadémiai ifjúság önképző-társulata révén végre — formát is öltött. Talán nekem is volt benne valami csekélyke részem . . .

Az ezeréves ünnep közeledése volt a siettetője. A pataki diákság azzal tegye nevezetessé magára nézve az ezredéves fordulót, hogy öntesse láthatóvá Tompa Mihályt a későbbi nemzedékek számára — programmul, buzdítóul, irányítóul, az eszmények szolgálatára való hívogatóul.

És 1895-ben az ige kezdett testet öltetni. Legalább egy szerény mellszobor őrizze a főiskola szépen felnövekedett kertjében a Tompa emléket és bizonyítsa a diákságnak nem gyengülő tiszteletét a halhatatlan előd iránt! . . .

Holló Barnabás jó nevű fővárosi szobrász vállalta a kegyeletes cél megvalósítását — a szerény pár ezer forintért, amit a diákság összerakott, összekéren-csél, összedalolt és összetáncolt.

Közeledett az ünnep, a nemzeti nagy ünnep s az idő, amelyben az ércbe öntött Tompa odajut a főiskola kertjébe, — annak egyik legszebb pontjára. A szobor helyét nem volt nehéz kijelölni.

Dehát milyen is lesz az az ércbe öntött pataki diák? Hiszen Tompának nincsenek teljesen hű arcképei! Ő maga nem volt megelégedve egyikkel sem. Így mondták barátai, tisztelői, akik vele sűrűbben érintkezettek, akik Szemere Miklós lasztóci úri házában és egyebütt kedélyes napokat tölthettek el vele — élete zenithjén.

A szobrásznak nem csekély nehézségű feladat

jutott, mert a pataki diákság azt kívánta, hogy az ő ércbeöntendő Tompája lehetőleg fiatal, az a régi diák-Tompa legyen, aki népregéket ír és aki a virágokban is az Isten akaratát keresi és találja meg az embereknek szóló tanításképen. Az a Tompa, aki Szeremleynét temeti . . .

Holló, a szobrász, *Szász Károlyhoz*, a Tompa jóbarátjához fordult jótanácsért, utasításért. Kapott egy néhány képet s a képekhez magyarázatot. Ebben ez a jó, amabban meg amaz; csak az orrára vigyázzon, mert az volt Tompában a mindennekfelett egyéni, az a kissé hajlott, kissé ferde, de így is szép különlegesség. A többit megadja a művészi sugallat.

És Holló az ő budavári műtermében vette az anyagot és formálni kezdte Tompát, a pataki diákot. Nem is egy Tompát, kettőt egyszerre, mert Gömör és Kishontvármegye közönsége is felbuzdult s ő is megrendelte a költő szobrát — álló alakban.

A millenniumi pataki diákság engem kért fel, hogy nézzem meg a Tompa-szobrot és — ha lehet, a költő néhány régi ismerősével bíraltassam meg és mondjam ki rá az — „imprimatur“-t. Én csak kétszer láttam Tompát földi minőségében. Először 1860-ban, a főiskola 300-ados ünnepén, mint gyermek; másodszer kevéssel halála előtt, mint legatusa, 1868-ban. Az elsőt elfelejttem, a második ott van most is a lelkem tükörén tiszta körvonalakban, de ez a kép nem nyilvános emlékek való; a halál révén vergődő költő képe ez.

Olyan szerencsés voltam, hogy Kiss Aront, Kun Bertalant és Szász Károlyt nyerhettem meg, mint ref. konventi tagokat a Tompa-szobor bírálóiul. Kortársai, barátai a költőnek mindhárman; a jó eredmény kétségtelen.

Az eskütéren találkoztunk. Feltekintettünk a Petőfi

szobrára, mintha a helyeslését akartuk volna kiérde-
 melni. A dunai propeller átrepített bennünket a budai
 oldalra, ahol a szobrász műterme volt. Csak 3-an lép-
 tünk be a terembe, mert Szász Károlynak időközben
 ügye akadt valakivel. A sok kisebb-nagyobb agyag-alak
 közül szembeszökően kitűnt egy hatalmas férfi-forma,
 kezében virággal, teste felső részén attilla, alsó részén
 bugyogó, alúl zsinórzattal. Ah, ez a virágok költője, a
 Gömör Kis-Hont megye Tompája bizonyly — gon-
 dolám s az a másik, amely hasonlatos hozzá, az a
 pataki diákoké, az a kicsiny, az a mellszobor. A két
 régi jó barát, a Tompa kortársa csak nézett tétovázva,
 merengve, szóttlanul. Csudálkozás fogott el és oda sug-
 tam az egyiknek is, a másiknak is, hogy ez, meg az
 itt a Tompa mássa. Összevont szemöldökkel, sűrűn
 vizsgálta mindkettő a két Tompa-alakot s mély hall-
 gatás fogta el mindkettőjüket. Ah, az édes-bús emlé-
 kezés hatása, a régi szép időkre való visszagondolás
 — beszéltem magamban és vártam csendesesen. A mű-
 vész még nem volt a teremben, de minket így is meg-
 ihletett a művészi környezet és a múlt emlékeinek reánk
 omló hatása alatt és magunkkal tusakodva, nem mertük
 a bíráló szót kiejteni jó ideig. Végre az egyik, a két
 tiszteletreméltó alak közül fülembé sűg: „Egy szeg sincs
 ebben Tompából, Uram-Öcsém!“ „Ez ugyan sohse
 volt Tompa“ — sűgja a másik fülembé a másik tisztes
 aggastyán — és újra nézi, figyeli, vizsgálja mindkettő és
 kényszerítené a lelkét az ismeretségekötésre, de hiában.

Jött Szász Károly, aki az utóbbi évtizedekben
 legsűrűbben ériüközött az ő szeretett költő-társával és
 jött Holló is, a művész. És bemutatja a szobor-mintákat
 és egész lényével hallani kívánja a kortársak ítéletét.
 És hallotta ő is, ha más szavakkal is, amint én hallot-
 tam s hallotta Szász Károly is és sas-szemeit rámeresz-

tette az agyag-Tompára, mintha átakarná teremteni egy merész tekintettel. „Mindjárt csak“ — mormogja — közbül a multba röptülve, a keleméri, a hanvai lelkész-lakba . . . „A haja, szakála jó, a homlokán ott van az isteni ihlet . . . ez is jó, nagyon jó, . . . de a szeme, orra, ajka, két orcája . . . ezen segíteni kellene valahogy“ . . . „Az orrán hiányzik a merész, jellegzetes hajlás, a két orcája kövérebb, mint a valóságban volt, az ajka duzzadt, a szeme vágása sem az, aminek lennie kellene. A művész előhozta a képeket, amelyeket éppen Szász Károly kölcsönzött neki és megmagyarázta, hogy mit melyikből vett át s hogy éppen a püspök úrtól kérte a felvilágosításokat a különböző képekre nézve s azokhoz képést próbált egy Tompa-alakot megalkotni. Az ihlete azt sugta, hogy ilyen lehetett Tompa, a lelkész, a költő, a volt pataki diák.

És megindult az eszmecsere a Tompa milyenlétére nézve és a nagytekintélyű kortársak versenyesen igyekeztek derübe vonni a volt pataki diák ifjúkori képét. A művész hallgatott, majd egy vizzel teli cseréptálba mártotta jobb kezét és felállt a szoborhoz és kezdte azt simogatni — vizes kezével. Eszünkbe jutott az a varázslatos bibliai történet: az oldalbordának asszonyá építéséről. Egy-két simítás az agyag-alak orrán, ajkain s a művész kíváncsian kérdezi, ha hübb-e már a kép? Szász Károly biztatón felel, de új kívánságot támaszt, amit a művész legott teljesít. Ide tesz, onnan elvesz s az alak átidomul a szemünk előtt. A két idősebb bíráló még mindig Tamásként áll, de Szász K. már látja a lelkével abban a holt agyagban az élő Tompát, az ő egykori barátját, lelkész- és költő-társát és mind világosabban látja. Még egy huzás itt, még egy-két huzás amott azzal a művész-kézzel a kifejezett kívánságok szerint s a szobor készen van az elfogadhatásra,

az ércbeöntésre. A Tamások lelkéből is oszlik a kételkedés s nekik is megcsillan valami azon a régi barátból, főként a Szász Károly meleg rábeszélése nyomán s a szobor sorsa eldől.

A művész megköszöni a ritka szerencsét, három püspök lekötelező látogatását és helybenhagyását. Arcán a boldogság fénye árad el, hogy a nép- és virágregék költőjének halhatatlanításában, új századok emberöltői számára való megörökítésében neki is része van.

Én a sárospataki diákok nevében mondtam hálás köszönetet a lekötelezően fáradozóknak, akik — úgy láttam — magok is boldogoknak érezték magokat, hogy a Tompa Mihály földi megdicsőíttetéséhez egy-két jó tanácssal, bíráló szóval hozzájárulhattak.

Ha valaki a Tompa-ismerők közül talán nem ismeri fel a sárospataki főiskola kertjében látható és ott igaz tisztelettől környezett, sokszor megkoszorúzott Tompa-szobrocskában a valódi Tompát, az egykori pataki diákot, annak némi megnyugvás volna tudni, hogy ez a Szász Károly lelke tükréről mintázott Tompa Mihály, az eszményített költő-társ.

Mikor a kis szobor leleplezési ideje elközelgett s az — egy hódolatos szép ünnep keretében — a főiskola gondozása alá átadatott: *Lévay József*, a Tompa barátja és költő-társa, a szép ünnep lelkes élvezője, szintén az eszményített Tompát látta az ércalakban s abban az ihletes szép arcban örömmel üdvözölte az ő költő barátját, a művész teremtette Tompát.

Mindhálig szerencsésnek vallom magamat, hogy a szobrász műtermében is, a leleplezés nagy ünnepén is ott lehettem s én vehettem át az ércbe öntött Tompát a hálás ifjúságtól a főiskola kegyeletes gondozása alá.

RÉGI PATAKI DIÁKÉLET.

Mikor én 1859. szeptember 2-án a Sátoraljaújhelytől Sárospatak felé vezető országútról Sárospatak két kimagasló tornyát megpillantottam, egy pillanatra elállt a szívem verése. Milyen magasak ott a tornyok is! — gondoltam, úgy magammal beszélve. Mikor pedig az akasztófa-dombról szemembe tünt a Collegium nagy épülete a maga méltóságos formájával, reá tapadtam a lelkemmel is és csüggttem rajta szótlantul, mint a levél a fán. Egy hangot sem birt kicsalni belőlem senki, pedig ott volt velem, mellettem, felettem — a jó édesanyám is.

Tehát ez az a nagy ház, amelynek látása után én annyi édes várakozással vágyakoztam! Ez az az iskola, ahol a legatusok és a mendicansok nevelkednek! Nem mesét mondok, imádkozó áhítat fogott el s megáldottam a szívemmel mindazokat, akik ahhoz a boldogsághoz juttattak, hogy láthatom immár a sárospataki Collegiumot, amely engem is mendicanszá és legatussá nevel. Nagyobbra akkor én nem vágytam.

Épen a collegium tőzsomszédságában volt az első lakásom. Alighogy behajtottunk az udvarba, kivettem magam az egyszerű falusi szekérből és rohantam be a Collegiumba, hogy lássak esetleg valamit abból a titkos erőből vagy annak eszközeiből is, ami vagy amik itt az együgyű gyermeket diákká avatják. — Egy szűk ajtón keresztül kőomladékok és omladozó kőfalak közé kerültem. Mik ezek itt? — kérdezém a hazámbeli diákoktól,

akik kísérték, hogy el ne tévedjek és lesték az arcomon a hatást. Úgy tetszett nekem, mintha meséket meséltek volna.

„Ezek a romok itt egy régi szerzetesi zárda romjai. Kolduló barátok laktak itt, akik időnként az egész nagy vidéket végig koldulták és ételt-italt gyűjtve, dorbézoló életet éltek — az Isten dicsőségére. Szemben ezzel az épülettel egy másik zárda emelkedett a Bodrog partján a végtelen alföldre néző ablakokkal. A két épületet földalatti út kötötte össze, amelyen át együvé jártak a férfi és nőszerzetesek — szintén az Isten dicsőségére.“ — Ne akarjatok engem elámítani, kértem a pajtásaimat, de ők erősködtek és bizonykodtak, hogy igazuk van. Pedig csak részben volt igazuk.

Hát a szerzetesek hová lettek? — kérdeztem gyermeg kíváncsisággal.

„Egy nagy, hatalmas úr, Pataknak és sok más városnak és falunak ura, megsokalta a duhajkodásukat és elkergette őket és a zárdájukat átalakította iskolává, protestáns iskolává — szintén az Isten dicsőségére!

Ki volt az a nagy Úr?! Hogy is ne kérdeztem volna, hiszen a felekezetek ellenségeskedéséről nekem is volt már valamilyen ködös felfogásom, mert láttam a hazámbeli pápista templom boltozatán azokat a szörnyű képeket, amik a Lutherbe és Kálvinba kapaszkodó ördögöket ábrázolják, amelyek kárörvendő vigyorgással ragadják őket a poklok tűzébe. Valami magasabb elégtétel édes érzete ébredezett a lelkem mélyében és áldottam a *Perényi Péter* nevét és szerettem volna befutni annak a beszédes romnak minden zegét-zugát.

„Itt, ebben a szobában laktak *Rákóczy György* és *Lorántfy Zsuzsánna* fiai, mint pataki diákok,“ mondja csaknem lelkesedve az én egyik Cicerom. „Amott, azon a kapun akartak betörni a Collegiumba a jezsuiták, hogy

elvegyék az iskolát a kálvinistáktól és újra szerzetesekkel töltsék meg,“ — mondja a másik; „de a diákok eltorlaszolták a kaput, kívülről pedig a pataki asszonyok lapátokkal, seprűkkel, szénvonókkal és közáporral üzték el a jezsuiták szolgálatára kirendelt megyei hajdukat és molnárokat.“ Csak úgy nőtt lelkemen az igézet! Fejedelmi sarjak, hős diákok nyomain járni, — úgy érzem, hogy gyönyörűséges, szép kies mezőre esett az én sorsom és formálódni kezdett a szívemben a *pataki diák képe*.

Aztán haladtunk gyorsan tovább. Magamfajta, apró együgyű emberkék álmélkodtak itt is, ott is. Némelyiket kezén fogja egy-egy nagyobb diák; a másik meg az édes anyja vagy az édes apja kezébe fogózkodik; van, akinek tele van a szeme könnyel, arca szinte vonaglik a közeli válás fájdalmától; vannak, akik testvérként köszöntik egymást, csak úgy cseng-bong a sok „servus, servus.“ Érdekes, megható gyülekezés, mintha az öreg Collegium mohos falai is visszazengenék, hogy „servus, servus.“

Ah, hát ez a torony itt mire való? Templomtorony talán? Nem, nem! Ott csenget a Collegium megbizottja a ki- és bemenetelre, a reggeli felkelésre, az esteli lefekvésre, az ebédre s az iskola halottjainak s azoknak is, akik méltatlanokká teszik magokat arra, hogy egy levegőt szíjjanak a többi diákkal. Az a nagy auditorium pedig ott a torony északi oldalán a legnagyobb diákok tanterme. Aki odaáig felér, az már feltett kalappal ülhet a tanárja előtt is és ülhet, amikor felelnie kell is. És láttam csakhamar olyan diákot is, aki ülve felelhet. Csupa bajusz és szakál, apányi ember; mikor közel jutottam hozzá, megemeltem előtte a kalapom illő tisztelettel s ugyanczt tették a többiek is és az mosolyogva visszaköszöntött mindnyájunkat, mintha testvérei lennénk:

servustok, fiuk, hát bejöttetek? És olyan boldogan állt ott a nagy épület nagy kapujában, mintha övé volna az egész Collegium.

Aztán lépcsőn fel, lépcsőn le — befutottunk minden folyosót s majd kiiramodtunk az iskolakertbe, a diákok által ültetett fák kedves árnyékába s mire vissza-kerültem az édes anyámhoz, már eleget láttam és hallottam arra, hogy pataki diáknak érezzem magamat.

Az első éjszakán került az álom. Temérdek kép rajzolt a lelkem előtt, mint egy sereg éjjeli lepke. A romok, amik között nappal merengve jártam, megépültek a képzeletemben és láttam egy sereg kolduló barátot, amint korbácscsal a kezükben űzi őket Luther és Kálvin, épenúgy, mint egykor a názáreti Jézus a pénzváltókat és galambárosokat. Láttam a dobzódás szennyétől kitisztított szobák egyikéből kikönyökölni a Rákóczy-fiukat, amint jó ízűen beszélgetnek a mendikánsokkal, az Isten adta szegény gyerekekkel; láttam a vén diákok egész táborát, amint köveket hengergetnek, gerendákat cepelnek és torlaszokat emelnek a kapu elé, amelyen irigy ellenségük kiharancsolt szolga népe akar betörni. Egy-egy oroszán volt nekem mindenik diák. Aztán elaludtam a szobánk gerendájainak számolása közben és álmomban ott viaskodtam a kapuvédő és ott ültem a fővegesen felelő diákok között. Gyönyörű álom volt.

Igy voltunk vele sokan, akiket nem a szülők hiúsága, a családi tanács végzése kényszerített az iskolába, hanem akik jöttünk, mint a szomjúhozó szarvas a vízre. Eltörülhetetlen hatása volt igen sokunkra azoknak a mohos romoknak, azoknak a régi, új és újabb épületcsoportoknak, amelyekről századok beszéltek hozzánk. Nyomába lépni háromszáz esztendő diákjainak! — ne rójjon meg érte bennünket senki, ha egy kicsikét büszkéek mertünk lenni a pataki diákságunkra — az őseinkért!!

Másnapra kelve azzal a figyelmeztetéssel riasztott meg a gazdasszonyunk, hogyha meleg ételt akarok ebédelni és vacsorálni, hát adjam ki a kiadni valót, a *főzni valót*.

Háromféle diákság volt az én diákságom kezdetén Sárospatakon: *úrfi, közrendű és inas*. Az úrfi vagy társzekerem hozta be a testi táplálására valókat, vagy kosztot váltott tanároknál, vagy előkelőbb kostadónknál és pedig legjobb esetben a nevelőjének és az őket együttesen kiszolgáló inasnak is.

Szép sors volt ez az u. n. *úrfiság* a maga virágzó korában. Valóságos istenáldás volt a szegényebbre, meghálálhatatlan jótétemény! A tiszáninneri egyházkerület mostani 8 megyéjén kívül főként F.-Szabolcs-, Szatmár-, Bereg-, Ugocsa-, Máramarosmegyék úri családjai számosan hozták ide nevelésre váró gyermekeiket. Legtöbbször minden egyes család, vagy esetleg két család együtt nevelőt keresett a gyermekei vagy kerestek a gyermekeik mellé, rendszerint a szegénysorsú nagyobb diákok közül, vagy általában az akadémikusok közül, mondhatnók úgy is, hogy a *tógátusok* közül. Az úrfi és nevelő mellé egy-egy kiszolgáló gyermek is járult, szintén a tanulók sorából, aki ugyanazt a kosztot ette, ugyanazt a levegőt szította, mint akiket kiszolgált s nem ritkán az oktatás mesterségében is segítő társa volt a nevelőnek és az úrfinak, mert vagy versenyre készítette az úrfit a maga szorgalmával és sokszor élenkebb kötelességérzetével, vagy — ha felebbvaló osztályból volt, mint az úrfi — tanácsolta és oktatgatta is a szükséghez képest. Úrfi, nevelő és inas egy kis családot képeztek rendszerint, amelyben békesség és szeretet honolt. Főlényeskedés az úrfiak részéről — az nem volt divat Sárospatakon; akik megpróbálták talán, azokon hamar kifogott a diákság közszelleme, amely nem tűrt semmi ágaskodást, semmi különösebb kivételeket.

Egy vagy két úri fiú tehát két szegényebb diáknak vált jóltevőjévé anélkül, hogy ezt a jótéteményt hánytorgatta volna. A középosztály szomorú anyagi romlása elképzelhetetlen kárt okozott a sárospataki főiskolának s ebben a diákság javarészáé. Az urfiak után jó módhoz jutottak a nevelőséggel foglalkozó diákok az előkelőbbekkel való érintkezésre nézve s ezek a simábbakká fejlődött diákok példakkká lettek az érdesebbek, a szálkásabbak előtt; egy-egy úri család pedig a maga sokoldalú befolyásával elhatározólag nyúlt be sok jó nevelő ifjúnak egész jövődjébe is. Az iskolai alapítványoknak egy jelentékeny része szintén az u. n. urfiak révén jutott a sárospataki főiskola és több más iskola vagyonába s amikor az ellenható hatalmasságokkal kellett viaskodni az iskola megtartásáért, igazi patronusok voltak s a nevelők nem is nevezték másképen a növendékeik szülő mint pátronusnak és patronának.

A közrendű tanulók a kevésbé szegény szülők gyermekei voltak, vagy azoké is, akikből hiányzott bizonyos ügyesség és élelmesség a szegénységük igazolására. Ezek a tápintézet megalakítása előtt (1859) s azután is még sokáig — az élelmezés szempontjából — *zacskós, batyus vagy tarisznyás diák* nevet viseltek. Papok, tanítók, iparosok, hivatalnokok s jobb módú földművelők gyermekei általában. Jó szülőik otthon minden szünidő végén telerakták a szép fehér zacskókat és tarisznyákat levesbe való száraz tésztával (csiga, lecske, reszelt tészta, eperlevél stb.), gyúrni való liszttel, lencsével, paszulylyal, köleskásával (griz és rizskása akkor még úri étel-számban járt, vagy betegek ették — muszájképen!); s adtak mellé jókora szalonnaszeleteket — a szorgalomszak rövidebb vagy hosszabb voltához mérten s kisebb-nagyobb (inkább csak kisebb)

cserépszélkékben vaját, zsírt, lekvárt (szilvaíz) s egy-egy zsák kenyérlisztet és megoktatták a még tanulatlan diákot, hogy miképen kell sáfárkodnia a testi eledeleért. A gyakorlat — persze — mértéket szabott minden ételnek s meghatározta általában is, hogy mely napon minek a főzésére kényszerítheti a diák a gazdasszonyát, s hogy miből mennyit követelhet a gazdasszony a diáktól a napi ételmezésre s hány kenyeret tartozik sütni egy véka lisztből. A hús árát a zacskós vagy batyus diák már otthon felszámította a szülőjének s Patakon átadta, mindjárt a szorgalomszak elején a gazdasszonyának. Ezt kívánta a jó rend, de annak kívánságait a mi időnkben sem bírta mindenki méltányolni. Egyik-másik diák zsebéből bizony kisiklott a húspénz, melyiktől erre, melyiktől arra, az ilyen aztán nemcsak hogy mindennap nem kapott húst s nemcsak hogy nem kapott ötször sem hetenként, amint kapott a legtöbb, hanem pergelt levesre szorult heteken, sőt hónapokon át. Ezért kapta a szegény pergelt leves a *Sempel* (semper), a „*mindig*“ nevet.

Ezek a zacskós vagy batyus diákok jelentékeny részét képezték az intézet ifjúságának még az 50-es, 60-as években is. Három, négy, öt, hat lakott közülök egy szobában, bizony többnyire földes szobában, egy *kamarát* képezve. Mindenik a maga gazdája volt az ételmezésre nézve, vagy — ha tartósabb szövetségre alkalmas egyének társultak össze, vagy alakulhattak egy kamrává — akkor hetenként felváltva voltak egymás kosztolói. A lakásért, főzésért és szünidei tisztogatásért s legtöbbször a fehérneműek tisztántartásáért is külön-külön fizettek valamennyien, részint pénzben, részint természetiekben. 10—12 frtért, egy-két véka húzáért, néhány font sóért és szappanért egész iskolai éven át főzött, süített, mosott a régi pataki gazdasszony

egy-egy tanulónak; a naponkénti kiszolgáltatást azonban nem vállalta, valamint a fűtést és világítást sem, mert e két utóbbival igen könnyen tudott volna a diák a vállalkozó rovására pazarkodni. Világítottunk tehát a magunk faggyú-gyertyájával, vagy a magunk napraforgó olajával; hoztuk a vizet a Bodrogról a magunk cserép-korsójában; mosakodtunk a magunk cseréptáljából vagy ritkábban *bádog-lavorjából* és fűtöttünk a magunk vásárolta fából, már amennyire fűtöttünk . . . A fűtés, világítás, mosdóeszközök beszerzése közös, u. n. *kamarai költségre* járt. A szoba tisztogatása is a magunk dolga volt váltakozó rendszer szerint — a fűtéssel együtt. Kályháink általában kívülről fűthető cserépkályhák voltak, vagy pléh-kályhák.

A fa beszerzése nem volt nehéz. A szomszéd falubeli svábok és tótok, akikre majd rájuk szakadt még akkor az erdő, az iskola épülete elé hordták a csalfán összerakott szekérfákat (amiket a város végén rendszerint újra felboglyoztak, hogy sokat mutassanak). A vásárlásra az egész kamara kivonult s nagy alkuvászás után a kötés megtörtént. A favágó már ott ólálkodott a hátunk megett és kínálta a tudományát. A faskamaránk a lakószobánk volt. Ide hordtuk magunk a felvágott fát s elhelyeztük a nyoszolyák alá, a kályha mellé, minden meghasználható szegeletbe s boldogok voltunk, ha minden „ágyalja“ (mi így mondtuk) betelt s a jó szekérfának épen az volt a mértéke, hogy hány ágy-alja telt meg belőle. Nedves volt biz' az a fa néha, olykor a tapló-szagot is árasztotta magából, vagy világított is, mint a Szent János-bogár, de senki sem gondolt arra, hogy a kigőzölgése ártalmas is lehetne. Amely kamarának nem jutott fára való pénze, az vagy téli kabátban gubbaszkodott esténként a szerény gyertya vagy olajlámpa mellett, ha tanulni akart, vagy szom-

szédolt; a legvégső esetben pedig aquirált. A város elég gazdag volt fa dolgában, hogy a megszorult diákok kiséghette. Némelyek ugyanám meg is követelték a várostól az efajta segítséget s egész szenvedélyé fokozódott az aquiráló képességük. Egy-két jó szóért, valami kecsegtető ígéletért bármely árnyas estén készek voltak ez irányban a felebaráti szeretet gyakorlására. Különbben a holdvilág sem volt valami nagy akadály, hiszen épenúgy szemet hűnyt az efajta diákcsínyre, mint az éjjeli őr, ha — véletlenül — akadt néha ilyen. A híresebb kamarák ei voltak látva kellő szerszámokkal a fa felaprózásához, mert az az alkalmatlan divat volt Sárospatakon, hogy egész hosszában hordták be a fát az erdőről, hát biz az ilyet, ha ilyen került a diák kezére, — aprítani kellett. Gerjesztő gyanánt holmi rongyos kapu, sövényféle, vagy még cégtábla is oda-került az ágyak alá, felapritott minőségben. Néha támadt az ilyenek miatt egy kis zenebona is, de ami aztán szép módjával elcsendesült.

Sok jó előnye volt a zacskós vagy batyus diáknak. Ha a pénze elfogyott is, de nem fogyott ki az éléskamarája vagy maradt legalább — mint a bibliai özvegy asszonynak — egy maréknyi lisztje. Volt legalább kenyere, aminek „*marci*“ volt a diákszótárbeli neve. Ebből a marciból jutott, ha a szükség úgy hozta magával, az ügyefogyottaknak, a pénztelen Waltereknek is. Köztudomású volt, hogy hol mikor sül friss kenyér s a friss kenyérű kamarát rendszeren vendégek keresték fel és megesett, hogy a még ki sem hűlt marcinak néhány boldog pillanat alatt hűlt helye maradt. Előnye volt a zacskós diákságnak, hogy önállóságra, magunkkal való számolásra, takarékoszágra és kevéssel való megelégedésre nevelt. Ettünk, amit kiadtunk, követelőzni *amit* és *amennyit* illetőleg alig lehetett; holmi

apró csete-paték legfőlebb a minőség miatt támadtak a diák és a gazdasszony között. Emlékezem, hogy egyszer a szomszéd kamarabeli gönci diákok visszaküldték a gazdasszonyunknak a túrós csuszát ilyen írott commentárral: *„Az alsó a felsőtől zsírt kér; a felső a Szentháromság istenre esküszik, hogy ő zsírt sohasem látott“*. A felpaprikázott „nénike“, mert ez volt a gazdasszony bizodalmas neve, futott a csuszával az igazgatóhoz, aki azzal a salamoni ítélettel bocsátotta el a becsületére féltékeny asszonyt, hogy mondja meg a gönci diákoknak, hogy ha ők zsírosabban vagy töpör-tüebben kívánják a csuszát, hát adjanak ki több zsír vagy szalonnát. És szent lett a béke.

Hátránya volt a zacskós diákságnak, hogy eltéko-zolhatta a gyomra elől minden zacskójának a tartalmát s beállhatott a „ti fagómen és ti piómen“ — adomaszerű alakok közé. A régi Sárospataki Kalendárium (1858) emlékezik ilyen ügye-veszett árva diákokról, de emlékezünk bizony még mi is s valahol az egyházkerület egyik-másik zugában rá tudnánk találni némelyikre ma is. Úgy ebéd idején, hol a Collegium nagy kapuja előtt, hol az u. n. pletyka-dombon, a főiskolai kert bejáratánál következetesen feltűnt 4—5 nagyobb diák. Ismertük már a kicsinyek is valamennyit. Köszön-ötték egymást mosolyogva s mikor mindnyájan egybe-gyülekeztek, felvonultak közös nagy egyetértéssel az ifjúsági casinóba és ott ünnepélyesen elhelyezkedtek. A napos, vagyis akire épen a sor következett, elővette a „Nefelejts“ című újságot; annak a színes boritékján különböző ételek készítési módja volt felsorolva. Olva-sott egyet, kettőt, akár hármat is s mikor már eleget olvasott, felállt és egészségére kívánta társainak az ebédet. Azok visszakivánták és törhetetlen jó hangulatban vonultak ki a szabad levegőre és élvezték annak

tápláló erejét. Szent természet, dajkáikodó anyám — mondták *Tompa Mihálylyal*, az ő egykori nagy elődjükkel. Egy-egy jó barát akadt azonban mindennap az ilyenek számára is s ha nem csurrant, cseppent valami a másik diák olajos korsójából, vagy legalább a dohányzacskójából. Mert egy pipa dohány is kitűnő szer — úgy mondják — a követelőző gyomor nyughatatlanságai ellen.

Ismertünk olyan zacskós diákot is, aki egész héten keresztül paszuly-levest vagy bablevest evett és semmi más meleg ételt, azzal a különbség-tétellel mégis, hogy hétköznapokon fehér, vasárnapokon pedig sárga bablevest. És pályavégzettségre jutott és pap lett belőle.

Minden takarékosabb zacskós vagy batyus diáknak az volt a gazdálkodási eszménye, hogy a hazautazásra is maradjon egy szelet szalonnája s egy darab kenyere. Ez főként az apróbb diákoknak, mert a nagy diák, ha „ti fagómen és ti piómen“ volt is az iskola falai között, úrrá lett, mihelyt hazafelé vette a szekere rúdját. Megnyílt a hitel világa. Az útjába eső korcsmáros mosolygós arccal, Isten hozottal fogadta és az időszakok különbözősége szerint nyitott kamarával és nyitott pincével üdvözölte. A kisebb diák — hát az bizony a tarisznyájára volt utalva, vagy a megkuporgatott egykét garasára s beérte egy darab szalonnával, egy csopor tejjel, sőt egy kevés penészedő juh-turóval is, amit téli időben egy félmesszely meleg vízbe morzsolt s úgy fogyasztotta el, hogy meg ne vegye az Isten hidege. Felségesen lehetett ettől aludni a korcsma száraz lócáján a korcos tarisznyánkkal a fejünk alatt, amiben a szennyesünket cepeltük haza kimosásra.

A zacskós vagy batyus diákok voltak az Alma Mater legkitartóbb gyermekei, legalább általánosságban

ezek voltak. Az urfi változtathatta az iskolát, ha az apja-anyja szeszélye vagy a nagybácsik és nagynénik becéző szeretete úgy diktálta s mehetett volna vele az inasa is, a nevelője is, de a zacskós-diák nem hurcolkodott nagy kényszerűség nélkül. A főiskola szellemével való húzamosabb érintkezés folytán ezekből s ezek közül is kiváltképen a főiskola épületében bennlakó diákokból alakult ki a tipikus pataki diák. Mert amint az aloék nem virítanak minden esztendőben, úgy a pataki diáknak is idő kellett ahhoz, hogy faji jellege kiképződjék, egyénisége kiformalódjék, megacélozódjék. A hajnalkák és jalappák kedvesek virágnak, ha a napnak csak bizonyos részeiben virítanak is a magok teljességében; a pataki diák-typus kifejlődéséhez a reggeli haromat és a déli hő-nap egyformán nélkülözhetetlen. Hűség és szeretet nem a villám méhében nyerik fogantatásukat. A mai vasúti utazás s az iskoláknak sokszor szeszélyes csereberélése: világpolgárok, vigécnaturák, szürke bizonytalan figurák nevelésére vezet inkább, mint erőttől duzzadó típusok fejlesztésére.

A harmadik-féle diák, az *inas*, nem egy egységes fogalom volt a mi időnkben s nem is egységes valóság. Inas volt *általában*, aki az ú. n. *inas*-tandíjat fizette, tehát a legkisebbet a három kicsiny közül; de inas volt *különöbben* az, aki nevelők és urfiak, vagy több együtt lakó, egy kamarát képező nagyobb diákot szolgált ki már akár a Collegium épületében bent, akár a városon különböző gazdasszonyoknál, vagy tanuló-tartó családoknál. Mindkettő egyformán praedestinálva volt a mendicánsásra, t. i. a legatus oldalán való szereplésre és pénzszerzésre; de a valódi *inas-typust* az utóbbiak képviselték. Faji jellegüket a *dárdás* névben láttuk kifejezve. Ott forogtak a nagyobb diákok körében, a villanyos levegőben, a napsugárban és a zivatar-

ban ; ott éjjel és nappal és megérték idő előtt a jó és rossz befogadására, a rossznak elhallgatására, a jónak kürtölésére. Tudtak minden diák-titkot, ismertek minden tanárt: a nagyokét és kicsinyekét; tudták a nagy diákoknak azok felől ápoltt véleményét, a gazdasszonyok érenyeit, hibáit, a várost, a vidéket, az egész kerületet; többet az elégnél. Rendesen összenőttek a diákjaikkal, mint a katona-szolga a tisztjével, tudtak csizmát pucolni, takarítani, kiadni a gazdasszonyoknak, versengeni a gazdasszonyokkal, követelőzni a diákjaik nevében és tudtak sokan — tanulni, sőt a legjobb tanulókkal versenyezni is. Télen a kályhalyuk világához kizárólagos joguk volt; hálóhelyük egy szalma-zsák, vagy csak 2 egymás végében fekvő láda, de azért ők aludtak a legédesebben, nyitott ajtóknál természetesen, hogy az — esetleg — későn érkező diák miatt ne kelljen felébredniök. Megtörtént, hogy csillagot rugattak vele, vagy kicsalták a folyosóra, az udvarra, a sárba, a hóba, — ő tűrte nagy türelemmel s abban a boldog reményben, hogy ő is lehet még nagy diák. A Collegium belső területén gyümölcsöt s egyéb olcsó ennivalót áruló kofáknak — a Bosnyáknéknak, a Szálkánéknak, Klitusnéknak, annál inkább a híres férfi-kofának (Áronnak) a dárdások voltak a legcsintalanabb ostromlói, kiátszói. Valóságos darázsok, akiket alig lehetett elhessengetni a kosarak mellől valami áldozat nélkül s akik előljártak az apró csinyek kifundálásában, elkövetésében s szenvedélyes ostromlói voltak az Áron-kofa rozszant boltjának, vezették a zsidókat havazó csapatokat; tudták, hogy az iskola kertjében melyik fán milyen madár fészkel s hogy Kis-Patakon és a Fazekas-soron melyik udvaron terem a legédesebb eper, a Szent János alma; hol lehet a Bodrogot átuszni a legkisebb veszélylyel?

Érdekes feljegyzést olvashatunk a levéltárunkban arra, hogy milyen közvélemény képződött az idők folyamán a pataki Collegiumról s a közönségnek ahhoz való jogáról. „*A szegény szüle hátba ütötte a tanulni szcrető fiát és azt mondta neki: Menj, fiam, Patakra, az a nagy iskola ott egészen a tiéd*“. És bejött a szegény fiu az apjával vagy az anyjával, vagy egy falujabeli diákkal és találtak a Collegium előtt néhány nagy diákot, elpanaszolták előttük a fiú sorsát, meg eldicsekedtek vele, hogy milyen véleményben van a fiú felől a tanítója s — ez a néhány diák összemosolygott és felfogadta a fiút dárdásnak, vagy felajánlotta a pajtásainak s a hátba ütött gyerek pár nap múlva már úgy érezte, mintha csakugyan az övé volna az egész Collegium. Mikor néhány hét múlva bejött atyja, anyja, vagy bátyja egy kazup hullott almával a hátán s meglátta, hogy milyen otthonosan sűrög-forog a gyerek a Collegiumban, igazat adott a szívében a tanító uramnak, hogy még pap is lehet a fiúból.

Urfiak, körendűek és inasok gyönyörűséges kis köztársaságot alkottak itt Sárospatakon. Mi, akik benne éltünk, nem igen láttuk a fogyatkozásait, de annál inkább élveztük és áldottuk az előnyeit.

Szép volt a kis köztársaságnak a *hivatalos élete is*. A tantermekben atyai érzésű és gondolkodású tanárok kezei alá jutottunk, akik készséggel és nem kényszerűségből viselték a gyönyörűséges igájukat s boldogan szolgálták az Alma Matert, legtöbbször mint annak egykori hálás növendékei. Sárospataki tanárként élni, az még az 50-es, 60-as években is a kívánatos nagy dolgok közé tartozott s botránynak is bevállalt volna, ha valaki a főiskola szolgálatát valamely más hasonló intézet szolgálatával cseréli fel. Történeti tény, hogy a tiszáninneri egyházkerület egész erejével rányomakodott

1856-ban *Szeremley Gáborra*, a bécsi prot. theol. fakultas tanárjára és követelte tőle, hogy jöjjön vissza Sárospatakra, mert itt szükség van a tehetségére s a tanítványi hálás szívére is. És visszajött. Ezek a szívvel-lélekkel, ifjúságuk emlékeivel ide nőtt professorok fogták fel itt a mi neveltetésünk és taníttatásunk gondjait — az abc-istaságtól, conjungistaságtól vagy grammatistaságtól kezdve, fel a jog és theol. akadémiáig.

Mert volt a Collegiumban egy pár népiskolai osztály is, mint maradványa a multnak s mint előkészítő intézmény a tulajdonképeni gimnáziumra. Ezek az itt abc-istáskodott és conjungistáskodott gyermekek már megszokták a collegium levegőjét s jó magvát képezték az 1-ső gimn. osztálynak. A közelebbi mult időszakban átalakult ez a két osztály progimnáziumi osztálylyá s ma már — a párhuzamos osztályok miatt — mint ilyen is a történelemé lett.

A kollegiumbeli conjungistákból s a vidéki népiskolákból összegyülekezett grammatisták alkották a gimnázium fundamentumát. Ezt jól megvetni bölcs törekvés volt. Az első pár órán kiki odaült a teremben, ha fért (!), ahová akart. A professzorunk szétnézett közöttünk és próbálta kinézni a szemünkből, hogy ki, mire való! Próba-írást, próba-olvasást, próba-fogalmazást végeztetett velünk és hamar készen volt az értékünk meghatározásával. A második héten már beosztotta az osztályt a tetszése, vagy a fennálló rend parancsolata szerint. Minden széknek — hosszú ülő-padok értendők — megvolt a maga *szék-elsője*, vagy *szék-szélsője*. Ez ügyelt fel az egész székre, ez tartotta számon, hogy ki van és ki nincs jelen s ez adta tudtul a hiányzókat az u. n. *observatornak*, aki aztán beszámolt az eredménnyel a tanárnak. Osztálykönyv akkor még nem volt, a tanár feje, esze, szíve s a tanrend volt az irányadó s

a tapasztalati bölcsesség volt a kalauz és az ügyszeretet. Két observatora is volt minden alsóbb osztálynak, az imént említett és az óra-jelentő observator. Mert az órát jelenteni kellett — fel egészen a theol. és jogakadémiáig. Meg volt ehhez az öröklött mondóka: „Jelentem alássan tanár úr, óra volt.“ Amelyik tanár hiú volt a címére, annak odamondta az observator, hogy Tekintetes vagy Nagytiszteletű. (Nagyságos tanárok akkor még nem voltak). — A merészebb óra-jelentő observator azt is hozzá pótolta a hivatalos mondókájához: „*tetszik-e órát tartani?*“ Ha esetleg nem tetszett, — ezt a jelentő observator minden lehető jellel értésükre adta a collegium kapujában várakozóknak, akik rohantak aztán az evangyeliommal a tanterembe és — lőn mennyei vigadozás. Bizony, még a nagy diákok között is! Mert nem volt még u. n. egyetemi rendszer, vagyis ezeknek is felelniök kellett időnként.

A grammatista osztály professora, mikor már jobban kiismerte a növendékeit — beosztotta őket csoportokba. Minden kitünőbbnek ígérkező gyermek káplánjává vagy örmesterévé lett 5—10 tanulótársának, kivétetvén azok, akiknek nevelőjük volt. Ezeknek a csoport-főnököknek *correpetitor* volt a nevök s a feladatuk a *correpetitio*. Együtt ismételte a reá bízottakkal a közelebb tanultakat és magyarázta a tanulandókat. Viszfénye volt ez a Rákóczy-korbeli *collationak* szerényebb kiadásban, de szerencsés viszfénye. Egy-egy ügyesebb, hivatottabb *correpetitor* csupa áldás volt a kis seregére és tényezővé lett a professzor által felmutatott jó eredményben. Enyhesebb időben az iskola-kert, várkert vagy temető-kert különböző pontjain, vagy a közeli mezőségekben nyüzsögtek ezek az apró csapatok. Kinek a csapatja lesz a legjobb? — ez volt a versenyre sarkaló kérdés és rendesen a szívig vagy legalább a gyermeki becs-

vágy mélyéig ható kérdés. És a 150—160 tagból álló osztály, az apró „*collaboratorok*“ segítségével mellett, szépségesen haladt előre. A professornak gondja volt rá, hogy a versenyvágy a *correpetitorok*ban meg ne lohadjon. Most ehez, majd amához a csapathoz látogatott el s mindig bátorító és biztató szóval, mint az igazi vezér.

Ez az egymást oktató rendszer volt egyik nagy erősségünk, tanulói becsületünknek egyik sarkköve. Mikor már nem uralkodott rajtunk, mint rendszer, akkor velünk, bennünk volt, mint jó szokás s bizony sokan lehetünk még most is tanúk arra, hogy az 50-es 60-as évek tanuló ifjúsága az egész gimnáziumon át *correpetitionalis* viszonyban élt. Akiiket megszoktak tanácsadóul, kiségitőül tekinteni az alsóbb osztályokban, azok megmaradtak ilyenekül a felsőbbekben is. Háznál, tanteremben, iskola-kertben vagy bármely alkalmas ponton körülfogott egy csapat gyengébb tanuló egy-egy erősebbet és magyarázatot kért és kapott minden tudnivalóra. Tanóra előtt lázas igyekezettel tanult volna a gyöngébb diák is s jajj lett volna annak a jobb tanulóknak, aki megtagadja a gyöngébbek szolgálatát; az ilyet eltápostá volna az osztály közszelleme.

Egyik rugója volt a komolyabb igyekezetnek az u. n. *gradus*, *rangfokozat*, vagy hogy is kellene neveznünk. Nagy megaláztatás volt a *lefokozás* itt is, nemcsak katonáéknál s épen olyan dicsőség a felemelkedés. Szokás volt, bár nem mindenik osztályban a *versenyre-hívás* bizonyos kitűzött napokon vagy az u. n. *vetélkedés*. A győztes odaült a legyőzött helyére s oda került a névsorban vagy érdemsorban is. A legyőzöttnék keservesen esett a legyőzötése, de az osztálynak vagy általában a tanuló ifjúságnak sem a verseny-vívás, sem az érdem szerinti sorozás ellen nem volt kifogása. Az osztályozást a diák mindig elvégezte maga is. Ő tudta

Legjobban: ki a legméltóbb az ő seregükben s kik tartoznak az *idem petentium ordo*. Ha már a lelkében megkészítette a névsort, szívesen eltúrta a papíroson is. Az a professor, aki nem bízott magában a névsorkészítésre nézve, az osztály legjobbjaival csináltatta meg azt s az ilyen névsor volt rendszeren a legigazságosabb.

Akit keményen megfogott a lustaság, annak akadt egyéb ösztökéje is. Az iskola-kertben dúsan tenyésztett a veres és fekete-gyűrű s egy-egy hivatott observatornak — a szükség esetén — gyorsan meg kellett azt találnia. A templom-kerülők is alávették a veres és fekete-gyűrű intelmeinek — az alsóbb osztályokban. Főleltb a papíros-galuska s a börtön vette át a fenyítő szerepet.

Az ellenőrzés egyik módja volt a *tanulók meglátogatása* is. A professor, mikor senki se gondolta, senki se várta, benyitott egy-egy udvarba, egy-egy kamrába és számadásra vonta különösen a maga közvetlen tanítványait. Felnyitatta a tanulóval a ládáját, ha rendszerben van-e s ha nincs-e benne pipa, vagy dohány vagy mind a kettő is? Számon kérte a könyveit, az írószereit s bizony még a fehérneműit is . . . Jó volt ez a látogatás a gazdasszonyra is, akinek netaláni rendetlenségeit vagy mulasztásait a professor szintén észrevette és szóvá tette. Néha ez a látogatás nem volt kellemetes vagy éppen rosszúl is ütött ki, de a köztudatban a szükséges dolgok közé emelkedett.

Sarkantyú volt jókra és kevésbbé jókra — a *vizsga is*. A professor nem mulasztotta el, hogy a tanítványokat a nyilvános számadásra figyelmeztesse s úgy festette némelyik az u. n. censorok komolyságát, méltóságát, nagy hatalmát, hogy szinte félelmetessé váltak a tanulók előtt s *vaskalaposak*-névre érdemesítették. Főként aratási vizsga előtt adta magát neki a tanulóság

a szorgalmatosságának, mert az évközben kapott gyarló-calculusokat még az utolsó órákban is reparálni lehetett a legtöbb tanár engedelmével. Mert az a nyilvános meg-rovatás, nem volt bíz az kívánatos a legvásottabbakra sem. A főiskola kertje, a várkert (akkor még egészen szabad volt), a herceg-út, a temető-kert kora reggel megtelt diákokkal s a késő este is ott talált sokat a legszorgalmasabbak közül. Sőt volt rá eset, nem is egy, hogy egyes tanuló kész volt künn hálni az iskola-kertben, csak hogy az ő tanuló helyét senki el ne foglalja s a fülemilékkel versenyezessen a harmatos hajnalon.

Akkor a diák még nem *átvette* a tanulni valókat, hanem megtanulta; nem nagyolva, összetörve találta a könyve tartalmát a tanárja elé, hanem szónokolva. Akkor még nem volt szégyen, ha egy rakás könyvet cepeltünk is magunkkal a mezőre; akkor még büszkeség volt, ha szépen feleltük a felelni valót s nem jutott eszébe senkinek, hogy gúnyoljon érte, hogy magolónak kiabáljon; akkor még nem bujkáltunk el a szoba zugába, a befüggönyözött ablakok mögé, ha az iskolai feladatainkkal bírkóztunk, még a jogász és a theologus sem res-telkedett fenhangon tanulni a nyílt helyeken; akkor még nem volt okosabb a tanuló, mint a tankönyvíró. A mai diáknak — üdv a kivételeknek — a költeményt is sugni kell már, hogy agyon ne nagyolja, hogy a maga képére át ne másolja!! Nem akarom kutatni, hogy honnan ered ez a boldogtalan divat, csak szabad legyen ezt nekem, a multakon merengőnek, a nagyobb szerencsétlenségek közé jegyezmem.

Az aratási vizsga Sárospatakon még az 50-es, 60-as években is a nagy ünnepek közé tartozott. Nemcsak beszámoló volt a tanárok és diákok részéről, hanem kívánatos találkozó. A szülék, tanúgybarátok, előljárók, az életben tisztos álláshoz jutott régi pataki diákok

siettek ide, hogy lássanak, halljanak, emlékezzenek, ítéljenek és élvezzenek. Volt ennek a nagy sokadalomnak nevelő, sarkaló hatása bőven. A tanuló, a tanár, az előjáró mind a szebbik oldaláról kívánt bemutatkozni ez előtt a sokadalom előtt. Az az évenként való egybeseregülés a diák szemében az iskola szeretetét is jelentette, sőt a különböző osztályoknak a főiskola falai között történt összeölekezése évenkénti megpecsételése volt annak az igazságnak, hogy a sárospataki főiskola az egész hazai ref. egyház drága kincse. A diák, aki egész éven át abban a hitben élt, hogy a Collégium az övé, a diákságé, az aratási vizsgálatokon arról győződött meg, hogy a régi pataki diákoké is, akik elhozták ide feleségüket, leányaikat, hogy megmutogassák nekik, hogy hol zajlott le boldog ifjúságuk.

Az aratási vizsgákon mutathatta be a pataki diák a maga sokoldalúságát s tehetett bizonyosságot a pataki főiskola nevelési rendszeréről is. Itt látszott meg, hogy a pataki diák nemcsak a kiszabott könyveket tudja bevágni, elpergetni, hanem otthon van, mint a madár az ének és dal világában, nem ismeretlen a zene-művészet terén s a ropogós csárdást is kirakja, ha kínálkozik rá a jó alkalom.

Aratási vizsgák alatt én most nem azokat a régi híres exameneket értem, amelyeken a legnagyobb diákok is a legszélesebb körű nyilvánosság előtt feleltek a hozzájuk intézett kérdésekre. Ezeket az 1849-dik évre következő szomorú időszakban nem lehetett tovább folytatni, mikor pedig ismét lehetett volna, az e fajta nyilvános számadás felett már ítéletet tartott a tanügyi közvélemény. A 60-as évek aratási vizsgái vagy évváró ünnepei már szerényebb igényűek voltak, de így is tartalmasak, tanulságosak és szinte feledhetetlenek. A messze földre híres sárospataki nagy khorusé volt benne

az oroszlánrész. Ez vizsgázott főképen a nagy közönség előtt s a zenekar is, amikor volt; de ez bizony nem volt mindenkor; néha csak épen egyéni szeszélyek miatt. — A khorus, az egész ifjúság közös féltett kincse és büszkesége; volt aki négy mértföldre is kitért a rendes utjából, hogy csak egy dalát hallja!! Mikor pedig hallhatták egész esztendei tanulásának gyümölcseit: hogyan siettek volna a hallgatására?! Azok az emberrnyi nagy diákok hatalmas bassus-hangjokkal, szívet rázkódtató szólóikkal, azok az oktavisták a kaszás csillagig járó, fülbe-szívbe ható énekükkel — évekig sem lehetett azokat elfelejteni.

Versenyzett a khorussal a dicsőségért egy egész szónoki sereg; 10, 12 ifjú is egymásután — hazafias, tréfás, érzékeny és kacagtató szónoklataikkal. A közönség csodálatosan bírta türelemmel, akár csak azokat a régi hosszú predikációkat. A mai közönségnek a legszebből és legjobból is sok, ami egy-két óráig egy helyre köti! . . . Egy ideig a 7-dik és 8-dik, a régebben *kezdő legatus* diákok szónoklati versenye volt ez, utóbb a szintén nagy múltú akadémiai ifjúsági önképző köré, amely 4 kötetnyi művel igazolja, hogy jól megértette a hivatását.

Szép volt ez az aratási ünnep, legszebb sokaknak épen a csattanója, a befejezése! — Úgy nevezgettük akkor, hogy *reunio*. Az énekkar esteli hangversenye és táncvigalma volt ez együtt. Az a sok szép vidéki leány és fiatal asszony ott a főiskola imatermében, délután, szembe nézett már sok szemre való diákkal; az este, a táncvigalom, kitűnő mód volt a közelebbi ismeretkötésre, de legalább néhány édes gondtalan tánkra. Ha a pataki diák olyan lett volna, mint amilyen volt némelyek irígy nyelvén a híre: akkor az énekkar reünioi nem lettek volna olyan zsúfoltak, mint valóban s.

nem szövődött volna bennök annyi nemes, tisztos, egész hosszú életre szóló viszony! . . . Csak a szüret idejére eső *mádi* és *tállyai* bálók vetélkedtek e tekintetben a pataki reuniókkal.

Hogy valami nagyon első rendű táncos lett volna a pataki diák, azt én nem állítom; hogy udvarlásban a nagy városok kávéházi gavallérjaival, orfeumokban csiszoló aszfalthőseivel versenyre kelhetett volna: — azt nem is gondolhatja senki és soha, aki tudja, hogy milyen életviszonyok közül szakad be az iskolába a legtöbb pataki diák. — De, hogy elesnék a sima padlón, a parketten, a márvány lépcsőn: hát ez is csak a rágalom beszéde. Hány kitűnő diákot vittek el innen 375 év alatt úri házakhoz, úri gyermekek s bizony még nagy úri leányok nevelésére is, akik miatt nem kellett szégyenkeznie az Alma Maternek soha!! Hány gimnázium toborzott innen magának tanárokat széles e hazában, akik diadalmasan megállották helyöket — diploma nélkül is?! . . . Hogy hajlongani nem tudott, a bókokkal elkésett vagy adós maradt; hogy nem tudta, hogy a kézcsók hányféle s hogy nem volt vakmerő a nőkkel szemben: — hát szégyen-e az, hát bűn-e az?! Hogy több volt benne a szilaj erőből, mint az alkalmazkodás bölcseségéből, az érdességéből, mint a simaságból s hogy nem kötnyeleskedett be az öreg emberek beszédjébe és nem mutogatta, hogy mindenhez ért s hogy jobban ért mindenkinél s hogy nem vágta rá magát a diványra, ha látogatóba ment s hogy nem tudott tolazkodni, léhaskodni, kétértelmű beszédekkel vitézkedni: — hát ki merne ezért követ dobni a régi pataki diákra?!

A vallásunk is egyszerű, színek, képek, ragyogások nélkül való, a templomunk is, az iskolánk is az, ilyennek kell lenni a lelkünknek is, az egész valónknek

is. Ilyenné kellett nőni a pataki diáknak is! Ha nem ilyenek nő, ha minden mosolyra, minden magasból hangzó szóra meghajtja a nyakát s beadja a derekát: — hogyan tudott volna megállani abban a sok kemény zivatarban, amely részeül jutott? Birta volna-e a gályák szenvedéseit, vívhatta volna-e a hosszú dicső harcot az iskolájáért, elszánhatta volna-e magát a cseh-morva testvérek kalvinistaságának megmentésére? És tudta volna-e olyan szent kötelességtől űzötten ontani a vérét, az ifjú vérét, — a hazáért, a szabadságért?! Méltók lettek volna-e a Fáy Andrások, a Szemere Miklósok, a Rákosi Viktorok és az Eötvös Károlyok tollára?! . . .

De ez még eddig nem az igazi *régi pataki diák*, még nem egészen az. A pataki diákság jellegzetes köz-társaságában a mindent átható erő, a minden érzést, tudást éltető, acélozó lélek az ő szinte mesébe illő *autonomiája*. „Az én házam az én váram“ — a világ semmiféle diákja sem mondhatta ezt el olyan önérzettel valamelyik iskoláról, mint a pataki diák a patakiról. Övé volt az iskola egészen, övé annak minden köve, minden homokszeme, minden vagyona. Valami megmagyarázhatatlan ösztönnel az alapítványokat is a diákság nevére hagyományozták vagy tették a főiskola hivatásában bizó jóltevők, talán azért ennek nevére, mert érezték, hogy ifjú erő kell majd az iskola vagyonának őrzésére és megtartására.

De ha az övé volt a ház, a vagyon; az övé volt annak gondja is. Az ő örei állottak ennek kapuibán, mint *janitorok*, az ő őrszemei vigyáztak a várra éjjel, mint *vigilek*, élükön az ő választott hadnagyukkal; diákok tisztogatták a tantermeket, az udvart, a folyosókat, ők kezelték a szőlőt, adták bérbe a bérbeadhatót, ők szüireteltek, ők tartották rendben a pincét, árulták a bort, osztották a cipót, gondozták a könyvtárt, ők voltak

az iskola szünidei őrizői, ők örködték az előjárók ajtóit előtt, ők diktáltak, énekeltek, imádkoztak és predikáltak a templomban bizonyos meghatározott órákban és napokon, ők virasztottak beteg testvéreik felett, ők vitték a holtakat a temetőbe (diákokat és tanárokat és ezek családja tagjait), ők kezelték a pénzt, sőt ők fizették a professorokat is.

A köztársaság feje a szenior volt. Valóságos kis király. Az ő kezében összpontosult minden hatalom és minden jövedelem. Mellette kitűnő szerepe volt a contra-scribanak, mint ellenőrnek s mint az esküdt szék fejének, amely a diák-félrelépésekkel szemben az első fokú bíróságot képezte. Az esküdt szék 10—12 esküdt diákból állott (primariusok), akik az ifjúság szemén szedettjeiből választattak s a tanításban is fontos szerepet tölthettek be. A közigazgatási teendőkben segítették a szeniort a scribák, rovatolók vagy vonalozók (akik az anyakönyveket készítették elő) és sok egyéb kéz és láb a szükséghez képest. Ez volt a világon a legolcsóbb közigazgatás!

Ez a mostani alkalom s a rendelkezéseimre álló idő végtelenül csekély arra, hogy a pataki diákságnak ezt a rendkívül érdekes autonomiáját méltóképen meg-rajzoljam. Az u. n. *Rákóczy-törvények*, a régi pataki kalendárium s a főiskolai értesítőben s egyéb nyomtatványokban Szinyei Gerzson, Molnár Aladár s Békefi Rémiig kellő-képen tájékoztatják e tekintetben a több világhosszra áhítozót. Nekem csak rá kellett mutatnom erre a nálunk unicumszerű autonomiára, mert enélkül nem méltányolható igazán a régi pataki diák.

Ez az autonomia volt szerintem a pataki kollégium megtartója. Ha nincs összeforrvá a diákság az iskolának még a köveivel is; ha nem vallhatja magáénak ebben az utolsó pici könyvecskét, s a legkisebb homok-szemet is: vajjon vándor-útra kél-e Buzinkay Mihályval és

Pósházy Jánossal, hogy szenvedjen, nélkülözzön a Báthory Zsófia elsötétült lelkének tévedezéseiert! Visz-e magával — mint szent ereklyét — ami megmenthető volt az ellenség karmai közül? Ragaszkodik-e rendíthetetlen hittel az ő Collégiumának nevéhez és feltámadásának reménységéhez? Azt hiszem, hogy nem. Csodálatos hatalma van ennek a szónak: enyém, miénk! Ez a hatalom vitte a pataki diákot, az üldözött pataki iskolát Debrecenbe, a testvér-főiskola kebelére, ez onnan tovább az Apaffy Mihály és a boldogabb Erdély kálvinistáinak védő szárnyai alá; ez a hatalom volt a talizmánja Gönczön, Kassán, az üldözéseknek egész kalváriáján; ez hozta vissza ide az elhagyott fészekbe az első biztató verőfényre, ez tüzelte, ez acélozta, ez tette oroszlánná, hőssé, diadalmassá minden vrszontagság és minden ellenséges áradat felett.

A pataki iskola a régi pataki diák rajongó szeretetével lehet csak erős. Csak így maradhat meg annak, ami ma: a református egyház bevehetetlen várának, messze világító őrtornyának. Adja Isten, hogy századokon át megmaradjon!

TÖREDÉKES VISSZAEMLEKEZÉS A SÁROSPATAKI FŐISKOLAI ÉNEKKARRA.

A sárospataki kollégiumi ifjúság khórusát vagy kántusát előbb ismertem, mint a kollégiumot. Mert bár a kollégium idősebb, mint a khórusa, de a khórus híre könnyebben repült, mint a kollégiumé, a képe is hamarabb lefényképeződött holmi apró emberkéek agyában s könnyebben is elért beléjük, mint a nagy, hatalmas, céljaiban, hivatásában nehezebben érthető, vén kollégium.

A dal, a dal, az Isten-adta dal! . . . Szárnya van, tüze van, méze van: kicsoda ne kívánná, miféle fásult lélek az, amelyik meg ne mozdulna, ha a varázs-fuvolája alá kerül?! Már a csecsemő érzi a bölcsőben, az édes anyja keblén, az édes atyja térdén, a testvére karján a dallá formálódott érzelmeknek, vágyaknak valami titkos, kibeszélhetetlen erejét . . . Az én bölcsőm felett is zengett az önfeláldozó szeretet édes, meleg dala. A mi házunk ablakai alatt is hangzott az ünnepi kántálók éneke. A nagy sátoros ünnepek reggelén templommá lett a mi szerény hajlékunk is az alkalmi énekek szent hullámainál. — Azok a derék hároméves rektorok megtöltötték a szívünket ott a népiskolában a szent Dávid zsoltárainak s a dicséreteknek szerelmével, a világi dalok gyönyörűségével. Egy-egy tömeges kirándulás a rétre, az évenként megújuló majálisokra — az utcát betöltő, a háznépeket kiriasztó gyermek-dalokkal füszerelve: — több volt az akkor nekünk közönséges földi boldogságnál!

Ha szép a dal, az ének önmagáért; ha boldogító

az édes anya ajkán, ha kedves az iskolás-gyermek nyelvén és megszentelő a templomi gyülekezet harmóniájában: — óh, hát milyen lehet a pataki kántus éneke, a pataki khórus dala? — kérdeztem én úgy gyermekes észszel . . . A szülőföldembeli diákok gondoskodtak róla, hogy az én gyermeki sejtő lelkemben gyémánt keretben ragyogjon a pataki kántus képe.

„Tudod, — abból a temérdek diákból, amivel tele van a kollégium — ami maga olyan, mint a mi szülőföldünk egészen, — a legjobb, legszebb hangúakat kiválasztja egy tudós mester; tanítja őket külön és együtt; tanítják egymást naponként, esténként; tudják a világ minden szép énekét, minden szép nótáját és úgy tudják, hogy akinek valamire való jó módja van, meg se tudna nyugodni a sírjában sem, ha legalább a koporsójából nem hallhatná a pataki kántust . . . Van sok köztük, akinek hangja mélyebb és erősebb, mint a mi öreg harangunké; vannak, akik túlkiáltanak a mi iskolánk csengetyűjének az egész várost fellármázó szavát. Van, akinek mennydörgésszerű hangja szétrepeшти a cserép-fazekat, ha beléköhint és meghasogatja az ablakot, ha mellette elharsantja magát és elnémítja a pacsirtát, ha a szabadban dalol. Hét-nyolc megyében nem halhat meg úgy református uri ember és uri asszony, hogy a pataki kántust ki ne hívnák a temetésére. Fizetik, etetik, itatják őket, néha még egész öltözeteket is kapnak ajándékba egy-egy halálozás esetén.“

Ilyen bemutatás mellett alaposan meg volt részegítve az én hívő gyermeki szívem a pataki kántus szerelmétől. Az ünnepi legátus értéke tizedrésznyire szállt le előttem, ha megtudtam, hogy nincs — a nagyra hivatottak seregében, s ha oda tartozott? — óh mint tapadtam a predikáló ajkára, az arcára s mintha glóriát is láttam volna a feje körül! Hacsak egy dalt hallhattam is tőle a

tanítónk lakásán, amelynek pitvarában és ablakai alatt ott ácsorogtam: — drága előpénz volt az nekem, csupa színméz szájízeltől.

Aztán tetszett Istennek úgy igazgatni az én jó szülőim akaratát, hogy közelébe férközhettem a dalos-seregnek.

Eseményeket szülő nagy idő volt az, amikor én a sárospataki főiskola diáktáborába belejutottam — regrutának. Tíz esztendeig szenvedte már a szabadság-szerető nemzet a zsarnoki letiportatás átkát s az isteni igazságszolgáltatás hajnala kezdett derengeni az Adria felől. Mint gyermekek nem értettük, de fújtuk lelkesen, mert úgy tanultuk a nagyobbaktól, fújtuk torok-rekedtéig:

Szenyes az én ingem,
Szenyes a gatyám is,
Majd hoz Kossuth tisztát,
Tűr Pista meg puskát,
Éljen Garibaldi!

A kis diákok ereiben is futosni kezdett valami ismeretlen vagy félig ismert lázas-érzés, annál inkább a nagyobbakéban. Suttogták, suttogtuk, majd daloltuk, zúgtúk, sipítottuk, nappal a lakásunkon, az udvarunkon, a tantermekben, esténként pedig utca-hosszat:

Jön Kossuth, jön!
Harmincezer franciával
Német-ölő fringiával,
Jön Kossuth, jön!

A Kazinczy Ferenc széphalmi sírjához Sárospatakon keresztül vitték a szülőföldje nevelte tölgyfákat s az ébredő nemzet tüntető hódolattal ünnepelte nyelve megváltójának százados születési ünnepét 1859 október 27-én Széphalmon és Budapesten is.

A protestáns egyházak bús harcot vívtak a szabad-

ságukat taposó osztrák kormány ellen. Gyűléseket tartottak a fennálló tilalom ellenére és szervezkedtek és merészen szembe néztek a zsarnokság kiharancsolt őrszemeivel. A sárospataki főiskola készült 300-ados fennállásának megünnepléséhez s az iskolában benn és kertjében künn folyt az előkészületek nagy arányokat öltő munkája. A muzsák szíve-lelke megteljesedett, álmokat álmodozott s várta, hitte az időnek valami csodás fordulatát s a nemzet ősi dicsőségének újra feltűnését.

Ebben a nagy sejtelmektől, várakozásoktól viselő időben ismertem én meg színről-szinre, mint első osztálybeli gimnazista — a pataki khórust.

Olyannak találtam, amilyenek a szeretet nagyító szemüvegén a szülőföldembeli diákok mutogatták. Egész sokadalom volt, hatalmas szál-emberek, csak itt-ott egy-két kicsiny közöttük, — áfonya-cserjék a fenyőerdőben; apró sipok a nagy kürtök között.

Úgy tetszett nekem, mintha mind benn laktak volna a főiskola épületében, mert alig lehetett a napnak olyan órája, amelyben egyik vagy másik ablakon ének vagy nóta ne hangzott volna ki az iskolakert és a Kis-utca (most Szemere-utca) felé. Délután 4 órától kezdve pedig csakúgy csengett-bongott a kollégium külső tájéka, sőt az udvar is benn a mindenünnen kiáradó dalok száz-féle változatától.

Volt a sok között egy hang, a fülünkbe cseng sokunknak most is. Mikor ez kizendült — egymásután hallgattak el a többi dalos madarak s mintha lesték, tanulták volna ettől az *igazit* ők is . . . Szép, deli, barna férfi, szinte nem is diák már, kinyitotta hébe-hóba a szobájának a kertre néző ablakát ott, ahol most a theol. dékán lakik és odaállott a nyílásra és folyt ajkáról a dal: a bús, a víg, az édes magyar dal.

Kondorosi csárda mellett
Gulya, ménes ott legelget . . .

Elmehetsz már kapum előtt,
Nem vigyázlak, mint azelőtt . . .

Szépen legel a Szirmay gulyája,
A kisasszony maga sétál utána . . .

Végigmentem az ormódi temetőn,
Elvesztettem piros bársony keszkenőm . . .

Magasan repül a daru, szépen szól . . .

Virágos kenderem elázott a tóba . . .

Te vagy, te vagy barna kis lány szemem, lelkem fénye,
Kékeres a szőlő-level . . .

Fekete szem éjszakája . . .

Ez az én szeretőm, ez a pici barna . . .

Mariskám, Mariskám! eszem a szemedet!

Kerek ez a zsemle. Nem fér a zsebembe . . .

Ó Tihanynak riadó leánya!

Beszegődtem Tarnócára bojtárnak . . .

Zöld asztalon ég a gyertya,
Csaplárosné koppingatja.

Kossuth Lajos azt üzente . . .

s a remeknél remekebb dalok végéremehetetlen gyöngy-
füzéire pergett, sírt, nevetett arról a szózatoss, arról az
Isten-ihlette ajkáról s mi — apró nebulók — oda-
cövekelődtünk az iskolakert kőfala mellé s ott álltunk,
mint valami gilgáli kőoszlopok, bizonyosságául annak, hogy
*a leghódítóbb zene az emberi-hang: a szép, a dalos, a
dalra termett emberi hang.*

Emlékszem, hogy hej beh keserves volt azok után

az egész lelkünket foglyul ejtő szép nóták uták azokat a kegyetlen grammatikai szabályokat törni, tanulni :

Igen sok szó „is“ végzettel
 Masculinum genust vesz fel,
 Orbis, ensis, piscis, sangvis,
 Mensis, lapis, pulvis, ungvís . . .

Próbáltuk ráhuzni hol egyik, hol másik magyar nóta dallamára, de így se ment s rászaladt a nyelvünk önkéntelenül is a Kondorosi csárdára, a Kisasszony gulyájára, a Virágos kenderre, a Jön Kossuthra s a hallott, csodált szép nóták felejthetetlen sorozatára.

De nemcsak minket fogott el az ígélet. A „*pletyka domb*“-nak is telt háza támadt nagy hirtelen. Tömegesen gyült a diákközönség az ingyenes hangversenyre s nem egy akadt, akinek a megihletődött lelkéből halk visszhang verődött fel a kollegiumból kizengő gyönyörű dalokra. Sőt a kert fái között is megjelent ilyenkor egy két komoly professzor s megállva sétájában, fület csinált a kezéből is, hogy az utolsó hangot is haza vigye a szobája négy fala közé és ott élvezze — látatlanul s ott próbálgassa tanútlanul.

Különösen *Erdélyi János*, a főiskola könyvtárnoka, a bölcsész, az aesthetikus, a költő, a magyar nemzeti színház egykori igazgatója, a félve tisztelt professzor, a Kisfaludy Társaság és a Magyar Tud. Akadémia tagja, a Sárospataki Füzetek megindítója volt az, akit mindenek felett vonzott s lebilincselte a tanárok közül a magyar nóta bűbája. Mi akkor legalább így láttuk és így tapasztaltuk. Nemcsak a dal vont, hanem a dalos diák személye is. Ő azt a deli pataki diákot meghordozta már a budai színpadon is a maga régi tekintélyével s nagy becsületet szerzett ott vele a pataki kántusnak, a pataki diákságnak s az egész pataki főiskolának. Úgy

beszélték, büszkén rebesgették, százféle formában is ismételtették, hogy a budai és pesti úri dámak sohasem láttak olyan kedvökre való nyalka *csikós legényt*, mint amilyen *Batta Ferdi* volt, a pataki diák. — De itthon is megvolt a becsülete! . .

Ő volt nekem a pataki kántus prototypusa, száj-ízélítője. Milyen lehet az egész kántus?! Valamit úgy szerda és szombat délutánokon — ezek voltak az egyes szólamok tanulási időszakai — hallottam már ablakon és ajtón keresztül az egész töredékeiből. De ez csak töredék volt, olyanforma, mint amikor csak egy újjal veri még valaki a zongorát, vagy mint ahogyan mi olvastuk a latin szöveget és ahogyan mi akadoztunk a grammatikai szabályokon.

Tehát ezt is tanulni kell! — tűnődtem magamban. Mennyivel könnyebb a fülemile sorsa!

Aztán hallottam az egész khorust is a vasárnap délelőtti istenitisztelek után, az iskolai ünnepélyeken az iskolakertben, a temetéseken, az évváró vizsgálatokon, az adventi és szüreti urvacsorázás alkalmával, a 300-ados ünnepen és temérdek különféle alakulatában, az időkhöz és viszonyokhoz képest; hallottam vidéki és helybeli hangversenyeken, templomszenteléseken, országos dalversenyen, a saját százados életének jubileumán s ha a tapasztalat, a hosszú együttlét módosított is valamit az én gyermekkori rajongásomon, amellyel én az énekkar iránt viseltettem, de *annál mélyebbé és erősebbé tette az iránta és hivatása iránt való szeretetemet és becsülésemet.*

Egész diákéletemen, sőt egész tanári pályámon keresztül, mind a mai napig nem volt, vagy alig lehetett a főiskolai énekkarnak olyan jelentősebb helybeli szereplése, — amelynél én — valami rendkívüli okot kivéve — tanúbizonyság ne lettem volna. Vele örültem

a sikereinek s vele nyughatatlankodtam, ha valami kevésbé sikerült, mint szeretttük volna. Nem az én érdemem ez, hanem az énekkaré. Abban, *ő benne* volt az a ható, vonzó erő, amely az én gyermeki, ifjúi s férfiúi lelkemet magához ölelte és magánál tartotta. Ha temetnie kellett, kikísértem a nyitott sírig; ha templomi himnuszokat zengett, az *ő* énekének szárnyain repült az én megilletődött lelkem is az égig; ha kesergett az elnyomott haza sorsán, nagy érzések és elhatározások dobogtatták az én keblemet is. Sohsem felejttem azt a szép bariton szólót, amit a főiskola imatermében először hallottam:

Elnyomott hon, szülötte földem!
Nem nevezhetlek már anyámnak,
Gyermekid, lásd, bujdosva járnak
És testükön leng a gyász-ruha.

Jaj-szavunktól hangzik az erdő,
Jaj-szavunkat, jaj-szavunkat nincs, ki hallja,
Nincsen ember, ki megsirassa
Vesztedet, szegény haza, szegény haza!"

Hogy aki ezt így megírta, az nem a mi hazánk sorsát siratta, akkor én azt nem tudtam. A pataki khórus dalából azonban *a mi szegény hazánk* nehéz sorsa és sorsának tűrhetetlen gyötrelmei hangzottak ki, az kétségtelen, mi azt esküvel is mertük volna bizonyítani. Hallottam én később az énekarnak sok szép hazafias dalát, csatára hívót, tüzeset, lelkesítőt; de az én emlékezésem mindig csak vissza-visszajárt ahhoz az elsőhöz, ahhoz a feledhetetlenhez:

• Elnyomott hon, szülötte földem . . .

De ahol leginkább hatalmába vette szívünket, az a *diák- és tanártemetés volt*. Egy-egy sokat ígérő pályatárstól, egy-egy vízbefúlt baráttól, egy-egy karelnöktől,

egy-egy országos hírű s érdemben gazdag professzortól elbúcsúzni: — zokogás volt az dalban, siralmak éneke volt az, amire a visszhang is csak az volt — könnyel áztatottan.

Mert a mi gyermek- és ifjúkorunkban még nem vonták el a tisztességtevő közönség figyelmét az énektől és búcsúbeszédtől a koszorúk, a virágok és az ezüstös aranyos felíratú szalagok, a cifra szemfedők. A diákokoporsóknál legalább nem. Ezek egyetlen ékessége néhány félív fehér papiros volt, aminek a felső vége be volt csiptetve a bezárt koporsóba, a látható lapja tele volt írva forró sóhajtással, édes biztatással, a viszontlátás reménységével. A baráti, a pályatársi léleknek egy-egy elszaggatott darabja volt minden egyes lap. A koporsót kitették az udvarra a temetés előtt néhány perccel, hogy a búcsúverseket mindenki elolvashassa s ilyen módon a kíváncsiság ki lévén elégítve, tapadhatott mindenki a khórus ajkára s élvezhette fenéig a siralmaknak poharát s hallgathatta nemcsak a dallamot, hanem az elnökök által írott szöveget is.

Igen a *szöveget* is. Mert az volt a szokás, régebben még az énekkar törvénye által is parancsolt szokás, hogy az énekkar elnöke is búcsúzott a khórus útján a halottaktól a maga által írott versekkel, a távolabbi multban még dallamokkal is. Már ki milyennel, amint az Istene adta. Ezeket a karelnök által írott s a kar által énekelt énekeket régebben rendszeren ki is nyomatták, s a tisztességtevők között emlékezetül szétosztották. Van ilyen még ma is a régibb emberek és kegyes asszonyok imakönyvében és bibliájában bőven s van egynehány a főiskola könyvtárában és levéltárában is.

Igazat vallva, alig voltak ezek egyebek — a legtöbb esetben — jó szándékú kísérleteknél, szükség-szülte szüleményeknél. Korlátozta az alkotójukat a forma,

a dallam, a néha nagyon is korlátozó dallam, amit teljes hivatású lelkeknek is alig lehetett lebírkózniok. De ezeket az alkalmi énekeket rendszeren a szívükkel bíralták az emberek s könnyeiken át nézték a gyászbaborultak. Így aztán csak fenmaradtak jó ideig.

Ha adataim nem csalnak, 1868 volt az utolsó év, az *Erdélyi János* halálának éve, amikor a khórus által énekelt gyászénekek kinyomatása elvégződött. Ez időtájrara esik az *ének diktálásának* elvégződése is.

Mert az is szokás volt egy időben, hogy a kinyomatott, szétszotogotott gyászéneket az énekkarnak egy erre kiszemelt tagja felolvasta, mondhatnók úgy is, hogy *elszavalta*. Rendszeren egy feltűnő szép vagy erős hangú kartag, leginkább bariton vagy basszus hangú. Mire engem ért az a szerencse, hogy az énekkar élére állhattam, akkorra már (1869. szeptember) mindkettő kiment a divatból, de énekeket, gyász és egyéb alkalmi énekeket még írni kellett, már amint lehetett.

Kiment a divatból az idők folyamán sok egyéb is, p. o. az egyenruha, a bor-illetmény, az ünnepválasztási kedvezmény, az alsóbb gimnáziumi osztályok tanításaért egyeseknek járó jutalom, a jó hangú kántusoknak az énekkarba való bekényszerítése stb., amiket részben a ejlődő ízlés, részben nevelési elvek változtattak át, vagyadtak át az emlékezetnek.

Ha ma élénk állana a főiskolai énekkar az ő 18-dik század-végi uniformisában, hát az igen érdekes korpvolna, de senki sem bírná megállani hahota, vagy legalább hangos csodálkozás nélkül. Fejükön figaró, azaz eltürt fekete kalap, a közönséges kartag lábán egysz erü fekete saru, az elnökén fényes csattos cipő; hajuk görbe fésűvel lefogva s hátul fekete szalaggal varkocsba fonva és szabadon leeresztve. Testükön bokáig érő fekete tóga, elől fekete selyem vagy bőrgombokkal és sinórzattal

diszítve. A tógán felül rókatorkos mente zöld posztóból, zöld sinórzattal, elől hosszú selyem vagy szőrsinórral összekötve, amely sinórnak bojt dísz a vége. Egy csoport *ifjú Gvadányi* papi kiadásban! Hihetetlennek tetszik, pedig úgy volt s akadtak, akik még zokon is vették, a mikor az igazgatóság ezt a költséges és figurás divatot a 19. század 2-dik tizedében betiltotta s csupán a tógát hagyta meg khórusi uniformisul — de ezt aztán magos tetejű kalappal, az u. n. *köcsöggel*. (Orbán József. A Spataki énekkar története 53 l.)

Aztán kiment a divatból a tóga is, a köcsög is egészen! A nemzeti nagy ébredés és átalakulás időszakában simulni kellett a változott idő követelményeihez mindennek — tehát a főiskolai énekkar külső-belső életének is. A kiváltságokat egymás után seperte el a korszellem s örök érdeme a pataki diákságnak, hogy ő ezt a szellemet megértette s copfos intézményeit, nehézkes szokásait többnyire maga dobta a futó idő hullámaira vagy legalább nyugodtan nézte azoknak megváltozását. Sohasem hallottuk, hogy az énekkar akár a maga rendes borilletményének, akár ünnepválasztási kedvezményének eltűnése miatt háborgott volna. Az azonban fájt neki, hogy nem folyhatott be 1885. óta a gimnáziumi ifjúság énektanításába, ami néhány kiválóbb kartagot bizonyos jóleső tisztességtől fosztott meg s némi anyagi jövedelemtől is.

Csak egyet nem bántott soha az idő és a divat, magát a khórust, a maga hivatásának igazi értékében. Ifjúsági mozgalmak támadtak és enyésztek, egyesületek születtek és haltak, de a khórus állt a maga hivatásának fundamentumár: rendíthetetlenül. Életének gyökere benne volt és benne van az emberi szívben, ennek nemesebb, szentebb indúlatáiban, örvendező és búsuló gerjedezéseiben. Ifjúság dal nélkül = kiszáradt csemete erdő, — gondolatnak is szomorú!

1782 óta, amikor a főiskolai khórus a hivatalos szervezetét megnyerte, a pataki diákság csak addig maradt khórus nélkül, amíg a nagy szünet szabadságát élvezte, de amint visszakerült az iskola falai mögé, mindig első gondoljai közé tartozott a khórusának megalkotása. Elnökét egészen 1867-ig a köziskolai szék nevezte ki, az u. n. *primarius diákokból*, akiknek ez az elnökség rendes lépcső volt a főlebb emelkedésre, a contrascribaságra, széniorságra, vagy a későbbi időkben az u. n. segédtanárságra. — 1867-től az énekkar maga választotta az elnökeit. Ezt a jogot az alkotmányos idők szellemében nagy kitartással szerezte meg s ezzel aztán olyan önkormányzatot is biztosított magának, amilyenre egyetlen más ifjúsági egyesület sem dicsekedhetett. *Épen 40 éve élvezi az önkormányzat előnyeit és küzd annak hátrányaival.*

Többé-kevésbé szabad szervezetében épúgy, mint alig korlátozott alkotmányos formájában mindenkor az ifjúság kedvence és az egész főiskola és egyházkerület szeretetének tárgya volt. Benne nyilatkozott meg az ifjúság lelke a legkönnyebben érezhetően, a legszívreszólóbban. Vidéki szerepléseivel ő képviselte a pataki diákot a legtipikusabban. Egy-egy temetése, hangversenye, vagy templomszentelése a távolabbi tájakon ezerek érdeklődését vonta magára s híveket, pártfogókat gyűjtött a főiskolának. *Ebben rejlik egyik nagy jelentősége.*

De elismeréssel kell róla feljegyeznünk és hirdetnünk azt is, hogy dalaival áldássá lett sok testesülni vágyó gondolatra, sok nemes törekvésre nézve. Szerepléseivel — helyben és vidéken — pénzt gyűjtögetett országos és helyi célokra, iskolai intézmények létesítésére, vagy segített a testvér ifjúsági egyesületeknek anyagi helyzetük javításában s másnemű, magas célokat szol-

gáló egyesületeket, átutazó művészeket is készséggel támogatott minden időben. A szépirodalmi és művészeti múzeum, az akad. ifjúsági könyvtár, a sárospataki ref. egyház orgonája, sok vidéki templom és iskola tanúk lehetnek rá, hogy a sárospataki főiskolai énekkar nem közönséges tényező volt létesülésükben.

De érdeme az is, hogy a belőle kikerült tanítók, lelkészek hatásosan közreműködtek *a vidéki templomi éneklés csinosításában s a vidéki énekkarok szervezésében, tehát ref. istenítiszteletiünk szépítésében.* A vidéki dalárdák, énekkarok évtizedeken át mintha filiái lettek volna a főiskolai énekkarnak, — ennek énekeivel és dalaival hódítottak s az összeköttetést az anya-karral sokáig fenn is tartották. A 3 éves tanítóság megszűnésével ez az összeköttetés mindinkább lazult s a nyomtatott összhangzatos énekeskönyvek, dalkönyvek szaporodása miatt pedig teljesen is megszűnt.

Hatásköre egy idő óta — ha jól figyelem a történeteket — egyébként is szűkül. Vidéki szerepléseinek száma apadóban van, aminek oka a vidéki dalárdák, énekkarok felcseperedése, újabb és újabb gimnáziumok kialakulása és a régi középosztály gyors szegényedése. Azok a régebben nem ritka ünnepélyes drága temetések ma már a fehér hollók közé számítanak.

Ha sok minden meg- és elapadna is körülte, nem apadhat el a főiskolai ifjúság és a sárospataki közönség szeretete. Nyilvános szerepléseivel nem okozott s nem is okozhatott annyi élvezetes órát egyetlen ifjúsági egyesület sem a nagyközönségnek, mint épen az énekkar. Képzeljünk el egy március 15-diki, egy október 6-diki ünnepélyt, vagy egy aratási évzáró ünnepet énekkar nélkül . . . Még elképzelni is elszomorító !!

Mélyen tisztelt közönség! A főiskolai énekkarnak jubileumi évfordulója van. 1882-ben ünnepelte 100-ados

fennállásának örömnepét, együtt a Magyar Irod. Önképző Társulattal és a helybeli ref. egyházzal. Nagy ünnep volt az, feledhetetlen nagy ünnep. A régi kartagok siettek ide, mint a szent hajdan zarándok-csapatai Jeruzsálembé. Ha semmi más bizonyítékunk nem volna is, az az egy ünnep maga is elég annak kétségtelenné tételére, hogy a főiskolai énekkarnak szép sors jutott a főiskola történetében. Úgy tetszett nekünk s úgy tetszik most is, mintha az énekkar tagjait egy hatalmas szállal több fűzné a főiskolához, mint a többi diákot. Ők, akik mindig az összhangot keresték a dalban, mintha inkább meglették volna a szívök összdobogásában is. Ők, akik annyit fáradtak az iskola örömeinek megédesítéseért, gyászának megszenteléseért, mintha inkább élő kövek lettek volna a főiskola épületében, mint mások! Szétszórhatta őket, aminthogy szét is szórta az élet, de mindennap találkozni tudtak egymással az ének és dal szárnyain. És minden ének és minden dal az emlékek egész raját idézte elő a lelkekben. Ez ezt szerette, az azt kedvelte; ez ebben, az abban remekelt, ez ezzel, az amazzal küzködött; ezt itt énekeltük, azzal ott bravuroztunk; ezzel X-nek, azzal Y-nak adtunk szerenádöt . . . Olyan meleg ünnepet, mint az az 1892-diki volt, én nem értem soha.

Azóta egy negyed század zajlott már le felettünk s az énekkar felett. Az ő renesszánsz korának 2-dik időszaka. Ezt az időszakot ismerjük sokan. Nagyobbára annak a férfiúnak lelke tölti be, akinek emlékét az ő hálás tanítványai látható jellel akarják megörökíteni. — Ez a kegyeletes gondolkozás a legékesebben szóló bizonyosság mellett, hogy az énekkar szelleme egészséges s édes várakozással nézhetünk jövő fejlődése elé . . .

Jubileumi koszorú helyett fogadjon el tőlem, az

egykori karelnöktől a mai énekkar egy szeretetteljes jó tanácsot. Tegye élővé lelkében a saját szép múltjának képét. Olvassa, bírálja elődeinek történetét és ápolja hiven az öröklött szent hagyományokat. „Amik régen megírtak, a mi tanulságunkra írtak meg.“

Áldja meg a kegyelem Istene a sárospataki főiskola 125 esztendőös énekkarát háladatos gondolkozással, boldog, dicső jövővel!

Alkalmi felolvasás volt ez a töredékes emlékezés az énekkar által *Pásztor Sámuel* elhunyt ének- és zenetanár síremlékére rendezett hangversenyen 1907. december.

☞ Megjelent a Sárospataki Ref. Lapok 1908. évf. 20, 22, 30, 31. sz. ☞

VISSZAEMLÉKEZÉS A RÉGI SÁROSPATAKRA.

Ötven éve múlt, hogy sárospataki lakos vagyok. A legbüszkébb bennszülött joga is elévült velem szemben ahoz, hogy *jött-mentnek* nevezgessen, mint annyiszor a múltban.

Nem is voltam én itt jött-ment soha — a szívem tanúskodása szerint.

A szülőföldem révén benső szálak kötöttek-vontak engem Sárospatakhoz és a sárospataki főiskolához gyermekkoromtól fogva. Aki csak egy kicsikét bírta az én szülőföldem kálvinista polgárai közül, az — ha több fia is volt — legalább egyet beplántált valahogyan a sárospataki Collégiumba és úgy érezte, mintha nemcsak a fiával, hanem az egész családjával is jól cselekedett volna s mintha Istennek tetsző munkát végezett volna.

Szokás volt a mi husszitákból alakult kálvinista egyházközségünkben, hogy az ünnepi diák által hozott nyílt levelet (patens) a templomban olvasták fel a férfirendű gyülekezeti tagok előtt. Szent áhitattal hallgatta mindenki, akárcsak a predikációt; mi is, a karzaton ülő iskolásnövendékek, akik azonban csak azt a részét értettük meg rendszerint, hogy „*kiküldjük hozzátok N. N. kedves tanítványunkat s őt a kegyes hívek szeretetébe ajánljuk.*“ Ezt se értettük ugyan a teljes értéke szerint, inkább csak sejtettünk valamit belőle arról a kívánatos és bensőséges viszonyról, amelyben egy ünnepi diák az őt kiküldő Collégiummal áll. Nagy dolog volt az a

mi gyermeki képzelődésünkben, hogy egy bajusztalan valaki, vagy akár egy pelyhes állú legényféle is, egy egész nagy Collégium küldöttje és annak nevében beszélhet az Isten házában... Oh, ha egyszer mi is beszélhetnénk! — mondogattuk úgy — a szívünkben...

Nekem s nekünk Szepsi-városbelieknek különös okaink is voltak a pataki diákélet megkívánására. Boldogan hirdette nálunk egyik emberöltő a másiknak, hogy a kis Szepsi már professorokat is adott a sárospataki Collégiumnak, a Collégium pedig professzorokból adott papokat a gyülekezetnek. Csak úgy zsibongott a szívünk körül, amikor apáink, nagyapáink olyan büszke kegyelettel ápolták a Collégiummal való összeköttetésüket s ahoz — úgyszólván — jogot formáltak a fiaik és unokáik részére.

Valami természeti rokonság is volt s van az én szülőföldem és Sárospatak között; legalább a mi gyermekkori szemünk látása szerint. A hegyek-halmok egymásra támaszkodása ott is, itt is; a hajkait kínáló folyó a város közvetlen közelében; a város nagyobb részének a folyó partján alantasan való elhelyezkedése; a vidéknek egy bizonyos irányban való kitágulása itt is, ott is, — igazán kevés kellett ahhoz, hogy mi, szepsii diákok itthon érezzük magunkat Sárospatakon.

Hogy itt a folyó aránytalanul nagyobb s a mellé simuló sík vidék egy végtelennek tetsző rónaság s hogy itt a hegyek mustot csepegnek s a Bodrog embernagyságú halakat is rejteget az örvényeiben s hogy malomkövekért a mi városunk molnárainak is ide kell járni és itt olyan követ is ásnak-vésnek az erdőkben, amiből kapu, ajtó- és ablakfélék, sőt síremlékek is faraghatók: — ezek és sok egyéb, Sárospatak javára billentették lelkünkben a mérleget mindjárt az első széttétekintésre is.

A Collégium épülete a maga méltóságos komoly

képével, a magasba nyúló szép tornyok, a vár a maga roskatag szépségében, a várkastély s a körülte díszlő kert — a magok nagy — nekünk csodálatosan nagy arányaikkal — hódolatra kényszerítettek önmaguk iránt sokunkat, engem kétségtelenül.

Dehát a professor urak, akiktől tanulnunk kell majd a sok szépet és okosat és akik nyílt levelet írnak az ünnepi diáknak és olyan szívesen tudják őket ajánlani a távol lakó kegyes hívek figyelmébe: — hát ezek olyanok-e közelről, mint amilyeneknek otthon képzeltük őket!? . . . Csak ezzel kellett még tisztára jutnunk, hogy sárospataki lakozásunk egészen kívánatos legyen.

És tisztába jöttünk ezzel is. Akik szerettük a kötelezettségeinket s valamelyes komoly akarattal indúltunk a cél felé, azok hamarosan beleszoktunk az új igába s naponként érezvén a rajtunk-bennünk lévő ködök feltisztulását, fokozódó tisztelettel és szeretettel ültünk a mestereink lábainál. Hogy mindenki így lett volna vele, azt én nem állítom. Nehéz volt azt némelyeknek megérteni a mi gyermekkorunkban is, hogy akik a mi lelki házunk építésén fáradoznak, azoknak szabadságuk van arra, hogy észrevegyék a mi házunk mindenféle hiányait s hogy keményebb eszközökkel is irtogathassák a mi sok apró-cseprő gyarlóságunkat.

De aztán — ha nem egyszerre is — megértettük ezt is a legtöbben és idetapadtunk. Megszoktuk az iskola levegőjét épenúgy, mint a városét; a rendet, a csengetyűszót épenúgy, mint az utcák kemény nagy köveit; a szelek gyakori járását, a hófúvásokat épúgy, mint az iskolai fegyelmet s annak különféle ágazatait; a Bodrog vizét épúgy, mint a latin, görög grammatikát s mennél inkább futott felettünk az idő, annál erősebben ide gyökereztünk és bármerre vitt volna is jó vagy balsorsunk, sohase kívántuk eltagadni, hogy *lencsések*, hogy

pataki diákok vagyunk. — Én nem kívántam — az bizonyos.

... Ötven év! Több, mint egy nemzedék élete. Alig néhány jár-kél, ödöng most azok közül, akiket mi eleintén itt találtunk Sárospatakon és a Sárospataki Főiskolában! Megváltozott itt csaknem minden. Az út, amelyen ide bezarándokoltunk; a város, amelyben megszálltunk; az iskola, amelybe tanulni jöttünk; az utcák, terek, az iskola-kert, a várkert, amelyeket befutkároztunk; a temetők, amelyekben a feladatainkkal birkóztunk; a Bodrog, amelyben olyan boldog kedvteléssel fürödtünk, meg az a végtelen sík, amelyen annyiszor elmerengtünk, meg a város népe, a szokások, az igények, a vágyak, kedvtelések, meg még azok a hízott sertésnyi utcai kövek is, amelyekről azt hittük, hogy az örök élet már e földön az övék lett.

Egy-egy ötven év nem változtatott talán soha annyit Sárospatak képén, mint az, amelyre én élőtanuként hivatkozhatom, a főiskola képén is aligha!

Aki ezelőtt 40—50 évvel Újhely felől jött be Sárospatakra, az a jobbkeze mentén nem talált az út szélén egyetlen emberi hajlékot sem, egészen a főiskola kertjéig, a balja felől pedig csak egyetlen szemrevaló épületet, ami ma is áll a temetőhöz vezető út jobb oldalán, ami akkor Patak legszebb épületei közé tartozott. Kiváltsága volt s megmaradt mindmáig, hogy a főiskolai énekhar — ha temetnie kellett, — rendszerint itt zengte el a legszebb úti énekét, — de nem az épületnek, hanem a benne lakóknak. Nem is azért, mintha emlékeztetni akarná őket a mulandóságra, hanem — gyöngéd figyelemből, sőt önzésből.

Ha idebb jöttünk, egy pár rozoga épületbe ütődött a szemünk egész a kőhídig, amely a Bába-gödörbe vezető vízleeresztőt takarja.

A kettő közül az innenső volt a legnevezetesebb. Ott gubbaszkodott, ahol most a főiskolai jogigazgató szép úri háza emelkedik, de kicsinysége mellett is egyik különlegessége volt Sárospataknak. „*Tizenhat*“-nak hívták, majd „*Három rózsá*“-nak a korcsmáros lányai után. Idejárt egy időben a diákság színe, az, amelyiknek nyáron sült halra s egyéb izletes pecsenyére is telt. A mi gyermekkorunkban a széniorok és primariusok elvonuló helye volt, de a rózsái már hervadóra váltak. — Aki Ujhely felé ment ki tanítói állomásra, 2—3 éves rektorriára, annak e szerény korcsma gerendájára írták fel a nevét — emlékezetnek okáért, no meg azért is, hogyha majd tapasztalatokkal és duzzadt erszénnyel visszatér, kötelességének ismerje utána nézni a nevének! Üzleti bölcseség volt a felírott nevek megbecsülése.

A Bába-gödör innenső oldalán szalmás fedelű ház szerénykedett, kissé beljebb húzódva az utca szélétől s hátrább a telken egy külön tornácos épület, sokunknak feledhetetlen tanyája. Itt birkóztam a körmondatok készítésével, a khriákkal, a rímek pengetésével, a hexametek gyártásával s itt kísérleteztem a szónoki beszédekkel s innen bámultam *Szilágyi Károlyt*, a híres primarius diákot, aki egy szomszédos kert útjain fedetlen fővel járt-kelt hetekig, hónapokig és tanulta a német, latin és görög szótárokat s utóbb egy hatost ígért akárkinek, aki őt valamelyik szótárból el tudja akasztani. Elhatároztuk mi, siheder diákok, hogy meg kell bolondulnia és úgy lett. Mint a szikszói csonka gimnázium utolsó professorát, aki hat gimn. osztályt tanított egymaga — érte utól szomorú végzete. A szalmás házat ma már hiába keresné néhai való Józsa Mihály uram, de a mi diák-tanyánkat még megtalálná *Csontos József* gimn. igazgató telke végében kissé módosított kiadásban.

Idébb egy üres telek ásítózott, hitvány kerítéssel,

amit a téli szükség rendszerint megtizedelt, néha öles dudvával gazdagon, máskor kapás veteménnyel, amiből aztán a szegény diáknak is jutott valami.

Ez üres telek déli szomszédja ma is megvan, némi változtatással. *Elek-háznak* hívtuk s a tulajdonosnője híres volt a jó kenyéréről s a derék leányairól, akik közül Juliskát, a korán elhunyt szép ifjú leányt sokan megkönnyezték őszinte könnyekkel.

Errébb a város belseje felé akkor is úgy állt és terpeszkedett a Gortvay-ház, mint most. De mégsem! Szebb volt, magasabbnak látszott, mert a felnövekedett országút és az utcarendezés akkor még nem sülyesztette be a földbe. Úri diákok, nevelők előkelő lakóhelye volt. A Szemere-családtól vásárolta Gortvay, azzal a jó reménységgel, hogy nagy ebédlőjét megtöltik majd a rác és szerb jogászok, akik jófajta arannyal fizetik a kosztot és lakást. Úgy hallottuk, hogy fizették is, de mi már nem ismertük sem Gortvayt, sem a szerb és rác jogászokat, mert 1848. és 1849. után a rác és szerb jogászoknak nem jó levegőjük lett volna Sárospatakon.

Maga Gortvay is, a *Kövy Sándor* utódja, az alkuvást nem ismerő magyarok közé tartozott és semmiféle rábeszélésre nem hajtotta meg a fejét a zsarnoki kormány ama követelése előtt, hogy a bécsi Centralblattban megjelenő s az egész birodalomra kiható rendeleteket és törvényeket magyarázza diákjainak. A zsarnok kormány aztán megszüntette itt a jogakadémiát, de nem törte igába a hazai jog professorát . . . Özvegye nem sokáig siratta, férjhez ment, majd jó lovakat tartott s a széniorok, a gavallér-diákok az ő fogatán repültek a majálisokra, vagy Újhelybe s a vidéki kirándulásokra.

A Gortvay-házon innen, ahol most egy félemeletes szögletépület két utcára könyököl, egy ütött-kopott földszintes ház szégyenkezett. Végképen nem illett a

Gortvay-ház és a főiskola szomszédságába. Volt korcsma-hely, uzorás kalitka, zálogház-féle is, de volt diák-lakás is — közelségénél fogva. A szemünk előtt nőtt a helyére a *Kolosseum*, a Kolos theol. tanár által emeltetett csinos épület, vagy a diákok által úgynevezett *Kolozs-vár*. Nehezen szívlelték a theologus diákok, hogy az építető tanár előadásközben is ki-kinyitotta a főiskolai nagy épület éjszakai szöglet-ablakát a 2-ik emeleten és rendelkezett az építőkkal — néha harsányan és keményen is. A Collégium papjának — mert az is volt Kolos — ezt a gyakorlatiasságát növekedő háborgás kísérte és sok egyéb földi hiábavalósággal együtt eleven szénné lett a gazda fején, aki aztán a tanári hivatalát elhagyta és emberekkel és világgal meghasonlva, önként sietett a halálba. — Egy-két nagyobb diákmulatság és éjjeli zene emléke is megújul még lelkünkben, ha erre — a később úgynevezett *Németujvárra*, vagy *Bánszállásra* rátekintünk. Nem hiába szegletház, de sokan is beleütődtek az évek folyamán különböző címek és összeköttetések révén. „A virágnak megtiltani nem lehet“ . . .

A Collégium? Ez sem egészen az, amivé 1821-ben lett. Más a környéke, más a tetőzete, mások a kapui, hiányzik a lépcsőzete a két kis kapu elől, a régiek gyalogösvénye és pihenő tanyája. Egyéb is hiányzik — a diákja, a lelke, a méhkasból a méh. Nem így volt ez a mi diákkorunkban!

A nagy épületnek majdnem minden ablaka diák-fejekkel ékeskedett nappal és gyertya, vagy olajlámpa fényvel mosolygott este. Tele volt dallal, zajjal, vidámsággal, pajzánsággal. Mikor végigharsant a folyosón az „ablakra“ szó, a diák: a bennlakó és a vendég versenyezve rohant és ablakot nyitott és hamiskodott olyanformán, mint a közbeszólásaikkal mostanában a honatyák. Egy csinos fogat, egy szép asszony, vagy leány,

valami szokatlan jelenség (komédiások, medve, majomtáncoltatók stb.) mind elég nagy ok volt arra, hogy a diák ablakhoz csődítse egymást és élvezzen, kacagjon, kritizáljon, néha bizony nem az átvonulók gyönyörűségére . . .

Voltak más collegiumi jelszavak is, amik lázba vitték a bennlakó diákságot. Ilyen volt az „*ad arma*“ („fegyverre“) és az „*incendium*“ („tűz van.“).

A „*fegyverre*“ szóra a mi diákkorunkban már alig volt szükség. Viharos idők emléke az, amikor irigy hatalmak settenkedtek a collegium körül, hogy elnyelhessék azt, vagy amikor az idegen katonasággal ütött össze a diákság, hogy a magyar virtusnak tiszteletet szerezzen. Egy „*ad arma*“ azonban a mi diákkorunkban is elhangzott. A collegium híres volt arról, hogy idegenek nem jártak át rajta, belé se igen merészkedtek bemenni, ha csak nem valamely alkalmas fedezettel. Kivételt képeztek a dohányáruló férfiak és asszonyok és a virsli-áruló legény. Ha a csempészeket megszorította a városon a finánc, azok neki vetették magokat a collegiumnak és mentve voltak. Nehéz volt ezt a hatalom örebeinek bosszúlatlanul túrni. 1859-ben aztán az történt, hogy egy egész csapat finánc szállta meg Sárospatakat egyenesen azzal a céllal, hogy a collegiumot végigvisitálják. Megharsant az „*ad arma*“ s mint egy felriasztott fogolycsapat rohant le zúgva, dübörögve a diákság az emeletéről s ki a földszintről a nagy porta alá s ki az utcára, ahol a fináncok mutatkozni kezdtek. A gátját szakító folyó vagy a legfélelmeesebb jégzajlás sem lehet ellenállhatatlanabb, mint ez a fiatal sereg. A fináncok megállottak egy pillanatra, majd „*balra át*“-tal a „*Fellegvár*“ felé vették útjukat, amely szintén bevádolt fészek volt. A collegiumot már nem kellett félteni; nem a dohányt sem, mert ami csak füstnek való volt a nagy

épületben, azt a diákság nagy hirtelenséggel összehordta egy szobába a középső soron és ráírták ökölnyi betűikkel a szoba ajtajára, hogy „*aki belép, halál fia.*“ Biztosak voltak benne, hogy nem lép be senki, a finánc-kapitány sem.

Dehát a fellegvári diáksággal mi lesz? „*Ad arma*“ zúgott a jelszó újra és rohant a collegiumi diákság a bajtársak megmentésére. A Jupiter-fejű, a Herkules-termetű Végh János, a későbbi nagykövesdi lelkész, mint valami kibontott hadi zászló nyomult előre a csapat élén. „*Hol a finánc, hol a finánc?*“ kiáltotta vele s utána száz meg száz torok és aki fért, tört előre a fellegvár kigyózó lépcsőzetén. A fináncok már forgatták a gyanús faládákat s bizonyosan érezték a tartalmuk illatát. Ott terem Végh János, ahol legnagyobb a veszély és kiegyenesedve a szoba közepén s két kezét szétterjesztve és meglengetve a levegőben, ordítja mint egy sebzett oroszlán: „*Hol a finánc?*“ A sapkája tetejét surolták már a nagy markai egy-egy fináncnak, de ő csak harsogott tovább és lengette kezeit, mint valami dárdákat. — És ezzel a vértelen támadással szépen elérte, hogy a finánc, amennyi volt, — kámforrá lett és nem mutatkozott többé a collegium környékén soha.

Az „incendium“ a tüzet jelezte. Riasztónak ez is megjárta, de nem volt félelmetes. Omlott a diák erre a szóra is, de nem izgatódott. Legjobban szerettük, ha tanítási óra előtt vagy alatt hangzott, mert leszámolhattunk egy-két órával, illetőleg tartalékba tehattük a megtanúltakat. Az évszakokra való tekintettel leginkább kívántuk a késő őszi tüzeket, amikor a padláson ott volt már az aszalt és aszalatlan gyümölcs, a dió, a lekvár és egyéb földi jó. Gyönyörűség volt ilyenkor tüzet oltani vagy háztetőket bontani ott is, ahol nem épen fenyegedett a veszély.

Mássá lett a collegium az u. n. udvari részeiben is. Régebben mintha csak védelemre lett volna berendezve, a telek derekán egy épület-sor huzódott végig, a közepén alacsony bolthajtású átjárással, felette toronynyal, s ebben csengettyűkkel. Egészen alkalmas hely és berendezkedés közeledő ellenség észrevételére és a vészjel megadására. A szívünkbe nyilallott, amikor ezt a tornyot és az alatta levő tantermeket bontani kezdték a 70-es években s ott hagyták magára — a multak emlékeül — azt a részét az „U“ alakú épület-csoportnak, amely legkevésbé illet be az egésznek rendszerébe. — Úgy áll most is, mint egy árva-gólya.

A collegium udvara — tagadhatatlanul — sokat nyert ezzel a rendezkedéssel. Elvesztette zárdaszerűségét, nyílttá, tágassá, napfényessé lett. Mikor 1890-ben a bibliafordítók társasága itt járt a főiskolában, *Szász Károly*, a Dunamellék püspöke, a bibliafordító társaság elnöke nem tudott kifogyni a dicséretből az udvar látára. „Ó mennyi itt a levegő, — az áldott levegő!“

Ezért a levegőért áldozatul estek itt is a bennlakások, az u. n. paradicsomsori híres nagy kamarák és áldozatul esett a még fiatal téli tornacsarnok is, amely ott állt nagy szélesen a mostani természettani muzeum és tanterem helyén, mint valami országútmenti nagy állás. Szülőföldembeli ifjú volt benne az első tornatanító, a nagy szeretettel szeretett *Halmy Károly*, a második pedig egy kedvelt tanuló társam, *Katinszky Lajos*, a 4-ik gimnáziumi osztálybeli zömök, erőből duzzadó siheder, aki időelőtti nagy feladataival való birkózása körben szerette meg magának a korai halált. Jól aludtam — virrasztás közben a koporsójában. — Emlékét a „*Katinszky alapítvány*“ őrzi a Magy. Irod. Önképző-társulatban.

Mi, akik láttuk az ősi épületek romjait s a piszkot,

gazt, ami azok között a keleti oldalon felszaporodott, mi tudjuk igazán, hogy milyen előnyös változáson ment át a sárospataki főiskola nagy telke 1859 óta. Egy előkelő idegen, aki a most u. n. Kossuth-utcából lépett be a főiskola udvarába pár évvel ezelőtt, édes megdöbbenéssel kiáltott fel: „mintha csak egy szép templomba lépnék!“

Megváltozott a collegium egész környéke is . . . Az északkeleti oldalán 3, a délkeletin négy épületet bontatott el az előljáróság akkor, amikor a mostani akadémiai és gimnáziumi tantermeket s természettani muzeumot — részben a régi alapokon — kiépítette. Emlékezetes épület volt valamennyi *nekünk, diákoknak*; kettő kivételével (a „Fehér lú“-korcsma, amelynek falazatából most is áll még egy részlet a mostani kis köz vagy „kutya-szorító“ felé és a Jónás csizmadia házacskája) mindenik régi, zsufolt diák-tanya, egy pedig épen tanári lak volt, amelyik odahúzódott a most még fennálló öreg épület mellé, mintha védelmet várna tőle. Ebben lakott *Szücs István*, a már szinte mondai alakká változott szépírási-és rajztanár, a diák-szótár szerint „*patri*.“ A lakása mellett kanyargott az ú. n. *kutyaszorító*, amelynek némely pontján két természetes ember alig térhetett ki egymásnak, s megesett, hogy a vizes dézsa a Bodrogról jövő szolgáló fejről rázuhant a kitérni akaró utas fejére. A mostani ifjusági kórháznak, a volt nyomdász-lakásnak kegyelmezett csak az előljáróság rendező keze, de erről se ismer rá már senki a régi fajtájára. A collegium keleti kijáratával szemben, Végh B. ügyvéd csinos háza helyén gubbaszkodott ezelőtt 50 évvel az a kis rozoga viskó, amelyben a híres Áron-kofa lakott. Rettenetes sorsa volt ennek a düledező épületnek és hirhedt gazdájának. Esténkint a nagy veres-kapu bezárása után a bennlakó diákgyerekek közáporral (a régi romok hulladékaival),

árasztották el azt a szánalmas viskót, nappal pedig temérdek csalafintasággal boszantották a lakóját, mint zug-kereskedőt. Szemünk láttára emelkedett a helyén a mostani csinos épület, s mint cukrászda, casino több időn át kedvelt diák és polgári találkozóhely volt.

A collegium nyugati oldalán elterülő főiskolakert, — az is megváltozott. Az egykori temető és szemétdöngő helyén a főiskolai ifjuság a saját erejével teremtette ezt a kedves ligetet és készítette ennek kökerítését 1844-től. Csak 6-od, 8-adrésznyi volt, mint a mai, annál könnyebben megtelt tanuló diákkal, játszó gyermekekkel. A déli része, a bejárat baloldalán fekvő terület, ahol most a Tompa-szobor áll, mint az ifjuság kegyeletének szép bizonyága, — sokáig, a kert megnagyobbo-
dásáig, játszótér volt, majd botanikus kert. Szerda, szombat délutánonként s vasárnap délután egymás ellen iparkodtunk itt helyet foglalni a játékos kedvünkkel. Járt a kapó, teli gumi-labdával is, a kifutó, a teke, a csülök, a cseszli, a disznócska, a molnárka s benn a fák között a kőfalacska és a gombozás. Mikor az öreg diákságnak úgy tetszett, hogy ő is kapózzék és kifutózzék, mi, az aprók, szépen meglapultunk és megelégedtünk azzal, ha egy-két híresebb diákot a labdakereséssel és továbbítással kiszolgálhattunk. A virtus tetőpontjára az jutott el, mint labdaütő, aki a játszótér nyugati hátráról ki tudta törni a rajzterem ablakát, a mostani tanácsteremét. „Ritkán esett; de megesett.“

Ezen a játszótéren, a volt temető felett állott az az óriási deszkaépület, amely a főiskola 300-ados fennállásának s a Lorántfy Zsuzsanna halálának 200-ados évfordulóján *étkezőteremül és tánc helyiségül* szolgált. A zsarnokság körmei közül szabaduló nemzet legjobbjainak nagy találkozója volt az az ünnep s akik olyan szerencsések voltunk, hogy láthattuk azt a tüneményes

találkozót, sohasem fogjuk azt elfelejteni ; mintha kacagányos őseink támadtak volna fel történelmünk hősszonyaival, úgy festett itt az a temérdek férfi és nő diszmagyar ruha s az a temérdek családi ékszer. 22 év múlva az énekkar és önképzőtársaság és a református egyház jubiláris ünnepén (pár évvel ezelőtt) a főiskola új kertje is részesült ilyen nagyobb arányú zarándokolásban, de azt az 1860-ikat nem érte utól egyik sem s talán nem éri utól többé semmiféle zarándokolás soha.

Rendes hétköznapokon az iskolakert minden bokra zúgott egy-egy méhecske zajától. Sok tanulónak megvolt a megszokott helye, s hogy biztosítsa azt, már ott találta a hajnal, sőt — meseként hangzik, pedig igaz — aratási vizsga felé akárhány tanuló akadt olyan, aki szerény szalmazsákján vagy anélkül is ott aludta át az éjszakát, a könyveit használva párnául.

A régi kert ott végződött nyugat felé, ahol most a tornatér kezdődik. Mellette mezei dűlő-út vonult el, amely összekötötte a *Majorok közét*, a mostani *Vay-utcát* a *Bába-gödrével*, oda vezetve annak vizét is. A dűlő-úton túl már mezőség volt, szántó-vető földek, amelyekre nézve teljességgel nem volt szerencse az iskolakert közelsége. Az aranykalász, a krumpli, a tarlórépa stb. . . bizony egyik sem volt az apró diákra nézve „ne bántsd virág.“

Téli időben ezt a mezőséget hófúvások borították rendszerint, fel a Csillag-ház, a mostani postaépület cseréptetőzetéig s az is megtörtént, — tudjuk még némelyek — hogy ott táncoltunk a hóval takart épület cseréptetőzetén. Amint az új kert növekedésnek indult (1876. óta), a hófúvások elmaradtak, vagy meghuzódtak a kibővült kert északnyugati oldalán.

Szép ez az átváltozott, megnövekedett iskolai kert, talán nem is tudjuk eléggé megbecsülni, — de nekem

— Isten bocsássa meg! — értékesebb a régi, mert kicsinysége mellett is több volt benne a tanuló diák. Meg azt ők magok építették — a régi diákok !! — A régi szeretettel !

Ötven év! Ki hitte volna, hogy az iskola-kert valaha odáig nyúlik, hogy tőszomszédjává lesz „Amerika“?! Ki hitte volna, hogy a dübörgő vonatok mozdonyainak kőszénfüstje és a korcsmai hősök rikácsolása fogja itt valaha a tanulni akaró diákot idegesíteni?!

Akármerre tekintünk: a változás bizonyágai mindenütt. A főiskola déli oldalán a *Kovács*, most *Rákóczi*-utcán, a mostani emeletes épület helyén szerény földszintes ház állott, híres diákfészek. Itt lakott az a szerencsétlen ifjú is, akit, mint javíthatatlan kártyást, a VI. osztály tanterme előtt nyilvánosan pálcáztatott meg a tanári kar 1864-ben — rettentő például. Az utolsó volt, aki ilyen megaláztatásban részesült, de nem utolsó a kártya bolondjai között! Ez épülettel szemben úgy állott a mostani főiskolai internatus, mint jelenleg. Bükky, Kanta, Szakácsy, Zsindely-nevekre hallgatott az idő folyamán, ma a főiskoláé s a régi szép gyümölcsös-kert ma már tápintézet, táncterem, hangversenyterem. 1784-ig még ez is temető volt. Elsenyvedt koporsók egész sorozata, porló csontok, gyűrűk, mellkeresztek, gyöngnyakékek bizonyították az építés közben, hogy csakugyan az volt.

Temérdek diák laktanyája s a legjobb nevű gazdasszonyok bérháza volt sok időn át. Itt lakott — a mostani konyha-szobában — Angelics German szerb jogász is (1841), aki 1882-ben szerb patriarkhává lett s a főiskolai tanári kart is meghívta a beigtatási ünnepélyére. Milyen drága kép élhetett ennek a magasra jutott férfiúnak a lelkében a sárospataki főiskoláról!! A neve sokáig ott volt bevésve a volt szobája ablakán! Itt

laktak a 60-as években a Csoma, Meczner, Téglássy úri családok tagjai Kiss Áronnal, a nevelőjükkal.

A telek déli végén a Vay-kastély, az u. n. „Fellegvár“ épüget tolakodott égfelé ötven évvel ezelőtt is, mint most. Sokáig borzalommal néztünk a tetejére. mert a padlásán lötte meg magát *Profét Lajos*, a „szép szöke diák“, akinek alapítvány őrzi a nevét a Magyar Irod. Önképző Társulatban.

A Bükký-ház mellett s vele szemben régi tanári lakások állottak s állanak most is. Sokat tudnának beszélni versengő tanárnőkről, tudós professorok töprengéseiről s a Bajusz József 4-es fogatáról is, amellyel itt keltte magát az egyik ház gyönyörűsége hajadonával.

A Katona György erőtől duzzadó emeletes háza helyén kacsák, libák fürödtek még az 50-es évek elején, majd egy mihaszna-kert vesztegelt ott sokáig — az osztozkodó atyafiak bölcsességének igazolására.

Mellette *Apáthy* professzor lakott a búbájós feleségével és szép két leányával. Ragyogott ez a ház a tisztaságtól a mi időnkben s herceg Bretzenheim sem tudta megállani, hogy észre ne vegye. A ragyogó ház egyszer csak gyászba borult; az apa után (1861) pár év múlva meghalt nagy hirtelenséggel Sárospatak legszebb leánya — a kisebbik — a 60-as években. Igézetes szép volt — úgy mondták a nagy diákok — a teritőn is!! Nem akarták eltemetni, pedig a professor-családok halottjainak a diák volt a „Szent Mihály lova“, s mikor mégis eltemették, megsiratták, elhatározta néhány rajongó, hogy felássza s vigyázatni kellett a sírt, hogy úgy ne legyen.

A takarékpénztár két rozzant épületet pótol. A szögleten álló egy ideig keresztyén korcsma volt (nem sokra vitte a gazdája!) majd asztalosműhely; a másik egy piszkos tanya, épüget, mint a keleti oldalon az

Apáthy-féle épület szomszédja, amelyet többszöri kísérlet mellett is, alig tudtak a kísérletezők tűzzel elpusztítani. Beh sok diákemlék fűződik ahhoz a patics-házhoz, annak kidőlt-bedőlt oldalaihoz! Szébb s kívánatosabb volt belül, mint kívül.

Szomszédja, az emeletes ház, a *Zsarnay Lajos* emlékét őrzi a mi gyermeki lelkünkben. Az erkélyéről fogadta a fáklyás zenét, amellyel püspökké választása alkalmával megtisztelték (1860.). Majd *Antalfy János* lakta, a nagy nyughatatlan, a tápintézet, uszoda tervezője, aki végre is elszámította magát a sokféle terv és vállalat között és keseredetten halt meg.

A szemben álló kis emeletes épület a főiskola háza volt a legújabb időkig. Mi *Pálkövi Antal* tanárt találtuk itt benne, aki sarkantyús csizmában járt a collegiumba, aki végigharcolta az 1848—49-iki szabadságharcot s mikor német nyelvet kellett volna tanítania az iskolában, lelkesen magyarázta tanítványainak a szabadságharc történetét. Busuló magyar volt s a lelkét belehelte a könyveibe, amelyek közül egyet („Magyarország története“) a zsarnoki censura a tiltott könyvek sorába emelt

A Zsarnay háza mellett a Kálniczky professor háza volt az a barokk stílusú magas földszintes hajlék. Ott díszlett a család címere is a homlokán mindaddig, míg mostani tulajdonosa meg nem vásárolta. Az áldott lelkű jó öreg tanárt egyszerre kísértük ki a sírba Apáthy Jánossal 1861-ben. Egyik fia orvosa volt a főiskolának s férfikora delén hunyt el.

Mellette szerénykedett a Nagy András-féle ház; az egyetlen, amelynek padlás-szobája is volt, amelyben diákok tanyáztak. „Róka-lyuk“ volt a diákneve. Ez is megváltozott, meg körülte is, vele szemben is sok minden. Csak a mostani csillag-korcsma és a Csoma

professzor háza áll régi formájában az egész Rákóczi-utcán. Csonka öles nagy ember, mint egy cyclops, alig fért be a szerény ház ajtaján, de boldog volt vele. Harcias természetéhez, amivel Erdélyi Jánost is sokszor megkeserítette, nehezen illett ez az alázatosan hajló épület, de csak megéltek együtt! Harcias természetű volt egyik leánya is, csakúgy szórta a kis diákoknak a „servus“-t s bizony, hogy dühösködünk miatta.

A Galgóczy Károly, most dr. Finkey Ferenc háza helyén a 300-ados ünnepélykor még kert volt, de alkalmi szinkörnek alakítva. Itt játszott a híres Egressy Gábor a leghíresebb szerepét, a Bánk bánt, de mi — gyermekek — csak a deszka-falazat hasítékain élvezhettük. A felépült ház előtt sokáig hevert egy hatalmas faragott kődarab s úgy illett rá a gazdája, az öreg Galgóczy a maga szittyá képével, zordon alakjával, hosszúszerű pipájával. Mintha csak erre vonuló őseink hagyták volna itt emlékezetnek okáért!

A Ballagi-féle házat Erdélyi János, a költő, a bölcsész, a kritikus építtette s itt halt meg 1868-ban. Ott nyugszik sok más kitűnőséggel együtt a kálvinista temetőben. Utána a báró Vay Henriknéjé volt, aki fiait jött ide neveltetni a Vay-család hagyományainak megfelelően. A legnagyobb fia, Henrik, báró létére is meg akarta próbálni az ünnepi legátusságot, de noha eljutott az általa választott legatióba, a szószékre már nem mehetett fel, hirtelen betegség vetett véget szép ifjú életének és ref. egyházunk sok szép számításának is.*

Ötven év! Ó bizony megváltozott itt minden; de a legtöbb — hála Istennek — előnyösen. Az egykori Kossuth-kaszárnyából tanítóképezde, az egykori lovaskaszárnyából gőzmalom, a lovaglótérből képezdei

* Lásd a főiskola gyászünnepélyének leírását 1875.

gyümölcsös kert, a Pátek-vendéglő helyén faraktár, a Nagy András uram üres telkén zsidó-templom, a Botkú korcsma helyén református fiú-népiskola, a bűz-zel-vérrel áradó, ronda mézárszékek helyén a Piac-, vagy most Kossuth-utcán a kereskedések egész sorozata, az „obesteri“ lakból apácazárda és róm. katolikus leányiskola, a régi typografia helyén tanári lak, a Bagdi uram alacsony házikója helyén vendéglő (Vadászkürt). Betelt lassanként az a nagy gödör is, a hajdani vár-árok, amely ott tátongott a Perényi-templom körül (most katolikus atyánkfiaiak temploma), amelybe mi még szánkázni jártunk. A templom sírboltjába Perényiek, Rákócziak hamvaihoz járulnánk most szent kegyelettel, ha a türelmetlenség ki nem szórta volna azokat a nekünk örökre drága emlékü porokat. Ott temették el Lorántfy Zsuzsánnát is, a fejedelmi asszonyok örök eszményképét. Az ő porait is széthordta a szél.

Amin legkevésbé látszik az 50 év nyoma, az az árpádkori vár romja, a Perényi-Lorántfy és Bretzenheim-féle várkastély és a vár szépséges kertje. Mikor még nyitva volt előttünk ez a kert, megtöltöttük minden zegét-zugát. Platánjai, juharai, hárs- és gesztenyefái mintha csak testvéreink lettek volna. A kőfalak simább köveibe belevésgéltük a nevünket, néha még a fa kérgebe is. Merészkedtünk a romokon járásban és kérdegettük a romokat, mikor a tanárunk úgy rendelte, hogy írjunk elegiát a pataki várról. Egynémelyik hiába kérdezgette, hiába merengett, a romok nem akarták kisegíteni. A másik, aki jobban belenézett a történelembe s tudott valamit I., II. Endréről, V-ik Istvánról, Kun Lászlóról, Szent Erzsébetről és a Bocskay-Bethlen-Rákóczi-Thököly és II. Rákóczi Ferencz-féle szabadságharcokról, az iránt a romok előzékenyebbek voltak és hirdették, beszéltek, susogták, hogy *itt hajdan szebb*

élet volt! . . . Hallotta a tárogatók, vadászkürtök rivalgását, a vadászebek csaholását, a vadász- és harci paripák nyerítését, tüsszögését, a hadi szekerek dübörgését s látta a romok felett glóriában a Szent Erzsébeteket, Lorántfy Zsuzsánnákat, Zrinyi Ilonákat s látta a Bodrog hullámain úszó hajókat, dereglyéket s a harci tüztől hevített katonák ezereit: a cseheket, a kurucokat, a török és tatár-hordákat, az ellenséget és a jó barátot.

Ha egyszer az ember feljuthat az u. n. *veres-toronyba* és széthordozhatja tekintetét a négy égtáj felé, akkor már nincs szüksége a képzelőtehetségére sem, mert amit lát, az beválik képzelődésnek is s megszállhatja tőle a költői ihlet is. De ez a kép, bár Isten remeke így is, nem a régi s nem olyan igézetes, mint 50 évvel ezelőtt. Legalább nekem nem olyan!

Hová lettek a vízimalmok a hid tájékáról, amelyek kerekein a legvakmerőbb diákok mutogatták úszóképességüket és a halállal való kacérkodásukat? Hová tűntek a kispataki oldalról a szálak, a fenyő-, tölgy- és kőrisfák összerótt csoportjai, a fürdő diákság vetkező tanyái? Hová lett Kispatak nyílt tekintete, temérdek eperfája? Hová pusztultak a város északi részéről a gyümölcsös kertek, amik a fürdő tanulósnak is tudtak teremni? Ki oltotta be azokat az apró tüzeket, amelyek a bereg-háton mint valami áldozati oltárok füstölögtek és szolgáltatták a diák-gyerekeknek a sült krumplit, a bécsi tököt és a kukoricát? Hová lettek azok az apró folyók a síkról, amelyek mintha a Bodrog és Tisza találkozó útjai lettek volna? Hová lett az a sok ér, tó, amelyek felett a madarak sokfélesége röpkedett, amelyekben kacsá, liba, gém, kócsag, darú, gólya, bibic, bölömbika tanyázott, búgott, sivalkodott s a sirályok ezre sikongott? Hová lettek azok a gulyák, csordák, juhnyájak, amelyek ott tarkállottak a rónaság

dús legelőin? Hová lettek a nád- és sás-erdők, amelyek a Tompa Mihály lelkét ihlették?

Még mi láttuk, amint szekér szekér után vonult fel a Bodrog hidján s hozta-vitte a halat a pataki, az újhelyi, a kassai piacra. Az elapadt ereken magunk is fogdostuk a potykát, csukát, keszeget, vagy szedtük ki őket a kilyukasztott jégburok alul. Láttuk, amint késő ősszel, vagy télen s kora tavasszal kigyúlt az alsó határ egy-egy nádasa, sásasa és száz meg száz ölnyi hosszúságban égett egyszerre és meséket meséltünk e látástól a szegény legényekről, a nádi farkasokról.

Még mi láttuk, amint az elszabadult Tisza Kis-pataknak a hiddal egy vonalban nyúló utcáján *végigvágatott, mint az örült, ki letépte láncát* s láttuk, amint a kispataki házak nyakig ültek a Bodrog és Tisza egyesült árjában a Fazekas-sori alsó épületekkel együtt. Még mi láttuk, amint Nagy-Pataknak a Bodrogra dülő telkeit elnyaldosta a megáradt folyó.

Ötven év! Ma már a Bodrog—Tisza-közén vidám tanyák mosolyognak az utas elé, pacsirta dal üdvözli a szántó-vetőt a barázda-billegető begyeskedik a felszántott ugaron s aratók víg dala zendül az aranykalászkok zizegésébe. Az ember, a számító, a magaszerető ember elhódította azt a roppant területet a víztől, a halaktól, a madaraktól és birkózik vele. Hiszen, ha aztán ide kötné a föld és az általa elűzött madarak módjára nem ölténé magára a vándorszárnyakat, — új hazát keresvén túl a tengeren!! Vagy ez a vándorösztön a nagy közösségből kizavart ember öntudatlan bosszúja csupán?! . . .

Megváltozott minden! Ma már a diák is sört iszik és cigarettázik. Mit szólna ehhez a régi „Jó hal“ és a „Kutyakaparó“? Mit szólnának ehhez a nyárson sült halak és a halász-levek, hogyha volnának és szólni

tudnának? Mit szólnának ehhez azok a jómódú falusi kúrátorok és presbyterek, akik tanítóért jártak ide a főiskolába, akik kulacsot hoztak, kulacsot vittek, sáros-pataki pipát és csutorát vásároltak s akik fizettek, mint a köles, mikor ráírták a búcsúzó diák nevét a Kutya-kaparó mestergerendájára? Nincs ott már abból egy sem, a helye sincs ott, a nyoma sincs ott.

De én még most is hallom a dalt, amitől kinyílt a *Kovács*-utcán annakidején minden ablak és köny ragyogott sok szép szemben:

„Kezemben van már az úti levelem,
Nem diák már Patakon az én nevem;
Sok víz lefoly még addig a Bodrogon,
Míg engemet lát valaki Patakon“.

Bübájos képzelet játszik velem! Látom az egylovassal a főiskola főépülete előtt s körülte a nagy és kis diákok élénk csoportját. Supplicálni megy egyik vén diák messze Dunántúlra, a Balaton környékére, le Pozsonyig s ki tudná meddig, amíg a nagy szünidőből telik. Világot láttak, embereket ismertek, intézményeket tanulmányozhattak s éltek, mint a dalos madár a levegőben és pénzt gyűjtöttek az iskolának, az Alma-Maternek. Látom, amint a szüreti supplicánsok serege oszlik a négy égtáj felé s gyűjt bort, huzát, rozst, főzeléket szintén a főiskolának! Gyönyörűséges iga és könnyű teher volt!

Látom, amint szorgalomszakok végén csapatok húzódnak boldogságtól sugárzó arccal, korcos tarisznyákkal, ütött-kopott ruházatban, néha bizony spárgával kötözött csizmákban s alighogy kijutnak a város végére, nóta fakad az ajkukon és szinte repülnek a szülőföldjük felé. Milyen édes, érdekes közösség! Most értem már, hogy miért tudtuk mi egymást úgy szeretni és

miért volt nekünk a collegium második édes anyánk! Nemcsak ő fáradt, áldozott értünk, hanem mi is fáradtunk érte, mi is szereztünk neki valamit . . .

* * *

Mélyen tisztelt közönség! Ha csak a szívemre kellene hallgatnom, még tovább folytatnám szerény emlékezéseimet. De mert érzem, hogy már eddig is túlságosan visszaéltem a szíves türelmével, csak egy rövid történet meghallgatására kérem.

* * *

Egy kedves tavaszi napon, úgy alkonyat táján, amikor a napszám-munka végefelé jár, a Gombos — Mandulás-völgyből csendesen ügettem fel a Mandulás-hegy egyik gyalog-ösvényén — a hetvenes évek vége felé. Önkéntelenül is egy kiálló szirtdarab felé tartottam, amelyen rendesen megültem egy-két pillanatig, mint a fáradt felhő a bérctetőkön és amelyről legeltetni szoktam a szemem-lelkem a körültem pompázó földi világ szépségeivel s a tájhoz fűződő történeti emlékek felidézésével.

Amint a tetőre értem, egy úrinő állt előttem, épen ama szikladarab mellett, amelyhez én már jogot formáltam. Megismertem azonnal s üdvözöltem tiszteletteljesen. Fogadta szívélyesen, de a széttekintésemből észrevette, hogy keresek mellette valakit és mosolyogva szólt: „Csodálkozik, — ugy-e — hogy egyedül vagyok? Hát — folytatja, mielőtt felelhettem volna — tudja, tanár úr, én azt a temérdek gyönyörűséget, amit nekem ez a kis hegy olyan pazarul osztogat, nem akarom megosztani senkivel. Ha érzem otthon, hogy valami felesleges teher gyülemlik össze a lelkemen és kezdek meghasonlani az emberekkel, a viszonyokkal, vagy néha-néha még jómagammal is: akkor kisurranok ide,

erre a kis, sziklás halomra, erre a mi kis Sinai-hegyünkre és — meggyógyulok . . .“

Meghajtottam magam bucsúzóra, hogy ne zavarjam az előkelő úrnő egyedüliségét és lelke gyógyulását. De nyájasan marasztott és maradtam.

És széthordozta szemeit az előttünk és mögöttünk elterülő völgyeken, síkokon, a felettünk kékellő, barnuló hegyeken és hegycsoportokon és e néma hódolat után, amellyel az ő jó ismerőseit köszöntötte, mint valami ihletett prófétanőnek megnyíltak ajkai és mintegy a szemlélettől ittasultan, rajongva kezdte nekem magyarázni Sárospataknak és vidékének elbűvölő természeti előnyeit.

„Óh, szép ez a Sárospatak, — tanár úr — nagyon szép!“

„Nézze csak innen ezt a felséges panorámát! Ha én lehettem volna az a kisértő, akinek a Jézus-Krisztust kellett megkísértenie, én idehoztam volna és az itt kínálkozó gyönyörűségekkel próbáltam volna megnyerni az isteni szívét.“

„Tudják-e, érzik-e Önök — sárospatakiak — kérdezte egész neki hevülten, — hogy milyen kies, dús, pompás földi világba helyezte Önöket a Teremtő jó tetszése?!“

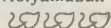
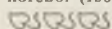
Tetszett nekem ez a rajongás és feleletül elmondtam egy esetet.

A várkertbe mentem egy szép vasárnapon s az országút felől a kaszamaták felé tartottam. Három öreg anyókat találtam az útamban, akik élénk taglejtések kíséretében versengettek valami miatt. Megálltam, hogy ne zavarjam őket, de mert ők csak úzték-fűzték a tárgyakat tovább, közelökbbe mentem és megkérdeztem, hogy hová valók? Azt hittem, hogy vidékiek. Szinte méltatlankodva bizonykodtak, hogy ők sárospatakiak.

Bátorságot vettem magamnak s megkérdeztem, hogy miről beszélgetnek olyan jóízűn? — „Hát kérem alászan azon csodálkozunk itt, hogy mikor nőhetett ide ez a szép kert, mert a mi fiatal korunkban ezen a tájékon lakóházak voltak!“. . .

Az úrnő — Br. Vay Henrikné — megértette a válaszomat és elgondolkozott s majd így felelt: „Hát igen, más a teremtő keze és az emberek szeme és szíve is más!“

Sokaknak látni is nehéz; érezni, élvezni és hálásnak lenni még sokkal nehezebb. Vannak hályogos szemek, süket fülek és kérges szívek.

A BOCSKAY-EMLÉKTÁBLA LELEPLEZÉSEKOR.

— Szerencs, 1909. ápril 20. —

Kedves ker. Testvéreim!

Mélyen tisztelt ünneplő gyülekezet!

Egy kellemetes megbízatás teljesítése végett állok itt az ünneplő gyülekezet előtt. Megbízom *Vitányi Bertalan*, ennek a polgári községnek egyik köztiszteletben élő ügyvédje, birtokosa, az e helyen megtelepedett ref. egyházközségnek érdemes tagja; nekünk, sokunknak — közelieknek és távoliaknak — szeretett, nagyrabecsült jó barátunk.

Az a megbízatásom, hogy az ő kegyeletes szívének egyik újabb emlékjelét én ajánljam fel a szerencsi nemes református anyaegyháznak elfogadásra. Boldog vagyok, hogy e megbízatást teljesíthetem!

Amit az ő nevében ezennel ünnepélyesen felajánlok, az egy márvány-tábla, rajta néhány sornyi aranybetű, minden sorban, minden betűben az ő öntudatos, messzebbre néző s messzebbre látó, haza- és egyházszeretettől ihletett lelke és nemes patriotismusa.

„Csak törpe nép felelhet ős nagyságot,
Csak elfajult kor hős elődöket,
A lelkes eljár ősei sirlakához,
S gyűjt régi fénynél új szövétneket,
S ha a jelennek halványúl világa,
A régi fény ragyogjon fel honára.“

Igy gondolkozott — a költővel — *Vitányi Bertalan* akkor, amikor magát ez emléktábla megkészíttetésére elhatározta.

Nem tehetette a 3-százados évfordulóra — amint szerette volna, tette tehát most, amikor Isten kegyelméből és segedelme mellett — erőt nyert hozzá az erőtelen.

Nagy eseményekre figyelmeztető jel ez az emléktábla, mélyen tisztelt ünneplő gyülekezet!

Épen ma 303 éve, hogy nemzetünk vitézlő nagyjai a hazánkon vadúl taposó zsarnokság ellen itt, ebben az egyszerű kálvinista templomban, kötöttek véd- és dacszövetséget és a siker biztosítása végett *Bocskay Istvánt* Magyarország fejedelmévé kikiáltották. Nagy esemény, nemzet-megváltó esemény volt ez akkor s az marad mindörökké. A nemzet szomorú nagy hete után husvéti feltámadás. Annak a szörnyűséges, gyilkos bécsi és prágai politikának szegezték itt ellene mellüket, fegyverüket, egész szívöket-lelköket ama dicső elődeink; annak a politikának, amelyet így formulázott a történelem: *„tegyük Magyarországot rabbá, aztán koldussá, aztán katolikussá s végre németté.“*

Nemcsak a kálvinisták, nem is csak a kálvinisták, lutheránusok és unitáriusok együtt, hanem az egész megalázott, meggyalázott nemzet felriasztott jó szelleme tiltakozott itt az ellen a rettenetes önző, rideg, nemzetölő politika ellen.

Ami a szerencsi kálvinista templomban 1605. ápril. 20-dikán történt, azt néhány nap alatt meghallotta az egész ország és milliók visszhangozták a Bocskay jel-szavát: „Ha Isten velünk, ki ellenünk?“

És sok vér és szenvedés árán ugyan, de Bocskay a már megtépett nemzetet az ő hajdúival és hős társaival a bécsi sas karmai közül dicsőségesen kiragadta. Így volt, hiszen tudjátok, mert csak pár éve még, hogy szent lelkesedéssel ünnepeltétek épen itt e nagy esemény 300-ados évfordulóját.

Ezt a nagy, dicső ténnyt örökíti itt ez a feliratos

márványtábla, amely tehát tiltakozás ma és tiltakozás lesz utolsó darabjáig minden politikai és vallási zsarnokság ellen és bátorító jel is arra, hogy az igazi szabadságszereteten nem bír tartós diadalmat venni semmi zsarnokság. Az Isten, az igazság és szabadság Istene meg nem csúfolható!

Ker. testvéreim! Ünneplő gyülekezet!

„Rossz időket élünk, rossz csillagok járnak!“ Sorvasztó szél fú minden ellen, amit eddig jónak, szentnek tartottunk. Emberi, szülei, családi, honfiúi, honleányi kötelességeinkről új elméletek burjánoznak fel. „A haza minden előtt!“ négy szócskás jelszavunkat a nagy Óceánba fúlasztja sok hideg szívű nemzettestvérünk. Az Isten és istenitisztelelet kezd únott fogalommal lenni, a régi dicsőség tiszteletét, a nemzeti nagyok megbecsülését kiszorítja a jog és kenyér naponkénti hangos követelése. Nemzeti és egyházi alkotmányunk minden eresztéke mozog, recseg-ropog. Hogy hová jutunk ezen a sikamlós uton, ezen a veszedelmes lejtőn: — ki tudná azt megmondani? Hát ez az emléktábla legyen itt századokra szóló tiltakozás minden ilyen megtévelyedés ellen; legyen tiltakozás az igazi nagyok tiszteletének elhanyagolása ellen. Legyen kiáltó szó, amelyet mindenki halljon és mindenki megértsen, aki e szent hajlék egyszerű falai között megjelen, hogy „az igazak, miként az égnek csillagai, örökké fénylenek.“

Kereszttyén testvéreim! Ünneplő gyülekezet!

„Rossz időket élünk, rossz csillagok járnak!“ A haza védelmében, alkotmányunk tiszteletében kezdünk felekezetre bomlani újra és lelkünkben titkos ellenszenv kezd ébredni mindenki iránt, aki nem egyformán hiszi és vallja velünk az Istent és az ő örök törvényeit. Azok a Jézus nevével fényelgő, de idegen szellemtől sugált alakok, akik ellen Bocskay és hős társai — felekezeti különbség.

nélkül — olyan nagy és indokolt elkeseredettséggel harcoltak: — újra üzik merész és fondor mesterkedésüket, s belopóznak a kunyhókba, palotákba, a gyöngék és erősek szívébe és rabúl ejtik őket és ellenségekké saját nemzettestvéreik iránt.

Mit gondoltok, ker. testvéreim?! Ha Bocskay István és az ő hős társai megjelenhetnének itt ma közöttünk: mit mondanának a jelek láttára?! Nem azt kérdeznék-e, hogy az az igazság, amit ők az ő hulló vérükkel pecsételték meg, nem igazság többé? Amik régen megirattak, azoknak nincsen tanúságuk többé a négy folyam körül? Hát Isten felesküdt szolgálóinak feladata a békesség templomának gyújtogatása és nem a földi boldogság és a mennyei üdvösség útjainak keresése?! Hát vajjon a haza a felekezeteké-e, vagy a honpolgároké?!

Ker. testvéreim, ünneplő gyülekezet! Ez az emléktábla emlékeztessen bennünket, emlékeztesse a nyomainkba lépő nemzedékeket arra, hogy Bocskay István és az ő hős társai, felekezeti érdekeken felül szerették, védték, óvták és mentették meg nekünk ezt a sok vihart látott magyar hazát.

Nemes reform. anyaszentegyház! Engedd meg nekem, hogy ez ünnepélyes pillanatban boldognak mondhasalak azért, hogy a te templomod multja szoros kapcsolatban van nemzeti és vallási szabadságharcunk történetével. Engedd meg, hogy boldognak mondhasalak azért is, hogy templomodban nagy eseményekre emlékeztető jeleid vannak, amelyekhez ide hozhatod gyermekeidet, unokáidat és taníthatod őket a nemzeti és vallási szabadság szeretetére s a dicső ősök tiszteletére.

Nem akarlak megsérteni, nemes ref. gyülekezet, azzal a kéréssel, hogy légy hű öre, megbecsülője ez emlékjelnek s a részedül jutott drága emlékjeleknek. Gondolatnak is iszonyú, hogy jöhetne idő e szent gyülekezet

életében, amikor a kövek a falból kiáltozni kezdenének ennek vezérei, nagyjai, kicsinyei, mind köz-, mind polgári rendei ellen. Gondolatnak is iszonyú, hogy ide, a Rákócziak és Bocskayak lelkei boszúló angyalok képében járjanak vissza, mint felbolygatott kísértetek!

Mentsen Isten, hogy ez a jel s ezek a jelek itt kővé és betükké merevedjenek. Sőt inkább annyiszor, amennyiszor lohadni, lankadni kezd itt az egyház- és hazaszeretet: váljanak ez emlékjelekbe foglalt betűk sugárzó lánggá, tűzzé, világító fáklyákká és változzanak harsogó hangokká, szónoklatokká, a veséig ható ítéletekké, hogy ne legyen itt senki se félénk, se gyáva, se hűtelen és hogy mindenki dicsőségének és szent kötelességének tartsa itt a nagy hagyományok becsülését és rendíthetetlen szolgálatát!

És most, nemes gyülekezet, átadom Neked ez emléktáblát, az én jövőbe néző jó barátom ajándékát, s megköszönöm az ő nevében, hogy te ennek itt, a te szent házad falába, helyet adtál s ennek átvétele végett ünnepi érzésekkel ide sereglettél.

Az Isten kegyelme nyugodjék meg rajtad, Szent Gyülekezet! Legyen a te templomodban csendesség és jó békesség házaidban! Az Isten kegyelme örködjék eszép multú községen, ennek minden rendű, rangú és felekezetű tagjain — mindörökké!

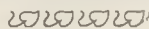
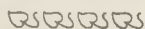
* * *

Az emléktábla felirata ez:

„E SZENT HAJLÉKBAN
SZERVEZKEDTEK HÓS ELŐDEINK

BOCSKAY ISTVÁN

FEJEDELEM VEZÉRLETE ALATT
A NEMZETI ÉS VALLÁSI SZABADSÁG
VÉDELMEZÉSÉRE 1605 ÁPRIL 17—20-IG.
ŐRÖK TISZTELET NEVŐKNEK!“

TÖREDÉKES GONDOLATOK A SÁROSPATAKI FŐISKOLA HELYZETE FELETT, 1893.

Mindig barátjok voltam a kis városokba helyezett közép- és felső iskoláknak, mert a prófétáktól azt tanultam, hogy a szent föld népeinek erkölcsét, gondolkozását, rendszerint a fővárosokból szétfolyó szokások: fényűzés és sok másféle tulságoskodás, sőt undokság rontotta meg. Aztán meg — Isten látja lelkemet! — jobban szeretem az egyszerű, talán kissé ügyetlen vagy félszeg diákokot, ha különben jól otthon van az iskolai tanulmányokban, — mint a kávéházakban csiszolódott, zengérajokban, orpheumokban szellemesedett ifjakat, akik kártya és billiárd-asztaloknál tanult fogásaikkal szokták bámulatba ejteni szerény szülőföldjük romlatlan népét, vagy értők verejtékkel izzadó igénytelen szülőiket. — Sohsem szerettem az idő előtt érett gyümölcsöt.

Ezért örülök, hogy p. o. *Pápa* közelebb kezdi magát az ellene indult mozgalom jótékony vizében megerősíteni s újabb századokra felkészíteni. (Csak már tanítóképző-intézetét be ne zárta volna!) Ezért tudok jó lélekkel gondolni arra, hogy *Nagyenyed* még biztosan áll a közvéleményben s roppant alapítványai mellett nem is egy-könnyen fog meginogni alatta a föld. Ezért kívánok én a *sárospataki* főiskolának is hosszú, dicsőséges jövődöt, szent hagyományaihoz való hűséget fiaiban, tanítóiban és előljáróiban.

Igen, a sárospataki főiskolának is, sőt — hogy

hálátlanak ne láttassam — mindenekfelett ennek! Nem tehetek róla, de én úgy tudom szeretni ezt a Rákóczy-félszket, a szabadság-szeretetnek ezt a tiszta levegőjű várát, a szegényeknek ezt az igazi édes anyját. Beszélék róla társaságban, négy szemközt s néha magamban is, „titkon, ajtómat behajtva.“ Merengek multján, érdeklődöm jelenének minden mozdulatáért, aggódom jövőjeért s nyujtani szeretném életét hosszú századokra. Olvasgatom értesítőit, tanrendjét, a róla meg-megjelenő hirlapi tudósításokat; tanárainak minden újabb irodalmi sikere mintha az én tisztességemet is gyarapítaná, a tanítványok előmenetelét s önmunkásságuk eredményeit oly gyönyörűséggel szemlélem s élvezem, mintha mindnyájan az én fiaim volnának. Ha itt-ott valami gyöngülést, hiányt, ingadozást veszek észre, vagy ha az elégedetlenség hangjai konganak innen vagy amonnan, lelkeimmel szeretném fedezni a rágalom nyilait ellen; no mert hát alig van egyebem — a lelkeimmel!

Sokat tűnődöm mostanában, az iskolák mai versenyét, a kormány előre nyomulását mérlegelve, sokat tűnődöm a felett: kibírja-e a sárospataki főiskola a zaklató idők nyomását; megtarthatja-e kivívott helyét, százados méltóságát újabb segélyforrások keresése vagy nyitása nélkül eddig még méltán sokra becsüiit önállóságának megőrzésével? . . .

E kérdések a tiszáninneri kerület tavaszi gyűlése óta nyugtalanítanak engem különösebben. Mikor ott a főiskola anyagi ügyei szóba kerültek és a sok váratlan kiadás miatt 5 ezer s egy pár száz forint tőke elköltöttnak jelentetett, valami nyomasztó, kínos hangulat vett erőt a gyülekezeten. Aggódás volt-e annak oka, vagy bosszankodás? nem tudtam hirtelen megítélni. Csak lehorgasztott, félrefordított fejeket láttam, csak nehéz sóhajtásokat hallotram ott bizonyos kelletlen morajjal

keverve; de vigasztaló szót, felemelő gondolatot mentől kevesebbet. Ha volna most egy Széchenyi — gondoltam én egy szögletbe kushadva! . . . Egy embert, aki feláll és azt mondja, hogy én a mutatkozó deficit egy részét ezennel felajánlom — ilyet vártam én azzal az érzéssel, amelylyel a vadász a nagy, nemes vad után lelkezik; — de hiába vártam . . . E helyett a fogai közül eresztgette ki valaki a rémesen hangzó proféciát: igénybe kell venni az államsegélyt . . . legalább a jogakadémiára nézve. Ez a szó azonban nem keltett visszhangot, de nem lehetetlen, hogy belevette magát a szívekbe s ott végzi csendes, de biztos hódítását.

Öt ezer s egy pár száz forint! . . . Egy egész kerület összes tényezői elégtelenek vagy nem eléggé lelkesültek ez igazoltan elköltött összeg fedezésére . . . Hát nincs-e nekem jogom aggódni az én szeretett főiskolám jövődöbeli önállóságáért?! . . . És ott nyomban a kerületi gyűlés termének egyik szögletében eszembe jutottak a régi idők, a nagy, dicső patronusok s fülemben csengettek a főiskola igazgatóinak évi jelentései a közelmúlt időkből is, amikor egész sorozatát tapsoltuk ott az imateremben a nagylelkű adományozóknak, akik ezerével, százával járultak a kiadások fedezéséhez, vagy a szegény tanulók fentartási költségeihez. . . s ma már mind ennek vége. Változott világ, nehéz idők . . . Az emberek szíve, a tanítványok lelkülete, ó az nem hidegülhetett meg az „Alma mater“ iránt, másutt lehet a baj — gondolám.

De ime ni! A kerület a főiskola györgyarlói birtokának bérlet-ügyét tárgyalja. A hangulat mintha derűsebb volna, az emberek mintha nekibátorkodtak volna: egymásután támadnak a szónokok, akik az elhalt bérlő özvegyének sorsán enyhíteni lovagiasan készek . . . s a főiskola deficitese sorsa feledve van! . . . Kezdtém ott a szögletben összezavarodni. Szemeimet dörzsölni, füleimet

tágítani próbáltam . . . de hiába! Ugy szeretem a lelkesülő embereket és — tudja Isten miért — nem bírtam a kerület többségének változott hangulatát megérteni . . . Friss levegőre vágytam s kitipegtem a kerületi leányiskola újjá alakított udvarára s lelkem üdülni kezdett. Egy sereg serdülő leány a mi kerületünk pártfogása alatt, a mi iskolánk falai között . . . mégis csak tudunk mi áldozni, mégis csak van valami a mi embereinkben az ősök erényeiből!

Mire visszatértem a gyűlésterembe, épen valamelyes adományokat jelentettek. Ah, tehát végre is megvan! Ez s ez előkelő a.-borsodi egyház 100, amaz 150, 200 frtot adományoz . . . Ilyen töredékes evangyéliomok vetődtek hozzám . . . Még mindig a sárospataki főiskola jövődjére felett töprengő agyam csakhamar összekötötte ez összegeket a főiskola anyagi bajaival . . . de egyszer csak kiszül, hogy a debreceni bölcsészeti fakultásról van szó!! Ugy?! . . . Békételenkedni szerettem volna, de az jutott hirtelen eszembe, hogy hátha ezek a jóra való s áldozatkész egyházak nem is tudnak arról semmit, hogy a pataki iskolára is ráférnének a szeretet adományai?! . . . *Nem úgy van-e, őrálló uraim?!*

Aztán megint csak nehéz volt nekem odabenn. Pessimistikus hangulatba estem. Elkezdtem embert, embereket mérlegelni, kárhoztatni. Epekedtem valami mentő eszme, egy világosság-sugár után s egyszer csak erős zúgásra ébredek fel s ime ott vagyok a Szinva megszállott hullámai felett. Milyen más világ ez itt, mint a régi volt! Körülte, mellette megújult, megszépült minden. A reformátusok gimnáziumára alig ismer rá annak régiebb növendéke. Mi okozta itt ezt a megújódást?! A vész csupán, vagy az emberek erős akarata?! Vagy az államsegély? Ez utóbbi kérdéssel megint csak ott lebegett lelkem az én sárospataki főiskolámnál s hallani vél-

tem azt a fogak közül szivárgó hangot ott a gyűlés-teremben! . . .

Eh, távozz tőlem, Sátán, nem vagyunk talán még odáig! Számolni kezdtem a főiskola mai helyzetével, segélyforrásaival, a létezőkkel s a reménylhetőkkel. Lorántfy Zsuzsánnáink nincsenek, az igaz, s nem is lesznek többé. Fejedelmi mosoly nem sugárik mi reánk — talán soha. Azok a földi jókban dúskáló nagyok is megfogytak, eltűntek . . . de hát itt van az egyesek helyett egy egész kerület, kettő-három helyett százezrek! . . . Hátha a homokszemek is hegygyé nőhetnének — kellő jóakarattal, elegendő körültekintéssel és bölcseséggel! . . . Dehát ki viseli gondját e homokszemeknek úgy, hogy ezek a sárospataki főiskolának is javára legyenek?! Van-e nálunk a főiskola sorsát munkáló komolyabb jellegű misszió? Ébren tartjuk-e mi az érdeklődést a főiskola ügyei iránt úgy, hogy annak eredményeit is élvezhesük?! . . . Nem tudtam magamnak e kérdésekre megfelelni, pedig bizony szerettem volna . . .

Felelet helyett önként fordult lelkem ama kötelékek keresésére, amelyekkel ma a gyülekezetek s egyházmegyék a sárospataki főiskolával egybekötözték. Szószéki hirdetés, legáció, szupplikáció, forgó tractusok felügyelete, évenkénti gyűlések a főiskolában, évről-évre vizsgák: . . . ezek egy része már csak névben él, másik része pedig csak épen alig. Sajnálkozni kezdtem, hogy úgy meggáztuk hagyományainkat s eldobáltuk fegyvereinket. Hiszen az a jó emlékü naptár több volt a mi szüleinknek, mint a legbölcsebb patens, vagy mint a legkitünőbb legatus! . . . Azok a forgó tractusok . . . legalább számot adtak sáfárkodásaikról s az egyházmegyén hangulatot támasztottak a főiskola ügyei iránt! . . . Az évenkénti gyűlések?! . . . Mikor e kérdésre keresném lelkemben a választ, ott állok már az Avas tetején s lábaim alatt ott

nyüzsög, zajlik a rohamosan fejlődő Miskolc-város. Mi csatol minket, mint kerületet e városhoz olyan szorosán? — kérdezém magamtól. Hitsorsosaink számbeli sokasága, a városnak a kerület érdekében hozott áldozatai, vagy csak püspökeink esetleges ott tartózkodása? Hát Sárospatak az ő főiskolájával, a nagy alapítók szellemével, fiaiknak temérdekségével — kisebb, kevesebb nekünk, mint a Szinva és Pecze-parti széplő város?! Hát a nagy vendéglők kényelme többet ér nekünk Sárospatak egyszerűségénél?! . . . Ez volna hát az üdvezítő misszió, a valódi iskolaügyi politika? . . . Nem, nem!

Zajongó lelkem álmodozóra vált. Láttam apostolokat, akiknek nyelvét az Istenség ujja érinté; akik mint a gyülekezet angyalai sűrögnek-forognak és nyomaikon áldás fakad. Láttam versenyző híveket: kit fillérrel, kit forinttal, kit 100-al, kit 1000-el egy veszélyeztetett pont körül, s az építők fegyverrel és vakoló kanállal állnak vala a kőfalakon, felettök fényes köd s a ködből szózat hallatszik, a nagy alapítók boldog lelkének szózata: „Jól vagyon, hív szolgám, szerelmes fiam!”

Nem lehetne-e csakugyan, hogy a jobb módú egyházak egy-egy alapítvánnyal fűznék magokat a főiskolához s ezt tennék — amennyire tehetnék — az egyházmegyék is?! Nem volna-e az lélekemelő, ha p. o. X. Y. egyház vagy egyházmegye eldicsekednék a maga benső embere előtt azzal, hogy ezt a derék férfiút én adtam, én neveltem fel a hazának, a társadalomnak, az anyaszentegyháznak?! . . . Nem lehetne-e, ha más úton is, melegebbé, termékenyebbé tenni a főiskolának a gyülekezetekhez és egyházmegyékhez való viszonyát?!

A gyülekezetektől és egyházmegyéktől egészen természetesen eszmetársítás és fokozatos haladás útján jutottam ismét a kerülethez, mint amazok foglalatához. Mije is a kerület a főiskolának? — kérdém magamtól s még mindig

a kerületi gyűlés egyes jeleneteinek hatása alatt álló lelkeimtől . . .

Mije?! . . . Felügyelője, őre, számoltatója, bírása s felelős gondviselője Isten és emberek előtt! Választja a főiskola algondnokait, igazgató-tanácsosait, gazdasági választmányának elnökét, ügyvédjét, a tanárokat; tehát mindazokat, akik a főiskola anyagi és szellemi előhaladásának főtényezői. Megengedi a diákoknak, hogy legatioba járhassanak s megkívánja a gyülekezetektől, hogy filléreikkel évről-évre segítsenek valamit a főiskola közterheinek emelésében sat.

Szép jogok, felséges hatalom; . . . de hát megélhet-e a főiskola a felügyeletnek és patrocínálásnak ilyen föltételei mellett s haladhat-e a haladó idővel?! . . . Felelet helyett egy újabb kérdés toltult agyamba, az t. i. : *ki viseli ugyan a felügyelet költségeit?!* És emlékeztem régi időkről. . . Láttam robogó társzekereket, amelyek szinte roskadoznak a rájuk halmozott teher alatt; szakácsokat, amint sűrögnek-forognak urok parancsára és hordanak elő annak élés-kamarájából őt és újat s a szegények kívánnak megelégedni a lehullott morzsalékokkal. . . Letűnt idők, boldog emlékü patriarkhalizmus! Előveszem a főiskola évi számadásairól szóló jegyzőkönyveket s ime ott feketélik e tétel is: *felügyeleti költségek*: 1200 frt. Kapok a kerület legfrissebb jegyzőkönyve után, kutatom a számadási tételek között a sárospataki főiskolát s ime találok két tételt: egyik a *Teleky-Szentes-Szeremley-alap-pénztár*, amely Patakra küldött 910 frtot, a másik a *Vay-Mocsáry-alap*, amelyből szintén Patakra folyt: 7000 frt. . . Többet nem lelek még nagyító üveggel sem. De lelek egyebet, ami gondolkodóba ejt. Nevezetesen: *tiszti fizetések* címén 1) 2922 frt 90 krt, 2) 210 frtot, 3) 715 frtot, 4) 346 frt 66 krt; összesen tehát 4194 frt 56 krt. Nincs ugyan bennem

egy szemernyi sem a pénzügyminiszter-fajtából, de az villant meg mégis az agyamban, hogy *ha a kerületi és főiskolai tőkék együtt kezeltetnének, meg lehetne legalább azt az összeget takarítani, amennyibe a főiskola ellenőrzése és kormányzása kerül, sőt talán valamivel még többet is!* Nem így van-e, örálló Uraim?!

Kettőt nem tudtam magammal megértetni a kerületi jegyzőkönyv számtételei közül sehogysem. Egyik az, hogy ha már vannak bizonyos alapok, amelyek kamatai Sárospatakot illetik: miért kell azok járulékait *küldeni*, s miért nincsenek azok Sárospatakon, a főiskolát illető többi tőkék között?! . . . A másik pedig az a 715 frtos tiszti-fizetés a Vay-Mocsáry-alapból! . . . Ilyen tételt — ha jól emlékezem — nem tűr meg az alapítványnak sem betűje, sem szelleme! . . . Nekem úgy rémlik, mintha *ezt az alapot ingyen tartoznék a kerület a főiskola javára gyümölcösztetni!* . . . Nem teheti!? — Kínálja meg vele Sárospatakot, de ha már nem adhat a főiskolának a maga keveséből — legalább ne tegyen úgy, mint a mythologiai Saturnus, aki megeszi a maga gyermekeit.

Miért tagadnám? A kerület és a sárospataki főiskola egymáshoz való viszonya s ennek szálai — nem elégíthetik ki lelkemet. Másféle atyáskodást gondoltam és szeretnék én a főiskola iránt. Jeleket kívánnék látni: az élő szeretetnek, az örökké éber gondoskodásnak jeleit! Bizonyos aggodalmaskodó igyekezetnek, sőt mondhatnám szorongásnak bizonyítékai kellenének nekem a kerület részéről; . . . de ilyeneket nem találtam, ilyenek talán nincsenek is. . . Megint csak oda tévedtem, ahová az egyházmegyékkel s bántott, hogy az egyházkerület címén sem egyetlen tanári katedra, sem egyetlen alapítvány nem fordul elő a főiskola történetében, nem legalább újabb évi értesítőiben. Hogy ennek a szegénység volna az oka, ezt nem tudtam magammal

elhitetni! . . . Inkább tán a magyar kálvinizmus nemesi jellege, amely nem örömet agságozkodik a holnap dolgain s a verőfényes napok alatt nem szeret gondolni a szűk esztendőkre. — Mintha a kerület maga is abban a boldog hitben ringatózott volna egyideig, mint a közönség nagyrésze, hogy ott van az angol bankban az a sok millió! . . .

Kivezető utakat keresve az államsegélyes idők fenyegetései ellen: — eszembe jutott *Sárospatak városa* is. Egy nagy kiterjedésű, erdőekkel, rétekkal, szántó-vető földekkel gazdagon megáldott város . . . kiváltságokkal még ma is, mint a régi birtokosok a jobbagy-világban. Hát ez ugyan mit tett és tesz a területére helyezett világitó oszlop fényének emeléseért?! — Debrecenről országosan tudva van, hogy a ref. collegiumnak egyik legfőbb patronusa, újabb szükségeiben is folytonos gyámolítója, elannyira, hogy a collegium adminisztrációjában is tisztos része van. *Pápáról* csak a legközelebbi idő igazolta, hogy — mint város — nagy áldozatokra riadt attól a hírtől, hogy főiskolája veszendőben van. . . Hát Sárospatak?!

Forgatom a régi s újabb értesítőket, a kerületi jegyzőkönyveket . . . Sárospatak városának nevét nem találom. . . De mégis! A főiskola kertjéhez ajándéku adott körülbelől 6 hold földet azzal a kikötéssel, hogy a kert a művelt közönség számára is megnyittassék. Fentartási költségekre nem adott semmit!! A kert — mint tudom — árnyékot vet ma már a város csirkefogóira is s egy-egy előljáráásra hivatott férfiú büszkén pillant be a kedves, hűs berekbe, mintha a főiskolával szemben minden kötelességüket jól végezték volna. Városi alapítvány a főiskolának, a főiskolában egy szegény pataki fiúnak; alapítvány talán egy jogtanári katedrára, amely bizony elég közérdekű és felekezeti-

nélküli volna; talán a pataki hölgyek alapítványa a tornászati emelésére, az önképzési hajlam fokozására, vagy egy-egy értékesebb ajándék valamely muzeum számára?! . . . ilyenfélekről, mint a Kálmán-féle boszorkányokról „nulla quaestio fiat“. — Ugyan tudja-e Sárospatak, mint város, hogy miye neki a collegium s hogy mivé lenne ő e collegium nélkül?! . . .

Dehát ki legyen felelős azért, hogy Sárospatak — mint város — hideg-rideg maradt a főiskola iránt? A főiskola előljárósága, tanárai próbálták-e fölmelegíteni Sárospatak városát az iskola javára, meglágyítani a kőszíveket, elosztatni az elfogultságot?! Én nem felelhetek e kérdésre; csak csudálkozni, szörnyűködni tudok a felett, hogy egy város, amely — hír szerint — készül megfúlni saját zsirjában, a kényelemnek még a leg-
elemibb feltételeiről sem igyekezett gondoskodni lakosai számára, nem volt képes idáig csak egyetlen simalgalogjárót sem készíttetni még a főiskolához vezető házsorok előtt sem (noha alkalmas bányái is vannak!); hanem engedi, hogy a muzsák iskolájának fiai mázsányi gömbölyű köveken botorkázzanak.¹ Ily körülmények között avagy lehet-e a főiskolának a reá néző újabb terhekkal szemben Sárospatakra gondoini, mint jóltevő-
ére?! . . .

¹ Csak egyetlen mentség volt felhozható Sárospatak városa mellett, az t. i. hogy itt voltaképen még akkor nem volt város, amely a roppant határból valami felett rendelkeznék, hanem volt csak egy kiváltságos közbirtokosság, amely mint földesúr, hogy a jövődőség életét megkönnyebbitse, semmi egyébbel nem törődött, mint földjének végleges felszabadításával. A gyalog-járó már régen tervben volt, szedték is reá a hus-krajcárokat évek óta, de a valóság ideje csak 1901-ben érkezett el. A város felosztásakor is elfeledett a közbirtokosság a város jövődójének jó alapot vetni.

A várossal kapcsolatban alig lehet figyelmen kívül hagyni — mikor a sárospataki főiskola sorsa felett töprenkedünk — a Rákóczy-birtokok tulajdonosait. Még magamtól is félve kérdezem: vajjon éreztek-e valaha e tulajdonosok valami olyan kötelességfélét, amely ingyen nyert birtokaikat — a hagyományok szerint — a főiskolával szemben terhelhetné?! Lehet, hogy *igen*, lehet, hogy *nem*; a szívekbe és vesékbe mi emberek nem pillanthatunk be. Részemről tudom érteni a Rákóczy-birtokok örököseinek kényes helyzetét s némileg igazolni is következetes hidegségöket; de érzem azt is, hogy nagy lélekre valló tény lett volna bármely örökös részéről, ha egy egy sárospataki ifjúnak (ha mindjárt róma kath. vallásúnak is!) sorsot tudtak volna biztosítani a sárospataki főiskolában! . . . Volt idő — úgy hallom — amikor egy-egy tulajdonos vagy tulajdonosnő, mint tanítvány és tanár állottak szemben a főiskola egyik-másik tanárával; . . . nem lehetett-e a melegséget odáig fejleszteni, hogy annak a főiskola is élvezhette volna gyümölcseit? . . . Talán nem, talán igen.

Hát a megye, Zemplénmegye, a politikai! . . . hát ez nem jöhetne-e gyámolúl a megnehezedett viszonyok között?! . . . De hát jött-e valaha?! Olvastam valahol, hogy megyei hatóság avatkozott be a főiskola és a főpatronus ellenséges viszonyainak simitgatásába s ugyancsak ilyen helyezte vissza a főiskolai ifjúságot elrablott jogaiba; . . . de azt nem olvastam sehol, hogy Zemplénmegye, mint olyan, önként nyújtott volna védelmet, gyámolítást a sok vihart látott főiskolának. Nem állítom, hogy jól ismerem a főiskola történetét vagy Zemplén vármegyéét; lehet, hogy egyik-másik fő vagy vice-ispánja vagy más előkelőbb hivatalnoka hivatalosan is szerette a Rákóczyak collegiumát; azonban — újabb időben — nagyon messze tudom egymástól a politikai

megyét s a kebelében virágzó tanintézetet. Veszprém megyéről olvastam, hogy a pápai főiskoláért az is megmozdult (vagy talán ezt is csak képzelem?!), Zemplénről nem igen van följegyezve, hogy a sárospataki főiskoláért áldozatra buzdult volna, pedig — ha jól tudom — még Nyiregyháza, egy szabolcsmegyei város is adományokkal járult — annak idején — a jogakadémia újjászervezésének költségeihez, amikor *Vay Miklós* báró a művelt nemzeti elemet adakozásokra lelkesítette.

Nem lehetne-e Zemplénmegyét, a politikai hatóságot közelebb hozni a sárospataki főiskolához? Nem lehetne-e élővé tenni a megye corifeusaiban azt a tudatot, hogy Zemplénmegye nem az a föld-darab, amely Galiciától Sajó-Hidvégig nyúlik el; hanem az érző s gondolkodó valóságoknak az a complexuma, amely azt a tehetetlen, lomha földtömeget is termékenységre, saját szükségeinek kielégítésére kényszeríti. Az a megye, amely Rákóczyakat szült e hazának, bünt követ el, ha elhanyagolja a Rákóczyak főiskoláját! . . . Ki és mikor teszi élővé e tudatot?! — feleljetek reá ti, őrálló uraim.

Évtizedek repültek el alkotmányos életünk kivívása óta s Zemplénmegye annyit sem tett meg a kebelében élő főiskoláért, hogy Sárospatakot szolgabirói központtá emelte volna! . . .¹ Ezt a megaláztatást is a Rákóczyakért kellett-e szenvednie Sárospataknak s közvetve a főiskolának?! . . . Nem úgy van-e inkább, amint a latin közmondás tartja: „peccatur intra muros et extra“? . . .

Záradékkül még valamit. Nagy figyelemmel kísérem — mint mondám — a prot. iskolák újabb fejlődését. Gyönyörködöm benne, hogy erdélyrészi iskoláink — igaz, hogy államsegélylyel vagy a Mikók s Kun Kocsárdok adományaival — rohamosan haladnak előre. Tanáraikat

¹ Pár évvel ezelőtt ez már megtörtént.

ma már úgy, sőt jobban díazzák, mint Sárospatak. Ugyanígy haladnak a tiszán-túli csonka gimnáziumok is teljes gimnáziumokká, kor-pótlékos tanárokkal, fényes épületekkel, gazdag felszereléssel. Ne bántson az senkit, ha én ily viszonyok között eltűnök, elaggodom az én főiskolám jövődjé felett; ha sajnálkozva tudom, hogy ez deficittel végezte mult esztendejét s nincs kilátása arra, hogy a maga megrongált anyagi erejével diadalmasan bírjon versenyezni azokkal az apróbb iskolákkal, amelyeknek — a boldogabb időben — jobbára tanárokat nevelt s mintakép gyanánt világolt! . . . Az nem lehet — szerintem — hogy a sárospataki főiskola Szászváros, Zilah, Mező-Túr, Kis-Ujszállás stb. mögött maradjon; hogy ennek tanárai ama helyekre valaha elkiváncokozzanak — a fehérebb kenyérért. Forrásokot kell nyitni, ha a kősziklából is! Meg kell mozgatni a lelkeket, hogy ébredjenek, érezzenek, melegedjenek. Javítani kell a viszonyokat mindazokkal a tényezőkkel, amelyektől jót reménylhetünk. Talán gondosabb, talán bölcsőbb tanügyi politikát kell követnünk, talán cura pastoralist kell teremtenünk a főiskoláért, ennek önállóságaért! . . .

Csak ha minden követ megmozdítottunk; ha már magunknak többé semmi szemrehányást nem tehetünk . . . csak akkor gondoljunk, mint legvégső menedékre: *az államsegélyre*. Mert nem csupán hiusági kérdés — utoljára sem — az az autonomia!

Isten és az emberek szeretete virrasszon a sárospataki főiskola élete felett!

